

तैत्तिरीय
ब्राह्मणम्

Colophon

This document was typeset using Xe_{La}TeX, and uses the Sidhanta font extensively. It also uses several L^AT_EX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

अष्टकम् १	1
प्रथमः प्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	19
तृतीयः प्रश्नः	30
चतुर्थः प्रश्नः	44
पञ्चमः प्रश्नः	59
षष्ठमः प्रश्नः	72
सप्तमः प्रश्नः	88
अष्टमः प्रश्नः	103
अष्टकम् २	112
प्रथमः प्रश्नः	112
द्वितीयः प्रश्नः	125
तृतीयः प्रश्नः	140
चतुर्थः प्रश्नः	152
पञ्चमः प्रश्नः	169
षष्ठमः प्रश्नः	180
सप्तमः प्रश्नः	203
अष्टमः प्रश्नः	218
अष्टकम् ३	237
प्रथमः प्रश्नः	237
द्वितीयः प्रश्नः	252
तृतीयः प्रश्नः	271

चतुर्थः प्रश्नः	288
पञ्चमः प्रश्नः	292
षष्ठमः प्रश्नः	299
सप्तमः प्रश्नः	310
अष्टमः प्रश्नः	337
नवमः प्रश्नः	359

तैत्तिरीय आरण्यकम् 380

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	380
द्वितीयः प्रश्नः	408
तृतीयः प्रश्नः	420
चतुर्थः प्रश्नः	432
पञ्चमः प्रश्नः	452
षष्ठः प्रश्नः	475
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	486
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	491
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	494
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	498

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् 529

प्रथमः प्रश्नः	529
द्वितीयः प्रश्नः	539
तृतीयः प्रश्नः	552

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वां शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशोचिषा। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वां मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशोचिषा। सञ्जग्मानौ दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥ व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ। कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने च।
 निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामर्को संहामुनौ। शुक्रस्य
 समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो
 मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय
 सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निर्द्वे च॥ (ब्रह्मं क्षत्रं तदिषमूर्जं रयिं पुष्टिं प्रजां
 तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इपादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं
 तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥ [१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः। स्वायामैवैनं
 देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा एतन्नक्षत्राणाम्।
 यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्य एव भवति। अथो
 खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति। प्रजापती
 रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत। ततो वै ते
 सर्वात्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो रोहिण्यामग्निमाधत्ते।
 ऋध्नोत्येव। सर्वात्रोहान्रोहति। देवा वै भद्राः सन्तोऽग्निमाधित्सन्त॥७॥
 तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्। ते
 पुनर्वस्वोरादधत। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः पुराऽभद्रः
 सन्पापीयान्त्स्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत। पुनरेवैनं वामं
 वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः कामयेत् दानकामा मे प्रजाः स्युरिति।
 स पूर्वयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अ॒र्य॒म्णो वा ए॒तन्नक्ष॑त्रम्। यत्पूर्वे॒ फल्गु॑नी। अ॒र्य॒मेति॒ तमा॑हुर्यो ददा॑ति।
दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। यः का॒मये॑त भ॒गी स्या॑मिति॑। स उत्त॑रयोः
फल्गु॑न्योर॒ग्निमाद॑धीत। भग॑स्य वा ए॒तन्नक्ष॑त्रम्। यदुत्त॑रे॒ फल्गु॑नी। भ॒ग्यैव
भ॑वति। का॒ल॒क॒ञ्जा वै ना॑मासुरा आसन्॥९॥

ते सु॑वर्गाय॑ लो॒काया॑ग्निम॑चिन्वत। पुरु॑ष इष्ट॑कामुपा॑दधात्पुरु॑ष इष्ट॑काम्।
स इन्द्रो॑ ब्राह्म॒णो ब्रुवा॑ण इष्ट॑कामुपा॑धत्त। ए॒षा मे॑ चि॒त्रा ना॑मेति॑। ते सु॑वर्गं
लो॒कमा प्रा॑रोहन्। स इन्द्र॒ इष्ट॑कामावृ॑हत्। तेऽवा॑कीर्यन्त। येऽवा॑कीर्यन्त।
त ऊ॒र्णाव॑भयोऽभवन्। द्वावुद॑पतताम्॥१०॥

तौ दि॒व्यौ श्वा॑ना॒वभ॑वताम्। यो भ्रातृ॑व्यवा॒न्त्स्यात्। स चि॒त्राया॑म॒ग्निमाद॑धीत।
अ॒व॒कीर्ये॑व भ्रातृ॑व्यान्। ओजो॒ बल॑मिन्द्रि॒यं वी॑र्यमा॒त्मन्ध॑त्ते। व॒सन्तो॑
ब्राह्म॒णोऽग्नि॑माद॑धीत। व॒सन्तो॑ वै ब्रा॒ह्मण॑स्य॒र्तुः। स्व ए॒वैन॑मृ॒तावा॑धा॒य।
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी भ॑वति। मुखं॒ वा ए॒तद॑तूनाम्॥११॥

यद्व॑सन्तः। यो व॒सन्तोऽग्नि॑माध॒त्ते। मुख्यं॑ ए॒व भ॑वति। अथो॒
योनि॑मन्तमे॒वैनं॑ प्रजा॑तमाध॒त्ते। ग्री॒ष्मे रा॑ज॒न्य आ॑दधीत। ग्री॒ष्मो वै
रा॑ज॒न्यस्य॒र्तुः। स्व ए॒वैन॑मृ॒तावा॑धा॒य। इन्द्रि॒यावी॑ भ॑वति। श॒रदि॑ वैश्य॒
आद॑धीत। श॒रद्वै वैश्य॑स्य॒र्तुः॥१२॥

स्व ए॒वैन॑मृ॒तावा॑धा॒य। प॒शुमा॑न्भवति। न पूर्॒वयोः॑ फल्गु॑न्योर॒ग्निमाद॑धीत।
ए॒षा वै ज॑घ॒न्या रा॑त्रिः सं॒वत्स॑रस्य॑। यत्पूर्वे॒ फल्गु॑नी। पृ॒ष्टित ए॒व
सं॑वत्स॒रस्या॒ग्निमा॑धा॒य। पापी॑यान्भवति। उत्त॑रयो॒रा द॑धीत। ए॒षा वै प्र॑थ॒मा
रा॑त्रिः सं॒वत्स॑रस्य॑। यदुत्त॑रे॒ फल्गु॑नी। मुख॑त ए॒व सं॑वत्स॒रस्या॒ग्निमा॑धा॒य।
वसी॑यान्भवति। अथो॒ खलु॑। य॒दैवैनं॑ य॒ज्ञ उ॑प॒नमे॑त्। अथाद॑धीत।

सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधित्सन्तु फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुक्तरे फल्गुनी षट्॥—————[२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति शान्त्यै।
सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्। रूपेणैव
वैश्वानरमवरुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥
पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञान एव। संज्ञानं ह्येतत्पशूनाम्।
यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियुती अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ
सह यज्ञियमिति। यदमुष्या यज्ञियमासीत्। तदस्यामदधात्। त ऊषां
अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्चन्द्रमसि कृष्णम्।
ऊषान्निवपन्नदो ध्यायेत्। द्यावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निमाधत्ते।
अग्निर्देवेभ्यो निलायत। आखू रूपं कृत्वा। स पृथिवीं प्राविशत्। स
ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्। तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषं सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवावरुन्धे।
ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति। यद्वल्मीकम्।
यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो
श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राप्तिनत्। ततो वै तासामन्नं
नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो
वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्। सोऽमन्यत। अस्ति
 वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्।
 स पृथिवीमध आर्च्छत्। तस्या उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्।
 यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्।
 तां दिशोऽनु वातः समंवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं वै
 नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं सम्भारो
 भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्धारमग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वायं। सरंता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य पत्न्य
 आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्। तस्य रेतः पराऽपतत्।
 तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति। सरंतसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्वै
 स्वाद्रेतसो बीभत्सत इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति प्रयच्छति।
 अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्।
 तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्। यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र
 न्यक्तम्। तदेवावरुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा उदुम्बरः।
 यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवावरुन्धे। तृतीयस्यामितो दिवि
 सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्।
 तत्पूर्णस्य पूर्णत्वम्॥२३॥

यस्य॑ पर्ण॑मयः॑ सम्भारो॑ भव॑ति। सोम॑पी॒थमे॒वाव॑रुन्धे। दे॒वा वै
ब्रह्म॑न्नवदन्त। तत्पर्ण॑ उपा॑शृणोत्। सु॒श्रवा॑ वै नाम॑। यत्पर्ण॑मयः॑ सम्भारो॑
भव॑ति। ब्रह्म॑व॒र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे। प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सोऽबि॑भेत्प्र मां
धक्ष्य॑तीति। त९ श॒म्याऽश॑मयत्॥२४॥

तच्छ॒म्यै श॑मित्वम्। यच्छ॒मीम॑यः॑ सम्भारो॑ भव॑ति। शान्त्या॑ अप्र॑दाहाय।
अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य॑ य॒तः। वि॒कङ्क॑तं भा आ॑च्छत्। यद्वैक॑ङ्कतः॑ सम्भारो॑ भव॑ति।
भा ए॒वाव॑ रुन्धे। सह॑दयोऽ॒ग्निरा॑धेय॒ इत्या॑हुः। म॒रुतोऽ॒द्भिर॒ग्निम॑तमयन्।
तस्य॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॑यमाच्छि॒न्दन्। साऽश॑नि॒रभव॑त्। यद॒शनि॑हतस्य॑ वृ॒क्षस्य॑
सम्भारो॑ भव॑ति। सह॑दयमे॒वाग्नि॑मा ध॑त्ते॥२५॥

ऊपां अभवन्नभवद्वृत्मीकौऽश्राम्यदप्रथयद्धृत्यै बीभत्सत् इत्याहु रुन्धे पर्णत्वमशमयदच्छिन्दुस्त्रीणि च॥—————[३]

द्वा॒द॒शसु॑ वि॒क्रामे॑ष्व॒ग्नि॒मा द॑धीत। द्वा॒द॒श मा॑साः॑ संवत्स॒रः।
संव॑त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुद्धा॑ ध॑त्ते। यद्द्वा॑द॒शसु॑ वि॒क्रामे॑ष्व॒मा द॑धीत। परि॑मित॒मव॑
रुन्धी॑त। चक्षु॑र्निमित्त॒ आद॑धीत। इ॒यद्द्वा॑द॒श वि॒क्रामा॑(३) इति॑। परि॑मितं
चै॒वापरि॑मितं॒ चाव॑ रुन्धे। अनृ॑तं॒ वै वा॒चा व॑दति। अनृ॑तं॒ मन॑सा
ध्या॑यति॥२६॥

चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। अ॒द्रा(३)गि॑त्याह। अद॑र्श॒मिति॑। तत्स॒त्यम्।
यश्चक्षु॑र्निमित्तेऽ॒ग्निमा॑ध॑त्ते। स॒त्य ए॒वैन॑मा ध॑त्ते। तस्मा॑दाहि॒ताग्नि॑र्नानृ॑तं
वदेत्। नास्य॑ ब्राह्म॒णोऽना॑श्वान्गृ॒हे व॑सेत्। स॒त्ये ह्य॑स्या॒ग्निराहि॑तः।
आ॒ग्नेयी॑ वै रा॒त्रिः॥२७॥

आ॒ग्नेयाः प॒शवः॑। ऐ॒न्द्रम॑हः॑। नक्तं॑ गा॒र्हप॑त्य॒मा द॑धाति। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
दि॒वाऽऽह॑व॒नीय॑म्। इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒र्धोदि॑ते॒ सूर्य॑ आ॒हव॑नीय॒मा

दधाति। एतस्मिन्वै लोके प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः
सृजते। अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा अग्निमादधत्
इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्।
अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्। प्रतीच्येषां श्रीरगात्। भद्रा भूत्वा
परां भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा पराभवति।
साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। तैऽन्वाहार्यपचनमग्र
आदधत्। अथ गार्हपत्यम्। अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति। प्रजां तु न
वैत्स्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं
लोकमेति। प्रजां तु न विन्दते। साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं
तवाग्निमाधास्यामि। यथा प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति। गार्हपत्यमग्र
आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः पशवः प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै
प्रजां पशून्प्राजनयत्। अथान्वाहार्यपचनम्। तिर्यङ्ङिव वा अयं लोकः।
अस्मिन्नेव तेन लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाऽऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं
लोकमभ्यजयत्॥३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। प्रत्यस्मिँल्लोके
तिष्ठति। अभि सुवर्गं लोकं जयति। यस्य वा अयथादेवतमग्निराधीयते।
आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्य

आवृश्च्यते। वसीयान्भवति॥३३॥

भृगूणां त्वाऽङ्गिरसां व्रतपते व्रतेनादधामीति भृग्वङ्गिरसामादध्यात्।
आदित्यानां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीत्यन्यासां ब्राह्मणीनां
प्रजानाम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो व्रतपते व्रतेनादधामीति राज्ञः।
इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते व्रतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा
ग्रामण्यो व्रतपते व्रतेनादधामीति वैश्यस्य। ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते
व्रतेनादधामीति रथकारस्य। यथादेवतमग्निराधीयते। न देवताभ्य
आवृश्च्यते। वसीयान्भवति॥३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चावरुन्धे भविष्यन्तीत्यंब्रवीजनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नवं च॥ [४]

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै स आर्धोत्। भूर्भुवः
सुवरित्याह। एतद्वै वाचः सत्यम्। य एतेनाग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। अथो
सत्यप्राशूरेव भवति। अथो य एवं विद्वानभिचरति। स्तृणुत एवैनम्॥३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह। अस्मिन्नेव
लोके प्रतितिष्ठति। सुवरित्याह। सुवर्ग एव लोके प्रतितिष्ठति।
त्रिभिरक्षरैर्गार्हपत्यमा दधाति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमाधत्ते। सर्वैः पञ्चभिराहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग एवास्मै
लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा दधाति।
पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः।
यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्। ताभ्यो

ज्योतिरुदङ्गृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अ॒भि स॒माव॑र्तन्त।
उ॒परी॑वा॒ग्निमु॑द्गृहीयादुद्धरन्। ज्योतिरे॒व प॑श्यन्तीः प्र॒जा यज॑मानम॒भि
स॒माव॑र्तन्ते। प्र॒जाप॑तेरक्ष्य॒श्वयत्। तत्परा॑ऽपतत्। तदश्वो॑ऽभवत्।
तदश्व॑स्याश्व॒त्वम्॥३८॥

ए॒ष वै प्र॒जाप॑तिः। यद॒ग्निः। प्रा॒जाप॒त्योऽश्वः॑। यदश्वं॑ पु॒रस्ता॑न्नयति। स्वमे॒व
चक्षुः॑ पश्यन्प्र॒जाप॑तिरनू॒देति॑। व॒ज्री वा ए॒षः। यदश्वः॑। यदश्वं॑ पु॒रस्ता॑न्नयति।
जा॒ताने॒व भ्रातृ॑व्या॒न्प्रणु॑दते। पुन॒रा वर्त॑यति॥३९॥

ज॒निष्य॑माणाने॒व प्रति॑नुदते। न्या॑हव॒नीयो गार्ह॑पत्यमकामयत्।
निगार्ह॑पत्य आहव॒नीयम्। तौ वि॒भाजं॑ नाश॒क्रोत्। सोऽश्वः॑ पूर्॒ववा॑ङ्मुत्वा।
प्राश्चं॑ पूर्॒वमु॑दवहत्। तत्पूर्॒ववा॑हः पूर्॒ववा॑द्वम्। यदश्वं॑ पु॒रस्ता॑न्नयति।
विभ॑क्तिरे॒वैन॑योः सा। अथो॑ नाना॒वीर्या॑वे॒वैनौ॑ कुरुते॥४०॥

यदु॒पर्यु॑परि॒ शिरो॑ हरेत्। प्रा॒णान् वि॒च्छिन्द्या॑त्। अ॒धोऽधः॑ शिरो॑ हरति।
प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। इ॒यत्य॑ग्रे॒ हरति॑। अथे॒यत्यथे॑यति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।
ए॒ष्वेवैनं॑ लो॒केषु॑ प्रति॑ष्ठित॒माध॑त्ते। प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत्। सोऽबि॑भेत्प्र मां
धक्ष्य॑तीति॥४१॥

तस्य॑ त्रे॒धा म॑हि॒मानं॑ व्यौहत्। शान्त्या॑ अ॒प्रदा॑हाय। यत्रे॒धाऽग्नि॑रा॒धीय॑ते।
म॒हिमान॑मे॒वास्य॑ तद्व्यू॒हति॑। शान्त्या॑ अ॒प्रदा॑हाय। पुन॒रा वर्त॑यति।
म॒हिमान॑मे॒वास्य॑ सन्द॑धाति। प॒शुर्वा ए॒षः। यदश्वः॑। ए॒ष रु॒द्रः॥४२॥

यद॒ग्निः। यदश्व॑स्य प॒देऽग्नि॑मा॒दध्या॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शून॑पि॒दध्या॑त्।
अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्। यन्ना॑क्र॒मये॑त्। अन॑वरुद्धा अस्य प॒शवः॑ स्युः।

पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न रुद्रायापि दधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराज एव विक्रान्तं यजमानोऽनु विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये पावकाय। पूत एवास्मिन् नानाद्यं दधाति। यदग्नये शुचये। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

एनमाहवनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचय एकं च॥—————[५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ वामं वसु सं न्यदधत्। इदमु नो भविष्यति। यदि नो जेष्यन्तीति। तदग्निर्नोत्सहंमशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्। पशुषु तृतीयम्। अप्सु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तद्देवा विजित्य। पुनरवारुरुत्सन्त। तैऽग्नये पवमानाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। पशवो वा अग्निः पवमानः। यदेव पशुष्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्। तैऽग्नये पावकाय। आपो वा अग्निः पावकः। यदेवाप्स्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्॥४६॥

तैऽग्नये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः। यदेवादित्य आसीत्। तत्तेनावारुन्धत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। तनुवो वावैता अग्न्याधेयस्य। आग्नेयो वा अष्टाकपालोऽग्न्याधेयमिति। यत्तं निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्। यथाऽङ्गानि स्युः। नात्मा। तादृगेव तत्। उभयानि सह निरुप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय।

उभयं वा एतस्यैन्द्रियं वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधत्ते। ऐन्द्राग्रमेकादशकपालमनु निर्वपेत्। आदित्यं चरुम्।
इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी।
ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनुदुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते भवति।
यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति। दिशामेव ज्योतिषि
जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि। एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः
स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः।
संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं शमयित्वा। पशूनवरुन्धे। यदेकमेकमेतानि
हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजननमुच्छिंषेत्। एकं
निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै लोकमुच्छिंषति प्रजननाय।
तं प्रजया पशुभिरनु प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं
प्रवर्तयति। मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रां(३) न होतव्या(३) मिति। यद्यजुषा
जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्।
तूष्णीमेव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे

ददाति॥५३॥

अ॒ग्निमु॑खाने॒वर्तून्प्री॑णाति। उ॒प॒ब॒र्हणं॑ ददाति। रू॒पाणा॑म॒वरु॑द्धौ।
अ॒श्वं ब्र॑ह्मणै॑। इन्द्रि॒यमे॒वावरु॑न्धे। धे॒नुः हो॒त्रे। आ॒शिषं॑ ए॒वावरु॑न्धे।
अ॒न॒ङ्गाह॑मध्व॒र्यवै॑। वह्नि॒र्वा अ॑न॒ङ्गान्। वह्नि॒रध्व॑र्युः॥५४॥

वह्नि॒नैव वह्नि॑ य॒ज्ञस्या॑वरु॒न्धे। मि॒थुनौ॑ गावौ॑ ददाति। मि॒थुन॑स्यावरु॒द्धौ।
वा॒सो ददा॑ति। स॒र्वदे॒वत्य॑ वै वा॒सः। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। आ
द्वा॒द॒शभ्यो॑ ददाति। द्वा॒द॒श मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑र ए॒व प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति।
का॒ममूर्ध्वं॑ दे॒यम्। अ॒परि॑मित॒स्यावरु॑द्धौ॥५५॥

अ॒दित्ये॑ तृतीयम॒प्स्वासी॑त्तत्तेना॒वारु॑न्धत् स्याद॑प्यते॒ रेतो॑ऽग्निर॒कमे॑कमे॒तानि॑ ह॒वीःषि॑ निर्व॒पेत्प्रत्य॑व॒रोह॑ति ददात्यध्व॒र्युर्दे॒यमेकं॑
च॥

[६]

घ॒र्मः शि॒रस्त॑द्यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्। छु॒र्दिस्तो॒काय॑ तन॑याय
यच्छ। वा॒तः प्रा॒णस्त॑द्यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्। स्व॒दितं॑ तो॒काय॑
तन॑याय पि॒तुं प॑च। प्रा॒चीम॑नु॒ प्र॒दिशं॑ प्रेहि॑ वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो
अ॒ग्निर्भवे॒ह। वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ विभा॑हि। ऊ॒र्जं नो॑ धेहि॑ द्वि॒पदे॑
चतु॑ष्पदे॥५६॥

अ॒र्कश्चक्षु॑स्तद॒सौ सूर्य॑स्तद्यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्। यत्ते॑ शुक्र शु॒क्रं
वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे दी॒दिहि॑ तेन॒ त्वाऽऽद॑धे।
अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे
त॒नुवौ॑। वि॒राद्व॑ स्व॒राद्व॑। ते मा॒वि॑शतां॒ ते मा॑ जि॒न्वता॑म्॥५७॥

ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। स॒म्राट्वा॑भि॒भूश्च॑। ते मा॒वि॑शतां॒ ते मा॑ जि॒न्वता॑म्। ये

ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्।
 ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी च प्रभूतिश्च। ते मा विशतां ते मा
 जिन्वताम्। यास्तै अग्ने शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्तै अग्ने
 घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥ [७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्।
 शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति। वार्तः प्राण
 इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। तेनैवैनान्व्यावर्तयति।
 तथा न शोचयन्ति यजमानम्। रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य
 आधीयमाने। रथन्तरो वा अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत उद्ध्रियमाणे।
 अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। अथो
 शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत
 आहवनीयं आधीयमाने। बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके
 प्रतिष्ठितमा धत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत्। तं वारवन्तीयैनावारयत। तद्वारवन्तीयस्य
 वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेनं श्येती अकुरुत। तच्छ्यैतस्य श्यैतत्वम्।
 यद्वारवन्तीयमभि गायते। वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेनं
 श्येती कुरुते। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति। सशीर्षाणमेवैनमा
 धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स आधीयमान

ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह।
पशुभिरेवैनं सम्प्रियं करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय
तनयाय यच्छेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण
इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह।
अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहिं विद्वानित्याह।
विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावैवैनौ कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे
चतुष्पद इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्।
अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्। आनशे
व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्तथा न कार्यम्। वीङ्गितमप्रतिष्ठितमा दधीत।
उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः। अवीङ्गितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। विराट् स्वराट्
यास्ते अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदध इत्याह। एता वा अग्नेः
शिवास्तनुवः। ताभिरेवैनं समर्धयति। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवस्ताभिर्मुं
गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवैनं पराभावयति॥६४॥

लोकोऽसृजतैनमाधत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते पञ्च च॥—————[८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्नैर्यज्ञियां तनूः। तामेवास्मै
जनयति। अदितिः पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचत्।
तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा
चाजायेताम्। सा द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै मित्रश्च
वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्यां उच्छेषणमददुः।
तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अंशश्च भगश्चाजायेताम्। सा
चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या इन्द्रश्च
विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मोदनं पंचति। रेत एव तदधाति। प्राश्नन्ति
ब्राह्मणा ओदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते। तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति।
उच्छेषणाद्वा अदिती रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः। एतद्रेतः।
यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति। अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति।
तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय। इयतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन
सम्मिताः॥६८॥

इयतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयतीर्भवन्ति। एतावद्वै पुरुषे
वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि रेतः सिच्यते।
चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति। घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्धृतम्। प्रियेणैवेन धाम्ना समर्धयति। अथो
तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्। गायत्रछन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य
छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय। त्रिष्टुभी राजन्यस्य। त्रिष्टुछन्दा वै राजन्यः।
स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वाय। तं संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सरं हि रेतो

हितं वर्धते। यद्येन॑ संवत्सरे नोपनमेत्। समिधः पुनरादध्यात्। रेतं
एव तद्धितं वर्धमानमेति। न मा॑ समंश्जीयात्। न स्त्रियमुपेयात्॥ ७१॥
यन्मा॑ समंश्जीयात्। यत्स्त्रियमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्। नैनमग्निरुपनमेत्।
श्व आ॒धास्यमा॑नो ब्रह्मोद॑नं पंचति। आ॒दित्या वा इ॒त उत्त॑माः सु॒वर्गं
लो॒कमा॑यन्। ते वा इ॒तो यन्तं॑ प्रति॑नुदन्ते। ए॒ते खलु॑ वा॒वादित्याः॑।
यद्वा॑ह॒णाः। तैरे॒व स॒न्त्वं गच्छ॑ति॥ ७२॥

नैनं प्रति॑नुदन्ते। ब्रह्म॒वादि॑नो वदन्ति। क्वां सः। अ॒ग्निः का॒र्यः।
योऽस्मै॑ प्र॒जां प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति। शल्कै॑स्ता॒रात्रि॑म॒ग्निमि॑न्धीत।
तस्मिन्नुप॒व्युषम॑रणी॒ निष्ट॑पेत्। यथ॑र॒षभा॑यं वा॒शि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑।
ता॒दृगे॒व तत्। अ॒पोदू॒ह्य भस्मा॑ग्निं म॑न्थति॥ ७३॥

सैव सा॒ग्नेः सन्त॑तिः। तं म॑थित्वा प्राश्चमुद्ध॑रति। सं॒वत्स॑रमे॒व तद्रेतो॑ हितं
प्रज॑नयति। अना॑हित॒स्तस्या॒ग्निरित्या॑हुः। यः समि॑धोऽना॑धाय॒ग्निमा॑धत्त
इति॑। ताः सं॒वत्स॑रे पु॒रस्ता॑दादध्यात्। सं॒वत्स॑रादे॒वैनम॑व॒रुध्या॑धत्ते। यदि॑
सं॒वत्स॑रेऽना॒दध्यात्। द्वा॒द॒श्यां पु॒रस्ता॑दादध्यात्। सं॒वत्स॑रप्र॒तिमा॑ वै द्वा॒द॒श
रात्र॑यः। सं॒वत्स॑रमे॒वास्याहि॑ता भवन्ति। यदि॑ द्वा॒द॒श्यां ना॒दध्यात्। त्र्य॒हे
पु॒रस्ता॑दादध्यात्। आहि॑ता ए॒वास्य॑ भवन्ति॥ ७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददिती रेतोऽधत्त समिता घृतवतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः प्रत्ययन्स्वार्येयाद्रच्छति
मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥

[९]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। स रि॑रि॒चानो॑ऽमन्यत। स तपो॑ऽतप्यत।
स आ॒त्मन्वी॑र्यमपश्यत्। तद॑वर्धत। तद॑स्मात्सह॑सो॒र्ध्वम॑सृज्यत। सा

विराडभवत्। तां देवासुरा व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा
एषा॥७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
नर्य प्रजां मे गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शःस्य पशून्मे गोपायेति॥७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां मे गोपायेति।
सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अहे बुध्निय मन्त्रं मे
गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत। तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे प्रविष्टा॥७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तोऽग्नय
आधीयन्ते। पाङ्क्तुं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तुं स्पृणोति। अथर्व
पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति। नर्य प्रजां मे गोपायेत्याह।
प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शःस्य पशून्मे गोपायेत्याह॥७८॥

पशून्मेवैतेन स्पृणोति। सप्रथ सभां मे गोपायेत्याह। सभामेवैतेनैन्द्रियं
स्पृणोति। अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियं
स्पृणोति। यदान्वाहार्यपचनेऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः।
यद्गार्हपत्यं आज्यमधिश्रयन्ति सम्पत्नीर्याजयन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः
प्रीतः। यदाहवनीये जुह्वति॥७९॥

तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यत्सभायां विजयन्ते। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः।

यदावस॒थेऽन्न॒ः हर॑न्ति। तेन॒ सोऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। तथा॑ऽस्य॒ सर्वे॑ प्री॒ता
अ॒भीष्टा॒ आधी॑यन्ते। प्रव॒स॒थमे॒ष्यन्ने॒वमु॒पति॑ष्ठे॒तैक॑मेकम्। यथा॑ ब्राह्म॒णाय॑
गृहे॒वासि॑ने॒ परि॒दाय॑ गृ॒हाने॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। पुन॑रा॒गत्यो॒पति॑ष्ठते। सा
भा॒गेय॑मे॒वेषां॑ तत्। सा तत॑ ऊ॒र्ध्वारो॑हत्। सा रो॒हिण्य॑भवत्। तद्रो॒हिण्यै
रो॒हिणित्व॑म्। रो॒हिण्याम॒ग्निमा॑दधीत। स्व ए॒वैनं॒ योनौ॒ प्रति॑ष्ठित॒माध॑त्ते।
ऋ॒ध्नोत्ये॑नेन॥८०॥

एषा पशून्मे गोपायेति प्रविष्टा पशून्मे गोपायेत्याह जुह्वति तिष्ठते सप्त च॥ [१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूद्धन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिर इमे वै शमीगर्भात्प्रजापतिः
स रिरिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथौ शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यत्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अप पाप्मानं यजमानस्य हन्तु। शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी तोकसाता। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्त्रसा। स्योनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः। ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमागमिष्ठाः। ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरूचीः॥२॥

वृषीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः। प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहृत्यै सुवितं नो अस्तु। उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि। यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य मध्ये। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यज्जगतः प्रतिष्ठाम्। तत्पुष्करस्यायतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि। याभिरदहज्जगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य भर्त्रीम्। ता नः शिवाः शर्कराः सन्तु सर्वाः। अग्ने रेतश्चन्द्रं हिरण्यम्। अद्भ्यः सम्भूतममृतं प्रजासु। तत्सम्भरन्नुत्तरतो निधाय॥४॥

अतिप्रयच्छं दुरितिं तरेयम्। अश्वो रूपं कृत्वा यदश्वत्थेऽतिष्ठः। संवत्सरं देवेभ्यो निलाय। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः।

ऊ॒र्जः पृ॒थि॒व्या अ॒ध्यु॒त्थि॑तोऽसि। वन॑स्पते श॒तव॑ल्शो विरो॑ह। त्वया॑
व॒यमिष॑मूर्जं म॒दन्तः। रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॒देम। गा॒य॒त्रि॒या ह्यि॒यमा॑णस्य
यत्ते॑॥५॥

प॒र्णम॑प॒तत्तृ॒तीय॑स्यै दि॒वोऽधि॑। सौ॑ऽयं प॒र्णः सौ॑म॒प॒र्णाद्धि॑ जा॒तः। ततो॑ हरामि
सोम॑पी॒थस्याव॑रुद्धौ। दे॒वानां॑ ब्र॒ह्मवा॑दं व॒दतां॑ यत्। उ॒पाश्रृ॑णोः सु॒श्रवा॑ वै
श्रुतो॑ऽसि। ततो॒ मामावि॑शतु ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्। तत्स॑म्भर॒ऽस्तद॑वरुन्धीय सा॒क्षात्।
यया॑ ते सृ॒ष्टस्या॒ग्नेः। हे॒तिम॑शमयत्प्र॒जाप॑तिः। तामि॒माम॑प्र॒दाहा॑य॥६॥

श॒मी९ शान्त्यै॑ ह॒राम्य॑हम्। यत्ते॑ सृ॒ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒कङ्क॑तं भा आ॒र्च्छ॑ज्ञातवेदः।
तया॑ भा॒सा स॑मि॒तः। उ॒रुं नो॑ लो॒कम॑नु प्रभा॑हि। यत्ते॑ तान्तस्य
हृद॑यमा॒र्च्छि॒न्द॒ज्ञात॑वेदः। म॒रुतो॑ऽद्विस्तमयित्वा। ए॒तत्ते॑ तद॑शनेः सम्भ॑रामि।
सा॒त्मा अ॒ग्ने स॑हृदयो भवे॒ह। चि॒त्रि॒याद॑श्व॒त्थात्स॑म्भृ॒ता बृ॑हत्यः॥७॥

शरी॑रम॒भि स॑ऽस्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑तिना यज्ञमु॒खेन॒ स॑मि॒ताः।
ति॒स्रस्त्रि॒वृद्धि॑र्मिथुनाः प्रजा॑त्यै। अ॒श्व॒त्थाद्ध॑व्यवा॒हाद्धि॑ जा॒ताम्। अ॒ग्नेस्त॑नूं
य॒ज्ञिया॑९ सम्भ॑रामि। शा॒न्तयो॑नि९ श॒मीग॑र्भम्। अ॒ग्नये॑ प्रज॑नयितवै। यो
अ॒श्व॒त्थः श॑मीग॒र्भः। आ॒रु॒रोह॑ त्वे सचा॑। तं ते॑ हरामि ब्र॒ह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ज्ञात॑वेदः। य॒थाश॑री॒रं भू॑तेषु न्य॒क्तम्।
स सम्भृ॑तः सीद शिवः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑ लो॒कम॑नु॒नेषि॑ वि॒द्वान्। प्र॒वेध॑से
क॒वये॑ मे॒ध्याय॑। वचो॑ व॒न्दारु॑ वृष॒भाय॑ वृष्णो॑। यतो॑ भ॒यम॑भयं तन्नो॑ अस्तु।
अव॑ दे॒वान् य॑जे हे॒ड्यान्। स॒मिधा॑ऽग्निं दु॒वस्य॑त॥९॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आऽस्मि॑न् ह॒व्या जु॑होतन। उप॑ त्वाऽग्ने ह॒विष्म॑तीः।
घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यता॑। जुष॒स्व स॒मिधो॑ मम। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑रङ्गिरः।
घृ॒तेन॑ वर्धयामसि। बृ॒हच्छो॑चा यवि॒ष्ठ्य। स॒मि॒ध्यमा॑नः प्रथ॒मो नु॑ धर्मः।

सम॒क्तुभि॑रज्यते वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चिष्केशो॑ घृ॒तनि॑र्णि॒क्पाव॑कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्नि॒र्य॒जथा॑य दे॒वान्। घृ॒तप्र॑तीको
घृ॒तयो॑नि॒रग्निः॑। घृ॒तैः समि॑द्धो घृ॒तम॒स्यान्न॑म्। घृ॒तपु॑ष॒स्त्वा स॒रितो॑ वह॒न्ति।
घृ॒तं पिब॑न्त्सु॒यजा॑ यक्षि दे॒वान्। आ॒यु॒र्दा अ॒ग्ने ह॒विषो॑ जुषा॒णः। घृ॒तप्र॑तीको
घृ॒तयो॑नि॒रेधि॑। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चा॒रु ग॒व्यम्। पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादि॒मम्॥११॥
त्वाम॑ग्ने॒ समि॑धानं॒ यवि॑ष्ठ। दे॒वा दू॒तं च॑क्रिरे ह॒व्य॒वाह॑म्। उ॒रु॒ज्रय॑सं
घृ॒तयो॑नि॒माहु॑तम्। त्वेषं॑ चक्षु॒र्दधि॑रे चोद॒यन्व॑ति। त्वाम॑ग्ने प्र॒दिव॑ आहु॑तं
घृ॒तेन॑। सु॒म्रा॒यवः॑ सु॒षमि॑धा॒ समी॑धिरे। स वा॑वृ॒धान ओष॑धीभि॒रुक्षि॑तः। उ॒रु
ज्रया॑सि॒ पार्थि॑वा॒ विति॑ष्ठसे। घृ॒तप्र॑तीकं व ऋ॒तस्य॑ धू॒रुष॑दम्। अ॒ग्निं मि॒त्रं
न समि॑धान ऋ॒ञ्जते॥१२॥

इ॒न्धा॒नो अ॒क्रो वि॒दथे॑षु दी॒द्यत्। शु॒क्रव॑र्णा॒मुदु॑ नो य॒सते॑ धिय॑म्। प्र॒जा अ॒ग्ने
संवा॑सय। आशा॑श्च प॒शुभिः॑ स॒ह। रा॒ष्ट्राण्य॑स्मा॒ आधे॑हि। या॒न्यास॑न्त्सवि॒तुः
स॒वे। म॒ही वि॒श्व॒पत्नी॑ स॒दने॑ ऋ॒तस्य॑। अ॒र्वाची॑ ए॒तं ध॑रुणे रयी॒णाम्। अ॒न्तर्व॑त्नी
ज॒न्यं जा॒तवे॑दसम्। अ॒ध्व॒राणां॑ ज॒नय॑थः पु॒रो॒गाम्॥१३॥

आ॒रो॒हतं॑ द॒शत॑स्रं श॒क्र॒री॒र्मम॑। ऋ॒तेना॑ग्न आ॒युषा॑ व॒र्चसा॑ स॒ह। ज्यो॒ग्जीव॑न्त॒
उत्त॑रामुत्तरा॒स्रं समा॑म्। द॒र्श॑म॒हं पू॒र्णमा॑सं य॒ज्ञं यथा॑ य॒जै। ऋ॒त्वि॒यव॑ती
स्थो अ॒ग्निरे॑तसौ। गर्भं॑ दधा॒थां ते वा॑म॒हं द॑दे। तत्स॒त्यं य॒द्वीरं॑ बि॒भृथः॑। वी॒रं
ज॒नयि॑ष्यथः। ते म॒त्प्रा॒तः प्र॑ज॒निष्ये॑थे। ते मा॒ प्रजा॑ते प्र॒ज॒नयि॑ष्यथः॥१४॥
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मव॒र्चसे॑न॒ सुव॑र्गे लो॒के। अ॒नृ॒तात्स॒त्यमु॑पैमि। मा॒नुषा॑द्दे॒व्यमु॑पैमि।
दैवीं॑ वाचं॑ यच्छामि। श॒ल्कैर॑ग्निमि॒न्धा॒नः। उ॒भौ लो॒कौ सं॑नेम॒हम्।
उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र् ऋ॒ध्वा। अ॒ति मृ॒त्युं त॑राम्य॒हम्। जा॒तवे॑दो भुव॑नस्य॒ रेतः॑।

इह सिञ्च तपसो यज्जनिष्यते॥१५॥

अग्निमंश्चत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगुर्भाञ्जनयन् यो मयोभूः। अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्र आरोह। अथा नो वर्धया रयिम्। अपेत वीत वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अदादिदं यमोऽवसानं पृथिव्याः। अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मे॥१६॥

अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसि। संज्ञानमसि कामधरणम्। मयि ते कामधरणं भूयात्। सर्वः सृजामि हृदयानि। सःसृष्टं मनो अस्तु वः। सःसृष्टः प्राणो अस्तु वः। सं या वः प्रियास्तनुवः। सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु सम्प्रियः। सम्प्रियास्तनुवो मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप ओषधीः। कल्पन्तामग्नयः पृथक्। मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। येऽग्नयः समनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभि कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा वीर्येण। पृथिव्यै महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अजीजनन्नमृतं मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम्। दश स्वसारो अगुवः समीचीः। पुमांसं जातमभि सःरभन्ताम्। प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभि प्राणिमि। पूष्णः पोषेण मह्यम्। दीर्घायुत्वाय शतशारदाय। शतः शरद्ध्य आयुषे वर्चसे॥१९॥

जीवात्वै पुण्याय। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः। प्राणे त्वाऽमृतमादधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोसारं गुप्त्यै। सुगारुहपत्यो विदहन्नरातीः। उषसः श्रेयसीः श्रेयसीर्दधत्॥२०॥

अग्ने॑ स॒पत्ना॑ꣳ अ॒प॒ बाध॑मानः। रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ धेहि। इ॒मा
उ॒ मामु॑पतिष्ठन्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रि॒ह संव॑सेय। इ॒हो इडा॑ तिष्ठतु
विश्व॑रू॒पी। म॒ध्ये वसो॑र्दीदिहि जा॒तवे॑दः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे
शुष्मा॒यायु॑षे॒ वर्च॑से। स॒पत्न॑तूर॑सि वृ॒त्रतूः। यस्त॑ दे॒वेषु॑ म॒हिमा सु॑वर्गः॥२१॥

यस्त॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टिर्या॑ ते॒ मनु॑ष्येषु पप्रथे। तया॑ नो अग्ने
जुष॑माण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॒थिव्याः॑ पर्य॒न्तरि॑क्षात्। वाता॑त्प॒शुभ्यो॑ अ॒ध्योष॑धीभ्यः।
यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः सम्ब॒भूथ॑। ततो॑ नो अग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। प्राची॑मनु॒ प्रदि॑शं
प्रेहि॑ वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। विश्वा॒ आशा॒ दीद्या॑नो॒ वि भा॑हि॥२२॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्निरु॑षसा॒मग्र॑मख्यत्। अ॒न्वहा॑नि प्रथ॒मो
जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रुत्रा॑ च॒ रश्मी॑न्। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी आ॑त॒तान।
वि॒क्रम॑स्व म॒हाꣳ अ॑सि। वे॒दिष॑न्मानु॑षेभ्यः। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जागृ॒हि। यदि॑दं
दि॒वो यद॑दः पृथि॒व्याः। सं॒विदा॑ने रोद॑सी सं बभूवतुः॥२३॥

तयोः॑ पृ॒ष्ठे सी॑दतु जा॒तवे॑दाः। श॒म्भूः प्र॒जाभ्य॑स्त॒नुवे॑ स्यो॒नः। प्रा॒णं त्वाऽमृ॑त॒
आ द॑धामि। अ॒न्नाद॑म॒न्नाद्या॑य। गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै। यत्ते॑ शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा
त॒नूः। शुक्रं॑ ज्योति॒रज॑स्रम्। तेन॑ मे दीदिहि तेन॒ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने
ब्र॒ह्मणा॑। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे सर्व॑मायुर्व्या॒न॒शे॥२४॥

नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपाय। अ॒मृत॑त्वाय॒ जीव॑से। जा॒तां ज॑निष्यमाणां च।
अ॒मृते॑ स॒त्ये प्र॑तिष्ठिताम्। अथ॑र्व पि॒तुं मे॑ गोपाय। र॒सम॑न्नमिहायु॑षे।
अद॑ब्धा॒योऽशी॑ततनो। अवि॑षन्नः पि॒तुं कृ॑णु। श॒ङ्स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपाय।
द्वि॒पादो॑ ये चतु॑ष्पदः॥२५॥

अ॒ष्टाश॑फाश्च॒ य इ॒हाग्रे॑। ये चैक॑शफा आशु॒गाः। सप्र॑थ स॒भां मे॑ गोपाय।

ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः कुरु। सर्वमायुरुपासताम्। अहे
बुध्निय मन्त्रं मे गोपाय। यमृषयस्त्रैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा
हि श्रीरमृतां सताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। मर्मज्यमाना
महते सौभगाय। मह्यं धुक्व यजमानाय कामान्। इहैव सन्तत्र सतो वो
अग्रयः। प्राणेन वाचा मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्।
ज्योतिषा वो वैश्वानरेणोपतिष्ठे। पञ्चधाऽग्नीन्व्यक्रामत्। विराद्वृष्टा प्रजापतेः।
ऊर्ध्वाऽऽरोहद्रोहिणी। योनिर्ग्रेः प्रतिष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरुचीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यो ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववार इममञ्जते पुरोगां प्रजनयिष्यथो
जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वर्चसे दधत्सुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे चतुष्पदः सतां प्रजापतेर्द्वे च॥—[१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः। यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव
तत्सुवर्गेषु लोकेषु सत्रिणः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः
कार्या इत्याहुः। अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति। द्वादशाग्निष्टोमस्य
स्तोत्राणि। द्वादश मासाः संवत्सरः। तत्तत्र सूक्ष्मम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः
परः सामानः कार्याः॥२८॥

पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजितावग्निष्टोमौ। उक्थ्याः
सप्तदशाः परः सामानः। ते सऽस्तुता विराजंमभि सम्पद्यन्ते। द्वे
चर्चावतिरिच्येते। एकया गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको
ज्योतिः। ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्। तत्प्रथमेऽहन्कार्यम्।
बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं चतुर्थै। शाक्करं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु
पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय एते ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्त्सन्तन्वन्ति। मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु। मिथुनमेव तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै सुवर्गो लोकः। बृहतैव सुवर्गं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिंशि नाम सामं। माध्यं दिने पवमाने भवति॥३१॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः पराश्च संवत्सरमुपयन्ति। न हैनं ते स्वस्ति समश्नुवते। अथ येऽमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। ते हैनं स्वस्ति समश्नुवते। एतद्वा अमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव प्रजापतिः। स उवेवेन्द्रः। तद् देवेभ्यो नयन्ति॥३२॥

कार्या विराड्गृह्यन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥ [२]

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवादिवाकीर्त्यम्। यथा शालायै पक्षसी। एव संवत्सरस्य पक्षसी। यदेतेन गृह्येरन्। विषूची संवत्सरस्य पक्षसी व्यवस्रसेयाताम्। आर्तिमार्च्छयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षसी मध्यमं वंशमभि संमायच्छति॥३३॥

एव संवत्सरस्य पक्षसी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति। नार्तिमार्च्छन्ति। एकविंशमहर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहा गृह्यन्ते। प्रत्युत्तब्धै सयत्वाय। सौर्य एतदहः पशुरालभ्यते। सौर्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष बलिर्हियते। सप्तैतदहरतिग्राह्या गृह्यन्ते॥३४॥

सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। असावादित्यः शिरः प्रजानाम्। शीर्षणैव प्रजानां प्राणान्दधाति। तस्मात्सप्त शीर्षणप्राणाः। इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। स इमाँल्लोकान्भ्यजयत्। तस्यासौ लोकोऽनभिजित आसीत्। तं विश्वकर्मा भूत्वाऽभ्यजयत्। यद्वैश्वकर्मणो गृह्यते॥३५॥

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चवन्ते। ये वैश्वकर्मणं
 गृह्णते। आदित्यः श्वो गृह्यते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति।
 अन्योन्यो गृह्येते। विश्वान्येवान्येन कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन
 प्रति तिष्ठन्ति। तावाऽपरार्धात्संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते। तावुभौ सह महाव्रते
 गृह्येते। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। उभयोर्लोकयोः प्रतितिष्ठन्ति। अर्क्यमुक्थं भवति।
 अन्नाद्यस्यावरुद्धौ॥ ३६॥

समायच्छत्यतिग्राह्यां गृह्यन्ते गृह्यन्ते संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते पञ्च च॥ [३]

एकविंश एष भवति। एतेन वै देवा एकविंशेन। आदित्यमित उत्तमं
 सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष इत एकविंशः। तस्य दशावस्तादहानि।
 दशं परस्तात्। स वा एष विराज्युभयतः प्रतिष्ठितः। विराजि हि वा
 एष उभयतः प्रतिष्ठितः। तस्मादन्तरेमौ लोकौ यन्। सर्वेषु सुवर्गेषु
 लोकेष्वभितपन्नेति॥ ३७॥

देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। पराचोऽतिपादादबिभयुः।
 तं छन्दोभिरदृहन्त्यै। देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य।
 अवाचोऽवपादादबिभयुः। तं पञ्चभीं रश्मिभिरुदवयन्। तस्मादेकविंशेऽहन्त्यश्च
 दिवाकीर्त्यानि क्रियन्ते। रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये गायत्रे। ते
 गायत्रीषूत्तरयोः पवमानयोः॥ ३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्। भासोऽग्निष्टोमः।
 अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमपारयन्।
 यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्। पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि
 स्पराणि। स्परैर्वै देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमस्पारयन्। यदस्पारयन्।
 तत्स्पराणां स्परत्वम्। स्पारयन्त्येनं स्पराणि। य एवं वेद॥ ३९॥

एति पवमानयोः स्पराणि पञ्च च॥ [४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनाप्तेऽथ। एकादशिन्याप्यते।
वैष्णवं वामनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै।
ऐन्द्राग्रमालभन्ते। इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते
अयातयाम्नी। ते एवालभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्यां धेनुमालभन्ते।
द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायव्यं वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो
यथाऽऽयतनाद्देवता अवरुन्धे। आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्। प्राजापत्यं तूपरं
महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति।
अथो अहं एवैष बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान्
वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशवं आलभ्यन्ते। उभयेषां
पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत। यद्वौ द्वौ
पशू समस्येयुः। कनीय आयुः कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते।
नाप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां रसं तेजः सम्भृत्य।
तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति।
तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्।
पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्नीयते। अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते। अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छवीरस्थिं। परांचा स्तुवन्ति। तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः। तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः। एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति। एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते। तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति। ऊर्ग्व अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। यस्य तल्पसद्यमनभिजितुः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। तल्पसद्यमेवाभिजयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितुः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यं मा परांजेपीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं परांजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महस एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवासुराः संयन्ता आसन्। त आदित्ये व्यायच्छन्त। तं देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः। असुर्यः

शूद्रः। इमेऽरात्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्। इम उद्वासीकारिणं
 इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः। यदेवैषां सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि
 श्रीणाति। यदेवैषां दुष्कृतं याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽपं हन्ति। ब्राह्मणः सं
 जयति। अमुमेवादित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥ [६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिर्वृत्तषट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्ने सपत्नानतिग्राह्या वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः
 समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सु॒राः सं॒य॒न्ता आ॒सन् । ते दे॒वा वि॒ज॒य॒मु॒प॒य॒न्तः । अ॒ग्नी॒षो॒म॒यो॒स्ते ज॒स्विनी॑ स्त॒नू॒
स॒न्त्य॑ द॒धत । इ॒द॒मु॒ नो भ॒विष्य॑ति । य॒दि नो जे॒ष्यन्ती॑ति । तेना॒ग्नी॒षो॒माव॑पा॒क्राम॑ताम् ।
ते दे॒वा वि॒जित्य॑ । अ॒ग्नी॒षो॒माव॑न्वैच्छन् । तेऽ॒ग्नि॒मन्व॑वि॒न्दन् तृ॒षू॒त्स॑न्नम् । तस्य॒
वि॒भ॒क्ती॒भिस्ते ज॒स्विनी॑ स्त॒नू॒रवा॑रुन्धत ॥ १ ॥

ते सो॒म॒मन्व॑वि॒न्दन् । तम॑घ्नन् । तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑ त॒नू॒र्व्य॑गृह्णत । ते ग्र॒हा
अ॒भवन् । तद्ग्र॑हाणां ग्र॒ह॒त्वम् । यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते । तस्य॒ त्वे॒व
गृ॑ही॒ताः । नाना॑ऽऽग्ने॒यं पुन॑रा॒धेये॑ कुर्यात् । यदना॑ग्ने॒यं पुन॑रा॒धेये॑ कुर्यात् ।
व्य॑द्धमे॒व तत् ॥ २ ॥

अना॑ग्ने॒यं वा ए॒तत्क्रि॑यते । यत्स॒मिध॑स्त॒नू॒नपा॑तमि॒डो ब॒र्हिर्य॑जति ।
उ॒भावा॑ग्ने॒यावा॒ज्य॑भा॒गौ स्या॑ताम् । अना॑ज्यभा॒गौ भव॑तु इ॒त्याहुः ।
यदु॒भावा॑ग्ने॒याव॑न्व॒श्चा॒विति॑ । अ॒ग्नये॑ प॒व॒मा॒नायो॑त्तरः स्यात् । यत्प॒व॒मा॒नाय॑ ।
तेना॒ज्य॑भा॒गः । तेन॑ सौ॒म्यः । बु॒ध॒न्व॒त्याग्ने॒यस्या॒ज्य॑भा॒गस्य॑ पु॒रोऽनु॑वा॒क्या
भव॑ति ॥ ३ ॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति । ता॒दृगे॒व तत् । अ॒ग्नि॒न्य॑क्ताः प॒त्नीसं॑या॒जाना॑मृचः स्युः ।
तेना॑ग्ने॒यं सर्व॑ भवति । ए॒क॒धा ते ज॒स्विनी॑ दे॒वता॑मु॒पैती॑त्याहुः । सैन॑मी॒श्वरा॑
प्र॒दह॑ इति । नेति॑ ब्रूयात् । प्र॒जन॑नं वा अ॒ग्निः । प्र॒जन॑नमे॒वोपैती॑ति । कृ॒तय॑जुः
स॒म्भृत॑स॒म्भार॑ इ॒त्याहुः ॥ ४ ॥

न स॒म्भृत्याः॑ स॒म्भाराः॑ । न य॒जुः का॒र्यमि॑ति । अथो॑ खलु । स॒म्भृत्या॑ ए॒व
स॒म्भाराः॑ । का॒र्यं य॒जुः । पुन॑रा॒धेय॑स्य॒ समृ॑द्धौ । तेनो॑पा॒ंशु प्र॑चरति । एष्य॑

इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति।
तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति।
तत्तथा नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ
स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनाग्नेयं वा
एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं
पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्ववति सम्भृतसम्भार इत्याहुः। इच्छति पत्नीसंयाजा नवं च॥ [१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्।
ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन
यजा इति। तेऽब्रुवन्। आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदंजयत्। तेनायजत। स स्वाराज्यमगच्छत्।
तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां
पर्येत। अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्। अग्रं समानानां
पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च
यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजं ह्येतेन देवा
ऐप्सन्। सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्यैवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै वाजपेयः। य
एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते। ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद।

अत्ति॒ ब्रह्म॒णाऽन्नम्॑। आऽस्य॑ ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाज॑स्य प्रस॒वः। य ए॒वं वेद॑। क॒रोति॑ वा॒चा वी॒र्यम्॑। ऐनं॑ वा॒चा
गच्छ॑ति। अपि॑वतीं॒ वाचं॑ वदति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ य॒ज्ञान्व्यादि॑शत्। स
आ॒त्मन्वा॑ज॒पेय॑मधत्त। तं दे॒वा अब्रु॑वन्। ए॒ष वाव॑ य॒ज्ञः। यद्वा॑ज॒पेयः॥१२॥
अप्ये॒व नोऽत्रा॒स्त्विति॑। तेभ्य॑ ए॒ता उज्जि॑तीः प्रायच्छत्। ता वा ए॒ता उज्जि॑तयो
व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑। दे॒वता॑नामनिर्भा॒गाय॑। दे॒वा वै ब्रह्म॑णश्चा॒न्नस्य॑
च॒ शम॑ल॒मपा॑घ्नन्। यद्वह्म॑णः॒ शम॑ल॒मासी॑त्। सा गा॒था नारा॑श॒स्य॑भवत्।
यदन्न॑स्य। सा सुरा॑॥१३॥

तस्मा॑द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च॒ न प्र॑तिगृह्यम्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्। शम॑लं
प्रति॑गृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वाचोऽव॑रुद्धाः। यो वा॑ज॒पेयया॑जी। या
पृ॒थिव्यां॑ याऽग्नौ॑ या र॑थन्त॒रे। याऽन्तरि॑क्षे॒ या वा॒यौ या वा॑मदे॒व्ये।
या दि॒वि याऽऽदि॑त्ये॒ या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या वन॑स्पतिषु।
तस्मा॑द्वाज॒पेयया॑ज्या॒र्त्विजी॑नः। सर्वा॑ ह्य॒स्य वाचो॑ऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽर्त्विजीन् एकं च॥ [२]

दे॒वा वै यद॑न्यैर्ग्रहै॒र्यज्ञ॑स्य॒ नावा॑रुन्धत। तद॑तिग्राह्यैरति॒गृह्यावा॑रुन्धत।
तद॑तिग्राह्या॒णाम॑तिग्राह्य॒त्वम्। यद॑तिग्राह्या॒ गृह्य॑न्ते। यदे॒वान्यैर्ग्रहै॒र्यज्ञ॑स्य॒
नाव॑रुन्धे। तदे॒व तैर॑ति॒गृह्याव॑रुन्धे। पञ्च॑ गृह्यन्ते। पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व
य॒ज्ञः। तमा॒त्त्वाऽव॑रुन्धे॥१५॥

सर्व॑ ऐन्द्रा भवन्ति। ए॒कधै॒व यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति। स॒प्तद॑श प्राजाप॒त्या
ग्रहा॑ गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरा॒प्त्यै। एक॑य॒र्चा गृ॑ह्णाति। ए॒कधै॒व
यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। सोम॑ग्रहा॒श्च सुरा॑ग्रहा॒श्च गृ॑ह्णाति। ए॒तद्वै दे॒वानां॑
पर॑ममन्नम्। यत्सोमः॥१६॥

ए॒तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। यत्सुरा॑। प॒रमे॑णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॒नाव॑रम॒न्नाद्य॑मव॒रुन्धे॑।
सो॒मग्र॑हा॒नृ॒ह्णाति॑। ब्रह्म॑णो वा ए॒तत्तेजः॑। यत्सोमः॑। ब्रह्म॑ण ए॒व तेज॑सा
तेजो॒ यज॑माने दधाति। सुरा॒ग्रहा॒नृ॒ह्णाति॑। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑म॒लम्।
यत्सुरा॑॥१७॥

अन्न॑स्यै॒व श॑म॒लेन॒ शम॑लं यज॑मानादप॑हन्ति। सो॒मग्र॑हा॒श्च सुरा॑ग्रहा॒श्च
गृ॒ह्णाति॑। पुमा॑न् वै सोमः॑। स्त्री सुरा॑। तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे
क॑रोति प्र॒जन॑नाय। आ॒त्मान॑मे॒व सो॑मग्र॒हैः स्पृ॑णोति। जा॒याः सुरा॑ग्र॒हैः।
तस्मा॑द्वाजपेयया॒ज्यमु॑ष्मि॒ल्लोके॒ स्त्रिय॑ः स॒म्भव॑ति। वा॒जपे॒याभि॑जित॒ः
ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे॑ सोमग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। अप॑रे सुराग्र॒हाः। पुरो॑ऽक्षः सो॒मग्र॑हान्त्सादयति।
प॒श्चाद॑क्षः सुराग्र॒हान्। पा॒पव॑स्यसस्य विधृ॑त्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। यत्सोमः॑।
अन्न॑ः सुरा॑। सो॒मग्र॑हा॒श्च सुरा॑ग्रहा॒श्च व्य॑तिषजति। अ॒न्नाद्ये॒नैवैनं॑
व्य॑तिषजति॥१९॥

स॒म्पृचः॑ स्थ॒ सं मा॑ भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अन्नं॑ वै भ॒द्रम्। अ॒न्नाद्ये॒नैवैनं॑
सः सृ॑जति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑म॒लम्। यत्सुरा॑। पा॒प्मेव॑ खलु॒ वै श॑म॒लम्।
पा॒प्मना॒ वा ए॒नमे॑तच्छ॒मलेन॑ व्य॑तिषजति। यत्सो॒मग्र॑हा॒श्च सुरा॑ग्रहा॒श्च
व्य॑तिषजति। वि॒पृचः॑ स्थ॒ वि मा॑ पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। पा॒प्मनै॒वैनं॑ श॒मलेन॑
व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्मा॑द्वाजपेयया॒जी पू॒तो मे॒ध्यो दक्षि॑ण्यः। प्राडु॑द्ववति सोमग्र॒हैः। अ॒मुमे॒व
तैर्लो॑कम॒भिज॑यति। प्र॒त्यङ्ख॑सुराग्र॒हैः। इ॒ममे॒व तैर्लो॑कम॒भिज॑यति।
प्रति॑ष्ठन्ति सोमग्र॒हैः। याव॑दे॒व स॒त्यम्। तेन॑ सूयते। वा॒जसृ॑द्ध्यः सुराग्र॒हान्
ह॑रन्ति। अ॒नृते॒नैव॑ वि॒शः सः सृ॑जति। हि॒रण्य॑पा॒त्रं म॒धोः पूर्णं॑ द॑दाति।

मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति। एकधैव यजमान् आयुस्तेजो दधाति॥ २१॥

आत्वाऽवरुन्धे सोमः शमलं यत्सुरा हंस्येन व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥—————[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव तेनावरुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्। सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥ २२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः। तान्पशुभिरेवावरुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन। प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण। वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव लोकमभिजयत्यग्निष्टोमे अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥ २३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन। इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचं सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥ २४॥

प्रजापतेराप्त्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत। तयैवैनांशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुत एव शमयित्वा॥ २५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति। एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति।

ए॒तत्पु॑रोडाशा॒ ह्ये॑ते। अथो॑ पशूनामे॒व छि॑द्रमपि॒दधा॑ति। सा॒र॒स्व॒त्योत्त॑मया॒
प्रच॑रति। वा॒ग्वै सर॑स्वती। तस्मा॑त्प्रा॒णानां॑ वा॒गुत्त॑मा। अथो॑ प्र॒जाप॑तावे॒व
य॒ज्ञं प्रति॑ष्ठापयति। प्र॒जाप॑तिर्हि वाक्। अप॑न्नदती भवति। तस्मा॑न्मनु॒ष्याः
सर्वा॑ वाचं॑ वदन्ति॥२६॥

अ॒तिरा॒त्रम॒न्तरि॑क्षमु॒क्थ्येन॑ प्र॒जाप॑तिः शमयि॒त्वोत्त॑मया॒ प्रच॑रति षट् च॥ [४]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ कर्म॑णः॒ कर्म॑णः॒ पुर॒स्तात्। कस्त॑द्वेदे॒त्याहुः। यद्वा॑ज॒पेय॑स्य॒
पूर्वं॑ यद॒पर॑मिति। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व य॑थापूर्वं॑ कर्मा॑णि करोति। स॒वने॑स॒वने॑
जु॑होति। आ॒क्रम॑णमे॒व तत्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒मंष्ट्यै॑।
वा॒चस्प॑तिर्वाचं॑म॒द्य स्व॑दाति न॒ इत्या॑ह। वा॒ग्वै दे॒वानां॑ पु॒राऽन्न॑मासीत्।
वाच॑मे॒वास्मा॒ अन्न॑ः स्वद॑यति॥२७॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्र॑घ्न॒ इति॑ रथंमु॒पाव॑हरति॒ विजि॑त्यै। वाज॑स्य॒ नु
प्र॑स॒वे मा॒तरं॑ म॒हीमि॑त्या॒ह। यच्चै॒वेय॑म्। यच्चा॒स्याम॑धि। तदे॒वावरु॑न्धे। अथो॑
तस्मि॑न्ने॒वोभ॑येऽभिषि॑च्यते। अ॒प्स्वन्त॑र॒मृत॑म॒प्सु भे॑ष॒जमि॑त्यश्वा॑न्प॒ल्पू॒लय॑ति।
अ॒प्सु वा अ॒श्वस्य॑ तृती॒यं प्र॑वि॒ष्टम्। तद॑नु॒वेन॒न्वव॑प्लवते। यद॒प्सु
प॑ल्पू॒लय॑ति॥२८॥

यदे॒वास्या॒प्सु प्र॑वि॒ष्टम्। तदे॒वावरु॑न्धे। ब॒हु वा अ॒श्वोऽमे॒ध्यमु॑प॒गच्छ॑ति। यद॒प्सु
प॑ल्पू॒लय॑ति। मे॒ध्याने॒वैनान्॑करोति। वा॒युर्वा॑ त्वा॒ मनु॑र्वा॒ त्वेत्या॑ह। ए॒ता वा
ए॒तं दे॒वता॑ अ॒ग्रे अ॒श्वम॑यु॒ञ्जन्। ताभि॑रे॒वैनान्॑ युनक्ति। स॒वस्यो॑ज्जित्यै। यजु॑षा
युनक्ति॒ व्यावृ॑त्यै॥२९॥

अपा॑न्नपादाशुहेम॒न्निति॑ सम्मा॑र्ष्टि। मे॒ध्याने॒वैनान्॑करोति। अथो॑ स्तौत्ये॒वैनाना॑जि॒
स॑रिष्य॒तः। वि॒ष्णुक्र॒मान्क्रम॑ते। वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमाँल्लो॒कान॑भिज॑यति। वै॒श्वदे॒वो

वै रथः। अङ्गौ न्यङ्कावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः।
ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनार्त्यै। अशमरथं भावुकोऽस्य रथो
भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्या अनार्त्यै द्वे च॥ [५]

देवस्याहः संवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं जेषमित्याह।
संवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति। देवस्याहः संवितुः प्रसवे बृहस्पतिना
वाजजिता वर्षिष्ठं नाकं रुहेयमित्याह। संवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्षिष्ठं
नाकं रोहति। चात्वाले रथचक्रं निर्मितं रोहति। अतो वा अङ्गिरस उत्तमाः
सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति। आवेष्टयति। वज्रो
वै रथः। वज्रेणैव दिशोऽभिजयति॥३१॥

वाजिनाः सामं गायते। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। वाचो वर्ष्म
देवेभ्योऽपक्रामत्। तद्वनस्पतीन्प्राविशत्। सैषा वाग्वनस्पतिषु वदति। या
दुन्दुभौ। तस्माद्दुन्दुभिः सर्वा वाचोऽतिवदति। दुन्दुभीन्त्समाघ्नन्ति। परमा वा
एषा वाक्॥३२॥

या दुन्दुभौ। परमयैव वाचाऽवरां वाचमवरुन्धे। अथो वाच एव
वर्ष्म यजमानोऽवरुन्धे। इन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो
वाजमजयित्याह। एष वा एतर्हीन्द्रः। यो यजते। यजमान एव
वाजमुञ्जयति। सप्तदश प्रव्याधानाजिं धावन्ति। सप्तदशः स्तोत्रं भवति।
सप्तदशसप्तदश दीयन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि वाज्यंसीत्याह।
अग्निर्वा अर्वा। वायुः सप्तिः। आदित्यो वाजी। एताभिरेवास्मै देवताभिर्देवरथं
युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै

युनक्ति॥३४॥

वाजिनो वाजं धावत् काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः काष्ठा। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्नो धावन्ति। प्राडिव हि सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि। छन्दोभिरेवैनान्सुवर्गं लोकं गमयति॥३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं च आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादित्याह। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। यथालोकं वा एत उज्जयन्ति। य आजिं धावन्ति॥३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृङ्घः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं लोकमुज्जयन्ति। तं परिक्रीयावरुन्धे। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। देवा वा ओषधीष्वाजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्। स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्। नैवारश्चरुर्भवति॥३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवरुन्धे। सप्तदशशरावो भवति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। क्षीरे भवति। रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। बारुहस्पत्यो वा एष देवतया॥३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बारुहस्पत्य एष चरुः। अश्वान्त्सरिष्यतः सस्रुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते वाजं लोकमुज्जयन्ति। तमेवावरुन्धे। अजींजिपत वनस्पतय इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुञ्चति। यमेव ते वाजं लोकमिन्द्रियं दुन्दुभय उज्जयन्ति। तमेवावरुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य अजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ च॥———[६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं परि॒धापय॑ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्। य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति।
दर्भ॑मयं परि॒धापय॑ति। प॒वित्रं वै दर्भाः॑। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा
ए॒षोऽव॑रुरुत्सते। यो वाज॑पयेन॒ यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद्दर्भ॑मयं
परि॒धापय॑ति॥४०॥

वाज॑स्यावरु॒द्धौ। जाय॑ एहि॒ सुवो॑ रोहावेत्या॒ह। पत्न्या॑ ए॒वेष
य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छित्यै। स॒प्तद॑शारत्निर्यूपो॑ भवति। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑तेरा॒स्यै। तू॒पर॑श्चतु॒रश्रि॑र्भवति। गो॒धूमं च॑षालम्। न वा ए॒ते ब्री॒हयो॑ न
यवाः॑। यद्गो॒धूमाः॑॥४१॥

ए॒वमि॑व हि प्र॒जाप॑तिः समृ॒द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑ लो॒कम॑न्न॒वन्तं करो॑ति।
वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः। यद्व॒पः। स॒र्वदे॒वत्य॑ वासः। सर्वा॑भिरे॒वैनं
दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति। अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तत्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒वर्ग॑स्य
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वा॒दश॑ वाजप्रस॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्सरः। सं॒वत्स॑रमे॒व प्री॑णाति। अथो॑ सं॒वत्स॑रमे॒वास्मा॑
उप॑दधाति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द॒शभिः॑ कल्पै॒ रोह॑ति। न॒व वै पु॑रुषे
प्रा॒णाः। नाभि॑र्दश॒मी। प्रा॒णाने॒व यथा॑स्था॒नं क॑ल्पयित्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति।
ए॒ताव॑द्वै पु॑रुषस्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॑वर्गं लो॒कमे॑ति। सु॒र्वदे॒वाꣳ
अ॒ग॒न्मेत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒व लो॒कमे॑ति। अ॒मृता॑ अभू॒मेत्या॑ह। अ॒मृत॑मिव हि
सु॒वर्गो॑ लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः प्र॒जा अभू॑मेत्या॒ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः।
अ॒स्मादे॒व तेन॑ लो॒कात्रै॑ति॥४४॥

सम॑हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। अ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। आ॒स॒पुटे॑र्घ्नन्ति।

अन्नं वा इयम्। अन्नाद्येनैवैनं समर्धयन्ति। ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्।
यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्येन समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीर्षतो घ्नन्ति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो
घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदधः। यो
यूपं रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं सुवर्गो
लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गे लोके प्रतितिष्ठति। शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा।
त्रिः संवत्सरस्यान्यान्यशून्यरि प्रजायते। बस्ताजिनमध्यवरोहति। पुष्ट्यामेव
प्रजनने प्रतितिष्ठति॥४७॥

परिधापयति गोधूमा जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥—————[७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि। तान्येवावरुन्धे। सप्त
ग्राम्या ओषधयः। सप्तरण्याः। उभर्याषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति।
अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्रीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति। अनवरुद्धस्यावरुद्धौ।
औदुम्बरेण स्रुवेण जुहोति। ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा
देवताभिर्भिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीर्षतोऽभिषिञ्चति।
शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। आ मुखादन्ववस्त्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं
दधाति। अग्नेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः।
तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह।
 ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभिषिञ्चति। सोमग्रहाःश्चावदानीयानि
 चत्विर्गभ्य उपहरन्ति। अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाःश्चानवदानी-
 यानि च वाजसृज्यः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो
 उभयींष्वेवाभिषिञ्च्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते। अनिरुक्तः प्रजापतिः।
 प्रजापतेराष्ट्यै। वाजवतीभिर्माध्यं दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुद्धे।
 शिपिविष्टवतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ एव
 पशुषु प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं श्रियै गमयति॥५२॥

अश्रीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्धा इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि च॥—————[८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते। द्रुषदमित्याह।
 वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते। भुवनसदमित्याह। यदा वै
 वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते। व्योमसदमित्याह।
 यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमेवैतेन गच्छति।
 पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।
 तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां
 सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः।
 नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन
 सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं
 समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितॄन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवार्धिं सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहृष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते द्वेद्वे जाये अभ्याक्षत। य एवं वेद। अभि द्वितीयां जायामश्रुते। अग्रये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह। य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्स्वम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति। अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्स्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति। तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत् उपास्ते। ऊष्मभागा हि पितरः।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३) मिति। यत्प्राश्रीयत्।
जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्। यन्न प्राश्रीयत्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्। वीरं वा
वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा
हि पितरः। पितृनेव निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां
ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो रसाय। नमो वः
पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय। नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः
पितरो मन्यवे। नमो वः पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके
स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके स्थ। यूयं तेषां
वसिष्ठो भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः
समानानां भवति। य एवं विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां
यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति। यत्पितृभ्यः करोति।
स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह
पुनरैति। न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति। यत्पितृभ्यः
करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः।
यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति
यजमानः॥६५॥

इत्यंश्रुते पद्यन्ते पद्यन्ते पद्मा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः करोति पञ्च

दे॒वा॒सु॒रा अ॒ग्नी॒षो॒म॒यो॒र्दे॒वा वै यथा॒दर्शं॑ दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्र॑हैर्ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो नाग्नि॑ष्टो॒मो न सा॑वि॒त्रं दे॒वस्या॒हं ता॒प्यं
स॒त्ता॒न्न॑हो॒मानृ॒षदं॑ त्वेन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा दश॑॥१०॥

दे॒वा॒सु॒रा वा॒ज्यै॒वैनं॑ तस्मा॑द्वाज॒पे॒यया॒जी दे॒वस्या॒हं वा॒ज॒स्याव॑रु॒द्ध्या इन्द्रि॑यमे॒वास्मि॑न् ह्री॒क्वा हि पि॒तरः॑ पञ्च॑षष्टिः॥६५॥

दे॒वा॒सु॒रा यज॑मानः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्प्रस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याहुतिः। यदुपाशुः। सोमेन देवाः स्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाशु जुहोति। सोमेनैव तद्देवाः स्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्र आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्र आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः स्थालीर्वायव्याः सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निमदुहन्॥४॥

तस्या एते स्तना आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या आदित्यस्थाल्या चतुष्पदः पशूनदुहन्। यदादित्यस्थाली भवति। चतुष्पद एव तया पशून् यजमान इमां दुहे। तामिन्द्र उक्थ्यस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थ्यस्थाली भवति। इन्द्रियमेव तया यजमान इमां दुहे। तां विश्वे देवा

आ॒ग्रय॑ण॒स्था॒ल्यो॒र्ज॒म॒दु॒ह॒न्। यदा॑ग्रयण॒स्था॒ली भ॑व॒ति॥५॥

ऊ॒र्ज॒मे॒व त॒या य॒ज॒मा॒न इ॒मां दु॒हे। तां म॑नु॒ष्या॑ ध्रु॒व॒स्था॒ल्याऽऽयु॑रदुहन्।
यद्ध्रु॒व॒स्था॒ली भ॑व॒ति। आ॒यु॒रे॒व त॒या य॒ज॒मा॒न इ॒मां दु॒हे। स्था॒ल्या गृ॒ह्णा॒ति।
वा॒य॒व्ये॑न जुहोति। तस्मा॑दन्ये॒न पात्रे॑ण प॒शून् दु॒ह॒न्ति। अ॒न्ये॒न प्र॒ति॒गृ॒ह्ण॒न्ति।
अथो॑ व्यावृ॒त॒मे॒व तद्य॑ज॒मानो गच्छ॑ति॥६॥

ग्रह॑त्वं ग्रहा॑ जुहोत्य॑ कुर्वतादुहन्नाग्रयण॒स्था॒ली भ॑व॒ति न॑व च॥ [१]

यु॒व॑ꣳ सु॒राम॑म॒श्वि॒ना। नमु॑चा॒वा॒सु॒रे स॒चा॑। वि॒पि॒पा॒ना शु॒भ॒स्प॒ती। इन्द्र॑ꣳ
क॒र्म स्वा॑व॒तम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्वि॒नो॒भा। इन्द्रा॑व॒तं क॒र्मणा द॑ꣳस॒नाभिः॑।
यत्सु॑रामं व्य॒पि॒बुः श॒ची॑भिः। सर॑स्वती त्वा म॒घव॑न्नभीष्णात्। अहा॑व्य॒ग्रे
ह॒वि॒रा॒स्ये॑ते। सु॒ची॒व घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒स॒निꣳ र॒यि॒म॒स्मे सु॒वी॒रम्। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑ बृ॒ह॒न्तम्। यस्मि॑न्न॒श्वा॑स
ऋष॑भा॒स उ॒क्ष॒णः। व॒शा मे॒षा अ॑व॒सृष्टा॑स॒ आहु॑ताः। की॒ला॒ल॒पे सोम॑पृ॒ष्ठाय॑
वे॒ध॒से। हृ॒दा म॒तिं ज॑नय॒ चारु॑म॒ग्रये॑। नाना॑ हि वा॑ दे॒वहि॑तꣳ स॒दो मि॑तम्।
मा सꣳसृ॑क्षा॒थां पर॑मे व्यो॒मन्। सुरा॑ त्वम॒सि शु॒ष्मिणी॑ सोम॑ ए॒षः। मा मां
हिꣳसीः स्वां यो॒नि॒मा॒वि॒शन्॥८॥

यद॒त्र शि॑ष्टꣳ र॒सि॒नः सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो॑ अपि॒ब॒च्छ॒ची॑भिः। अ॒हं तद॑स्य॒ मन॑सा
शि॒वेन॑। सोमꣳ राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि। द्वे सु॒ती अ॑शृण॒वं पि॒तृणा॑म्। अ॒हं
दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। ताभ्या॑मि॒दं वि॒श्वं भु॑व॒नꣳ स॒मेति॑। अ॒न्तरा॑ पूर्॒वम॑प॒रं
च के॒तुम्। यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण गाय॒त्रछ॑न्दाः पाशः। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे॑॥९॥

यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण त्रि॒ष्टुप्छ॑न्दाः पाशः। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे॑। यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण
जग॑तीछ॒न्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे॑। सोमो॑ वा ए॒तस्य॑ रा॒ज्यमा॑द॒त्ते।

यो राजा सत्राज्यो वा सोमेन यजते। देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥ [२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्यज्ञपतावधादित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्ति वा एषैतस्य पाप्मानं प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा निषीदति। तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्। अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा एतस्य पयः प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं स्कन्दति। यदद्य दुग्धं पृथिवीमसक्तं। यदोषधीरप्यसंरुद्धदापः। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह। पयं एवात्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्विरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं स सृजति। उभे वै ते तर्ह्यर्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्। यदुह्यमानं स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य स सृजेत्। तदेव यादृक्कीदृक्कं होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्युद्धृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। यत्र

स्कन्देत्। तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्। यत्रैव स्कन्दति। तत् एवैनत्पुनर्गृहाति।
तदेव यादृक्कीदृक् होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनर्तेनैवार्तं
यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिष्ठिते श्वाऽन्तरा धावति।
रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या वर्तयेत्। रुद्राय पशूनपि
दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यदपोऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः।
अनाद्यमाभ्यामपि दध्यात्। गार्हपत्याद्भस्मादायं। इदं विष्णुर्विचक्रम इति
वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयाद्ध्वंसयन्नुद्वेत्। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञं
सन्तनोति। भस्मना पदमपि वपति शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥ [३]

नि वा एतस्याहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य आहवनीयम्।
यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्।
अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्।
ज्योतिरेवैनं पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयेनैवैनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः।
सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव
हृतमनु म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति। अन्तमेष
यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति। वरुणो वा एतस्य
यज्ञं गृहाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्।
तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते। नि वा एतस्याहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। चतुर्गृहीतमाज्यं

पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम्।
यदाज्यम्। प्रियेणैवेनं धाम्ना समर्धयति। यदग्निं पूर्वꣳ हरत्यथाग्निहोत्रम्।
भागधेयेनैवेनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा
देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवेनं देवताभिरुद्धरति। पराची वा एतस्मै व्युच्छन्ती व्युच्छति।
यस्याग्निमनुद्धृतꣳ सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना जुषताम्। यज्ञं
देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम्ꣳ स्वाहेति प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्।
प्रतीचीमेवास्मै विवासयति। अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव
हृतमनु म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतꣳ सूर्योऽभ्युदेति।
पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति। मित्रो वा एतस्य
यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतꣳ सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव
यज्ञं निष्क्रीणीते। यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥२२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्।
यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्।
वास्तव्यमग्निमुपासीत्। रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य।
गार्हपत्यं मन्थेत्॥२३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः। स गायत्रिया त्रिष्टुभा
जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवेनꣳ स्वाद्योनेः
प्रजनयति। गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे रय्यै रमस्व॥२४॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः। पशूनेवास्मै रमयति।
सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह। ऋक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ।
ऋक्सामाभ्यामेवैनं समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै
सम्राट्। बृहद्विराट्॥२५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य यज्ञं विच्छिन्नंति।
यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति। आहवनीयमुद्वाप्यं। गार्हपत्यादुद्धरेत्।
यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं हि तै। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु
सं भरेतम्। सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वैणैवास्य यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथा असीत्याह। अग्निः सर्वा
देवताः। देवताभिरेव यज्ञं सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं
निर्वपेत्। अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं यज्ञियं
पन्थामपि नयति। अनङ्गान्दक्षिणा। वही ह्येष समृद्धौ॥२७॥

हरत्यग्निहोत्रं निम्नोचति हरेदेवतां गच्छत्युद्वाप्यमन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि निम्नोचति
दर्भेण यद्धिरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं
यस्याहवनीयेऽनुद्धाते गार्हपत्यो यद्वै मन्थेदुद्धरेत्॥)॥ [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं सवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्य
गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव
खलु वा एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्धयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः शान्त्यै।
गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः सवनान्नयन्ति॥२८॥
मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते।
होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञं समादधाति। यस्य माध्यं दिने

सर्वने सोमोऽतिरिच्यते। आदित्यं तृतीयसर्वनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते।
गौरिवीतः सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं
यत्सर्वनस्यातिरिच्यते॥ २९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महाः असि सूर्येति कुर्वन्ति। यस्यैवादित्यस्य
सर्वनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवेनं कामेनं समर्धयन्ति। गौरिवीतः
सामं भवति। तेनैव माध्यं दिनात्सर्वनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव
तृतीयसर्वनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुं शंसति॥ ३०॥

मध्यत एव यज्ञः समादधाति। यस्य तृतीयसर्वने सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं
कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत। अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्येत।
तत्त्वे दुष्प्रज्ञानम्। यजमानं वा एतत्पशवं आसाहयन्ति। बृहत्सामं भवति।
बृहद्वा इमाँल्लोकान्दाधार। बारहताः पशवः। बृहतैवास्मै पशून्दाधार।
शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवेनं
समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुं शंसति। मध्यत एव यज्ञः
समादधाति॥ ३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यते शंसति दाधाराष्टौ च॥ [५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि सः सुनुतः। यौ द्वौ सः
सुनुतः। प्रजापतिर्वा एष वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
वा एते सः सुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य
वै श्रेयान्भवति। एतिवन्त्याज्यानि भवन्त्यभिजित्यै॥ ३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्। देवानामेवापराजित
आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः। इयं वाव रथन्तरम्। असौ
बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरेति। वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च

पृथिव्याश्च॥ ३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अ॒भि॒व॒र्तो ब्र॑ह्मसामं भवति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भि॒वृ॒त्यै।
अ॒भि॒जि॒द्व॒वति॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भि॒जि॒त्यै। वि॒श्वजि॒द्व॒वति॑। वि॒श्वस्य॑
जि॒त्यै। यस्य॑ भूयाँसो यज्ञ॒कृत॑व इत्याहुः। स दे॒वता॑ वृ॒द्ध इति॑।
यद्य॑ग्निष्टोमः सोमः प॒रस्ता॒त्स्यात्॥ ३४॥

उ॒क्थ्यं॑ कुर्वीत। यद्यु॒क्थः॑ स्यात्। अ॒ति॒रा॒त्रं कु॑र्वीत। य॒ज्ञ॒क॒तुभि॑रे॒वास्य॑
दे॒वता॑ वृ॒द्धे। यो वै छ॒न्दो॑भिरभिभवति। स सँसु॒न्व॒तो॒रभि॑भवति। सं॒वे॒शाय॑
त्वोप॒वे॒शाय॑ त्वेत्याहुः। छ॒न्दाँ॑सि वै सं॒वेश॑ उप॒वेशः॑। छ॒न्दो॑भिरे॒वास्य॑
छ॒न्दाँ॑स्यभिभवति। इ॒ष्टर्गो॑ वा ऋ॒त्विजा॑मध्व॒र्युः॥ ३५॥

इ॒ष्टर्गः॑ खलु वै पूर्॒वोऽष्टुः॑ क्षीयते। प्राणा॑पानौ मृ॒त्योर्मा॑ पात॒मित्या॑हुः।
प्रा॒णा॒पा॒नयो॑रे॒व श्र॑यते। प्राणा॑पानौ मा माहा॑सिष्ट॒मित्या॑हुः। नैनं॑ पु॒राऽऽयु॑षः
प्राणा॑पा॒नौ ज॑हितः। आ॒र्तिं वा ए॒ते नि॑यन्ति। येषां॑ दी॒क्षिता॑नां प्र॒मीय॑ते। तं
यद॑व॒वर्ज॑युः। क्रूर॒कृता॑मिवैषां लो॒कः स्या॑त्। आ॒ह॒र द॒हेति॑ ब्रूयात्॥ ३६॥

तं दक्षि॑णतो वेद्यै नि॒धाय॑। सर्प॒रा॒ज्ञिया॑ ऋ॒ग्भिः स्तु॑युः। इ॒यं वै सर्प॑तो
रा॒ज्ञी॑। अ॒स्या ए॒वैनं॑ परि॒दद॑ति। व्यृ॒द्धं तदि॒त्याहुः॑। यत्स्तु॑तमन॑नुशस्त॒मिति॑।
होता॑ प्रथ॒मः प्रा॑ची॒नावी॒ती मा॑र्जा॒लीयं॑ परी॒यात्। या॒मीर॑नुब्रुवन्। सर्प॒रा॒ज्ञीनां॑
की॒र्तये॑त्। उ॒भयो॑रे॒वैनं॑ लो॒कयोः॑ परि॒दद॑ति॥ ३७॥

अथो॑ धुवन्त्ये॒वैनम्॑। अथो॑ न्ये॒वास्मै॑ ह्रुवते। त्रिः परि॑यन्ति। त्रयं॑ इ॒मे
लो॒काः। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ धुवते। त्रिः पुनः॑ परि॑यन्ति। ष॒द्वम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा
ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैनं॑ धुवते। अ॒ग्न आयूँ॑षि पव॒स इति॑ प्रति॒पदं॑ कुर्वीरन्।
र॒थ॒न्त॒रसा॑मैषाँ सोमः स्यात्। आयु॑रे॒वात्म॑न्दधते। अथो॑ पा॒प्मान॑मे॒व

विजहतो यन्ति॥३८॥

अभिर्जित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिंददति कुर्वीरुः॥[६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। यस्य यूपो विरोहति।
त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे।
सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं
वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्वायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्। भ्रातृव्यमस्मै
जनयेत्। यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्। यदाग्नीध्र उद्वायेत्।
गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्वायेत्। अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति। तदेनमिच्छन्ति।
यस्माद्दारोरुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्। क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा
अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः। प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं
मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्रेयोनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति। नास्मै भ्रातृव्यं
जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्। सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य।
ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्। जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति।
सोमस्य वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति। प्रिययैवैनं
तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः। क्रीणीयादेव। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरैयुः। आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्।
गायत्री यं सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पुराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः पराऽपतत्। तानि
फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि। पशवः सोमो राजा। यदादाराऽश्च
फाल्गुनानि चाभिषुणोति। सोममेव राजानमभिषुणोति। श्रुतेन प्रातः सवने
श्रीणीयात्। दध्ना मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसामा। य एवर्त्विजो
वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां गां दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं
क्रीणीयात्। यज्ञेनैव तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो वा एष
देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः सत्रायागुरते। एतावान्खलु
वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्। सर्ववेदसेनं यजेत। सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्।
सर्वाभ्य एव देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धारयति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥ [७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु मा। पुनन्तु मा
देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं आयवः। जातवेदः पवित्रवत्।
पवित्रेण पुनाहि मा। शुक्रेण देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतू रनु॥४६॥

यत्तं पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे। उभाभ्यां देव
सवितः। पवित्रेण सवेन च। इदं ब्रह्म पुनीमहे। वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्।
यस्यै बह्वीस्तनुवो वीतपृष्ठाः। तया मदन्तः सधमाद्येषु। वयः स्याम पतयो
रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनेषिरो मयोभूः। द्यावापृथिवी पयसा
पयोभिः। ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्। बृहद्भिः सवितस्तृभिः। वर्षिष्ठैर्देव
मन्मभिः। अग्ने दक्षैः पुनाहि मा। येन देवा अपुनत। येनाऽऽपो दिव्यं कशः।
तेन दिव्येन ब्रह्मणा॥४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। सर्वं स पूतमश्नाति। स्वदितं मातरिश्चना। पावमानीर्यो अध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। तस्मै सरस्वती दुहे। क्षीरं सर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः स्वस्त्ययनीः॥४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्। कामान्त्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समाभृताः। पावमानीः स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्रुतः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः॥५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं पुनते सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं पवित्रम्। शतोद्यामं हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदो वयम्। पूतं ब्रह्म पुनीमहे। इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु। सोमः स्वस्त्या वरुणः समीच्या। यमो राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा। जातवेदा मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्रुतः ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥[८]
प्रजा वै सत्रमांसत तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मादर्धमासे देवा इज्यन्ते। पितरोऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत। तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत। तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपह्रियते। प्रातश्च सायं च। पशवोऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः प्रेरते।

प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५३॥
 तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत। ते देवा
 अमन्यन्त। अमी वा इदमभवन्। यद्वयं स्म इति। त एतानि
 चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तैरेवैषान्तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा
 अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यत्पितृभ्यः करोति।
 यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति।
 यामेव मनुष्या ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर्यजते।
 यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो
 भवति। विराजो वा एषा विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिँल्लोके
 प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिँल्लोके। एष ह त्वावैतत्सर्वं
 भवति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते॥५६॥

मनुष्या अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥[९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा इदावत्सरः।
 वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजते। अग्निमेव तत्संवत्सरमाप्नोति।
 तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः। संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत।
 यद्वरुणप्रघासैर्यजते। आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत।
 यत्साकमेधैर्यजते। चन्द्रमसमेव तदिदावत्सरमाप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः
 इदावत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत। यत्पितृयज्ञेन यजते।

देवानेव तदन्ववस्यति। अथवा अस्य वायुश्चानुवत्सरश्चाप्रीतावुच्छिष्येते।
यच्छुनासीरीयेण यजते॥५८॥

वायुमेव तदनुवत्सरमाप्नोति। तस्माच्छुनासीरीयेण यजमानः।
अनुवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत। संवत्सरं वा एष ईं
प्सतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजत इति। एष ह त्वै संवत्सरमाप्नोति। य एवं
विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। विश्वे देवाः समयजन्त। तैऽग्निमेवायजन्त। त एतं
लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नग्निः। अग्नेरेव
सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन यजते। अथ संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति।
यदा संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। अथ सहस्रयाजिनमाप्नोति। यदा
सहस्रयाजिनमाप्नोति॥६०॥

अथ गृहमेधिनमाप्नोति। यदा गृहमेधिनमाप्नोति। अथाग्निर्भवति।
यदाग्निर्भवति। अथ गौर्भवति। एषा वै वैश्वदेवस्य मात्रा। एतद्वा
एतेषामवमम्। अतोतो वा उत्तराणि श्रेयांसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः
समयजन्त। तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथादित्यो वरुणं राजानं वरुणप्रघासैर्यजत। स एतं लोकमजयत्।
यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः।
आदित्यस्यैव सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणं राजानं वरुणप्रघासै-
र्यजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो राजा छन्दांसि
साकमेधैर्यजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति। यत्साकमेधैर्यजते। एतमेव
लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो

वै चन्द्रमाः। एष ह त्वे साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं विद्वान्साकमेधेर्यजते। यत्सोमंश्च राजा छन्दांसि च समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्ऋतवः। यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्ऋतवः। ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै ता अप्रथन्त। य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैर्यजते। प्रथते प्रजयां पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति। जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्तो प्रमीयते। वसन्तो भवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वर्षासु वर्षाः। यदि शरदि शरत्। यदि हेमन् हेमन्तः। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमप्येति। संवत्सरः प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्तसहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्वं साकमेधेर्यजत समैधन्त पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥

[१०]

उभये युवः सुराममुदस्थान्नि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्यं पवमानः प्रजा वै सत्रमांसताग्निर्वाव संवत्सरो दश॥१०॥

उभये वा उदस्थात्सर्वाभिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्राह्मणेष्वाथं गृहमेधिनः षट्थंष्टिः॥६६॥

उभये वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिकाः। शु॒क्रं प॒रस्ता॒ज्योति॑र॒वस्ता॑त्। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी। आपः
प॒रस्ता॑दोष॒धयो॑ऽवस्ता॑त्। सोम॑स्ये॒न्वका॑ वि॒त॒तानि॑। प॒रस्ता॑द्वय॒न्तो॑ऽवस्ता॑त्।
रु॒द्रस्य॑ बा॒हू। मृ॒गय॑वः प॒रस्ता॑द्वि॒क्षारो॑ऽवस्ता॑त्। अ॒दित्यै॑ पुन॑र्वसू। वा॒तः
प॒रस्ता॑दा॒र्द्रम॑वस्ता॑त्॥ १ ॥

बृ॒हस्प॑तै॒स्तिष्यः॑। जु॒ह्वतः॑ प॒रस्ता॑द्यज॒माना॑ अ॒वस्ता॑त्। स॒र्पाणा॑माश्रे॒षाः।
अ॒भ्याग॑च्छ॒न्तः प॒रस्ता॑दभ्या॒नृत्य॑न्तो॑ऽवस्ता॑त्। पि॒तृणां॑ म॒घाः। रु॒दन्तः॑
प॒रस्ता॑दप॒भ्र॒शो॑ऽवस्ता॑त्। अ॒र्य॒म्णः पूर्वे॑ फल्गु॒नी। जा॒या प॒रस्ता॑दृष॒भो-
ऽवस्ता॑त्। भग॑स्योत्त॒रे। व॒हत॑वः प॒रस्ता॑द्वह॒माना॑ अ॒वस्ता॑त्॥ २ ॥

दे॒वस्य॑ सवि॒तुर॑ह॒स्तः। प्र॒स॒वः प॒रस्ता॑त्स॒निर॑वस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य चि॒त्रा।
ऋ॒तं प॒रस्ता॑त्स॒त्यम॑वस्ता॑त्। वा॒योर्नि॑ष्ठा॒ व्र॒ततिः॑। प॒रस्ता॑दसि॒द्धि॑र॒वस्ता॑त्।
इन्द्रा॑ग्नि॒योर्वि॑शा॒खे। यु॒गानि॑ प॒रस्ता॑त्कृ॒षमा॑णा अ॒वस्ता॑त्। मि॒त्रस्या॑नू॒राधाः॑।
अ॒भ्या॒रोह॑त्प॒रस्ता॑दभ्या॒रूढ॑म॒वस्ता॑त्॥ ३ ॥

इन्द्र॑स्य रोहि॒णी। शृ॒णत्प॒रस्ता॑त्प्रति॒शृण॑द॒वस्ता॑त्। निर्ऋ॑त्यै मूल॒वर्ह॑णी।
प्र॒तिभ॑ञ्जन्तः प॒रस्ता॑त्प्रति॒शृण॑न्तो॑ऽवस्ता॑त्। अ॒पां पूर्वा॑ अषा॒ढाः। वर्चः॑
प॒रस्ता॑त्समि॒ति॑र॒वस्ता॑त्। वि॒श्वेषां॑ दे॒वाना॑मुत्त॒राः। अ॒भिज॑य॒त्प॒रस्ता॑द॒भिजि॑तम॒व
वि॒ष्णोः॑ श्रो॒णा पृ॑च्छ॒मानाः॑। प॒रस्ता॑त्प॒न्था॑ अ॒वस्ता॑त्॥ ४ ॥

वसू॑ना॒ः श्रवि॑ष्ठाः। भू॒तं प॒रस्ता॑द्भू॒ति॑र॒वस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य श॒तभि॑षक्।
वि॒श्वव्य॑चाः प॒रस्ता॑द्वि॒श्वक्षि॑ति॒र॒वस्ता॑त्। अ॒जस्यै॑क॒पदः॑ पूर्वे॑ प्रोष्ठप॒दाः।
वैश्वान॑रं प॒रस्ता॑द्वै॒श्वाव॑स॒वम॑वस्ता॑त्। अ॒हेर्बु॑ध्निय॒स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः
प॒रस्ता॑द॒भिषु॑ण्वन्तो॑ऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गा॒वः प॒रस्ता॑द्व॒त्सा अ॒वस्ता॑त्।

अ॒श्विनो॑र॒श्वयु॑जौ। ग्रामः॑ प॒रस्ता॑त्सेना॒ऽवस्ता॑त्। य॒मस्या॑प॒भर॑णीः।
अ॒प॒क॒र्ष॑न्तः प॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तो॒ऽवस्ता॑त्। पूर्णा॑ प॒श्चाद्य॑त्ते दे॒वा अ॑द॒धुः॥५॥

आ॒र्द्रम॑वस्ता॒द्वह॑माना अवस्ता॑द॒भ्यारू॑ढम॒वस्ता॑त्पन्था॒ अवस्ता॑द्वत्सा अवस्ता॑त्पञ्च॒ च॥ [१]

यत्पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम्। तद्व॒द्वुर्वी॑तोप॒व्युष॑म्। य॒दा वै सूर्य॑ उ॒देति॑। अथ॒ नक्ष॑त्रं नैति॑।
याव॑ति॒ तत्र॒ सूर्यो॑ ग॒च्छेत्। यत्र॑ जघ॒न्यं प॑श्येत्। ताव॑ति कुर्वीत यत्का॒री
स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कु॑रुते। ए॒व॒ ह वै य॒ज्ञेषु॑ च श॒तद्यु॑म्नं च मा॒त्स्यो
नि॑रवसाययां च॒कार॥६॥

यो वै नक्ष॑त्रियं प्र॒जाप॑तिं वेद॑। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः। हस्त॑ ए॒वास्य॑
हस्तः॑। चि॒त्रा शि॑रः। नि॒ष्ट्या हृ॑दयम्। ऊ॒रू वि॑शा॒खे। प्र॑तिष्ठा॒नूरा॑धाः। ए॒ष
वै नक्ष॑त्रियः प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः॥७॥

अ॒स्मि॒श्चामु॑ष्मि॒श्च। यां का॒मये॑त दुहि॒तरं॑ प्रि॒या स्या॑दिति॑। तां नि॒ष्ट्यायां॑
दद्यात्। प्रि॒यैव भ॑वति। ने॒व तु पु॑नरागच्छति॑। अ॒भिजि॑न्नाम् नक्ष॑त्रम्।
उ॒परि॑ष्ठाद॒षाढा॑नाम्। अ॒वस्ता॑च्छ्रो॒णायै॑। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। ते
दे॒वास्तस्मि॑न्नक्ष॑त्रेऽभ्य॑जयन्॥८॥

यद॒भ्यज॑यन्। तद॒भिजि॑तोऽभिजि॒त्वम्। यं का॒मये॑तानप॒जय्यं॑ जये॒दिति॑।
तमे॒तस्मि॑न्नक्ष॑त्रे यातयेत्। अ॒नप॑जय्यमे॒व ज॑यति। पा॒पप॑राजितमि॒व तु।
प्र॒जाप॑तिः प॒शून्सृ॑जत। ते नक्ष॑त्रं नक्ष॑त्रमुपा॒तिष्ठ॑न्त। ते स॒माव॑न्त ए॒वाभ॑वन्।
ते रे॒वती॑मुपा॒तिष्ठ॑न्त॥९॥

ते रे॒वत्यां॑ प्रा॒भवन्। तस्मा॑द्वि॒वत्यां॑ प॒शूनां॑ कुर्वीत। यत्किं चा॑र्वा॒चीन॒५ सोमा॑त्।
प्रै॒व भ॑वन्ति। स॒लिलं॑ वा इ॒दम॑न्त॒रासी॑त्। यद॒तर॑न्। तत्ता॒रका॑णां ता॒रक॑त्वम्।
यो वा इ॒ह य॑जते। अ॒मु॒५ स लो॒कं नक्ष॑ते। तन्नक्ष॑त्राणां नक्ष॑त्रत्वम्॥१०॥

दे॒वगृ॒हा वै नक्ष॑त्राणि। य ए॒वं वेद॑। गृ॒ह्यैव भ॑वति। या॒नि वा इ॒मानि॑
पृथि॒व्याश्चि॒त्राणि॑। ता॒नि नक्ष॑त्राणि। तस्मा॑द॒क्षी॒लना॑म॒श्चि॒त्रे। नाव॑स्ये॒न्न
य॑जेत। यथा॑ पा॒पाहे॑ कु॒रुते। ता॒दृगे॒व तत्। दे॒वनक्ष॑त्राणि वा अ॒न्यानि॑॥११॥

य॒मनक्ष॑त्राण्य॒न्यानि॑। कृ॒त्तिकाः॑ प्रथ॒मम्। वि॒शाखे॑ उत्त॒मम्। ता॒नि
दे॒वनक्ष॑त्राणि। अ॒नूरा॒धाः प्र॑थ॒मम्। अ॒प॒भर॑णीरुत्त॒मम्। ता॒नि यम॑नक्ष॒त्राणि॑।
या॒नि दे॒वनक्ष॑त्राणि। ता॒नि दक्षि॑णेन॒ परि॑यन्ति। या॒नि यम॑नक्ष॒त्राणि॑॥१२॥

ता॒न्युत्त॑रेण। अ॒न्वे॒षाम॑रा॒त्स्मेति॑। तद॑नू॒राधाः॑। ज्ये॒ष्ठमै॑षामवधि॒ष्मेति॑।
तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी। मू॒लमै॑षामवृ॒क्षामे॑ति। तन्मू॒लव॑र्हणी। यत्रा॑स॒हन्त॑। तद॑षा॒ढाः।
यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॑णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्र॑वि॒ष्टाः। यच्छ्रु॑तमभि॒षज्य॑न्। तच्छ्रु॑तभि॒षक्।
प्रो॒ष्ठप॑देषू॒दय॑च्छन्त। रे॒वत्या॑म॒रव॑न्त। अ॒श्वयु॑जो॒रयु॑ञ्जत। अ॒प॒भर॑णी॒ष्वपा॑व॒हन्।
ता॒नि वा ए॒ता॒नि यम॑नक्ष॒त्राणि॑। या॒न्ये॒व दे॒वनक्ष॑त्राणि। तेषु॑ कुर्वी॒त यत्का॑री
स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कु॑रुते॥१४॥

च॒कारै॒वं वेदो॑भयो॒रनं॑ लो॒कयो॑र्विदु॒रज॑यत्रे॒वती॑मुपा॒तिष्ठ॑न्त नक्ष॒त्रत्व॑म॒न्यानि॑ या॒नि यम॑नक्ष॒त्राण्यश्लो॑ण॒द्यम॑नक्ष॒त्राणि॑ त्रीणि॑
च॥

[२]

दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ प्रा॒तः प्र॑स॒वः प्रा॒णः। वरु॑णस्य सा॒यमा॑स॒वोऽपा॑नः।
यत्प्र॑ती॒चीनं॑ प्रा॒तस्त॑नात्। प्रा॒चीनं॑ स॒ङ्ग॒वात्। ततो॑ दे॒वा अ॑ग्नि॒ष्टोमं॑
नि॒रमि॑मत। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। मि॒त्रस्य॑ स॒ङ्ग॒वः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑।
तस्मा॑त्त॒र्हि प॑श॒वः स॒माय॑न्ति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ स॒ङ्ग॒वात्॥१५॥

प्रा॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। ततो॑ दे॒वा उ॒क्थ्यं॑ नि॒रमि॑मत। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः।
बृ॒हस्प॑ते॒र्मध्यं॑ दि॒नः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्त॒र्हि ते॒क्षिण॑ष्ठं तप॒ति।
यत्प्र॑ती॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। प्रा॒चीनं॑मपरा॒ह्णात्। ततो॑ दे॒वाः षोड॑शि॒नं नि॒रमि॑मत।

तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भग॑स्यापरा॒ह्णः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑दपरा॒ह्णे कु॑मा॒र्यो भग॑मिच्छ॒मानाश्चर॑न्नि॒
यत्प्र॑ती॒चीन॑मपरा॒ह्णात्। प्रा॒चीन॑ः सा॒यात्। ततो॑ दे॒वा अ॑तिरात्रं निर॑मिमत्।
तत्तदात्त॑वीर्यं निर्मार्गः। वरु॑णस्य सा॒यम्। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि
नानृ॑तं वदेत्॥१७॥

ब्रा॒ह्म॒णो वा अ॑ष्टाविं॒शो नक्ष॑त्राणाम्। स॒मा॒नस्या॒हः पञ्च॑ पु॒ण्यानि॑
नक्ष॑त्राणि। च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॒ नव॑। यच्च॑ प॒रस्ता॒न्नक्ष॑त्राणां यच्चा॒वस्ता॑त्।
तान्येका॑दश। ब्रा॒ह्म॒णो द्वा॑दशः। य एवं वि॒द्वान्स॑वत्स॒रं व्र॑तं चर॑ति।
स॑वत्स॒रेणै॒वास्य॑ व्र॑तं गु॒प्तं भ॑वति। स॒मा॒नस्या॒हः पञ्च॑ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि।
च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॒ नव॑। आ॒ग्नेयी॑ रात्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः। तान्येका॑दश।
आ॒दित्यो॑ द्वा॑दशः। य एवं वि॒द्वान्स॑वत्स॒रं व्र॑तं चर॑ति। स॑वत्स॒रेणै॒वास्य॑ व्र॑तं
गु॒प्तं भ॑वति॥१८॥

सङ्ग॒वाथो॑ड॒शिनं॑ निर॑मिमत् तत्तदात्त॑वीर्यं निर्मार्गो वदे॒द्ववति॑ स॒मा॒नस्या॒हः पञ्च॑ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राण्यष्टौ च॥—[३]

ब्र॒ह्म॒वादि॑नो वदन्ति। कति॑ पात्राणि य॒ज्ञं व॑हन्तीति। त्रयो॑दशेति॑ ब्रूयात्।
स यद्वू॒यात्। कस्तानि॑ निर॑मिमी॒तेति॑। प्र॒जाप॑तिरिति॑ ब्रूयात्। स यद्वू॒यात्।
कुत॑स्तानि॑ निर॑मिमी॒तेति॑। आ॒त्मन॑ इति॑। प्रा॒णापा॒नाभ्या॑मे॒वोपा॑ः श्वन्तर्या॒मौ
निर॑मिमीत॥१९॥

व्या॒नादु॑पा॒शुस॑र्व॒नम्। वा॒च ऐ॑न्द्रवाय॒वम्। द॒क्ष॒ऋ॒तुभ्या॑ मै॒त्रावरु॑णम्।
श्रो॒त्रादा॑श्वि॒नम्। चक्षु॑षः शु॒क्राम॒न्थिनौ॑। आ॒त्मन॑ आ॒ग्रय॑णम्। अ॒ङ्गेभ्य॑
उ॒क्थ्यम्। आयु॑षो ध्रु॒वम्। प्र॒तिष्ठा॑यां ऋ॒तुपा॑त्रे। य॒ज्ञं वा॒व तं
प्र॒जाप॑तिर्निर॑मिमीत। स निर्मि॑तो नाद्वि॒यत् सम॑व्हीयत। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिरपि॒वा

तां निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति। यज्ञस्य धृत्या असंवयाय॥ २०॥

उपा० श्रुन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीतु षट्॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र आहितः। ऋते भूमिरियं श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तदृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥ २१॥

यद्धर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान् ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तदृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥ २२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान् ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तदृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥ २३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः।

ऋतवः परिवत्सुराः। येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
ब्रह्मणा। निवर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य निवर्तये। सत्येन परि
वर्तये। तपसाऽस्यानुवर्तये। शिवेनास्योपवर्तये। शग्मेनास्याभिर्वर्तये।
तदृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छुकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तय उष्णिहा राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारिं च। (ऋतमेव षोडश। यद्धर्मो यो अस्याः
सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥ [५]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वता। तदसुरा अकुर्वता। तेऽसुरा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्यो नापश्यन्।
ते केशानग्रेऽवपन्त। अथ श्मश्रूणि। अथोपपक्षौ। ततस्तेऽवाञ्च आयन्।
पराऽभवन्। यस्यैवं वपन्ति। अवाङ्ङेति॥२५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्। त उपपक्षावग्रेऽवपन्त।
अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्। ततस्तेऽभवन्। सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैवं
वपन्ति। भवत्यात्मना। अथो सुवर्गं लोकमेति॥२६॥

अथैतन्मनुर्वप्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्। अथोपपक्षौ। अथ
केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां पशुभिः। यस्यैवं वपन्ति। प्र प्रजयां
पशुभिर्मिथुनैर्जायते। देवासुराः संयन्ता आसन्। ते संवत्सरे व्यायच्छन्त।
तान्देवाश्चातुर्मास्यैरेवाभि प्रायुञ्जत॥२७॥

वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽवृञ्जतेन्द्रराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परि च।
वरुणप्रघासैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत वरुणराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परि
च। साकमेधैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत सोमराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त
परि च। या संवत्सर उपजीवाऽऽसीत्। तामेषामवृञ्जत। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः॥२८॥

य एवं विद्वाँश्चातुर्मास्यैर्यजते। भ्रातृव्यस्यैव मासो वृत्का। शीर्षं नि च वर्तयते परि च। येषा संवत्सर उपजीवा। वृद्धे तां भ्रातृव्यस्य। क्षुधाऽस्य भ्रातृव्यः परा भवति। लोहितायसेन नि वर्तयते। यद्वा इमामग्निर्ऋतावागते निवर्तयति। एतदेवैनां रूपं कृत्वा निवर्तयति। सा ततः श्वश्वो भूयसी भवन्त्येति॥ २९॥

प्र जायते। य एवं विद्वाँल्लोहितायसेन निवर्तयते। एतदेव रूपं कृत्वा नि वर्तयते। स ततः श्वश्वो भूयान्भवन्नेति। प्रैव जायते। त्रेण्यां शल्ल्या नि वर्तयेत। त्रीणि त्रीणि वै देवानामृद्धानि। त्रीणि छन्दांसि। त्रीणि सर्वनानि। त्रयं इमे लोकाः॥ ३०॥

ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति। यच्चातुर्मास्ययाज्यात्मनो नावद्येत्। देवेभ्य आवृश्येत्। चतृषु चतृषु मासेषु नि वर्तयेत्। परोक्षमेव तद्देवेभ्य आत्मनोऽवद्यत्यनात्रस्काय। देवानां वा एष आनीतः। यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परि च। देवता एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां पशून्भि मन्यते॥ ३१॥

एत्येत्ययुञ्जतासुरा एति लोका मन्यते॥ [६]

आयुषः प्राणं सन्तनु। प्राणादपानं सन्तनु। अपानाद्व्यानं सन्तनु। व्यानाच्चक्षुः सन्तनु। चक्षुषः श्रोत्रं सन्तनु। श्रोत्रान्मनः सन्तनु। मनसो वाचं सन्तनु। वाच आत्मानं सन्तनु। आत्मनः पृथिवीं सन्तनु। पृथिव्या अन्तरिक्षं सन्तनु। अन्तरिक्षादिवं सन्तनु। दिवः सुवः सन्तनु॥ ३२॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान नवतीर्नवा। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्। तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम

त्वष्टुरपीच्यम्। इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिरकिणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्वर्योः सचा। सम्मिंश्च आवचो
युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय चक्षसे। आ सूर्यं रोहयद्वि।
वि गोभिरद्रिमैरयत्। इन्द्र वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय हन्तवे। स वृषा
वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः। ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी
श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो
अस्तृतः॥३५॥

बृहच्चास्तृतः॥ [८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप न्यधत्।
नेदेनमसुरा बलीयांसोऽहनन्निति। प्रह्लादो ह वै कायाधवः। विरोचनं स्व
पुत्रमप न्यधत्। नेदेनं देवा अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः।
नाराजकस्य युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्। तमिष्टिभिरन्वविन्दन्।
तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते पुरोक्षेण।
पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मा एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयं
निरवपन्। तदपद्रुत्यातन्वत। तान्पत्नीसंयाजान्त उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
ताञ्छुय्वन्त उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि
समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत। तानिडान्त उपानयन्। ते तदन्तमेव
कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः कुर्वते।

ते दे॒वा ऊँचुः। यद्वा इ॒दमुच्चैर्य॒ज्ञेन॒ चरा॑म। तन्नोऽसु॑राः पा॒प्माऽनु॑विन्दन्ति।
उपा॒ङ्शूप॑सदा॒ चरा॑म। तथा॒ नोऽसु॑राः पा॒प्मा नानु॑वेत्स्यन्तीति। त
उपा॒ङ्शूप॑सदमतन्वत। तिस्र ए॒व सा॑मिधे॒नीर॒नूच्य॑॥३९॥

स्रुवेणा॑घारमा॒घार्य॑। तिस्रः परा॑चीराहु॒तीर॒हुत्वा। स्रुवेणो॑प॒सदं जुह्वा॑ं चक्रुः।
उ॒ग्रं वचो॑ अपा॑वधीन्त्वेषं वचो॑ अपा॑वधी॒ऽस्वाहे॑ति। अ॒शन॒यापि॑पा॒से ह॒ वा
उ॒ग्रं वचः॑। ए॒नश्च॒ वैर॑हत्यं च त्वेषं वचः॑। ए॒त॒ ह॒ वाव॑ तच्चतु॒र्धावि॑हितं पा॒प्मानं॑
दे॒वा अप॑जघ्निरे। तथो॑ ए॒वैतदे॑व॒विद्यज॑मानः। तिस्र ए॒व सा॑मिधे॒नीर॒नूच्य॑।
स्रुवेणा॑घारमा॒घार्य॑॥४०॥

तिस्रः परा॑चीराहु॒तीर॒हुत्वा। स्रुवेणो॑प॒सदं जुहो॑ति। उ॒ग्रं वचो॑ अपा॑वधीन्त्वेषं
वचो॑ अपा॑वधी॒ऽस्वाहे॑ति। अ॒शन॒यापि॑पा॒से ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑। ए॒नश्च॒
वैर॑हत्यं च त्वेषं वचः॑। ए॒तमे॒व तच्चतु॒र्धावि॑हितं पा॒प्मानं॑ यज॑मानोऽप
हते। तेऽभि॑नीयै॒वाहः प॒शुमा॑ऽल॒भन्त। अहं॑ ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑
मृ॒त्युमप॑जघ्निरे। तेना॑भि॒नीये॒व रात्रेः॑ प्राच॑रन्। रात्रि॑या ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति
पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे॥४१॥

तस्मा॑दभि॒नीये॒वाहः प॒शुमा॑ ल॒भेत्। अहं॑ ए॒व तद्यज॑मानोऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑
भ्रातृ॑व्या॒नपं नुद॑ते। तेना॑भि॒नीये॒व रात्रेः॑ प्रच॑रेत्। रात्रि॑या ए॒व तद्यज॑मानोऽव॑र्ति
पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॑व्या॒नपं नुद॑ते। स ए॒ष उ॑पवस॒थीये॑ऽह॒न्दिदे॒वत्यः॑ प॒शुरा॑ ल॒भ्यते।
द्वयं॑ वा अ॒स्मिँल्लो॒के यज॑मानः। अ॒स्थिं च॒ मा॒सं च॑। अ॒स्थिं चै॒व तेन॑
मा॒सं च॒ यज॑मानः स॒ऽस्कु॑रुते। ता॒ वा ए॒ताः प॒ञ्च दे॒वताः॑।
अ॒ग्नीषो॑मा॒वग्नि॑र्मि॒त्रावरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै यज॑मानः। त्वङ्गा॒स॒ स्ना॒वाऽस्थिं॑ म॒ज्जा। ए॒तमे॒व

तत्पञ्चधाविहितमात्मानं वरुणपाशान्मुञ्चति। भेषजतायै निर्वरुणत्वाय।
त९ सप्तभिश्छन्दोभिः प्रातरह्वयन्। तस्मात्सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि
प्रातरनुवाकेऽनूच्यन्ते। तमेतयोपसमेत्योपासीदन्। उपास्मै गायता नर-
इति। तस्मादेतया बहिष्पवमान उपसद्यः॥४३॥

ऐच्छन्नयः स्तिष्ठन्तेऽनूच्यानूच्यं सुवेणाधारमाधार्य रात्रिया एव तद्देवा अर्वातिं पाप्मानं मृत्युमपञ्जघ्निरे मित्रावरुणौ नवं
च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं प्रचरेदालंभन्तालंभेत मृत्युमपञ्जघ्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥—[९]

स संमुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स संमुद्रः। यच्चात्वालः। एष
उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः। तदेतत्रिशलं त्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितुस्तं
खनन्ति। स सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या
अध्यजनयन्। तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यत्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। साऽस्य कौशिकता।
तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो
मात्रा। तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं पञ्चदशेनाहरन्।
यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत। त९ सप्तदशेनाहरन्।
यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्।
तमेकविंशेनाभि प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती त्रिवृतो मात्रा।
अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा।
अग्नेरेवैनं तत्। मात्रा९ सायुज्य९ सलोकता गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन
स्तुवते। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा। चन्द्रमा वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते। पञ्चदश्यामापूर्यते। चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा ५ सायुज्य ५ सलोकता गमयन्ति। अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते। त ५ सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरेवैनं तत्। मात्रा ५ सायुज्य ५ सलोकता गमयन्ति। अथ यदेकविंशेन स्तुवते। एकविंशेनैव तद्यजमानमाददते। तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य मात्रा। असौ वा आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा ५ सायुज्य ५ सलोकता गमयन्ति। ते कुश्यौ। व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्। रजता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णा कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रजतां कुशीमनुसंविशति। प्रहादो ह वै कायाधवः। विरोचन ५ स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रा स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं तद्विंशति चत्वारि च॥

[१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः। कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति। त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः। सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन ह्रियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यत् मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा कर्मणे। भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥

यदश्विभ्यां॑ धानाः। पूष्णः॑ कर्मभः। भार॑त्यै परिवापः। मि॒त्रावरु॑णयोः
 पय॑स्याऽथ। कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॒
 इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑रभिष॒ज्य॑ऽस्तस्मा॑दि॒ति। तं वस॑वोऽष्टा॒क॒पालेन॑
 प्रातः स॒वने॑ऽभिष॒ज्यन्। रु॒द्रा एका॑दशक॒पालेन॑ मा॒ध्यं दिने॑ स॒वने। वि॒श्वे
 दे॒वा द्वाद॑शक॒पालेन॑ तृतीयस॒वने॥५३॥

स यद॒ष्टाक॑पालान्प्रातः स॒वने॑ कुर्यात्। एका॑दशक॒पाला॒न्माध्यं॑ दिने॑ स॒वने।
 द्वाद॑शक॒पाला॑ऽस्तृतीयस॒वने। विलो॑मं तद्य॒ज्ञस्य॑ क्रियेत। एका॑दशक॒पालाने॒व
 प्रातः स॒वने॑ कुर्यात्। एका॑दशक॒पाला॒न्माध्यं॑ दिने॑ स॒वने। एका॑दशक॒पाला॑ऽ-
 स्तृतीयस॒वने। य॒ज्ञस्य॑ सलो॒म॒त्वाय॑। तदा॑हुः। यद्व॒सूनां॑ प्रातः स॒व॒नम्। रु॒द्राणां॑
 मा॒ध्यं दि॒नं स॒व॒नम्। वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ तृतीयस॒व॒नम्। अथ॑ कस्मा॑दे॒तेषां॑
 ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑रभि-
 ष॒ज्य॑ऽस्तस्मा॑दि॒ति॥५४॥

एक॒विंश॑ आहुस्तृतीयस॒वने॑ प्रातः स॒व॒नं पञ्च॑ च॥ [११]

तस्यावा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॑ छन्दः स्वश्रयन्। यदश्र॑यन्।
 तच्छ्रा॑य॒न्तीय॑स्य श्राय॒न्तीय॑त्वम्। यदवा॑रयन्। तद्वार॑व॒न्तीय॑स्य
 वार॑व॒न्तीय॑त्वम्। तस्यावा॑च ए॒वाव॑पा॒दाद॑बिभयुः। तस्मा॑ ए॒तानि॑
 स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि छन्दा॑ऽस्युपा॒दधुः। तेषा॑मति॒ त्रीण्य॑रिच्यन्त। न
 त्रीण्यु॑द॒भवन्॥५५॥

स बृ॒हती॑मे॒वास्पृ॑शत्। द्वाभ्या॑म॒क्षरा॑भ्याम्। अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒व। तदा॑हुः। क॒त॒मा
 सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑। यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठत्। द्वाद॑श पौर्ण॒मा॒स्यः। द्वाद॑शाष्ट॒काः।
 द्वाद॑शामावा॒स्याः। ए॒षा वा॒व सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑॥५६॥

यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठदि॒ति। या॒नि च॑ छन्दा॑ऽस्य॒त्यरि॑च्यन्त। या॒नि च॑ नोद॒भवन्।

तानि निर्वीर्याणि हीनान्यमन्यन्त। साऽब्रवीद्बृहती। मामेव भूत्वा। मामुप-
संश्रयतेति। चतुर्भिरक्षरैरनुष्टुग्बृहतीं नोदभवत्। चतुर्भिरक्षरैः पङ्क्तिर्बृहती-
मत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। अष्टाभिरक्षरैरुष्णिग्बृहतीं
नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छि-
दधात्। ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतानि
द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। सौऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि-
रथो मे भवत। युष्माभिरहमेतमध्वानमनु सञ्चराणीति। तस्य गायत्री च
जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्टुः। अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च ध्रुवौ।
बृहत्यैवोद्धिरभवत्। स एतं छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समंचरत्।
एतं ह वै छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष एतत्सञ्चरति।
य एवं विद्वान्तसोमेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥५९॥

अभ्वन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्यदधाद्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधादास्थाय पठ॥ [१२]

अग्नेः कृत्तिका यत्पुण्यं देवस्य सवितुर्ब्रह्मवादिनः कत्यृतमेव देवा वा आयुषः प्राणमिन्द्रो दधीचो देवासुराः
स प्रजापतिः स संमुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावांचो द्वादश॥१२॥

अग्नेः कृत्तिका देवगृहा ऋतमेवर्ध्यामेव तिस्रः पराचीर्ये वै चत्वारो नवपञ्चाशत्॥५९॥

अग्नेः कृत्तिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः

समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनुमत्यै पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। ये प्रत्यञ्चः शम्याया अवशीयन्ते। तत्रैर्ऋतमेककपालम्। इयं वा अनुमतिः। इयं निर्ऋतिः। नैर्ऋतेन पूर्वेण प्रचरति। पाप्मानमेव निर्ऋतिं पूर्वां निरवदयते। एककपालो भवति। एकधैव निर्ऋतिं निरवदयते। यदहुत्वा गार्हपत्य ईयुः॥१॥

रुद्रो भूत्वाऽग्निरनूत्थाय। अध्वर्युं च यजमानं च हन्यात्। वीहि स्वाहाऽऽहुतिं जुषाण इत्याह। आहुत्यैवैनं शमयति। नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानः। एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि निर्ऋत्यै भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै निर्ऋत्यै दिक्। स्वायामेव दिशि निर्ऋतिं निरवदयते॥२॥

स्वकृतं इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै निर्ऋत्या आयतनम्। स्व एवायतने निर्ऋतिं निरवदयते। एष ते निर्ऋते भाग इत्याह। निर्दिशत्यैवैनम्। भूते हविष्मत्यसीत्याह। भूतिमेवोपावर्तते। मुञ्चेममहंस इत्याह। अहंस एवेनं मुञ्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति॥३॥

अन्त एव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णं वासः कृष्णतूषं दक्षिणा। एतद्वै निर्ऋत्यै रूपम्। रूपेणैव निर्ऋतिं निरवदयते। अप्रतीक्षमायन्ति। निर्ऋत्या अन्तर्हित्यै। स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। आहुत्यैव नमस्यन्तो गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभर्यीष्वेव प्रजास्वभिषिच्यते। दैवीषु च मानुषीषु च। वरो

दक्षिणा। वरो हि राज्यं समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति।
अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो वही दक्षिणा। यद्वही।
तेनाग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं
निर्वपति। अग्नीषोमीयां वा इन्द्रो वृत्रमहन्निति। यदग्नीषोमीयमेकादशकपालं
निर्वपति॥६॥

वार्त्रघ्नमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो वृत्रं हत्वा।
देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्यार्ध्यत। स एतमैन्द्राग्रमेकादशकपालमपश्यत्।
तन्निरवपत्। तेन वै स देवताश्चेन्द्रियं चावारुन्धे। यदैन्द्राग्रमेकादशकपालं
निर्वपति। देवताश्चैव तेनैन्द्रियं च यजमानोऽवरुन्धे। ऋषभो वही
दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति।
ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्। यज्ञमुखमेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते।
यदैन्द्रं दधि॥८॥

इन्द्रियमेवारुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः।
तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा ओषधीनामहुतानामाश्जन्। ताः पराऽभवन्।
आग्रयणं भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्। तावेतमैन्द्राग्रं
द्वादशकपालं निरवृणाताम्। यदैन्द्राग्नो भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति।
द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवरुन्धे। वैश्वदेवश्चरुर्भवति।
वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं निर्वपति। सोमो
 वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै स्वदयति। वासो दक्षिणा।
 सौम्यः हि देवताया वासः समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते
 चरुम्। मिथुनमेवाव रुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति वा
 एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि हवीःषि भवन्ति।
 अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रौऽग्निः। तेनैव यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यदेन्द्रं दध्यपराभावाय स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ
 षट्॥ [१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न प्राजायन्त।
 सोऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्।
 सोऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ
 शोचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्।
 पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः।
 संवत्सरो वै प्रजापतिः। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा
 जाता मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मारुतः सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै
 प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय।
 सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति।
 स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य
 शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य

वा ए॒तद्रूप॑म्। यदा॒मिक्षा॑। यद्व्युद्ध॑रति॥१५॥

प्र॒जा ए॒व तद्यज॑मानः पोषयति। वै॒श्वदे॒व्यामिक्षा॑ भवति। वै॒श्वदे॒व्यो वै प्र॒जाः। प्र॒जा ए॒वास्मै प्रज॑नयति। वाजि॑न॒मान॑यति। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु रेतो दधाति। द्या॒वापृ॑थि॒व्यं एक॑कपालो भवति। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑मुभयतः परि गृह्णाति। दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। सोऽ॒ग्नि॑रब्रवीत्॥१६॥

माम॑ग्रे यजत। मया॒ मुखे॑नासुराञ्जेष्य॒थेति॑। मां द्वि॒तीय॑मिति॒ सोमोऽब्र॑वीत्। मया॒ राजा॑ जेष्प॒थेति॑। मां तृ॒तीय॑मिति॒ सवि॑ता। मया॒ प्रसू॑ता जेष्प॒थेति॑। मां चतु॑र्थीमिति॒ सर॑स्वती। इन्द्रि॒यं वोऽहं धा॑स्यामीति॒। मां पञ्च॑ममिति॒ पूषा॑। मया॑ प्रति॒ष्ठया॑ जेष्प॒थेति॑॥१७॥

तैऽ॒ग्निना॒ मुखे॑नासुरानजयन्। सोमे॑न॒ राजा॑। स॒वि॒त्रा प्रसू॑ताः। सर॑स्वतीन्द्रि॒यम॑दधात्। पूषा॑ प्रति॒ष्ठाऽऽसी॑त्। ततो॒ वै दे॒वा व्य॑जयन्त। यदे॒तानि॑ ह॒वी॒षि॑ निरुप्यन्ते॒ विजि॑त्यै। नोत्त॑रवेदिमुप॑वपति। प॒शवो॒ वा उत्त॑रवेदिः। अजा॑ता इव॒ ह्ये॒तर॑हि प॒शवः॑॥१८॥

ऐ॒दि॒त्यं शोच॑द्व्युद्ध॑रत्यब्रवीत्प्रति॒ष्ठया॑ जेष्प॒थेत्ये॒तर॑हि प॒शवः॑॥ [२]

त्रि॒वृद्ध॑र॒हिर्भव॑ति। मा॒ता पि॒ता पु॒त्रः। तदे॒व तन्मि॑थुनम्। उ॒ल्बं ग॒र्भो ज॒रायु॑। तदे॒व तन्मि॑थुनम्। त्रे॒धा ब॒रुहिः सन्न॑द्धं भवति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्रति॒ तिष्ठ॑ति। ए॒क॒धा पुनः॑ सन्न॑द्धं भवति। एक॑ इव॒ ह्ययं॑ लो॒कः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्रति॑तिष्ठति। प्र॒सु॒वो भव॑न्ति। प्र॒थम॑जामे॒व पुष्टि॑मवरु॒न्धे। प्र॒थम॑जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। पृष॑दाज्यं गृह्णाति। प॒शवो॒ वै पृष॑दाज्यम्। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। प॒ञ्चगृ॑हीतं भवति। पाङ्गा॒ हि प॒शवः॑। ब॒हुरू॑पं भवति॥२०॥

ब॒हुरू॒पा हि प॒शवः॑ समृ॑द्ध्यै। अ॒ग्निं म॑न्थन्ति। अ॒ग्निमु॑खा॒ वै प्र॒जाप॑तिः

प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा एव तत्प्रजा यजमानः
सृजते। नव प्रयाजा इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ हवींषि। द्वावाघारौ।
द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
यजमानो वा एकंकपालः। तेज आज्यम्। यदेकंकपाल आज्यमानयति।
यजमानमेव तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। पशव
आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव पशुभिः समर्धयति।
यदल्पमानयेत्। अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठेरन्। यद्वह्मनयेत्।
बहव एनं पशवोऽभुञ्जन्त उपतिष्ठेरन्। बह्वानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्।
बहव एवैनं पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठन्ते। यजमानो वा एकंकपालः।
यदेकंकपालस्यावद्येत्॥२३॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत। सकृदेव होतव्यः।
सकृदिव हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं
गमयित्वा। तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक
आहवनीयः॥२४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति।
यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गाल्लोकाद्यजमानमवविध्येत्। सूचा जुहोति।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ। यत्प्राङ्द्येता। देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा
पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥२५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्। मनुष्यलोकमभिजयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः।
एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्वावापृथिवी अनु प्रतितिष्ठतः। द्वावापृथिवी

ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो
होतव्यः॥ २६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो
खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति। ऋक्सामे वा
इन्द्रस्य हरीं सोमपानौ। तयोः परिधयं आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥ २७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं
जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमा
नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहृत्य
भक्षयन्ति। एतत्सोमपीथा ह्येते। अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान उत्तमो
भक्षयति। पशवो वै वाजिनम्। यजमान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥ २८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवद्येदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भागधेयमेते चत्वारि च॥ [३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता एनमत्यमन्यन्त। ता
अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा वरुणेनाग्राहयत्। ताः
प्रजा वरुणगृहीताः। प्रजापतिं पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स
एतान्प्रजापतिर्वरुणप्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा
वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरुप्यन्ते॥ २९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्र आसीत्। सव्यः प्रसृतः।
स एतां द्वितीयान्दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं
प्रासारयत्। यद्वितीयान्दक्षिणतो वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो
दक्षिणं बाहुं प्रसारयति। तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः।
यज्ञाभिर्जितुं ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असंमिन्ने भवतः॥ ३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप वपति। पशवो वा

उत्तरवेदिः। पशूनेवावरुन्धे। अथो यज्ञपुरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च
हवींषि। अथैष ऐन्द्राग्रो भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्री।
यदैन्द्राग्रो भवति॥ ३१॥

प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्री। यदैन्द्राग्रो
भवति। ओजो बलमेवावरुन्धे। मारुत्यामिक्षां भवति। वारुण्यामिक्षां। मेषी
च मेषश्च भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। लोमशौ भवतो
मेध्यत्वाय॥ ३२॥

शमीपर्णान्युप वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति। प्रजापतिमन्नाद्यं
नोपानमत्। स एतेन शतेध्मेन हविषाऽन्नाद्यमवारुन्धे। यत्परः शतानि
शमीपर्णानि भवन्ति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। सौम्यानि वै कुरीराणि। सौम्या
खलु वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्कुरीराणि भवन्ति। सौम्ययैवाहुत्या
दिवो वृष्टिमवरुन्धे। काय एकंकपालो भवति। प्रजानां कन्त्वायं। प्रतिपूरुषं
करम्भपात्राणि भवन्ति। जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्।
जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति॥ ३३॥

निरुप्यन्ते भवतो भवति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥ [४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवींषि सादयति। दक्षिणायां मारुतीम्।
अपधुरमेवैनां युनक्ति। अथो ओजं एवासांमव हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च
क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः। मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवावरु
यजते। वारुण्योत्तरया। अन्त एव वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः
करोति॥ ३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयान्करोति। तत्पापीयान्करोति। पर्त्नी
वाचयति। मेध्यामेवैनां करोति। अथो तपं एवैनामुप नयति। यज्ञारं

सन्तुन्न प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञातिः रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्।
निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अह्वतैवैनम्। यत्पत्नीं
पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्। यजमानोऽन्वाह।
आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्याः सवीर्यत्वाय। यद्गामे यदरण्य इत्याह।
यथोदितमेव वरुणमव यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं वरुणपाशेन
ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण
जुहोति। अन्यमेव वरुणमव यजते। शीर्षत्रधि निधाय जुहोति। शीर्षत
एव वरुणमव यजते। प्रत्यङ्घ्रिं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्घ्रिः वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह। देवाऽनृणं
निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य।
यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते। तुषाश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन
चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश
इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै।
एधोऽस्येधिषीमहीत्याह। समिधेवाग्निन्नमस्यन्तं उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो
मयि धेहीत्याह। तेज एवात्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती तनूः।
तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते देवा अग्नयेऽनीकवते

पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। सौऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः।
चतुर्धाऽनीकान्यजनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। अग्निमेवानीकवन्तः
स्वेन भागधेयेन प्रीणाति। सौऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः।
चतुर्धाऽनीकानि जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य
रश्मयोऽनीकानि। साकः सूर्येणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा अनीकानि
जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी उपाश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निरवपन्। यन्मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं
निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो यजमानो भ्रातृव्यान्त्सन्तपति।
मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि हि तेक्षिणष्ठं तपति। चरुर्भवति। सर्वत
एवैवान्त्सन्तपति। ते देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासान्दुग्धे गृहमेधीयं
चरुं निरवपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा श्वो भवितेति। स
शृतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाश्जन्। न हि देवा अहुतस्याश्जन्ति। तेऽब्रुवन्।
कस्मा इमं होष्याम इति। मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्भ्यो
गृहमेधिभ्योऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो गृहे
जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा
क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न
सामिधेनीरन्वाह॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद। पशुमान्भवति। आज्यभागौ
यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरैति। मरुतो गृहमेधिनां यजति।

भा॒ग॒धे॒ये॒नै॒वैना॒न्त्सम॑र्धयति। अ॒ग्नि॒ऽस्वि॑ष्ट॒कृतं॑ यजति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। इडा॑न्तो
भवति। प॒शवो॑ वा इडा॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्ठात्प्रति॑ष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडान्तो भवति द्वे च॥ [६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्नीयात्। गृहमेध्येव स्यात्। वि त्वंस्य यज्ञ ऋध्येत।
यन्नाश्नीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः।
तस्याश्नीयात्। गृहमेध्येव भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता। अनु
वत्सानवासायन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु लोकमवित्वा।
असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वत्सान् वासायन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं प्राहिणोति। ते
देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः। अस्मानेव श्व इन्द्रो
निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा।
इन्द्राय निष्कासं निदध्यात्। इन्द्र एवैनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये
जुहोति॥४८॥

भा॒ग॒धे॒ये॒नै॒वैन॑ः सम॑र्धयति। ऋष॒भमा॑ह्वयति। व॒षट्कार॑ ए॒वास्य॑ सः। अथो
इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे। इन्द्रो वृत्रं हृत्वा।
परां परावतमगच्छत्। अपाराधमिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं
वेदिष्यतीति। तेऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमं हविर्निरूप्याता इति। त
एनमध्यं क्रीडन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्। यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथमं
हविर्निरूप्यते विजित्यै। साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक

इन्द्रो वृत्रमहन्त्समृद्धौ। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवींषि। एतद्वाह्मण ऐन्द्राग्रः।
अथैष ऐन्द्रश्चरुर्भवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्रं हत्वा। अन्यासु देवतास्वधि।
यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान उद्धरते। अन्यासु
प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण एकंकपालो भवति। विश्वान्येव तेन कर्माणि
यजमानोऽवरुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽयं जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥ [७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशादमुञ्चत्।
साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयत्। पितृयज्ञेन सुवर्गं
लोकमगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता
वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति। त्र्यम्बकै रुद्रं
निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती निर्वपति।
दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत एवोपवीय निर्वपेत्।
उभये हि देवाश्च पितरंश्चेज्यन्ते। अथो यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन
दक्षिणावृत्। सोमाय पितृमते पुरोडाशं षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै
सोमः पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा वै पितरो
बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ पुरुषः प्रमीयते।
सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै।
पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवा॒न्या॒यै दु॒ग्धे भ॑वति। सा हि पि॒तृदे॒वत्यं॑
दु॒हे। यत्पू॒र्णम्। तन्म॑नु॒ष्या॒णाम्। उ॒पर्य॑र्धो दे॒वाना॑म्। अ॒र्धः पि॑तृ॒णाम्। अ॒र्ध
उ॒पम॑न्थति। अ॒र्धो हि पि॑तृ॒णाम्। ए॒क॒यो॒पम॑न्थति॥५५॥

एका हि पि॑तृ॒णाम्। द॒क्षि॒णो॒पम॑न्थति। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि पि॑तृ॒णाम्।
अना॑र॒भ्यो॒पम॑न्थति। तद्धि पि॑तृ॒णच्छ॑ति। इ॒मान्दि॑शं वेदि॒मुद्ध॑न्ति।
उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तरं॑श्चे॒ज्यन्ते॑। चतुः॑ स॒क्तिर्भ॑वति। सर्वा॑ ह्यनु॒ दिशः॑
पि॒तरः॑। अखा॑ता भवति॥५६॥

खा॒ता हि दे॒वाना॑म्। म॒ध्यतो॑ऽग्निराधी॑यते। अ॒न्ततो॑ हि दे॒वाना॑माधी॑यते।
व॒र्षी॒यानि॒ध्म इ॒ध्माद्भव॑ति व्यावृ॑त्त्यै। परि॑श्रयति। अ॒न्तर्हि॑तो हि
पि॒तृलो॒को म॑नु॒ष्यलो॒कात्। यत्प॑रु॒षि दि॒नम्। तद्दे॒वाना॑म्। यद॑न्त॒रा।
तन्म॑नु॒ष्या॒णाम्॥५७॥

यत्स॑मूलम्। तत्पि॑तृ॒णाम्। स॒मूलं ब॑रु॒हिर्भ॑वति व्यावृ॑त्त्यै। द॒क्षि॒णा स्तृ॑णाति।
द॒क्षि॒णावृ॑द्धि पि॑तृ॒णाम्। त्रिः प॑र्येति। तृती॑ये वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। ताने॒व
प्री॑णाति। त्रिः पुनः॑ प॑र्येति। ष॒ट्त्वंप॑द्यन्ते॥५८॥

ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। यत्प्र॑स्त॒रं यजु॑षा गृ॒ह्णी॒यात्। प्र॒मायु॑को
यज॑मानः स्यात्। यन्न गृ॒ह्णी॒यात्। अ॒नाय॑तनः स्यात्। तू॒ष्णीमे॒व न्य॑स्येत्। न
प्र॒मायु॑को भ॑वति। ना॒नाय॑तनः। य॒त्रीन्प॑रि॒धीन्प॑रि॒दध्या॑त्॥५९॥

मृ॒त्युना॒ यज॑मानं परि॑गृ॒ह्णी॒यात्। यन्न प॑रि॒दध्या॑त्। रक्षा॑सि य॒ज्ञं
ह॑न्युः। द्वौ प॑रि॒धी प॑रि॒दधा॑ति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अथो॑ मृ॒त्योरे॒व
यज॑मानमुत्सृ॑जति। य॒त्रीणि॑ त्रीणि ह॒वींश्च्यु॑दा॒हर॑युः। त्रय॑स्त्रय एषां
सा॒कं प्र॑मी॒येरन्। एकै॑कम॒नूची॑ना॒न्युदा॑हरन्ति। एकै॑क ए॒वैषा॑म॒न्वञ्चः॑
प्र॑मी॒यते। क॒शिपु॑ कशि॒पव्या॑य। उ॒पब॑र्हणमु॒पब॑र्ह॒ण्याय॑। आ॒ञ्जन॑मा॒ञ्ज॒न्याय॑।

अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमेवैनान्प्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानं गृध्वात्ता एकयोपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते पञ्च च॥—[८]

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाधारयति। यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतांरम्॥६१॥ यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतांरम्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। प्रमायुको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथाय। अपं बर्हिषः प्रयाजान् यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति। आज्यभागौ यजति॥६२॥

यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरेति। प्राचीनावीती सोमं यजति। पितृदेवत्या हि। एषाऽऽहुतिः। पञ्चकृत्वोऽव द्यति। पञ्च ह्येता देवताः। द्वे पुरोऽनुवाक्ये। याज्या देवता वषट्कारः। ता एव प्रीणाति। सन्ततमव द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह। प्रणयति द्वितीयया। गमयति याज्यया। तृतीये वा इतो लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽत्यानयति। रात्रियै द्वितीयया। ऐवैनान् याज्यया गमयति। दक्षिणतोऽवदाय। उदङ्मुक्तिं क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा नम इति वषट्करोति। स्वधाकारो हि पितृणाम्। सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं यजति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव तद्यजति। पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति। पितृनग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव

तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं यजति। य एव पितॄणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्तै तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदश्चो निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्विशमनु निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये। अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति। य आतमितोरुपतिष्ठन्ते। सुसन्दशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दक्। प्राणमेवात्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामहु इति वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते। अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामहु इति वावैतदाह। अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद। अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति। द्वावनूयाजौ। षट्स्पर्धन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत्। यत्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न संयाजयन्ति। पत्नियै गोपीथाय॥७०॥

होताऽर्माज्यभागो यजति सन्ततमवद्यति व्यावृत्त्यै बर्हिषदो यजति तमेव तद्यजत्यनु निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नव

च॥ ————— [९]

प्रति॒पूरुष॑मेकं॒कपालां॑ निर्व॑पति। जा॒ता ए॒व प्र॒जा रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते।
एक॑मतिरिक्तम्। ज॒निष्य॑माणा ए॒व प्र॒जा रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। एकं॒कपाला॑
भव॑न्ति। एक॒धैव॑ रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। नाभि॑धारयति। यद॑भिघा॒रये॑त्।
अ॒न्त॒र॒व॒चा॒रिण॑ꣳ रु॒द्रं कु॑र्यात्। ए॒कोल्मु॒केन॑ यन्ति॥ ७१॥

तद्धि रु॒द्रस्य॑ भाग॒धेयम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॑व
दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्रो वा अ॑प॒शुका॑या आहु॒त्यै नाति॑ष्ठत। अ॒सौ ते
प॒शुरि॑ति निर्दि॑शेद्यं द्वि॒ष्यात्। यमे॒व द्वेष्टि॑। तम॑स्मै प॒शुं निर्दि॑शति। यदि न
द्वि॒ष्यात्। आ॒खुस्ते॑ प॒शुरि॑ति ब्रूयात्॥ ७२॥

न ग्रा॒म्यान्प॒शून् हि॑नस्ति। ना॒र॒ण्यान्। च॒तुष्प॒थे जु॑होति। ए॒ष वा अ॑ग्री॒नां
प॒ङ्क्ति॑शो नाम। अ॒ग्नि॒व॒त्येव॑ जु॑होति। म॒ध्य॒मेन॑ प॒र्णेन॑ जुहोति। सु॒ग॒र्ध्वे॒षा।
अथो॒ खलु॑। अ॒न्त॒मेनै॒व हो॑तव्यम्। अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥ ७३॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः स॒ह स्व॑स्त्राऽम्बि॒कये॑त्याह। श॒र॒द्वा अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑। तया॒
वा ए॒ष हि॑नस्ति। यꣳ हि॑नस्ति। तयै॒वैनꣳ स॒ह श॑मयति। भे॒ष॒ज॒ङ्गव॑ इत्याह।
याव॑न्त ए॒व ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। तेभ्यो॑ भे॒ष॒जं क॑रोति। अवा॑म्ब रु॒द्रम॑दिम॒हीत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते॥ ७४॥

त्र्य॑म्बकं यजाम॒ह इत्या॑ह। मृ॒त्योर्मु॑क्षीय माऽमृ॒तादि॑ति वावै॒तदा॑ह।
उत्कि॑रन्ति। भग॑स्य लीप्सन्ते। मू॒तेकृ॑त्वाऽऽसंजन्ति। यथा॒ जनं॑ य॒तेऽव॑सं
क॑रोति। ता॒दृगे॒व तत्। ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒ग इत्या॑ह नि॒रव॑त्त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॑मा
य॑न्ति। अ॒पः परि॑षिञ्चति। रु॒द्रस्या॒न्तर्हि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये त्र्य॑म्बकैश्चर॑न्ति। आ॒दि॒त्यं च॒रुं पु॒नरे॑त्य॒ निर्व॑पति। इ॒यं वा अ॑दि॒तिः।
अ॒स्यामे॒व प्रति॑ तिष्ठन्ति॥ ७५॥

यन्ति ब्रूयान्निर्वदयते शास्ते सिञ्चति षट्॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सोऽग्निर्यत्पत्नी वैश्वदेवेन ता वरुणप्रघासैरग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दशं॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रतितिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वीः॑ षिं। अ॒थेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य॒ पुरो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑
निर्व॑पति। सं॒वत्स॒रो वा इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑। सं॒वत्स॒रेणै॒वास्मा॒ अन्न॑म॒व रुन्धे॑।
वा॒य॒व्यं प॒यो भ॑वति। वा॒युर्वै वृष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यि॒ता। स ए॒वास्मै॑ वृष्टिं प्र॒दाप॑यति।
सौ॒र्य एकं॑क॒पालो भ॑वति। सू॒र्येण॒ वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृष्टि॑र्धृ॒ता। स ए॒वास्मै॑
वृष्टिं॑ नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒दश॑ग॒वः सी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आ॒सन्। ते दे॒वा
अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सु॒रान॒भिभ॑वामेति। सोऽब्र॑वीत्। त्रेधाऽह॒मात्मानं॑
वि॒क॑रिष्य॒ इति॑। स त्रेधाऽऽत्मानं॑ व्य॒कुरु॑त। अ॒ग्निं तृती॑यम्। रु॒द्रं तृती॑यम्।
वरु॑णं॒ तृती॑यम्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तुरी॑यमि॒ति। अ॒हमि॑तीन्द्रोऽब्र॑वीत्। सन्तु सृ॒जाव॑हा
इति॑। तौ स॒मसृ॑जेताम्। स इन्द्र॑स्तु॒रीय॑मभवत्। य॒दिन्द्र॑स्तु॒रीय॑मभवत्।
त॒दिन्द्र॑तु॒रीय॑स्येन्द्र॒तु॒रीय॑त्वम्। ततो॒ वै दे॒वा व्य॑जयन्त। य॒दिन्द्र॑तु॒रीयं॑ नि॒रुप्य॑ते
विजि॑त्यै॥३॥

व॒हिनीं॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनीं॑। तेना॑ग्ने॒यी। यद्वौः। तेन॑ रौ॒द्री। यद्वे॒नुः। तेनै॒न्द्री।
यत्स्त्री॑ स॒ती दान्ता॑। तेन॑ वारु॒णी समृ॑द्धौ। प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत॥४॥

त॑ सृष्ट॑ रक्षा॑स्यजिघा॑सन्। स ए॒ताः प्र॒जाप॑तिरा॒त्मनो॑ दे॒वता॑
नि॒रमि॑मीत। ताभि॑र्वै स दि॒ग्भ्यो रक्षा॑सि॒ प्राणु॑दत। यत्प॑ञ्चाव॒त्तीयं॑ जु॒होति॑।
दि॒ग्भ्य ए॒व तद्य॑ज॒मानो॑ रक्षा॑सि॒ प्राणु॑दते। समू॑ढः रक्षः स॒न्दग्धः॑ रक्षः
इत्या॑ह। रक्षा॑स्ये॒व स॒न्दह॑ति। अ॒ग्नये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॑ह। दे॒वता॑भ्य ए॒व

विजिग्यानाभ्यो॑ भाग॒धेयं॑ करोति। प्र॒ष्टिवा॒ही रथो॑ दक्षि॑णा समृ॒द्धौ॥५॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सुरा॒न्परा॒भाव्य॑। नमु॑चिमासुरं नाल॑भत। तं श॒च्याऽगृ॒ह्णात्। तौ सम॑लभेताम्। सोऽ॒स्माद्भि॒शुन॑तरोऽभवत्। सोऽब्र॑वीत्। स॒न्धां स॒न्द॑धावहे। अथ॒ त्वाऽव॑ स्रक्ष्यामि। न मा॒ शुष्के॑ण॒ नार्द्रे॑ण॒ हनः॥६॥

न दि॒वा न न॑क्त॒मिति॑। स ए॒तम॒पां फेन॑मसिञ्चत्। न वा ए॒ष शु॒ष्को ना॒र्द्रो व्यु॑ष्टाऽऽसीत्। अ॒नु॒दितः॑ सूर्यः। न वा ए॒तद्दि॒वा न न॑क्तम्। तस्यै॒तस्मिँल्लो॒के। अ॒पां फेन॑न॒ शिर॒ उद॑वर्तयत्। तदे॒नम॒न्वव॑र्तत। मि॒त्रद्रु॑गिति॥७॥

स ए॒तान॑पामा॒र्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै स र॒क्षाऽस्य॑पा॒हता॑। यद॑पामार्ग॒होमो॑ भव॑ति। रक्ष॑साम॒प॑ह॒त्यै। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि रक्ष॑सां भाग॒धेय॑म्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै रक्ष॑सां॒ दिक्। स्वा॒या॒मे॒व दि॒शि र॒क्षांसि॑ हन्ति॥८॥

स्व॒कृत॑ इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा॑। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒यत॑नम्। स्व ए॒वाय॑त॒ने र॒क्षांसि॑ हन्ति। प॒र्णम॑येन सु॒वेण॑ जुहोति। ब्र॒ह्म वै प॒र्णः। ब्र॒ह्मणै॒व र॒क्षांसि॑ हन्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इत्या॑ह। स॒वितृ॑प्र॒सूत॑ ए॒व र॒क्षांसि॑ हन्ति। ह॒तं र॒क्षोऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इत्या॑ह। रक्ष॑साऽ॒स्तृत्यै॑। यद्व॒स्ते तद॑क्षि॒णा नि॒रव॑त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॑मा॒यन्ति॑। रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै॥९॥

यच्छति॑ वरुणं॒ तृतीयं॑ विजित्या असृजत् समृद्धौ हनो मित्रद्रुगिति॑ हन्ति॒ स्तृत्यै॑ त्रीणि च॥—————[१]

धा॒त्रे पु॒रोडा॑शं॒ द्वाद॑शकपालं॒ निर्व॑पति। सं॒वत्स॒रो वै धा॒ता। सं॒वत्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑ति। अ॒न्वे॒वास्मा॒ अनु॑मतिर्मन्यते। रा॒ते रा॒का। प्र॒ सि॒नीवा॒ली ज॑नयति। प्र॒जास्वे॒व प्र॒जा॑तासु कु॒ह्वा वाचं॑ दधाति। मि॒थुनौ॑ गा॒वौ दक्षि॑णा॒ समृ॒द्धौ। आ॒ग्नावै॒ष्ण॒वमे॒का॑दशकपालं॒ निर्व॑पति।

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालम्॥१०॥

वैष्णवं त्रिकपालम्। वीर्यं वा अग्निः। वीर्यमिन्द्रः। वीर्यं विष्णुः। प्रजा एव प्रजाता वीर्यं प्रतिष्ठापयति। तस्मात्प्रजा वीर्यावतीः। वामुन ऋषभो बृही दक्षिणा। यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः॥११॥

तेनैन्द्रः। यद्वामुनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रासोमीयमेकादशकपालम्। सौम्यं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। अग्निः प्रजानां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति॥१२॥

अग्निः प्रजां प्रजनयति। वृद्धामिन्द्रः प्रयच्छति। बभ्रुर्दक्षिणा समृद्धौ। सोमापौष्णं चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशून्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति। हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं करोति। उप जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्। अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणेकं च॥—————[२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः। एतेऽपादातारः।
य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः। त एवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति।
राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य निर्वपेत्। अरत्निनः स्युः। यथायथं निर्वपति
रत्नित्वाय॥१६॥

यत्सद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे। तावतीमवरुन्धीत।
अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति।
बारुहस्पत्यं चरुं निर्वपति ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सञ्श्यति।
अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालं राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। ऋषभो दक्षिणा
समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगाय चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति।
विचित्तगर्भा पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्। पाप्मानमेव
निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालं
सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य सञ्श्यति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं
दशकपालं सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा समृद्धौ।
मारुतं सप्तकपालं ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ। सावित्रं
द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा समृद्धौ। अश्विनं
द्विकपालं सङ्ग्रहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं
करोति। सवात्यौ दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। रौद्रं गावीधुकं
चरुमक्षावापस्यं गृहे। अन्तत एव रुद्रं निरवन्दयते। शबल उद्वारो
दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरेणैवास्मै राष्ट्रमवरुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यत्र प्रति निर्वपेत्। रत्निनं आशिषोऽवरुन्धीरन्। प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय
सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्। इन्द्रायां होमुचै। आशिषं एवावरुन्धे।
अयं नो राजा वृत्रहा राजा भूत्वा वृत्रं वध्यादित्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्मं चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति।
अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन पूर्वेण प्रचरति। मुखत
एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता
वेदिर्भवति। स्वयं दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै।
तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा समृद्धौ॥२३॥

रत्नित्वाय समृद्धौ पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ ग्राम्ण्यो गृहे भांगदुघस्यं गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्यै द्वे च॥—[३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां सुवाः। त एवास्मै
सुवान्प्रयच्छन्ति। त एनं सुवन्ते। अग्निरेवैनं गृहपतीनां सुवते। सोमो
वनस्पतीनाम्। रुद्रः पशूनाम्। बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रः
सत्यानाम्॥२४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एतदेव सर्वं भवति। सविता त्वां प्रसवानां सुवतामिति
हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये देवा देवः सुवः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महते
क्षत्राय महत आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह। आशिषमेवैतामा

शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजेत्याह।
 तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः। प्रति त्यन्नाम राज्यमधायीत्याह॥ २५॥
 राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो अशिश्रेदित्याह।
 वरुणसवमेवावरुन्धे। शुचैर्मित्रस्य व्रत्या अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं
 व्रत्यं करोति। अमन्महि महत् ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्।
 सर्वे व्राता वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र
 एवैररातिमतारीदित्याह॥ २६॥

अरातिमैवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञियां ऋतेनेत्याह। स्वदयत्येवैनम्।
 व्युं त्रितो जरिमाणं न आनडित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे।
 द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां
 च हविषामग्रये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः परिगृह्णाति।
 विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति॥ २७॥

सत्यानामधायीत्याहातारीदित्याह क्रमत एकं च॥ [४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनां निष्क्रीय गृह्णाति। अथो
 हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति। एता वा
 अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो श्रियमेवैनमभिवहन्ति। अपां
 पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः। वृषाँऽस्यूर्मिरित्याह॥ २८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य सङ्श्यति।
 व्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः। विशमेवास्मै पर्यूहति।
 मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे। सूर्यवर्चसः
 स्थेत्याह॥ २९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यंकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा एतत्। यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवावरुन्धे। नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। मान्दाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्व्यंकः॥३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यंकः। शक्करीः स्थेत्याह। पशवो वै शक्करीः। पशूनेवावरुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव पयस्व्यंकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यंकः। अग्नेस्तैजस्याः स्थेत्याह॥३१॥

राष्ट्रमेव तैजस्व्यंकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा वा अपां पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां करोति। षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुक्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनं सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥३२॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्व्यंकस्तेजस्याः स्थेत्याहेव पुरुषः पदं च॥ [५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह। ब्रह्मणैवैनाः सः सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः सादयति। अन्तरा होतुश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छंसिनश्च सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छंसि। तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति। आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्यै॥३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टं ह्येतत्। वाचो बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥३४॥

सोमस्य ह्येतद्वात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा ह्यापः। शुक्रः
हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः। चन्द्रः हिरण्यम्। अमृता
अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः। अमृतः हिरण्यम्॥३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति। सधमादौ द्युमिनीरूर्ज
एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति। वरुणसवमेवावरुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव
यजमाने वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यं चोष्णीषं
च प्रयच्छति सयोनिर्त्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः पवयति। शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति। इन्द्रियमेवावरुन्धे।
उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं
करोति। आविदं एता भवन्ति। आविदमेवैनं गमयन्ति॥३७॥

अग्निरेवैनं गार्हपत्येनावति। इन्द्रं इन्द्रियेण। पूषा पशुभिः। मित्रावरुणौ
प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स दिवमलिखत्। सौऽर्यम्णः
पन्थां अभवत्। स आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी
उपाधावत्। स आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना
देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी। अस्यामेव प्रति
तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायुणोऽस्यां विश्वस्मिन्नाष्ट्र इत्याह।
विशैवैनं राष्ट्रेण समर्धयति। महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते
जानराज्यायेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा
सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः॥३९॥

इन्द्रस्य॑ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्रघ्न॑ इति॒ धनुः॑ प्रयच्छति॒ विजित्यै॑। शत्रु॑बाधनाः॒
स्थेती॑षून्। शत्रू॑नेवास्य॒ बाधन्ते॑। पा॒त मा॑ प्रत्यश्च॒ पा॒त मा॑ तिर्यश्च॒मन्वश्च॑
मा पा॒तेत्या॑ह। तिस्रो॑ वै श॒रव्याः॑। प्र॒तीची॑ तिरश्च्य॒नूची॑। ताभ्य॑ ए॒वैनं॑
पान्ति। दिग्भ्यो॑ मा॒ पा॒तेत्या॑ह। दिग्भ्य॑ ए॒वैनं॑ पान्ति। विश्वा॑भ्यो मा
ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पा॒तेत्या॑ह। अप॑रिमितादे॒वैनं॑ पान्ति। हिर॑ण्यवर्णावुषसा॑ विरो॒क
इति॑ त्रिष्टुभा॑ बा॒हू उद्ध॑ह्णाति। इन्द्रि॒यं वै वी॒र्यं त्रिष्टु॑क्। इन्द्रि॒यमे॒व
वी॒र्यमु॑परि॒ष्टादा॒त्मन्ध॑त्ते॥४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृतं॑ हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याहं ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारि च॥—————[६]

दिशो॑ व्यास्थापयति। दि॒शाम॒भिजित्यै॑। यद॑नु प्र॒क्रामे॑त्। अ॒भि दिशो॑ जयेत्।
उत्तु मा॑द्येत्। मन॒साऽनु॑ प्र॒क्राम॑ति। अ॒भि दिशो॑ जयति। नोन्मा॑द्यति।
स॒मिध॒मा ति॒ष्ठेत्या॑ह। तेज॑ ए॒वाव॑रुन्धे॥४१॥

उ॒ग्रामा ति॒ष्ठेत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑रुन्धे। वि॒राज॒माति॒ष्ठेत्या॑ह। अ॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑रुन्धे।
उदी॑ची॒मा ति॒ष्ठेत्या॑ह। प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। ऊ॒र्ध्वामा॑ति॒ष्ठेत्या॑ह। सु॒व॒र्गमे॒व
लो॒कम॒भिज॑यति। अनू॒ज्जिही॑ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॥४२॥

मा॒रुत॑ ए॒ष भ॑वति। अ॒न्नं वै म॒रुतः॑। अ॒न्नमे॒वाव॑रुन्धे। ए॒कविं॑शतिकपालो
भवति॑ प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑। यो॑ऽरण्येऽनु॒वाक्यो॑ ग॒णः। तं म॑ध्य॒त उप॑दधाति।
ग्रा॒म्यैरे॒व प॒शुभि॑रा॒रण्यान्प॒शून्परि॑ गृह्णाति। तस्मा॑द्ग्रा॒म्यैः प॒शुभि॑रा॒रण्याः
प॒शवः॑ परि॑गृहीताः। पृथि॑वै॒न्यः। अ॒भ्य॑षिच्यत॥४३॥

स रा॒ष्ट्रं ना॑भवत्। स ए॒तानि॑ पा॒र्थान्य॑पश्यत्। तान्य॑जुहोत्। तै॒र्वै स
रा॒ष्ट्रम॑भवत्। यत्पा॒र्थानि॑ जुहोति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। बा॒रु॒हस्प॑त्यं पूर्वे॑षामुत्त॒मं
भ॑वति। ऐ॒न्द्रमु॑त्तरे॒षां प्रथ॑मम्। ब्रह्म॑ चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। अथो॒

ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति॥४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश सम्पद्यन्ते। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति। तस्य न कुतश्चनोपाव्याधो भवति। भूतानामवैष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै मृत्युर्जायते। यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते। तत एवैनमवयजते। तस्माद्राजसूयेनेजानो नाभिचरितवै। प्रत्यगेनमभिचारः स्तृणुते॥४५॥

रुन्धे समंष्ट्रा असिच्यत स्थापयति जायते पञ्च च॥ [७]

सोमस्य त्विषिरसि तवैव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूलचर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवावरुन्धे। मृत्योर्वा एष वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतं हिरण्यम्। अमृतमसि मृत्योर्मा पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते। शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। दिद्योन्मा पाहीत्युपरिष्ठादधि निदधाति। उभयत एवास्मै शर्म दधाति। अवैष्टा दन्दशूका इति क्लीबं सीसेन विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका दंशुकाः। निरस्तं नमुचेः शिर इति लोहितायुसं निरस्यति। पाप्मानमेव नमुचिं निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वेऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं सुवन्तां ते ते प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति। तेजस्व्येव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति।
 सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति। इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह।
 इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुणयोर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति।
 मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओज एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह। क्षत्राणामेवैनं
 क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्याहीत्याह। अत्यन्यास्याहीति वावैतदाह।
 समाववृत्रन्नधरागुदीचीरित्याह। राष्ट्रमेवास्मिन्धुवर्मकः। उच्छेषणेन जुहोति।
 उच्छेषणभागो वै रुद्रः। भागधेयैर्नैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उदङ्गरेत्याग्नीद्धे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं
 निरवदयते। रुद्र यत्ते क्रयी परं नामेत्याह। यद्वा अस्य क्रयी परं नाम। तेन
 वा एष हिंनस्ति। यः हिंनस्ति। तेनैवैनं सह शमयति। तस्मै हुतमसि
 यमेष्टमसीत्याह। यमादेवास्य मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहुयात्। यां कामयेत राष्ट्रमस्यै
 प्रजा स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा भवति। पूर्णमयेनाध्वर्युरभिषिञ्चति।
 ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्त्विषिं दधाति। औदुम्बरेण राजन्यः। ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्यं
 दधाति। आश्वत्थेन वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिं दधाति। नैयग्रोधेन जन्यः।
 मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥—————[८]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै। मित्रावरुणयोस्त्वा
 प्रशास्त्रोः प्रशिषां युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवैनं देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं
 युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा भवन्ति।

रथश्चतुर्थः। द्वौ संव्येष्टसारथी। षट्सम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः। सौऽन्वारभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारभते। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जेषमित्याह। मरुद्विरेव प्रसूत उज्जयति। आप्तं मन इत्याह। यदेव मनसैर्प्सीत्। तदापत्। राजन्यं जिनाति। अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यो राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे मन्युर्भूयादिति वाराही उपानहावुपं मुञ्चते। पशूनां वा एष मन्युः। यद्वराहः। तेनैव पशूनां मन्युमात्मन्धत्ते। अभि वा इयं सुषुवाणं कामयते। तस्यैश्वरेन्द्रियं वीर्यमादातोः। वाराही उपानहावुपंमुञ्चते। अस्या एवान्तर्धत्ते। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानात्यै॥५६॥

नमो मात्रे पृथिव्या इत्याहाहिंसायै। इयं दस्यायुरस्यायुर्मे धेहीत्याह। आयुरेवात्मन्धत्ते। ऊर्गस्यूर्जं मे धेहीत्याह। ऊर्जमेवात्मन्धत्ते। युङ्क्षि वर्चोऽसि वर्चो मयि धेहीत्याह। वर्च एवात्मन्धत्ते। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमान आयुर्ूर्जं वर्चो दधाति। रथविमोचनीयां जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥५७॥

त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। तस्माच्चतुर्जुहोति। यदुभौ सहावतिष्ठेताम्। समानं लोकमियाताम्। सह सङ्गहीत्रा रथवाहने रथमादधाति। सुवर्गदिवैनं

लो॒काद॒न्तर्द॑धाति। ह॒ःसः शु॒चिष॑दित्याद॑धाति। ब्रह्म॑णै॒वैन॑मुपाव॒हर॑ति।
 ब्रह्म॑णाऽऽद॑धाति। अति॑च्छन्द्साऽऽद॑धाति। अति॑च्छन्दा॒ वै सर्वा॑णि
 छन्दा॑ःसि। सर्वे॑भिरे॒वैनं॑ छन्दो॑भिराद॑धाति। वर्ष्म॑ वा ए॒षा छन्द॑साम्।
 यदति॑च्छन्दाः। यदति॑च्छन्द्सा॒ दधा॑ति। वर्ष्मे॑वैनं॑ समा॒नाना॑ करोति॥५८॥

पृथ॒न्ते द॑धाति वी॒र्येण॑त्याहाना॑त्ये प्रति॑ष्ठित्ये ब्रह्म॑णाऽऽद॑धाति सप्त॑ च॥ [९]

मि॒त्रोऽसि॑ वरु॑णोऽसीत्या॑ह। मै॒त्रं वा अ॑हः। वा॒रुणी॑ रा॒त्रिः।
 अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒वैन॑मुपाव॒हर॑ति। मि॒त्रोऽसि॑ वरु॑णोऽसीत्या॑ह। मै॒त्रो वै
 दक्षि॑णः। वा॒रुणः स॒व्यः। वै॒श्वदे॒व्यामि॑क्षा। स्वमे॒वैनौ॑ भा॒गधे॑यमुपाव॒हर॑ति।
 सम॒हं वि॒श्वैर्दे॒वैरि॑त्या॑ह॥५९॥

वै॒श्वदे॒व्यो वै प्र॒जाः। ता ए॒वाद्याः॑ कुरु॑ते। क्ष॒त्रस्य॑ नाभि॑रसि
 क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑रसीत्य॑धीवा॒समास्तृ॑णाति सयोनि॑त्वाय॑। स्यो॒नामा सी॑द
 सुष॑दामा सी॒देत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। मा त्वा॑ हि॒ःसी॒न्मा मा॑
 हि॒ःसी॑दित्या॒हाहि॑ःसायै। निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॑णः पु॒स्त्या॑स्वा सा॒म्राज्या॑य
 सु॒क्रतु॑रित्या॑ह। सा॒म्राज्य॑मे॒वैनं॑ सु॒क्रतुं॑ करोति। ब्रह्मा॑(३)न्त्व॑
 रा॒जन्ब्र॑ह्माऽसि॑ सवि॒ताऽसि॑ स॒त्यस॑व॒ इत्या॑ह। स॒वितार॑मे॒वैनं॑ स॒त्यस॑व॒
 करोति॥६०॥

ब्रह्मा॑(३)न्त्व॑ रा॒जन्ब्र॑ह्माऽसीन्द्रो॑ऽसि स॒त्यौजा॑ इत्या॑ह। इन्द्र॑मे॒वैनं॑
 स॒त्यौज॑सं करोति। ब्रह्मा॑(३)न्त्व॑ रा॒जन्ब्र॑ह्माऽसि॑ मि॒त्रोऽसि॑ सु॒शेव॑
 इत्या॑ह। मि॒त्रमे॒वैनं॑ सु॒शेव॑ करोति। ब्रह्मा॑(३)न्त्व॑ रा॒जन्ब्र॑ह्मासि॑
 वरु॑णोऽसि स॒त्यध॑र्मेत्या॑ह। वरु॑णमे॒वैनं॑ स॒त्यध॑र्माणं करोति। स॒विता॑ऽसि॑
 स॒त्यस॑व॒ इत्या॑ह। गा॒यत्री॑मे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति। इन्द्रो॑ऽसि स॒त्यौजा॑
 इत्या॑ह। त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यमेता देवताः।
 सत्यमेतानि छन्दांसि। सत्यमेवावरुन्धे। वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह।
 अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः।
 सत्यानृते एवावरुन्धे॥६२॥

नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न
 इति स्फ्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रैणैवास्मां अवरपरं रन्धयति।
 एव हि तच्छ्रेयः। यदस्मा एते रथ्येयुः। दिशोऽभ्ययं राजाऽभूदिति
 पश्चाक्षान्प्रयच्छति। एते वै सर्वेऽयाः। अपराजायिनमेवैनं करोति॥६३॥

ओदनमुद्धवते। परमेष्ठी वा एषः। यदोदनः। परमामेवैनं श्रियं गमयति।
 सुश्लोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)नित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
 शौनः शेषमाख्यापयते। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। परः शतं भवति।
 शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। मारुतस्य
 चैकविंशतिकपालस्य वैश्वदेव्यै चामिक्षाया अग्र्ये स्विष्टकृते समवद्यति।
 देवताभिरेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। अपान्नन्ने स्वाहोर्जो नन्ने स्वाहाऽग्र्ये
 गृहपतये स्वाहेति तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रय इमे लोकाः। एष्वैव लोकेषु
 प्रति तिष्ठति॥६४॥

देवैरित्याह सत्यसंव करोति त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवावरुन्धे करोति शतेन्द्रियः पदं च॥—[१०]

एतद्ब्राह्मणानि धात्रे रत्निनान्देवसुवामर्थतो देवीर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दश॥१०॥

एतद्ब्राह्मणानि वैष्णवं त्रिकपालमन्त्रं वै पूषा वाशाः स्थेत्याह दिशो व्यास्थापयत्युदङ्गरेत्य ब्रह्मा(३)न्त्व
 राजञ्चतुष्पष्टिः॥६४॥

एतद्ब्राह्मणानि प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। तत्स॒ः सृद्धिरनु॒
सम॑सर्पत्। तत्स॒ः सृपा॑ स॒ः सृत्त्वम्। अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ननु प्रायुङ्क्त।
सर॑स्वत्या वा॒चा द्वितीये॑। स॒वित्रा॑ प्र॒सवेन॑ तृतीये॑। पू॒ष्णा प॒शुभिश्च॑तुर्थे।
बृह॑स्पति॒ना ब्रह्म॑णा पञ्च॒मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒ स्वया॑ दे॒वत॑या
सप्त॑मे॥१॥

सोमे॑न॒ राजा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्टा॑ रूपेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना य॒ज्ञेना॑प्रोत्। यत्स॒ः सृपो॒
भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं यज॑मान आप्रोति। पूर्वा॑पूर्वा वेदि॑र्भवति।
इन्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्यस्या॑वरुद्धौ। पुरस्ता॑दुप॒सदा॑ सौम्ये॒न प्रच॑रति। सोमो॒
वै रेतो॑धाः। रेतं ए॒व तद॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रेण॑। रेतं ए॒व हितं॑ त्वष्टा॑
रूपाणि॑ वि॒करो॑ति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्र॒ति
तिष्ठ॑ति॥२॥

सप्त॑मे दधाति पञ्च च॥

[१]

जा॒मि वा ए॒तत्कु॑र्वन्ति। यत्स॒द्यो दी॒क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑ क्री॒णन्ति॑।
पुण्ड॒रिस्र॒जां प्रय॑च्छत्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः सुव॒र्गं लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु
दी॒क्षात॒पसी॑ प्रावे॑शयन्। तत्पुण्ड॒रीक॑मभवत्। यत्पुण्ड॒रिस्र॒जां प्रय॑च्छति।
सा॒क्षादे॒व दी॒क्षात॒पसी॑ अवरु॑न्धे। द॒शभि॑र्वत्सत॒रैः सोमं॑ क्रीणाति। दशा॑क्षरा
वि॒राट्॥३॥

अ॒न्नं वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। मुष्क॑रा भ॑वन्ति सेन्द्र॒त्वाय॑।
द॒शपे॒यो भव॑ति। अ॒न्नाद्य॒स्यावरु॑द्धौ। श॒तं ब्रा॑ह्म॒णाः पि॑बन्ति। श॒तायुः॑ पुरु॑षः

शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। सप्तदशः स्तोत्रं भवति। सप्तदशः प्रजापतिः॥ ४॥

प्रजापतेराप्त्यै। प्राकाशावध्वर्यवे ददाति। प्रकाशमेवैनं गमयति। स्रजमुद्गात्रे। व्येवास्मै वासयति। रुक्मः होत्रे। आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्याम्। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेराप्त्यै॥ ५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणे। आयुरेवावरुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय। राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छुःसिने। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। वासंसी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रं एवास्यैते। स्थूरिं यवाचितमच्छावाकाय। अन्तत एव वरुणमव यजते॥ ६॥

अनङ्गाहमग्नीधे। वह्निर्वा अनङ्गान्। वह्निर्ग्रीत्। वह्निर्नैव वह्निं यज्ञस्यावरुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयं तृतीयम्। सरस्वती तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। सारस्वतीरपो गृह्णाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥ ७॥

विगद्वजापतिरश्वः प्रजापतेराप्त्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥ [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति। दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय। पञ्च देवता यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। हविषोहविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति। यजमानदेवत्यो वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा समर्धयति॥ ८॥

आ॒दि॒त्यां म॒ल्हां ग॒र्भिणी॒मा ल॑भते। मा॒रु॒तीं पृ॒श्निं प॒ष्ठौही॑म्। वि॒शं चै॒वास्मै॑
रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। आ॒दि॒त्यया॒ पूर्वा॑या प्रच॑रति। मा॒रु॒त्योत्त॑रया। रा॒ष्ट्र ए॒व
वि॒शम॑नु॒बध्ना॑ति। उ॒च्चैरा॑दि॒त्याया॒ आश्रा॑वयति। उ॒पा॒शु मा॑रु॒त्यै। तस्मा॑द्वा॒ष्ट्रं
वि॒शम॑ति॒वद॑ति। ग॒र्भिण्या॑दि॒त्या भ॑वति॥१॥

इन्द्रि॒यं वै गर्भः॑। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॒याव्य॑कः। अ॒ग॒र्भा मा॑रु॒ती। वि॒द्वै म॒रुतः॑।
वि॒शमे॒व निरि॑न्द्रि॒याम॑कः। दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा अ॒श्विनोः॑
पू॒षन्वा॒चः स॒त्यं स॑न्नि॒धाय॑। अ॒नृ॒ते॒नासु॑रान॒भ्य॑भ॒वन्। तेऽ॒श्विभ्या॑ पू॒ष्णे
पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑क॒पालं॑ नि॒र॑वपन्। ततो॒ वै ते वा॒चः स॒त्यम॑वा॒रुन्ध॑त॥१०॥
यद॒श्विभ्या॑ पू॒ष्णे पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑क॒पालं॑ नि॒र्वप॑ति। अ॒नृ॒ते॒नै॒व
भ्रातृ॑व्या॒नभि॒भूया॑। वा॒चः स॒त्यम॑वा॒रुन्धे॑। सर॑स्व॒ते स॒त्यवा॑चे च॒रुम्।
पूर्व॑मे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णा॒भि गृ॑णाति। स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑स॒वाय॑ पु॒रोडा॑शं
द्वा॒दश॑क॒पालं॑ प्रसू॒त्यै। दू॒तान्प्र॑हि॒णोति॑। आ॒वि॒द ए॒ता भ॑वन्ति। आ॒वि॒दमे॒वैनं॑
ग॒मय॑न्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते। ति॒सृध॒न्व॑ शु॒ष्कदृ॒तिर्दक्षि॑णा
समृ॑द्ध्यै॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥ [३]

आ॒ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं नि॒र्वप॑ति। तस्मा॒च्छि॒शिरे॑ कुरु॒पश्चालाः॑ प्राश्नो॑ यान्ति।
सौ॒म्यं च॒रुम्। तस्मा॑द्व॒स॒न्तं व्य॑व॒साया॑दयन्ति। सा॒वि॒त्रं द्वा॒दश॑क॒पालम्।
तस्मा॑त्पु॒रस्ता॒द्यवा॑ना॑ स॒वि॒त्रा वि॑रुन्धते। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं च॒रुम्। स॒वि॒त्रै॒व
वि॒रु॒ध्य॑। ब्र॒ह्म॑णा॒ यवा॑नाद॑धते। त्वा॒ष्ट्रम॒ष्टाक॑पालम्॥१२॥

रू॒पा॒ण्ये॒व तेन॑ कुर्वते। वै॒श्वान॑रं द्वा॒दश॑क॒पालम्। तस्मा॑ज्जघ॒न्ये नैदा॑घे प्र॒त्यञ्चः॑
कुरु॒पश्चाला॑ या॒न्ति। सा॒र॒स्व॒तं च॒रुं नि॒र्वप॑ति। तस्मा॑त्प्रा॒वृषि॑ सर्वा॒ वाचो॑

वदन्ति। पौष्णेन व्यवस्यन्ति। मैत्रेण कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते।
क्षेत्रपत्येन पाचयन्ते। आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवींषि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवर्तून्ययुङ्क्त इति। अथो
खल्वाहुः। कः संवत्सरं जीविष्यतीति। षडेव पूर्वेष्वनिरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः।
तेनैवर्तून्ययुङ्क्त। दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्।
संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकपालं दधते युनक्त्येकं च॥

[४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स यत्प्रथमं निरर्णीवत्।
तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्। यत्तृतीयम्। तत्कर्कशम्। यन्नस्तः। स
सिंहः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स सोमः। याऽवाची। सा
सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति। इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावरुद्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुद्धे। नाम्ना दशमी। नव वै
पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं
यजमान आत्मन्यन्ते। सीसेन क्लीबाच्छृष्णाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न
हिरण्यम्॥१७॥

यत्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा। यत्सौत्रामणी
समृद्धौ। स्वाद्वीन्त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैनं करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां
पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा
देवताभ्यः पच्यते। तिस्रः सः सृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्रुतमिति यजुषा

पुनाति॑ व्यावृत्त्यै। प॒वित्रेण॑ पुनाति। प॒वित्रेण॑ हि सोमं पुनन्ति॑। वारेण॑ श॒श्वता॑ तनेत्या॑ह। वारेण॑ हि सोमं पुनन्ति॑। वा॒युः पूतः प॒वित्रेणेति॑ नैतया॑ पुनीयात्। व्यृद्धा॑ ह्येषा। अ॒ति॒प॒वि॒त॒स्यै॒तया॑ पुनीयात्। कु॒वि॒द॒ङ्गेत्य॑नि॒रुक्त॑या प्राजाप॒त्यया॑ गृह्णाति॥१९॥

अ॒नि॒रुक्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति। ए॒क॒धै॒व यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। आ॒श्विनं॑ धृ॒म॒माल॑भते। अ॒श्विनो॒ वै दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं करो॑ति। सा॒र॒स्व॒तं मे॒षम्। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चै॒वैनं॑ भिष॒ज्यति॑। ऐ॒न्द्रमृ॑ष॒भ९ सै॑न्द्र॒त्वाय॑॥२०॥

अ॒क्ष्यो॒र्लोमा॑नि॒ हिर॑ण्यं वसति गृह्णाति भिष॒ज्यत्ये॑कं च॥ [५]

यत्रि॒षु यू॒पैष्वा॒लभे॑त। ब॒हि॒र्धाऽस्मा॑दिन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ दध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। ए॒क॒यूप॑ आल॑भते। ए॒क॒धै॒वास्मि॑न्निन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ दधाति। नास्मै॑ भ्रातृ॑व्यं जनयति। नैतेषां॑ प॒शूनां॑ पु॒रो॒डाशा॑ भवन्ति। ग्र॒हपु॑रोडाशा॒ ह्येते॑। यु॒व९ सु॒राम॑म॒श्विने॑ति॒ सर्व॑दे॒वत्ये॑ या॒ज्यानु॑वा॒क्ये भ॑वतः। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥२१॥

ब्रा॒ह्म॒णं परि॑क्रीणीयादुच्छे॒षण॑स्य पा॒तार॑म्। ब्रा॒ह्म॒णो ह्याहु॑त्या उ॒च्छे॒षण॑स्य पा॒ता। यदि॑ ब्राह्मणं न वि॒न्देत्। व॒ल्मी॒क॒व॒पाया॑म॒वं न॑येत्। सै॒व ततः॑ प्रायश्चित्तिः। यद्वै सौ॑त्राम॒ण्ये व्यृद्ध॑म्। तद॑स्यै॒ समृद्ध॑म्। ना॒ना॒दे॒व॒त्याः प॒शव॑श्च पु॒रो॒डाशा॑श्च भवन्ति॒ समृद्धौ॑। ऐ॒न्द्रः प॑शूनामु॒त्त॒मो भ॑वति। ऐ॒न्द्रः पु॑रो॒डाशा॑नां प्रथ॒मः॥२२॥

इन्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑ दधाति। पु॒रस्ता॑दनूया॒जानां॑ पु॒रो॒डाशैः प्र॑चरति। प॒शवो॒ वै पु॑रो॒डाशाः॑। प॒शूने॒वाव॑ रु॒न्धे। ऐ॒न्द्रमे॒का॑दशकपालं निर्व॑पति।

इन्द्रियमेवाव रुन्धे। सावित्रं द्वादशकपालं प्रसूत्यै। वारुणं दशकपालम्।
अन्तत एव वरुणमव यजते। वडबा दक्षिणा॥२३॥

उत वा एषाऽश्वं सूते। उताऽश्वतरम्। उत सोमं उत सुरां। यत्सौत्रामणी
समृद्ध्यै। बारुहस्पत्यं पशूश्चतुर्थमतिपवितस्या लभते। ब्रह्म वै देवानां
बृहस्पतिः। ब्रह्मणैव यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति। पुरोडाशवानेष पशुर्भवति।
न ह्येतस्य ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृष्णुतेति शतातृष्णायां
समवनयति॥२४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति।
पापवस्यस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा धारयति। पूतामेवेनां जुहोति।
शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।
यत्रैव शतातृष्णां धारयति॥२५॥

तन्निदधाति प्रतितिष्ठत्यै। पितृन् वा एतस्यैन्द्रियं वीर्यं गच्छति। यं सोमोऽति
पवते। पितृणां यज्यानुवाक्याभिरुपं तिष्ठते। यदेवास्य पितृनिन्द्रियं वीर्यं
गच्छति। तदेवाव रुन्धे। तिसृभिरुपं तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः।
तानेव प्रीणाति। अथो त्रीणि वै यज्ञस्यैन्द्रियाणि। अध्वर्युरहोता ब्रह्मा। त
उपतिष्ठन्ते। यान्येव यज्ञस्यैन्द्रियाणि। तैरेवास्मै भेषजं करोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥ [६]

अग्निष्टोममग्र आहरति। यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमः। यज्ञमुखमेवारभ्य
सुवमा क्रमते। अथैषोऽभिषेचनीयश्चतुस्त्रिंशपवमानो भवति। त्रयस्त्रिंशद्वै
देवताः। ता एवाप्रोति। प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशः। तमेवाप्रोति। सः शर एष
स्तोमानामयथापूर्वम्। यद्विषमाः स्तोमाः॥२७॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॒न्प॒र्व॒मा॒नाः। अ॒न्तः श्ले॒ष॒णं॒ त्वा अ॒न्यत्। यत्स॒माः
प॒र्व॒मा॒नाः। तेना॒ऽस॒शरः॑। तेन॑ यथापूर्वम्। आ॒त्म॒नै॒वाग्नि॑ष्टोमे॒न॒ध्नोति॑।
आ॒त्म॒ना पु॒ण्यो भ॒वति॑। प्र॒जा वा उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो
भ॒वत्य॑नु स॒न्त॑त्यै॥२८॥

स्तोमाः पशवं उक्थान्येकं च॥ [७]

उ॒प॑ त्वा जा॒मयो॑ गि॒र इति॑ प्र॒ति॒प॒द्भ॒वति॑। वा॒ग्वै वा॒युः। वा॒च ए॒वैषो॑ऽभि॒षे॒कः।
स॒र्वा॒सा॒मे॒व प्र॒जा॒नाः॑ सू॒यते॑। स॒र्वा ए॒नं प्र॒जा रा॒जेति॑ वदन्ति। ए॒तमु॒ त्य॒न्द॒श
क्षि॒प इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या वै प्र॒जाः। प्र॒जा॒ना॒मे॒वैते॑न॑ सू॒यते॑। य॒न्ति वा ए॒ते
य॑ज्ञमु॒खात्। ये सं॒म्भा॒र्या अ॒क्रन्॑॥२९॥

यदा॒ह प॒र्व॒स्व वा॒चो अ॑ग्निय॒ इति॑। तेनै॒व य॑ज्ञमु॒खान्न॑यन्ति। अ॒नु॒ष्टु॒क्रं॒थ॒मा
भ॑वति। अ॒नु॒ष्टु॒गु॒त्त॒मा। वा॒ग्वा अ॑नु॒ष्टुक्। वा॒चै॒व प्र॒यन्ति॑। वा॒चो॒द्यन्ति॑।
उ॒द्व॒ती॒र्भ॒वन्ति॑। उ॒द्व॒द्वा अ॑नु॒ष्टु॒भो रू॒पम्। आ॒नु॒ष्टु॒भो रा॒ज॒न्यः॑॥३०॥

तस्मा॒दु॒द्व॒ती॒र्भ॒वन्ति॑। सौ॒र्य॑नु॒ष्टु॒गु॒त्त॒मा भ॑वति। सु॒व॒र्ग॒स्य लो॒कस्य॑ स॒न्त॑त्यै। यो
वै स॒वादे॑ति। नै॒नः॑ स॒व उ॒प॒न॒मति॑। यः सा॒म॒भ्य ए॑ति। पापी॑यान्त्सुषुवा॒णो
भ॑वति। ए॒तानि॑ खलु॒ वै सा॒मा॒नि। यत्पृ॑ष्ठानि॑। यत्पृ॑ष्ठानि॑ भ॒वन्ति॑॥३१॥

तैरे॒व स॒वान्नै॑ति। या॒नि दे॒वरा॒जा॒नाः॑ सा॒मा॒नि। तैर॒मु॒ष्मिँ॒ल्लो॒क ऋ॑ध्नोति।
या॒नि म॒नु॒ष्य॒रा॒जा॒नाः॑ सा॒मा॒नि। तैर॒स्मिँ॒ल्लो॒क ऋ॑ध्नोति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोर्
ऋ॑ध्नोति। दे॒वलो॒के च॑ म॒नु॒ष्यलो॒के च॑। ए॒क॒वि॒ंशो॑ऽभि॒षे॒चनी॑य॒स्योत्त॑मो
भ॑वति। ए॒क॒वि॒ंशः॑ कै॒शव॑प॒नीय॑स्य प्रथ॒मः। स॒प्त॒द॒शो द॑श॒पेयः॑॥३२॥

वि॒द्वा ए॑क॒वि॒ंशः॑। रा॒ष्ट्रं स॑प्त॒द॒शः। वि॒श ए॒वैत॑न्म॒ध्यतो॑ऽभि॒षि॒च्यते॑। तस्मा॒द्वा
ए॒ष वि॒शां प्रि॒यः। वि॒शो हि म॑ध्य॒तोऽभि॒षि॒च्यते॑। यद्वा ए॒नम॑दो दि॒शोऽनु॑
व्या॒स्था॒पय॑न्ति। तत्सु॒व॒र्गं लो॒कम॑भ्या रो॒हति॑। यदि॒मं लो॒कं न प्र॑त्य॒वरो॒हेत्॑।

अतिज॒नं वे॒यात्। उ॒द्वा मा॒द्येत्। य॒देष प्र॑ती॒चीनः॑ स्तोमो भव॑ति। इ॒ममे॒व तेन॑
लो॒कं प्र॑त्यव॑रोहति। अथो॑ अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य॥३३॥

अ॒क्र॒न्त्राज॒न्यो भ॑वन्ति द॒शपे॒यो मा॒द्येन्नी॒णि च॥ [८]

इ॒यं वै र॑ज॒ता। अ॒सौ हरि॑णी। य॒द्रु॒क्मौ भ॑वतः। आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः
परि॑ गृ॒ह्णाति। वरु॑णस्य॒ वा अ॑भिषि॒च्यमा॑न॒स्यापः॑। इ॒न्द्रि॒यं वी॑र्यं निर॑घ्नन्।
तत्सु॒वर्णं॑ हिर॑ण्यमभवत्। य॒द्रु॒क्मम॑न्त॒र्दधा॑ति। इ॒न्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्यस्या॑-
नि॒र्घाता॑य। श॒तमा॑नो भवति श॒तक्ष॑रः। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः।
आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। आयु॑र्वै हिर॑ण्यम्। आ॒युष्या॑ ए॒वैन॑म॒भ्यति॑
क्षर॑न्ति। तेजो॒ वै हिर॑ण्यम्। तेज॒स्या॑ ए॒वैन॑म॒भ्यति॑ क्षर॑न्ति। वर्चो॒ वै
हिर॑ण्यम्। वर्च॒स्या॑ ए॒वैन॑म॒भ्यति॑ क्षर॑न्ति॥३४॥

श॒तक्ष॑रोऽष्टौ च॥ [९]

अप्र॑तिष्ठि॒तो वा ए॒ष इ॒त्याहुः॑। यो रा॑ज॒सूये॑न॒ यज॑त॒ इति॑। य॒दा वा ए॒ष
ए॒तेन॑ द्वि॒रात्रे॑ण॒ यज॑ते। अथ॑ प्र॒तिष्ठा॑। अथ॑ संवत्स॒रमा॑प्नोति। याव॑न्ति
संवत्स॒रस्या॑हो॒रात्रा॑णि। ताव॑तीरे॒तस्य॑ स्तो॒त्रीयाः॑। अ॒होरा॑त्रेष्वे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति।
अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ पूर्॒वम॑ह॒र्भव॑ति। अ॒ति॒रात्र॑ उत्त॑रम्॥३५॥

नानै॒वाहो॑रा॒त्रयोः॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति। पौ॒र्ण॒मा॒स्यां पूर्॒वम॑ह॒र्भव॑ति। व्य॑ष्टका॒यामु॑त्तरम्।
नानै॒वार्ध॑मा॒सयोः॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति। अ॒मा॒वा॒स्यायां॑ पूर्॒वम॑ह॒र्भव॑ति। उ॒द्दृष्ट॑ उत्त॑रम्।
नानै॒व मा॑स॒योः प्र॒ति तिष्ठ॑ति। अथो॑ खलु। ये ए॒व सं॑मानप॒क्षे पु॑ण्या॒हे स्या॑ताम्।
तयोः॑ का॒र्यं प्र॑ति॒ष्ठित्यै॑॥३६॥

अ॒प॒श॒व्यो द्वि॑रा॒त्र इ॒त्याहुः॑। द्वे ह्ये॑ते छ॒न्दसी॑। गा॒य॒त्रं च॑ त्रैष्टु॒भं च।
जग॑तीम॒न्तर्य॑न्ति। न तेन॒ जग॑ती कृ॒तेत्या॑हुः। यदे॑नान्तृती॒यस॑व॒ने कु॑र्वन्तीति॑।
य॒दा वा ए॒षाऽही॑न॒स्याह॑र्भज॑ते। सा॒हस्यं॑ वा स॒वनम्। अथै॒व जग॑ती

कृता। अथं पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं विद्वान्द्विरात्रेण यजते।
 व्यैवास्मा उच्छति। अथो तम एवाप हते। अग्निष्टोममन्त आ हरति।
 अग्निः सर्वा देवताः। देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥ [१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्वतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः
 समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृ॒श्निर्ध॑र्म॒धुगा॑सीत्। सर्जी॒षेणा॑जीवत्।
तै॑ब्रुवन्। कस्मै॒ नु स॒त्रमा॑स्महे। ये॑ऽस्या ओष॑धीर्न ज॒नया॑म् इति॑। ते दि॒वो
वृष्टि॑मसृजन्त। याव॑न्तः स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑न्ती॒रोष॑धयोऽजायन्त। ता
जा॒ताः पि॒तरो॑ वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां॑ ज॒ग्ध्वा रु॒प्यन्त्यै॑त्। तै॑ब्रुवन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑। वयं
भा॒ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॑ इति॑ पि॒तरो॑ऽब्रुवन्। किं वो॑ भा॒ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र
ए॒व नोऽप्य॒स्त्वित्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑ ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑।
ततो॒ वै त ओष॑धीरस्वदयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॑पावा॑सृजन्। इ॒दं नो॑ ह॒व्यं प्रदा॑पयेति॑।
सो॑ऽब्रवी॒द्वरं॑ वृ॒णै। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तं न दौ॑हन्। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा सह
च॑राणीति॑। तस्मा॑द्व॒त्सं जा॒तं दश॑ रात्रीर्न दु॑हन्ति। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा सह
च॑रति। वारे॑वृ॒त्ꣳ ह्य॑स्य। तस्मा॑द्व॒त्सꣳ सꣳसृष्ट॑ध॒यꣳ रु॒द्रो घातु॑कः। अति॑
हि स॒न्धान्ध॑रति॥३॥

अलिम्पन्वेद् घातुकं एकं च॥

[१]

प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। तं प्र॒जा अ॒न्व॑सृज्यन्त। तम॑भा॒ग उपा॑स्त।
सो॑ऽस्य प्र॒जाभि॑रपा॑क्रामत्। तम॑व॒रुरु॑त्समा॒नोऽन्वै॑त्। तम॑व॒रुधं॑ नाश॑क्रोत्।
स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽग्निरुपा॑रम॒ताता॑पि॒ वै स्य प्र॒जाप॑तिरिति॑। स
र॒राटा॒दुद॑मृष्ट॥४॥

तद्धृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः। ताञ्चैष्टलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे केशा न सन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्। तद्विचिकित्सत्। जुहवानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्विचिकित्सायै जन्म। य एवं विद्वान् विचिकित्सति॥५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुह्वीति। सोऽब्रवीत्। कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोत्स्वाहेति। तत्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवऽस्वाहाकारस्य जन्म वेद। करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण जुह्वति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत। द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स गामसृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्। सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरबिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात् इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौषीः। उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ होष्यन्तीति। सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्। तस्मादग्नये सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुह्यात्। उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते। अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यत्सायं जुहोति॥१०॥

प्रैव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्। तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते सूर्येऽग्निहोत्रं जुहति॥११॥

प्रैव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्। अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसंतः। यस्तयोरन्यः राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावादित्यः सायं प्र विंशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावादित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्धूम एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय वृश्चेत। यत्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः। तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदं दधाति। अग्निर्ज्योतिरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै प्र जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता अस्यां प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यदुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्। यथाऽतिथये प्रद्वृताय शून्यायावसथायाहार्यः हरन्ति। तादृगेव तत्। काऽऽह ततस्तद्भवतीत्याहुः। यत्स न वेद। यस्मै तद्धरन्तीति। तस्माद्यदौषसं जुहोति। तदेव सम्प्रति। अथो यथा प्रार्थमौषसं

परिवेवैष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्ट विचिकित्सन्ति जुह्वत्यजामसृजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति सम्पद्येते हूयते स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥ [२]

रुद्रो वा एषः। यदग्निः। पत्नी स्थाली। यन्मध्येऽग्नेरधिश्रयेत्। रुद्राय पत्नीमपि दध्यात्। प्रमायुका स्यात्। उदीचोऽङ्गारान्निरूह्याधि श्रयति। पत्नियै गोपीथाय। व्यन्तान्करोति। तथा पत्युप्रमायुका भवति॥१६॥

घर्मो वा एषोऽशान्तः। अहरहः प्र वृज्यते। यदग्निहोत्रम्। प्रतिषिञ्चेत्पशुकामस्य। शान्तमिव हि पशव्यम्। न प्रतिषिञ्चेद्ब्रह्मवर्चसकामस्य। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो खलु। प्रतिषिच्यमेव। यत्प्रतिषिञ्चति॥१७॥

तत्पशव्यम्। यज्जुहोति। तद्ब्रह्मवर्चसि। उभयमेवाकः। प्रच्युतं वा एतदस्माल्लोकात्। अगतं देवलोकम्। यच्छ्रुतं हविरनभिघारितम्। अभि द्योतयति। अभ्येवैनद्वारयति। अथो देवत्रैवैनद्वमयति॥१८॥

पर्यग्नि करोति। रक्षसामपहत्यै। त्रिः पर्यग्नि करोति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। यत्प्राचीनमुद्वासयेत्। यजमानं शुचाऽर्पयेत्। यदक्षिणा। पितृदेवत्यं स्यात्। यत्प्रत्यक्॥१९॥

पत्नी शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनमुद्वासयति। एषा वै देवमनुष्याणां शान्ता दिक्। तामेवैनदनुद्वासयति शान्त्यै। वर्त्म करोति। यज्ञस्य सन्तत्यै। निष्टपति। उपैव तत्स्तृणाति। चतुरुन्नयति। चतुष्पादः पशवः॥२०॥

पशून्नेवावरुन्धे। सर्वान्पूर्णानुन्नयति। सर्वे हि पुण्या राद्धाः। अनूच उन्नयति। प्रजायां अनूचीनत्वाय। अनूच्येवास्य प्रजाऽर्धुका भवति। सम्मृशति व्यावृत्त्यै। नाहोष्यन्नुप सादयेत्। यदहोष्यन्नुपसादयेत्। यथाऽन्यस्मा

उपनिधाय॥२१॥

अन्यस्मै प्रयच्छति। तादृगेव तत्। आऽस्मै वृश्चेत। यदेव गार्हपत्येऽधि-
श्रयति। तेन गार्हपत्यं प्रीणाति। अग्निरबिभेत्। आहुतयो माऽत्येष्यन्तीति।
स एतां समिधमपश्यत्। तामाऽधत्त। ततो वा अग्नावाहुतयोऽध्रियन्त॥२२॥

यदेनं समयच्छत्। तत्समिधः समित्वम्। समिधमा दधाति। समेवैनं
यच्छति। आहुतीनां धृत्यै। अथो अग्निहोत्रमेवेध्मवत्करोति। आहुतीनां
प्रतिष्ठित्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदेकां समिधमाधाय द्वे आहुती
जुहोति। अथ कस्यां समिधिं द्वितीयामाहुतिं जुहोतीति॥२३॥

यद्वे समिधावा दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकां समिधमाधाय।
यजुषाऽन्यामाहुतिं जुहोति। उभे एव समिद्वती आहुती जुहोति।
नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। आदीप्तायां जुहोति। समिद्धमिव हि
ब्रह्मवर्चसम्। अथो यथाऽतिथिं ज्योतिष्कृत्वा परि वेवैष्टि। तादृगेव तत्।
चतुरनुयति। द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाचतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव चतुष्पदः
प्रतिष्ठापयति॥२४॥

भवति प्रतिष्ठितं गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायऽध्रियन्तेति तच्चत्वारि च॥ [३]

उत्तरावर्तीवै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः। यङ्कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति। कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा।
उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः।
ततस्तेऽभवन्॥२५॥

यस्यैवं जुहति। भवत्येव। यङ्कामयेत् पापीयान्त्स्यादिति। भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा।
उत्तरङ्कनीयो जुहुयात्। एषा वा अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः।
ततस्ते पराऽभवन्। यस्यैवं जुहति। परैव भवति॥२६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं प्रतीक्षते।
 अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्।
 यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां
 यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥२७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वामाहुतिं जुहोति। यज्ञस्थाणुमेव परि
 वृणक्ति। अथो भ्रातृव्यमेवास्वाऽति क्रामति। अवाचीनः सायमुपमार्ष्टि।
 रेत एव तद्वधाति। ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
 चतुरुन्नयति॥२८॥

द्विर्जुहोति। अथ कं द्वे आहुती भवत इति। अग्नौ वैश्वानर इति ब्रूयात्।
 एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यद्वाह्मणः। हुत्वा द्विः प्राश्नाति। अग्नावेव वैश्वानरे
 द्वे आहुती जुहोति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमार्ष्टि। द्विः प्राश्नाति॥२९॥

षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं
 देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति ब्रूयात्। यद्यजुषा जुहोति। तदैन्द्राग्रम्।
 यत्तूष्णीम्। तत्प्राजापत्यम्॥३०॥

यन्निमार्ष्टि। तदोषधीनाम्। यद्वितीयम्। तत्पितृणाम्। यत्प्राश्नाति।
 तद्भ्राणाम्। तस्माद्भ्रा अनंश्जन्तो वर्धन्ते। यदाचामति। तन्मनुष्याणाम्।
 उदङ्घ्र्यावृत्याचामति॥३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णेनेक्ति शुद्धौ। निष्टपति स्वगाकृत्यै। उद्दिशति।
 सप्तर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते।
 तस्माद्दक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः। अथो आदित्यस्यैवावृतमनु
 पर्यावर्तते। हुत्वोप समिन्धे॥३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धौ। न बर्हिरनु प्र हरेत्। असंस्थितो वा एष यज्ञः।
यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। तस्मान्नानुं प्रहृत्यम्। यज्ञस्य
सन्तत्यै। अपो नि नयति। अवभृथस्यैव रूपमंकः॥३३॥

अभवन्भवति जुहुयान्नयति मार्षिं द्विः प्राश्नाति प्राजापत्यमाचामतीन्धेऽकः॥ [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं प्रायणमग्निहोत्रमिति।
वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्। अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः।
अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्। द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो
बर्हिः॥३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः पशुः।
समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वर्गाकारः। तस्मादाहिताग्नेः सर्वमेव बर्हिष्यन्दत्तं
भवति। यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा। यावन्तो वै देवा
अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं सर्वस्यैव संमवदायाजुहवुः।
तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यत्सायं जुहोति।
रात्रिया एव तद्धुताद्याय॥३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय। यजमानस्यापराभावान्न
यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा
अग्निहोत्रं मिथुनम्। य एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा नयति। योनावेव
तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्।
तेजस्व्यैव भवति। पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै

पशूनवरुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि। इन्द्रियाव्येव भवति।
यवाग्वौ ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः। भागधेयेनैवास्मै सजातानव रुन्धे।
ग्राम्येव भवति। अयंज्ञो वा एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः। उपरीव हरति।
अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः। द्विर्जुहोति। द्यक्षरं बृहत्। बृहत्
एष वर्णः। अग्निहोत्रमेव तत्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत
उपसत्तारम्। उन्नीयोप सादयति। पृथिवीमेव प्रीणाति। होष्यन्नुपसादयति।
अन्तरिक्षमेव प्रीणाति। हुत्वोप सादयति। दिवमेव प्रीणाति। एता वा
अग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्। यो वा
अग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितं होतां ब्रह्माणं वषट्कारं वेद। तस्य त्वेव
हुतम्। प्राणो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितम्। अपानः प्रत्याश्रावितम्। मनो
होता। चक्षुर्ब्रह्मा। निमेषो वषट्कारः॥४२॥

य एवं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। सायं यावानश्च वै देवाः
प्रातर्यावाणश्चाग्निहोत्रिणो गृहमागच्छन्ति। तान् यन्न तर्पयेत्। प्रजयाऽस्य
पशुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृप्ता एनं प्रजया पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः
सायं यावभिरिति सायं सम्मृशति। सजूर्देवैः प्रातर्यावभिरिति प्रातः। ये
चैव देवाः सायं यावानो ये च प्रातर्यावाणः॥४३॥

तानेवोभयांस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजया पशुभिस्तर्पयन्ति। अरुणो

हं स्माहौपवेशिः। अग्निहोत्र एवाहः सायं प्रातर्वज्रं भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि।
तस्मान्मत्पापीयाः सो भ्रातृव्या इति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समित्सप्तमी।
सप्तपदा शक्करी। शाक्करो वज्रः। अग्निहोत्र एव तत्सायं प्रातर्वज्रं यजमानो
भ्रातृव्याय प्र हरति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति॥४४॥

बर्हिः प्रातरहुताद्याय जायते रुन्धेऽसामा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्योपसदौ वषट्कारश्च प्रातर्यावाणो वज्रस्त्रीणि च॥[५]
प्रजापतिरकामयतात्मन्वन्मै जायेतेति। सोऽजुहोत्। तस्मात्स्मन्वदजायत।
अग्निर्वायुरादित्यः। तेऽब्रुवन्। प्रजापतिरहौषीदात्मन्वन्मै जायेतेति। तस्य
वयमजनिष्महि। जायतान्न आत्मन्वदिति तेऽजुहवुः। प्राणानामग्निः। तनुवै
वायुः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै पयंसि
व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते प्रजापतिं प्रश्नमायन्। स
आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो नो जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै
कोऽहौषीदिति प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥
तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव प्राणानामहौषीत्।
तस्य हुतादजनीति। अग्नेर्हुतादजनीति। तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा
अग्निहोत्रम्। य एवं वेद गौराग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति।
अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति। यदेव
गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववान्। तेन त्वां प्रीणानित्यब्रूताम्।
तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववति। वायुमेव तेन प्रीणाति।
प्रजापतिर्देवताः सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदा-
लम्भ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सोऽमुमादित्यमात्मनो
निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्मर्यावर्तत। ततो वै स मृत्युमपाजयत्। अपं
मृत्युं जयति। य एवं वेद। तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उतैकाहमुत द्व्यहं न
जुह्वति। हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौद्रङ्गविं। वायव्यमुपसृष्टम्। आश्विनन्दुह्यमानम्। सौम्यन्दुग्धम्। वारुणमधि
श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः। पौष्णमुदन्तम्। सारस्वतं विष्यन्दमानम्। मैत्रं
शरं। धातुरुद्धासितम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः प्र क्रान्तम्। द्यावापृथिव्यं
ह्रियमाणम्। ऐन्द्राग्रमुपसन्नम्। अग्नेः पूर्वाऽऽहुतिः। प्रजापतेरुत्तरा। ऐन्द्रं
हुतम्॥५०॥

उद्धासितं सप्त च॥ [७]

दक्षिणत उप सृजति। पितृलोकमेव तेन जयति। प्राचीमा वर्तयति।
देवलोकमेव तेन जयति। उदीचीमावृत्य दोग्धि। मनुष्यलोकमेव तेन
जयति। पूर्वा दुह्याज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य। यो वा गतश्रीः स्यात्। अपरौ
दुह्यात्कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्य। यो वा बुभूषेत्॥५१॥

न सं मृशति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। वायव्यं वा एतदुपसृष्टम्।
आश्विनन्दुह्यमानम्। मैत्रन्दुग्धम्। अर्यम्ण उद्धास्यमानम्। त्वाष्ट्रमुन्नीयमानम्।
बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः प्रक्रान्तम्। द्यावापृथिव्यं ह्रियमाणम्॥५२॥

ऐन्द्राग्रमुप सादितम्। सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्यो जुहोति। योऽग्निहोत्रं
जुहोति। यथा खलु वै धेनुन्तीर्थे तर्पयति। एवमग्निहोत्री यजमानन्तर्पयति।
तृप्यति प्रजयां पशुभिः। प्र सुवर्गं लोकं जानाति। पश्यति पुत्रम्। पश्यति
पौत्रम्। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति। य

उ॑ चैनदे॒वं वेद॑॥५३॥

बुभूषेद्वि॒यमाण॑ञ्जायते द्वे च॥ [८]

त्रयो॑ वै प्रै॒यमे॒धा आ॑सन्। तेषा॑न्निरे॒कोऽग्नि॑होत्रम॑जुहोत्। द्विरे॒कः। स॒कृदे॒कः।
तेषां॑ यस्मि॒रजु॑होत्। स ऋ॒चाऽजु॑होत्। यो द्विः। स यजु॑षा। यः स॒कृत्। स
तूष्णी॑म्॥५४॥

यश्च॒ यजु॑षाऽजु॑होद्यश्च॑ तूष्णी॑म्। तावु॑भावा॑र्ध्रुताम्। तस्मा॑द्यजु॑षाऽऽहु॑तिः पूर्वा
होत॒व्या। तूष्णी॑मुत्त॑रा। उ॒भे ए॒वर्धी॑ अव॑रुन्धे। अ॒ग्निज्यो॑ति॒ज्योति॑र॒ग्निः स्वाहे॑ति
सायं॑ जुहोति। रे॒त ए॒व तद्व॑धाति। सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योति॑ः सूर्यः॑ स्वाहेति प्रा॒तः।
रे॒त ए॒व हि॑तं प्र ज॑नयति। रे॒तो वा ए॒तस्य॑ हि॑तं न प्र जा॑यते॥५५॥

यस्या॑ग्निहोत्रमहु॑त॒ः सूर्यो॑ऽभ्यु॑देति। यद्यन्ते॒ स्यात्। उ॒न्नीय॑ प्राडु॒दाद्र॑वेत्। स
उ॒पसा॑द्यातमि॑तोरासीत। स य॒दा ता॒म्येत्। अथ॒ भूः स्वाहे॑ति जुहुयात्।
प्र॒जाप॑तिर्वै भू॒तः। तमे॒वोपा॑सरत्। स ए॒वैन॒न्तत॑ उन्न॑यति। ना॒र्तिमा॑च्छति
यज॑मानः॥५६॥

तूष्णी॑ञ्जायते यज॑मानः॥ [९]

यद॒ग्निमु॒द्धर॑ति। वस॑व॒स्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन्॑ यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति।
वसु॑ष्वे॒वास्या॑ग्निहोत्र॑ हु॒तं भ॑वति। निहि॑तो धूपा॒यच्छे॑ते। रु॒द्रास्तर्ह्य॑ग्निः।
तस्मिन्॑ यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति। रु॒द्रेष्वे॒वास्या॑ग्निहोत्र॑ हु॒तं भ॑वति।
प्र॒थम॑मि॒ध्मम॑र्चि॒रा ल॑भते। आ॒दि॒त्यास्तर्ह्य॑ग्निः॥५७॥

तस्मिन्॑ यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति। आ॒दि॒त्येष्वे॒वास्या॑ग्निहोत्र॑ हु॒तं भ॑वति। सर्व॑
ए॒व सं॑र्व॒श इ॒ध्म आदी॑तो भवति। वि॒श्वे दे॒वास्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन्॑ यस्य॒ तथा॑विधे
जुह॑ति। वि॒श्वेष्वे॒वास्य॑ दे॒वेष्व॑ग्निहोत्र॑ हु॒तं भ॑वति। नि॒तरा॑म॒र्चिरू॒पावै॑ति

लोहिनीकेव भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदेति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अर्घ्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वादित्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निनिर्हितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्पृष्टौ॥)॥ [१०]

ऋतन्त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यन्त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिञ्चति। अग्निनाऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य। नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥ [११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निः रुद्र उत्तरावर्ती ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः प्रजापतिरकामयतात्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतन्त्वा सत्येनैकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रैव तेन पशूनेव यन्निर्माष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतष्पृष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः

समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनान् द्वि प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥ दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत। तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो भवति। प्रजानां सृष्टानाम्भृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं परेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य। ब्राह्मणन्दक्षिणतो निषाद्य। चतुर्होतृव्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमङ्गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशङ्गतम्। प्रकाशं प्रजानाङ्गमयति। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्निवत्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं यशो ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तो रित्याहुः। यस्यान्तं व्याचष्ट इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं

तत्रोपनमति। तदेवाव रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा धत्ते। तेनैवोद्भृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति। हविर्निर्वप्यं दहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति। सामिधेनीरनुवक्ष्यं दहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव तनुते॥६॥

अभिचरं दहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्। यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तदभि चरति। स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्। निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः क्रूरम्। तेन वर्षद्वरोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति। ताजगार्तिमाच्छति॥७॥

दशहोता सृष्ट्वा ऋच्छेद्याचंटे रुन्ध एव तनुते निर्ऋतिगृहीतं पञ्च च॥—————[१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं चतुर्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्भृत्याहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपाक्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुर्होतारं मनसाऽनुद्भृत्याहवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सोऽकामयत चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्भृत्याहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्भृत्याहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्यान्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य

प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां सृष्टानामृत्यै। सोऽकामयत पशुबन्धं
 सृजेयेति। स एतं षड्भोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्।
 ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तद्ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥
 तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्भोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये
 जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य
 सृष्टस्य धृत्यै। सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं
 सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स
 सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तद्ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः।
 सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य
 प्र तनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो वै यज्ञो न
 प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यत्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यत्सम्भारा भवन्ति। यज्ञस्य
 प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञं
 सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्।
 पत्नीर्व्याचष्टे। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै
 पत्नीनामायतनम्। स्व एवेना आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्ध्वं॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स त्रिवृतं स्तोममसृजत।
 तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत उदतृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं
 देवा अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः।
 यङ्गामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यङ्कामयेत् पापीयान्त्स्यादिति।
तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः।
प्रजापतिर्वै दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः
संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशव इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव
भूयांभवति। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा
अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि।
एवमिन्द्रं जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति।
सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः
पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तश्चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजयेतेति। स
चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते।
वीरं हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे
लोकैःस्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः।
ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं
पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता। संवत्सरः सुवर्गो
लोकः। संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं लोकमेति। तेऽब्रुवन्नाङ्गिरस
आदित्यान्॥१९॥

क्व स्था। क्व वः सृज्यो हव्यं वक्ष्याम् इति। छन्दः स्वित्यंब्रुवन्।
गायत्रियात्रिष्टुभि जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः सु सृज्य आदित्येभ्यः।
आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति। वहन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं
गच्छति। य एवं वेद। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः।
असावादित्य एकविंशः। एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य
एवमेतं श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानृतवृष्यद्॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति। स एतं दहोतारमपश्यत्। तेन
दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तिः सुगासीत्।
चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान् यज्ञक्रतुः। स
चतुर्होतारमसृजत। सौऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सामो हविरासीत्। स चतुर्होत्राऽतप्यत।
सौऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्। स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रन्दरशपूर्णमासौ
यजूंषि। स द्वितीयमतप्यत। सौऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सौऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स तृतीयमतप्यत।
सौऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्। स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रम्
एता वै व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः
पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा व्याहृतीः
प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत। स हविर्नाविन्दत।
तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्ते हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत।
सौऽताम्यत्। स प्रत्यङ्मुखाधत। सौऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्दुर्वर्णं॑ हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य॑ हिरण्यस्य॑ जन्म। स द्वितीयमतप्यत।
सोऽताम्यत्। स प्राङ्बाधत। स देवान्सृजत। तदस्य प्रियमासीत्।
तत्सुवर्णं॑ हिरण्यमभवत्। तत्सुवर्णस्य॑ हिरण्यस्य॑ जन्म। य एव॑
सुवर्णस्य॑ हिरण्यस्य॑ जन्म वेद॥ २५॥

सुवर्णं आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णं॑ हिरण्यं भार्यम्।
सुवर्णं एव भवति। ऐनं प्रियङ्गच्छति नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स
सप्तहोत्रैव सुवर्गं लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदत।
त्रयस्त्रिंशेन॑ प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन॑ रुचमधत्॥ २६॥

सप्तदशेन॑ प्राजायत। य एवं विद्वान्त्सोमेन॑ यजते। सप्तहोत्रैव सुवर्गं
लोकमैति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यान्प्राणुदते। त्रयस्त्रिंशेन॑
प्रतितिष्ठति। एकविंशेन॑ रुचं धत्ते। सप्तदशेन॑ प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः
स्तोमो न निरुह्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते
प्रजात्यै॥ २७॥

अनन्दद्भुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत् प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै दक्षिणामनयत्। तामह्वीनात्।
तेऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रति गृह्णाम। तथा नो दक्षिणा न ह्वीष्यतीति। ते व्यावृत्य
प्रत्यगृह्णन्। ततो वै तान्दक्षिणा न ह्वीनात्। य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां
प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा ह्वीनाति॥ २८॥

राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह। आग्नेयं वै
हिरण्यम्। स्वयैवैनदेवतया प्रति गृह्णाति। सोमाय वास इत्याह। सौम्यं वै
वासः। स्वयैवैनदेवतया प्रति गृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः।

स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। वरुणायाश्चमित्याह॥२९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये पुरुषमित्याह।
प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह।
मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानायाङ्गीरसायान्
इत्याह। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः॥३०॥

अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। वैश्वानुर्यर्चा रथं प्रति गृह्णाति। वैश्वानरो वै
देवतया रथः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। तेनामृतत्वमश्यामित्याह।
अमृतमेवात्मन्धत्ते। वयो दात्र इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं
गमयति। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्र इत्याह॥३१॥

यद्वै शिवम्। तन्मयः। आत्मन एवैषा परीतिः। क इदङ्कस्मा अदादित्याह।
प्रजापतिर्वै कः। स प्रजापतये ददाति। कामः कामायेत्याह। कामेन हि
ददाति। कामेन प्रतिगृह्णाति। कामो दाता कामः प्रतिग्रहीतेत्याह॥३२॥

कामो हि दाता। कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमाविशेत्याह। समुद्र
इव हि कामः। नेव हि कामस्यान्तोऽस्ति। न समुद्रस्य। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामीत्याह। येन कामेन प्रतिगृह्णाति। स एवैनमुष्मिँल्लोके
काम आगच्छति। कामैतत्त एषा ते काम दक्षिणेत्याह। काम एव
तद्यजमानोऽमुष्मिँल्लोके दक्षिणामिच्छति। न प्रतिग्रहीतरि। य एवं
विद्वान्दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। अनृणामेवैनं प्रति गृह्णाति॥३३॥

ह्रीनात्यश्चमित्याहाङ्गीरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥ [५]

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यदशममहः। दशमेऽहन्त्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति।
यज्ञस्यैवान्तङ्गत्वा। अन्नाद्यमव रुन्धते। तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रयं इमे लोकाः।

ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॒ऽन्नाद्य॒मव॑ रुन्धते। पृ॒श्नि॒वती॑र्भवन्ति। अन्नं॒ वै पृ॒श्नि॑॥ ३४॥
 अन्नमे॒वाव॑ रुन्धते। मन॑सा॒ प्रस्तौ॑ति। मन॑सो॒द्गाय॑ति। मन॑सा॒ प्रति॑ हरति।
 मन॑ इ॒व हि प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। दे॒वा वै सर्पाः॑। तेषा॑मि॒यं राज्ञी॑।
 यत्स॑र्परा॒ज्ञिया॑ ऋ॒ग्भिः स्तु॑वन्ति। अ॒स्यामे॒व प्रति॑ तिष्ठन्ति॥ ३५॥

चतु॑र्होतृन् होता॒ व्याच॑ष्टे। स्तु॒तमनु॑शंसति॒ शान्त्यै॑। अन्तो॒ वा ए॒ष य॒ज्ञस्य॑।
 यद॑श॒ममहः॑। ए॒तत्खलु॑ वै दे॒वानां॑ प॒रम॑ङ्गु॒ह्यं ब्र॒ह्म। यच्चतु॑र्हो॒तारः। द॒शमे॑ऽह॒ः
 श्वतु॑र्होतृन्व्याचष्टे। य॒ज्ञस्यै॒वान्त॑ङ्ग॒त्वा। प॒रमं॑ दे॒वानां॑ गु॒ह्यं ब्र॒ह्माव॑ रुन्धे। तदे॒व
 प्र॑का॒शं ग॑मयति॥ ३६॥

तदे॑नं प्रका॒शङ्ग॑तम्। प्र॒का॒शं प्र॒जाना॑ङ्गमयति। वाचं॑ यच्छति। य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै।
 य॒ज॒मान॑दे॒वत्य॑ वा अ॒हः। भ्रा॒तृव्य॑दे॒वत्या॑ रा॒त्रिः। अ॒ह्ना रा॒त्रिन्ध्या॑येत्।
 भ्रा॒तृव्य॑स्यै॒व तल्लो॒कं वृ॑ङ्के। यद्वि॒वा वाचं॑ विसृजेत्। अ॒हर्भ्रा॑तृ॒व्यायोच्छि॑षेत्।
 यन्न॑क्तं विसृजेत्। रा॒त्रिं भ्रा॑तृ॒व्यायोच्छि॑षेत्। अ॒धिवृ॑क्ष॒सूर्ये॑ वाचं विसृजति।
 ए॒ताव॑न्तमे॒वास्मै॑ लो॒कमुच्छि॑षति। याव॑दादि॒त्योऽस्त॑मेति॥ ३७॥

पृ॒श्निं तिष्ठ॑न्ति गमयति शि॒षेत्पञ्चं॑ च॥ [६]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ताः सृ॒ष्टाः सम॑श्लिष्यन्। ता रू॒पेणानु॑प्राविशत्।
 तस्मा॑दाहुः। रू॒पं वै प्र॒जाप॑तिरिति। ता नाम्ना॑ऽनु प्राविशत्। तस्मा॑दाहुः।
 नाम॒ वै प्र॒जाप॑तिरिति। तस्मा॑द॒प्यामित्रौ॑ स॒ङ्गत्य॑। नाम्ना॒ चेद्ध॒र्येते॑॥ ३८॥

मि॒त्रमे॒व भ॑वतः। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वासुरा॑नसृजत। स इन्द्र॑मपि नासृजत। तं
 दे॒वा अ॑ब्रुवन्। इन्द्र॑ नो ज॒नये॑ति। स आ॒त्मन्निन्द्र॑मपश्यत्। तम॑सृजत।
 तन्नि॒ष्टुग्वी॑र्यं भू॒त्वाऽनु॑ प्राविशत्। तस्य॑ वज्रः प॒ञ्चद॑शो हस्त॒ आप॑द्यत।
 तेनो॑द॒य्यासु॑रा॒नभ्य॑भवत्॥ ३९॥

य एवं वेद। अ॒भि भ्रातृ॑व्यान्भवति। ते दे॒वा असुरैर्विजित्य॑। सु॒व॒र्गं
लो॒कमा॑यन्। तेऽमु॒ष्मिँल्लो॒के व्य॑क्षुध्यन्। तेऽब्रु॒वन्। अ॒मु॒तः प्र॒दानं॑ वा
उप॑जिजीविमेति। ते स॒प्तहो॑तारं य॒ज्ञं वि॒धाया॒यास्य॑म्। आ॒ङ्गीर॒सं प्राहि॑ण्वन्।
ए॒तेना॒मु॒त्रं कल्प॑येति॥४०॥

तस्य॒ वा इ॒यङ्कृ॑तिः। य॒दिद॒ङ्किं च॑। य एवं वेद। कल्प॑तेऽस्मै। स वा
अ॒यं म॑नु॒ष्ये॒षु य॒ज्ञः स॒प्तहो॑ता। अ॒मु॒त्रं स॒द्भ्यो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हति। य
एवं वेद। उपै॑नं य॒ज्ञो न॑मति। सोऽम॒न्यत॑। अ॒भि वा इ॒मेऽस्मा॑ल्लो॒काद॑मुं
लो॒कं क॑मिष्यन्त॒ इति॑। स वाच॑स्पते ह॒दिति॑ व्याह॑रत्। तस्मा॑त्पु॒त्रो हृद॑यम्।
तस्मा॑द॒स्माल्लो॒काद॑मुं लो॒कन्ना॑भि का॑मयन्ते। पु॒त्रो हि हृद॑यम्॥४१॥

ह॒येते॑ अभवत्कल्पयेतीति च॥ _____ [७]

दे॒वा वै चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञ॑म॒तन्व॑त। ते वि पा॒प्मना॑ भ्रातृ॑व्ये॒णाज॑यन्त। अ॒भि
सु॒व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। य एवं वि॒द्वाश्चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञ॑न्त॒नुते॑। वि पा॒प्मना॑
भ्रातृ॑व्ये॒ण ज॑यते। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। षड्दो॑त्रा प्राय॒णीय॑मा सा॑दयति।
अ॒मु॒ष्मै वै लो॒काय॑ षड्दो॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॒ वा ए॒तत्सो॑मम्। यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥४२॥
ऋ॒जुधै॒वैन॑म॒मुं लो॒कं ग॑मयति। चतु॑र्होत्राऽऽति॒थ्यम्। यशो॑ वै चतु॑र्होता।
यश॑ ए॒वात्म॑न्य॒त्ते। प॒ञ्चहो॑त्रा प॒शुमु॑प॒साद॑यति। सु॒व॒र्ग्यो वै प॒ञ्चहो॑ता। यज॑मानः
प॒शुः। यज॑मानमे॒व सु॒व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। ग्र॒हान्गृ॑ही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं जुहोति।
इन्द्रि॒यं वै स॒प्तहो॑ता॥४३॥

इन्द्रि॒यमे॒वात्म॑न्य॒त्ते। यो वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒वन्त॑र्पयति। तृ॒प्यति॑
प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑नं॒ सोम॑पी॒थो न॑मति। ब॒हिष्प॒वमा॑ने दश॑होतारं
व्याच॑क्षीत। मा॒ध्यं दि॒ने प॑व॒माने॒ चतु॑र्होतारम्। आ॒र्भवे॒ पव॑माने
प॒ञ्चहो॑तारम्। पि॒तृय॒ज्ञे षड्दो॑तारम्। य॒ज्ञाय॒ज्ञिय॑स्य स्तो॒त्रे स॒प्तहो॑तारम्।

अनुसवनमेवैनां स्तर्पयति ॥ ४४ ॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। देवा वै चतुरहोतृभिः
सुत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं यशंस्कामाः। तैऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं
ऋच्छात्। सर्वेषान्नस्तत्सहासदिति। सोमश्चतुरहोत्रा। अग्निः पञ्चहोत्रा। धाता
षड्विंशतिहोत्रा ॥ ४५ ॥

इन्द्रः सप्तहोत्रा। प्रजापतिर्दशहोत्रा। तेषां सोमं राजानं यशं आर्च्छत्।
तत्र्यकामयत। तेनापांक्रामत्। तेन प्रलायमचरत्। तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्।
तत्प्रैषाणां प्रैषत्वम्। निविद्धिर्न्यवेदयन्। तन्निविदां निवित्त्वम् ॥ ४६ ॥

आप्रीभिरापुवन्। तदाप्रीणामापित्वम्। तमघ्नन्। तस्य यशो व्यगृह्णत। ते
ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणाङ्ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो ग्रहा गृह्यन्ते। तस्य त्वेव
गृहीताः। तैऽब्रुवन्। यो वै नः श्रेष्ठोऽभूत् ॥ ४७ ॥

तमवधिष्म। पुनरिमं सुवामहा इति। तच्छन्दोभिरसुवन्त। तच्छन्दसाञ्छन्दस्त
साम्ना समानयन्। तत्साम्नः सामत्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्।
य एवं वेद। प्रत्येव तिष्ठति ॥ ४८ ॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्तसोममागच्छति। यशं
एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। तावुभौ सोममागच्छतः।
सोमो हि यशः। तन्त्वाऽव यशं ऋच्छतीत्याहुः। यः सोमे सोमं प्राहेति।
तस्मात्सोमे सोमः प्रोच्यः। यशं एवैनमृच्छति ॥ ४९ ॥

अभिपुण्वन्ति सप्तहोता तर्पयति षड्विंशति निवित्त्वमभूतिष्ठति प्राहेति द्वे च ॥ [८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नासीत्। न द्यौरासीत्। न पृथिवी। नान्तरिक्षम्।
तदसदेव सन्मनोऽकुरुत स्यामिति। तदतप्यत। तस्मात्तेपानाद्धूमोऽजायत।
तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानाद्ग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत ॥ ५० ॥

तस्मात्तेपा॒नाञ्ज्योति॑रजायत। तद्भूयो॑ऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नाद॒र्चिर॑जायत।
तद्भूयो॑ऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नान्मरी॑चयोऽजायन्त। तद्भूयो॑ऽतप्यत।
तस्मात्तेपा॒नादु॑दारा अ॒जायन्त। तद्भूयो॑ऽतप्यत। तद्भ्रमि॑व॒ सम॑हन्यत।
तद्वस्ति॑म॒भि॒नत्॥५१॥

स स॑मु॒द्रोऽभवत्। तस्मात्स॑मु॒द्रस्य॑ न पि॒बन्ति। प्र॒जन॑नमि॒व हि॑ मन्य॑न्ते।
तस्मात्प॑शोर्जाय॑माना॒दापः॑ पु॒रस्ता॑द्यन्ति। तद्वश॑होताऽन्व॑सृज्यत। प्र॒जाप॑तिर्वै
दश॑होता। य ए॒वन्तप॑सो वी॒र्यं॑ वि॒द्वाः स्तप्य॑ते। भव॑त्ये॒व। तद्वा इ॒दमापः॑
सल॑िलमा॑सीत्। सोऽरो॑दीत्प्र॒जाप॑तिः॥५२॥

स कस्मा॑ अ॒ज्ञि। यद्य॑स्या अ॒प्रति॑ष्ठाया॒ इति॑। यद॒प्स्व॑वाप॑द्यत। सा
पृ॒थि॒व्य॑भवत्। यद्य॑मृ॒ष्ट। तद॒न्तरि॑क्षमभवत्। यदूर्ध्व॑मुद॑मृ॒ष्ट। सा द्यौर॑भवत्।
यदरो॑दीत्। तद॒नयो॑ रोद॒स्त्वम्॥५३॥

य ए॒वं वेद॑। नास्य॑ गृ॒हे रु॑दन्ति। ए॒तद्वा ए॒षां लो॒कानां॑ जन्म॑। य
ए॒वमे॒षां लो॒कानां॑ जन्म॑ वेद॑। नैषु॑ लो॒केष्वा॒र्तिमा॑च्छति। स इ॒मां
प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॒त्वाऽका॑मयत् प्रजा॑येयेति॑। स
तपो॑ऽतप्यत। सोऽन्त॑र्वा॒नभवत्। स ज॒घना॑दसु॒रान॑सृजत॥५४॥

तेभ्यो॑ मृ॒न्मये॑ पात्रेऽन्न॑मदुहत्। याऽस्य॑ सा त॒नूरासी॑त्। तामपा॑हत। सा
तमि॑स्त्राऽभवत्। सो॒का॒मयत् प्रजा॑येयेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। सोऽन्त॑र्वा॒नभवत्।
स प्र॒जन॑नादे॒व प्र॒जा अ॑सृजत। तस्मादि॒मा भूयि॑ष्ठाः। प्र॒जन॑ना॒द्धेना॑
अ॑सृजत॥५५॥

ताभ्यो॑ दा॒रुम॑ये पात्रे॒ पयो॑ऽदुहत्। याऽस्य॑ सा त॒नूरासी॑त्। तामपा॑हत।
सा जो॒त्स्ना॑ऽभवत्। सो॒का॒मयत् प्रजा॑येयेति॑। स तपो॑ऽतप्यत।
सोऽन्त॑र्वा॒नभवत्। स उ॑प॒प॒क्षाभ्या॑मेव॒र्तून॑सृजत। तेभ्यो॑ रज॒ते पात्रे॑

घृतमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहत। सौऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सौऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सौऽन्तर्वानभवत्। स मुखाद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्। तामपाहत। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा वै नोऽभूदिति। तद्देवानान्देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं वेद। देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य एवमहोरात्राणां जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत। प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं प्रतिष्ठितम्। यदिदङ्किं च। तदेतच्छ्रोवस्यसन्नाम ब्रह्म। व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै वस्यसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते प्रजयां पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति। य एवं वेद॥५९॥

अग्निं जायत् तद्व्योऽतप्यतामिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत घृतमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीदहरभवदच्छति वेदं (इदं धूमोऽग्निर्योतिरर्चिर्मरीचय उदारास्तदब्र० स जघनात्सा तमिस्रा स प्रजननात्सा जोत्सा स उपपक्षाभ्या० सौऽहोरात्रयोः सन्धिः स मुखात्तदहर्देवान्मृन्मये दारुमये रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो घृतं सोमम्॥)॥

[९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरं देवानाम्। तं प्राहिणोत्। परेहि। एतेषां देवानामधिपतिरेधीति। तं देवा अब्रुवन्। कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। सौऽब्रवीत्। कस्त्वमसि वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति मा देवा अवोचं निति। अथ वा इदन्तरहि प्रजापतौ हर आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ। अथाहमेतेषां

देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं स्यामित्यब्रवीत्। एतत्प्रदायेति।
एतत्स्या इत्यब्रवीत्। यदेतद्विधीति। को ह वै नाम प्रजापतिः। य एवं
वेद॥६१॥

विदुरेन्नाम्ना। तदस्मै रुक्मं कृत्वा प्रत्यमुञ्चत्। ततो वा इन्द्रो
देवानामधिपतिरभवत्। य एवं वेद। अधिपतिरेव समानानां भवति।
सोऽमन्यत। किङ्किं वा अंकरमिति। स चन्द्रं म आहरेति प्रालपत्।
तच्चन्द्रमसश्चन्द्रमस्त्वम्। य एवं वेद॥६२॥

चन्द्रवानेव भवति। तं देवा अब्रुवन्। सुवीर्यो मर्या यथा गोपायत इति।
तत्सूर्यस्य सूर्यत्वम्। य एवं वेद। नैनन्दभ्रोति। कश्च नास्मिन्वा इदमिन्द्रियं
प्रत्यस्थादिति। तदिन्द्रस्येन्द्रत्वम्। य एवं वेद। इन्द्रियाव्येव भवति॥६३॥

अयं वा इदं परमोऽभूदिति। तत्परमेष्ठिनः परमेष्ठित्वम्। य एवं वेद।
परमामेव काष्ठां गच्छति। तं देवाः समन्तं पर्यविशन्। वसंवः पुरस्तात्। रुद्रा
दक्षिणतः। आदित्याः पश्चात्। विश्वे देवा उत्तरतः। अङ्गिरसः प्रत्यश्चम्॥६४॥

साध्याः पराश्चम्। य एवं वेद। उपैनं समानाः संविशन्ति। स
प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा आवयत्। ता अस्मै नातिष्ठन्तान्नाद्याय। ता मुखं
पुरस्तात्पश्यन्तीः। दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिणतः पर्यवर्तयत। ता मुखं
पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखन्दक्षिणतः॥६५॥

पश्चात्पर्यायन्। स पश्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।
मुखन्दक्षिणतः। मुखं पश्चात्। उत्तरतः पर्यायन्। स उत्तरतः पर्यवर्तयत।
ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखन्दक्षिणतः। मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत। ताः सर्वतोमुखो

भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि
च वर्तयते नि च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अंति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमुस्त्वं य एवं वेदंन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यश्वं मुखंन्दक्षिणतो मुखं पश्चान्नवं च॥—————[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं दहोतारमपश्यत्। तं
प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति।
स दशहोतारं प्रयुञ्जीत। बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म
आजायेतेति। स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति। स चतुर्होतारं
प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो जायते। सोऽकामयत पशुमान्त्स्यामिति। स
चतुर्होतुः पञ्चहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति पशुमानभवत्।
यः कामयेत पशुमान्त्स्यामिति। स पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स पञ्चहोतुः षड्होतारं
निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्त्यृतवोऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतर्तवो
मे कल्पेरन्निति। स षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः। सोऽकामयत
सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मै सोमपः सोमयाजी जायेतेति॥७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति सोमपः
सोमयाज्यभवत्। आऽस्य सोमपः सोमयाज्यजायत। यः कामयेत सोमपः
सोमयाजी स्याम्। आ मै सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं
प्रयुञ्जीत। सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी
जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रतितिष्ठति॥७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिल्लोके

व्यक्षुध्यन् तैऽब्रुवन् अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं
यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन् एतेनामुत्र कल्पयेति। तस्य वा
इयङ्कृतिः॥७२॥

यदिदङ्किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः
सप्तहोता। अमुत्र सृज्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो
नमति। यो वै चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं
वै दशहोतुर्निदानम्। दर्शपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि पञ्चहोतुः।
पशुबन्धषड्होतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै चतुर्होतृणां निदानम्। य
एवं वेद। निदानवान्भवति॥७३॥

अमिमितं तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृत्तिर्दशहोतुर्निदानं सप्त च॥—————[११]

प्रजापतिरकामयत् प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत् दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति
स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत् दशहोतारं तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः
सृष्टाः समंश्लिष्यं देवा वै चतुर्होतृभिरिदं वा अग्रे प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत् बृहोभूयानेकादश॥११॥
प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयैवैतस्य वा इयं कृत्तिस्तस्मात्तेपानाज्योतिर्यदस्मिन्नादित्ये स षड्होतुः
सप्तहोतारत्रिसंस्ततिः॥७३॥

प्रजापतिरकामयत् निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किञ्चतुर्होतृणाञ्चतुर्होतृत्वमिति। यदेवेषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणाञ्चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवञ्चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पन्तेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठं देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेद बुध्यन्ते षड्॥

[१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्सप्तदशकृत्वोऽपांन्यात्। आत्मानमेव समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवैनं भूत्वा प्रति गृह्णाति। आत्मनोऽनात्यै। यद्येनमार्त्विज्यादृतं सन्तं निरहरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन। पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योप दासयति। यद्येनं पुनरुप शिक्षेयुः। आग्नीध्र एव

जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन। पश्चात्प्राडासीनः। अनुलोममविग्राहम्।
प्राणानेवास्मै कल्पयति। प्रायश्चित्ती वाग्धोतेत्युतमुखऋतुमुखे जुहोति।
ऋतूनेवास्मै कल्पयति। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

क्लृप्ता अस्मा ऋतव आयन्ति। षड्भोता वै भूत्वा प्रजापतिरिदं सर्वमसृजत।
स मनोऽसृजत। मनसोऽधि गायत्रीमसृजत। तद्गायत्रीं यश आर्च्छत्।
तामाऽलभत। गायत्रिया अधि छन्दांस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं।
तत्सामं यश आर्च्छत्। तदाऽलभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुभ्योऽधि विष्णुम्। तद्विष्णुं यश आर्च्छत्।
तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीरसृजत। ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तत्सोमं यश
आर्च्छत्। तमाऽलभत। सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं यश आर्च्छत्। तदेनन्नाति प्राच्यवत। इन्द्र इव यशस्वी भवति।
य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदङ्किं च। तत्सर्वमुत्तान
एवाङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतन्नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्।
तत्सर्वमुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्। इयं वा उत्तान
आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बर्हिषा प्रतीयाद्वा
वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवैनं धाम्ना प्रत्येति॥८॥

विग्राहमृतवस्तदाऽलभतेन्द्रं गृहीयात्थद्वं॥ [२]

यो वा अविद्वान्निवर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके भवति। अथ
यो विद्वान्निवर्तयते। सशीर्षा विपाप्माऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त
पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त। अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च
द्यौश्च चन्द्रमाः। अग्निन्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्। वायुर्न्यवर्तयत। स
मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत। तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो
न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्। द्यौर्न्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्।
चन्द्रमा न्यवर्तयत। सौऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्।
तान्पोषान्पुष्यति। याऽस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्पञ्च च॥ [३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तदेतेनैव
प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते।
य एवं विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति।
अर्धमस्येन्द्रियस्याप क्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः।
तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति।
अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्याप क्रामति। तस्य वै
रुद्रस्य गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तामेतेनैव प्रत्यगृह्णात्।
तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति। अथ
योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्याप क्रामति। तस्य वै वरुणस्याश्वं
प्रतिजग्रहुषः। पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै
स पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्याप क्रामति। तस्य

वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः। षष्ठमिन्द्रियस्यापाकामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। षष्ठमस्येन्द्रियस्याप कामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तममिन्द्रियस्यापाकामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तल्पं प्रति गृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्याप कामति। तस्य वा उत्तानस्याङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः। अष्टममिन्द्रियस्यापाकामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। अष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टममस्येन्द्रियस्याप कामति। यद्वा इदङ्गि च। तत्सर्वमुत्तान एवाङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतन्नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवेनत्प्रति गृह्णाति। नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापाकामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्तश्च प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापकामत्यष्टममिन्द्रियस्यापाकामत्प्रतिगृहीयाच्चत्वं च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्च प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्यद्वै। अर्धं तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं सप्तमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि तदेतेनैकम्॥)॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदशहोतारः सत्रमासता। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति। प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त। यच्चतुर्होतारः सत्रमासता। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।

केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। केनैषां पशून्वृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशून्वृञ्जत। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनतूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनतूनकल्पयन्त। यत्सप्तहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्। तेनेमाँल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुयं प्रशंसन्ति। आर्यावसतिर्भवति। य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदङ्किं च। तत्सर्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि यज्ञो निर्मितः। स य एवं विद्वान् विवदेत। अहमेव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेद। यो वै चतुर्होतृणां होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥२१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां होता। सोमश्चतुर्होतृणां होता। अग्निः पञ्चहोतृणां होता। धाता षड्होतृणां होता। अर्यमा सप्तहोतृणां होता। एते वै चतुर्होतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति। सर्वा दिशोऽभि जयति॥२२॥

आर्ध्वन्नार्ध्वन्नित्येवं वेदोक्तिं सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेनं सूत्रङ्केन॥) [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतोऽशयत्। आत्मन्
हा ३ इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यशृण्वन्। ता अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोप
पर्यावर्तन्त। ताः कुसिन्धुमुपौहन्। तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं
ऋत्विक्। चतुष्कृत्वोऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥२३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दर्शपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। त
उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्माद्वर्शपूर्णमासयोर्यज्ञक्रतोः। चत्वारं ऋत्विजः।
पञ्चकृत्वोऽह्वयत्। पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोप
पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छवीं मांसमस्थिं मज्जानम्। तस्माच्चातुर्मास्यानां
यज्ञक्रतोः॥२४॥

पञ्चर्त्विजः। षड्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते पशुबन्धेनैव
यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त। त उपौहन्स्तनावाण्डौ शिश्रमवांश्च प्राणम्।
तस्मात्पशुबन्धस्य यज्ञक्रतोः। षड्त्विजः। सप्तकृत्वोऽह्वयत्। होत्राः
प्रत्यशृण्वन्। ताः सौम्येनैवाध्वरेण यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त॥२५॥

ता उपौहन्त्सप्त शीर्षण्यान्प्राणान्। तस्मात्सौम्यस्याध्वरस्य यज्ञक्रतोः। सप्त
होत्राः प्राचीर्वषट्कुर्वन्ति। दशकृत्वोऽह्वयत्। तपः प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव
संवत्सरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुप पर्यावर्तत। तत्सर्वमात्मानमपरिवर्गमुपौहत्।
तस्मात्संवत्सरे सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्ते। तस्माद्वंशहोता चतुर्होता।
पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। एकहोत्रे बलिं हरन्ति। हरन्त्यस्मै प्रजा
बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेद॥२६॥

चन्द्रमाश्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोरेध्वरेण यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारि च॥ [६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सोऽग्निरब्रवीत्। ममायमन्नमस्त्विति। सोऽबिभेत्।

सर्वं वै मा॒ऽऽयं प्र ध॑क्ष्यतीति॑। स ए॒ताऽश्चतु॑र्होतृना॒त्मस्पर्ण॑णानपश्यत्।
तान॑जुहोत्। तैर्वै स आ॒त्मान॑मस्पृणोत्। यद॑ग्निहोत्रं जुहोति॑। एक॑होतारमे॒व
तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोत्यग्निहोत्रम्॥ २७ ॥

कुसि॑न्धश्चा॒त्मनः॑ स्पृणोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च सा॒युज्यं॑ गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति।
चतु॑र्होतारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति दर्शपूर्णमा॒सौ। च॒त्वारि॑ चा॒त्मनो॑ऽङ्गानि
स्पृणोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च सा॒युज्यं॑ गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति। स॒मित्य॑श्च॒मी।
पश्च॑होतारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति चातुर्मा॒स्यानि॑। लोमं॑ छुर्वीं मा॒ऽसम॑स्थिं
म॒ज्जान॑म्॥ २८ ॥

तानि॑ चा॒त्मनः॑ स्पृणोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च सा॒युज्यं॑ गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति।
द्विर्जु॑होति। षड्ढो॑तारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति पशुब॒न्धम्। स्तना॑वाण्डौ
शि॒श्नमवा॑श्चं प्रा॒णम्। तानि॑ चा॒त्मनः॑ स्पृणोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च सा॒युज्यं॑
गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जु॑होति॥ २९ ॥

स॒मित्स॑प्त॒मी। स॒प्तहो॑तारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति सौ॒म्यम॑ध्व॒रम्। स॒प्त चा॒त्मनः॑
शी॒र्ष॒ण्यान्प्रा॒णान्स्पृणोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च सा॒युज्यं॑ गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति।
द्विर्जु॑होति॑। द्वि॒र्निमा॑ष्टि॑। द्विः प्राश॑जाति॑। दश॑होतारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति
संवत्स॑रम्। सर्वं॑ चा॒त्मान॑मप॒रिवर्ग॑ऽस्पृणोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च सा॒युज्यं॑
गच्छति॥ ३० ॥

अ॒ग्निहो॑त्रं म॒ज्जान॑न्द्भिर्जु॑होत्यप॒रिवर्ग॑ऽस्पृणोत्येकं॑ च॥ [७]

प्र॒जाप॑तिरकामयत् प्र जा॒येयेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। सौ॑ऽन्तर्वा॒नभवत्। स
हरि॑तः श्या॒वोऽभवत्। तस्मा॑त्कृ॒ष्यन्तर्व॑त्नी। हरि॑णी स॒ती श्या॒वा भ॑वति। स
वि॒जाय॑मानो गर्भे॑णाताम्यत्। स तान्तः॑ कृ॒ष्णः श्या॒वोऽभवत्। तस्मा॑त्तान्तः॑
कृ॒ष्णः श्या॒वो भ॑वति। तस्या॑सुरे॒वाजी॑वत्॥ ३१ ॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य एवमसुराणामसुरत्वं वेद। असुमानेव भवति। नैनमसुर्जहाति। सोऽसुरान्तसृष्ट्वा पितेवामन्यत। तदनु पितृनसृजत। तत्पितृणां पितृत्वम्। य एवं पितृणां पितृत्वं वेद। पितेवैव स्वानां भवति॥३२॥

यन्त्यस्य पितरो हवम। स पितृन्तसृष्ट्वाऽऽमनस्यत्। तदनु मनुष्यान्सृजत। तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वम्। य एवं मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद। मनुष्यैव भवति। नैनं मनुर्जहाति। तस्मै मनुष्यान्तसृजानाय। दिवा देवत्राऽभवत्। तदनु देवानसृजत। तद्देवानान्देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं वेद। दिवा हैवास्य देवत्रा भवति। तानि वा एतानि चत्वार्यम्भांसि। देवा मनुष्याः पितरोऽसुराः। तेषु सर्वेष्वम्भो नभ इव भवति। य एवं वेद॥३३॥

अजीवत्स्वानां भवति देवानसृजत सप्त च॥—————[८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरियात्। न पुराऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्तस्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा इमं वेद॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरेति। न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति। विन्देत प्रजाम्। अद्ध्यः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि सम्पवते॥३५॥

अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि सम्पवते। अग्नेः पवते। अग्निमभि पवते। अग्निमभि सं पवते। अन्तरिक्षात्पवते। अन्तरिक्षमभि पवते। अन्तरिक्षमभि सं पवते। आदित्यात्पवते॥३६॥

आदित्यमभि पवते। आदित्यमभि सं पवते। द्योः पवते। दिवमभि पवते। दिवमभि सं पवते। दिग्भ्यः पवते। दिशोऽभि पवते। दिशोऽभि सम्पवते।

स यत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वा प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो हि प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एवं वेद। स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्वैव भूत्वा दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा दिश आ वाति॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति। स वा एष मातरिश्वैव। अथ यत्पश्चाद्वाति। पवमान एव भूत्वा पश्चाद्वाति। पूतमस्मा आहरन्ति। पूतमुपहरन्ति। पूतमश्वाति। य एवं वेद। स वा एष पवमान एव॥३९॥

अथ यदुत्तरतो वाति। सवितैव भूत्वोत्तरतो वाति। सवितेव स्वानां भवति। य एवं वेद। स वा एष सवितैव। ते य एनं पुरस्तादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्यं पुरस्तात्पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनन्दक्षिणत आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्यं दक्षिणतः पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति। दक्षिणत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं पश्चादायन्तमुप वदन्ति। य एवास्यं पश्चात्पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति। पश्चादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनमुत्तरत आयन्तमुप वदन्ति। य एवास्योत्तरतः पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं नृत्येत्। प्रेवं चलेत्। व्यस्येवाक्ष्यौ भाषेत। मण्टयेदिव। क्रथयेदिव। शृङ्गायेतेव। उत मोपं वदेयुः। उत मै पाप्मानमपं हन्युरिति। स यान्दिशं सनिमेष्यन्त्स्यात्। यदा तान्दिशं वातो वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वां धावयेत्। सातमेव रदितं व्यूढं गन्धमभि प्रच्यवते। आऽस्य तं जनपदं पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं वेद॥४२॥

वेदं सं पवत आदित्यात्पवते वात्या वात्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः पाप्मानस्तां स्तेपं घ्नन्तीत्यष्टौ च॥

[९]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तन्नयो वेदा अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तेऽकुरुत। अथ ह सीता सावित्री। सोमं राजानश्चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽऽहं पितरं प्रजापतिमुपससार। तं होवाच। नमस्ते अस्तु भगवः। उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वा पद्ये। सोमं वै राजानङ्गमये। श्रद्धामु स कामयत इति। तस्या उ ह स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति। तं होवाच। भोगन्तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते पाणाविति। तस्या उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतं स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य। आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥

[१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यंशृणोत्। स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं दहूतं सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि

देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै सप्तमं हूतः प्रत्यशृणोत्। स
सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं सप्तहूतं
सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै षष्ठं हूतः प्रत्यशृणोत्। स
षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्। षड्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण।
पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै पञ्चमं हूतः
प्रत्यशृणोत्। स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं पञ्चहूतं
सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै चतुर्थं
हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्। चतुर्हूतो ह वै नामैषः। तं वा
एतश्चतुर्हूतं सन्तम्। चतुर्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि
देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे नेदिष्ठं हूतः प्रत्यश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातार
इति। तस्मान्नु हैनाश्चतुर्होतार इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणां
हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं वेद॥५०॥

देवाण्यड्हूतोऽभवत्पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौषीष्यद्॥ [११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्वशहोतारः प्रजापतिर्व्यस्रं प्रजापतिः
पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्बान्ब्रह्मवादिनो यो वा इमं विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं
ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्नेर्यद्वा इदङ्किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्यं दक्षिणतः पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान्। विश्वा
अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा भोजनानि। अग्ने शर्ध महते
सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु। सञ्ज्ञास्पत्यः सुयममा कृणुष्व।
शत्रूयतामभि तिष्ठा महाः सि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो
जिघासति॥१॥

तास्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नोऽभिदासति।
समानो यश्च निष्ठः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन।
त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः। वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र
विश्वाः अमित्रान्॥२॥

अपापाचो अभिभूते नुदस्व। अपोदीचो अपशूराधरा च ऊरौ। यथा तव
शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्।
युजे रथङ्गवेषणः हरिभ्याम्। उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य
रोदसी महित्वा। इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्। ज्योतिष्मन्तन्दीद्यतं
पुरन्धिम्। अग्निः स्विष्टकृतमा हुवेम। स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा
देव पृतना अभि प्या। उरुन्नः पन्थाः प्रदिशन्विभाहि। ज्योतिष्मद्धेह्यजरन्न
आयुः। त्वामग्ने हविष्मन्तः। देवं मर्तास ईडते॥४॥

मन्ये त्वा जातवेदसम्। स हव्या वक्ष्यानुषक्। विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः।
सिन्धुं न नावा दुरिताऽति पर्षि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानः। अस्माकं

बोध्यवि॒ता त॒नूना॑म्। पू॒षा गा अ॒न्वे॑तु नः। पू॒षा र॑क्ष॒त्वर्व॑तः। पू॒षा वाज॑ः
स॒नोतु॑ नः। पू॒षेमा आ॒शा अ॒नुवे॑द॒ सर्वाः॑॥५॥

सो अ॒स्माः अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑ सर्व॑वीरः। अ॒प्रयु॑च्छन्पु॒र
ए॒तु प्र॒जा॒नन्। त्वम॑ग्रे स॒प्रथा॑ अ॒सि। जुष्टो॑ होता॒ वरे॑ण्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं
वि॒तन्व॑ते। अ॒ग्नी र॒क्षाः॑ सि॒ सेध॑ति। शु॒क्रशो॑चि॒रम॑र्त्यः। शुचिः॑ पा॒वक॑ ई॒ड्यः।
अ॒ग्रे र॒क्षा गो॑ अ॒हंसः॑॥६॥

प्रति॑ ष्म दे॒व री॑षतः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ द॒ह। अ॒ग्रे ह॑सि न्य॒त्रिण॑म्।
दी॒द्यन्म॑र्त्येष्वा। स्वे क्षये॑ शुचि॒व्रत॑। आ वा॑त वा॒हि भे॑ष॒जम्। वि वा॑त वा॒हि
य॒द्रपः॑। त्व॑ हि वि॒श्वभे॑ष॒जः। दे॒वाना॑न्दू॒त ई॒य॑से। द्वावि॒मौ वा॑तौ वा॒तः॥७॥

आ सि॒न्धो॒रा प॑रा॒वतः॑। दक्ष॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। प॒रा॒न्यो वा॑तु॒ यद्र॑पः। य॒ददो॑
वा॑त ते गृ॒हे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो दे॒हि जी॒वसे॑। ततो॑ नो
धे॒हि भे॑ष॒जम्। ततो॑ नो॒ मह॑ आ॒व॒ह। वा॑त॒ आवा॑तु भे॑ष॒जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑
हृ॒दे॥८॥

प्र ण॒ आयू॑षि ता॒रिष॑त्। त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑। अ॒या स॒न्मन॑सा हि॒तः। अ॒या
सन् ह॒व्यमू॑हिषे। अ॒या नो॑ धे॒हि भे॑ष॒जम्। इ॒ष्टो अ॒ग्निरा॑हु॒तः। स्वा॒हाकृ॑तः
पि॒प॒र्तु नः॑। स्व॒गा दे॒वेभ्य॑ इ॒दन्न॑मः। का॒मो भू॑तस्य॒ भव्य॑स्य। स॒म्राडे॑को
वि॒राज॑ति॥९॥

स इ॒दं प्रति॑ प॒प्रथे॑। ऋ॒तूनु॑त्सृ॒जते॑ व॒शी। का॒मस्त॑द॒ग्रे स॑म॒वर्त॑ताधि॑। म॒नसो॑
रे॒तः प्र॑थ॒मं यदा॑सीत्। स॒तो ब॑न्धुम॒सति॑ नि॒रवि॑न्दन्। हृ॒दि प्र॑ती॒ष्या क॑वयो॒
मनी॑षा। त्वया॑ म॒न्यो स॒रथ॑मा॒रुज॑न्तः। ह॒र्षमा॑णा॒सो धृ॑ष॒ता म॑रु॒त्वः।
ति॒ग्मेष॑व॒ आयु॑धा स॒शिशो॑नाः। उ॒प प्र॑य॒न्ति न॑रो॒ अ॒ग्निरू॑पाः॥१०॥

म॒न्युर्भगो॑ म॒न्युरे॒वासं दे॒वः। म॒न्युर॒होता वरु॑णो वि॒श्ववे॑दाः। म॒न्युं वि॒शं ई॒डते॑
दे॒वय॒न्तीः। पा॒हि नो॑ म॒न्यो तप॑सा श्रमे॑ण। त्वम॑ग्रे व्रत॒भृच्छुचिः॑। दे॒वाः
आसा॑दया इ॒ह। अ॒ग्रे ह॒व्याय॑ वोढ॑वे। व्र॒तानु॑बिभ्र॑द्व्रत॒पा अदा॑भ्यः। यजा॑ नो
दे॒वाः अ॒जरः सु॒वीरः। दध॑द्रत्नानि सुवि॒दानो अ॑ग्रे। गो॒पाय॑ नो जी॒वसे॑
जात॑वेदः॥११॥

जिघांसत्यमित्राञ्जघन्वानीडते सर्वा अहंसो वातो हृदे राजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्रे एकं च॥—————[१]

चक्षु॑षो हे॒ते मन॑सो हे॒ते। वाचो॑ हे॒ते ब्रह्म॑णो हे॒ते। यो मा॑ऽघा॒युरभि॑दास॒ति।
तम॑ग्रे मे॒न्या मे॒निं कृ॑णु। यो मा॑ चक्षु॑षा यो मन॑सा। यो वा॒चा
ब्रह्म॑णाऽघा॒युरभि॑दास॒ति। तया॑ऽग्रे त्वं मे॒न्या। अ॒मुम॑मे॒निं कृ॑णु। यत्किञ्चा॒सौ
मन॑सा यच्च॑ वा॒चा। य॒ज्ञैर्जु॑होति॒ यजु॑षा ह॒विर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु। यातुधाना
निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घन्त्वन्तेन सत्यम्। इन्द्रेषिता आज्यमस्य
मघ्नन्तु। मा तत्समृद्धिं यदसौ करोति। हन्मि तेऽहं कृतं हविः। यो मे
घोरमचीकृतः। अपाञ्चौ त उभौ बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बाहू। अपं नह्याम्यास्यम्। अग्रेर्देवस्य ब्रह्मणा। सर्वं तेऽवधिषं
कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्। यज्ञं देवेषु नस्कृधि। स्विष्टमस्माकं भूयात्।
माऽस्मान्प्रापन्नरातयः। अन्तिं दूरे सतो अग्रे। भ्रातृव्यस्याभिदासतः॥१४॥

वषट्कारेण वज्रेण। कृत्याः हन्मि कृतामहम्। यो मा नक्तं दिवा सायम्।
प्रातश्चाहो निपीयति। अद्या तमिन्द्र वज्रेण। भ्रातृव्यं पादयामसि। इन्द्रस्य
गृहोऽसि तन्त्वा। प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं
विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्रे शक्रे ते वयम्। यमं

देवस्य वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम। अवतं मा समनसौ समोकसौ।
सचेतसौ सरेतसौ। उभौ मामवतजातवेदसौ। शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं
कृण्वानः सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रल९ सधस्थमनु पश्यमानः। आ
तन्तुमग्निर्दिव्यन्ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत सेतुरग्ने। त्वं पन्था भवसि देवयानः।
त्वयाऽग्ने पृष्ठं वयमारुहेम। अथा देवैः सधमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि
नः। वि पाशं मध्यमश्रुत। अवाधमानि जीवसे॥१७॥

वय९ सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो अशीमहि। इन्द्राणी
देवी सुभगा सुपत्नी। उद९शेन पतिविद्ये जिगाय। त्रि९शदस्या जघनं
योजनानि। उपस्थ इन्द्र९ स्थविरं बिभर्ति। सेना ह नाम पृथिवी धनञ्जया।
विश्वव्यचा अदितिः सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः। ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः।
विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा त्वद्राष्ट्रमधिं भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी।
ध्रुवं विश्वमिदं जगत्। ध्रुवा ह पर्वता इमे। ध्रुवो राजा विशामयम्। इहैवैधि
मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु धारय। अभितिष्ठ
पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्र इव वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि
सञ्जयन्। इन्द्र एणमदीधरत्। ध्रुवन्ध्रुवेण हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्।
अयं च ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्गारुस्यमभि दासतो विपश्चितुमप्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥[२]

जुष्टी नरो ब्रह्मणा वः पितृणाम्। अक्षमव्ययं न किलारिषाथ। यच्छक्रीषु

बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः। पावका नः सरस्वती।
वाजैर्भिर्वाजिनीवती। यज्ञं वष्टु धिया वंसुः। सरस्वत्यभिना नेषि वस्यः।
मा पस्फरीः पयसा मा न आधक्। जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥ २१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बरुहिरग्नौ। अयामि सुगधृतवती
सुवृक्तिः। अम्याक्षि सद्म सदने पृथिव्याः। अश्रायि यज्ञः सूर्ये न
चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः।
अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे। यो गोजिद्धं न जिदंश्च जिद्यः॥ २२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो मेदिनन्त्वा। असम्मृष्टो
जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा
वर्धयन्नग्न आहुत। धूमस्ते केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो
देवतानाम्। संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।
दीक्षयेदं हविरा गच्छतन्नः॥ २३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनतं हि शक्रा।
विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय धत्तम्। प्र तद्विष्णुः
स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु।
अधि क्षियन्ति भुवनानि विश्वा। नूमर्तो दयते सनिष्यन् यः। विष्णव
उरुगायाय दाशत्॥ २४॥

प्र यः सत्राचा मनसा यजातै। एतावन्तन्नर्यमा विवासात्। विचक्रमे पृथिवीमेष
एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्। ध्रुवासो अस्य कीरयो जनांसः।
उरुक्षितिः सुजनिमा चकार। त्रिदेवः पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चसं
महित्वा। प्र विष्णुरस्तु त्वसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य स्थविरस्य नाम॥ २५॥
होतारश्चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्। प्रत्यर्धि

देवस्य देवस्य महा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्। आ नो विश्वाभिरूतिभिः
सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि। वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्रा। अस्मे
दधद्वृषणः शुष्ममिन्द्र। इन्द्रः सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः पृतना
अभि श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्वृहते रणांय। अश्विनाववसे
निह्वये वाम्। आ नूनं यातः सुकृताय विप्रा। प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन।
उपागच्छतमवसागतन्नः। अविष्टन्धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अह्वयं
नो अस्तु। आवा॑न्तो॒के तनये॑ तू॒तुजानाः॑। सुर॒त्ना॑सो दे॒ववी॑तिङ्गमेम॥२७॥

त्वः सोम ऋतुभिः सुक्रतुर्भूः। त्वदन्दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः। त्वं वृषां
वृषत्वेभिर्महित्वा। द्युम्नेभिर्द्युम्यभवो नृचक्षाः। अषाढं युत्सु पृतनासु पप्रिम।
सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजाः सुक्षितिः सुश्रवंसम्।
जयन्तन्त्वामनु मदेम सोम। भवा मित्रो न शेव्यो घृतासुतिः। विभूतद्युम्न
एव या उ सप्रथाः॥२८॥

अधा ते विष्णो विदुषां चिदृध्यः। स्तोमो यज्ञस्य राध्यो हविष्मन्तः। यः
पूर्व्याय वेधसे नवीयसे। सुमज्जानये विष्णावे ददाशति। यो जातमस्य महतो
महि ब्रवात्। सेदु श्रवोभिर्युज्यं चिदभ्यसत्। तमु स्तोतारः पूर्व्यं यथा विद
ऋतस्य। गर्भः हविषां पिपर्तन। आऽस्य जानन्तो नाम चिद्विवक्तन। बृहत्ते
विष्णो सुमतिं भजामहे॥२९॥

इमा धाना घृतस्रुवः। हरी इहोपवक्षतः। इन्द्रः सुखतमे रथे। एष ब्रह्मा
प्रतेमहे। विदथे शःसिषः हरी। य ऋत्वियः प्रते वन्वे। वनुषो हर्यतं मदम्।
इन्द्रो नाम घृतन्नयः। हरिभिश्चारु सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु॥३०॥
हरिर्वपसङ्गिरः। आचर्षणिप्रा वृषभो जनानाम्। राजा कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः।

स्तुतश्रवस्यन्नवसोपमद्रिक्। युक्त्वा हरी वृषणायान् ह्यर्वाङ्। प्र यत्सिन्धवः प्रसवं
यदायन्। आपः समुद्रश्च रथ्यैव जग्मुः। अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान्। यदी-
सोमः पृणति दुग्धो अश्नुः। ह्यामसि त्वेन्द्र याह्यर्वाङ्॥३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवे भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु। प्रास्माश्च अ-
पृतनासु प्रयुत्सु। इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदोनाः। ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः।
प्रयम्यमाणान् प्रति षू गृभाय। इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णाः। अहेडमान् उपयाहि
यज्ञम्। तुभ्यं पवन्त इन्द्रवः सुतासः। गावो न वज्रिन्स्वमोको अच्छ॥३२॥

इन्द्रा गंहि प्रथमो यज्ञियानाम्। या ते काकुत्सुकृता या वरिष्ठा। यया
शश्वत्पिबसि मध्व ऊर्मिम्। तया पाहि प्र ते अध्वर्युरस्थात्। सन्ते
वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः। प्रातर्युजा वि बोधय। अश्विनावेह गच्छतम्।
अस्य सोमस्य पीतये। प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वम्। पुरा गृध्रादररुषः
पिबाथः। प्रातरहि यज्ञमश्विना दधाते। प्रशंसन्ति कवयः पूर्वभाजः।
प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत। न सायमस्ति देव्या अजुष्टम्। उतान्यो
अस्मद्यजते विचायः। पूर्वः पूर्वो यजमानो वर्नीयान्॥३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतं नो दाशन्नामाभिश्चोर्गमेम सप्रथा भजामहे विशन्तु याह्यर्वाङ्च्छं पिबाथृष्पद्व॥—————[३]

नक्तं जाताऽस्योषधे। रामे कृष्णे असिंक्रि च। इदं रजनि रजय।
किलासं पलितं च यत्। किलासंश्च पलितं च। निरितो नाशया पृषत्।
आ नः स्वो अश्नुतां वर्णः। परां श्वेतानि पातय। असितन्ते निलयनम्।
आस्थानमसितन्तव॥३४॥

असिंक्रियस्योषधे। निरितो नाशया पृषत्। अस्थिजस्य किलासस्य।
तनूजस्य च यत्त्वचि। कृत्यया कृतस्य ब्रह्मणा। लक्ष्मं श्वेतमनीनशम्।
सरूपा नाम ते माता। सरूपो नाम ते पिता। सरूपाऽस्योषधे सा।

सरूपमिदं कृधि॥३५॥

शुन९ हुवेम मघवानमिन्द्रम्। अस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ। शृण्वन्तमुग्रमृतये
समत्सु। घ्नन्तं वृत्राणि सञ्जितं धनानाम्। धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु। नि
वो वना जिहते यामं नो भिया। कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः। युधे यदुग्राः
पृषतीरयुग्ध्वम्। प्रवेपयन्ति पर्वतान्। विविञ्चन्ति वनस्पतीन्॥३६॥

प्रोवारत मरुतो दुर्मदा इव। देवासः सर्वया विशा। पुरुत्रा हि सदृङ्क्षि।
विशो विश्वा अनु प्रभु। समत्सु त्वा हवामहे। समत्स्वग्निमवसे। वाजयन्तो
हवामहे। वाजेषु चित्रराधसम्। सङ्गच्छध्व९ संवदध्वम्। सब्रौ मना९सि
जानताम्॥३७॥

देवा भागं यथा पूर्वे। सञ्जानाना उपासत। समानो मन्त्रः समितिः समानी।
समानं मनः सह चित्तमेषाम्। समानङ्केतो अभि स९ रभध्वम्। संज्ञानेन वो
हविषा यजामः। समानी व आकूतिः। समाना हृदयानि वः। समानमस्तु
वो मनः। यथा वः सुसहासति॥३८॥

संज्ञानन्नः स्वैः। संज्ञानमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्। इहास्मासु नियच्छतम्।
संज्ञानं मे बृहस्पतिः। संज्ञान९ सविता करत्। संज्ञानमश्विना युवम्। इह
मह्यं नि यच्छतम्। उपं च्छायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिष्ट्वम्। शिवेभिर्द्य परिपाहि
नो गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे। रक्षा माकिर्नो अघश९स ईशत।
मदेमदे हि नो ददुः। यूथा गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरूशता। उभया हस्त्या
वसु। शिशीहि राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शर्चीवस्तव द९सना। आ तू न इन्द्र भाजय।

गोष्वश्वेषु शुभ्रुषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यद्वेवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्।
आदित्यास्तस्मान्मा यूयम्। ऋतस्यर्तेन मुञ्चत। ऋतस्यर्तेनादित्याः॥४१॥

यजत्रा मुञ्चतेह मा। यज्ञैर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो न शेकिम। मेदस्वता
यजमानाः। सुचाऽऽज्येन जुह्वतः। अकामा वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोप
शेकिम। यदि दिवा यदि नक्तम्। एन एनस्योकरत्। भूतं मा तस्माद्भव्यं
च॥४२॥

द्रुपदादिव मुञ्चतु। द्रुपदादिवेन्मुमुचानः। स्विन्नः स्नात्वी मलादिव। पूतं
पवित्रेणेवाज्यम्। विश्वे मुञ्चन्तु मेनसः। उद्वयन्तमसस्परि। पश्यन्तो
ज्योतिरुत्तरम्। देवन्देवत्रा सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तव कृधि वनस्पतीञ्जानतामसन्ति वयं भरादित्याश्च नव च॥ [४]

वृषासो अ॒शुः पवते ह॒विष्मान्त॒सोमः॑। इन्द्रस्य भा॒ग ऋत॒युः श॒तायुः॑। स
मा वृषा॑णं वृष॒भं कृ॑णोतु। प्रि॒यं वि॒शा॒ सर्व॑वीर॒ सु॒वीरम्॑। कस्य वृषा॑ सु॒ते
सचा॑। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्। वृ॒त्रहा॑ सोम॒पीत॑ये। यस्ते॑ शृङ्ग वृषो॒नपा॑त्।
प्र॒णपा॑त्कुण्ड॒पाय्यः॑। न्य॒स्मिन्द॒ध्र आ मनः॑॥४४॥

त॒ स॒ध्रीची॑रू॒तयो॑ वृ॒ष्णि॒यानि॑। पौ॒स्यानि॑ नि॒युतः॑ स॒श्वुरिन्द्र॑म्। स॒मुद्रं
न सि॒न्ध॒व उ॒क्थ॑शु॒ष्माः। उ॒रु॒व्यच॑स॒ङ्गिर॒ आ वि॑शन्ति। इन्द्रा॑य॒ गिरो॑
अनि॑शितसर्गाः। अ॒पः प्रैर॑यन्त्सर्ग॒रस्य॑ बु॒ध्रात्। यो अक्षे॑णेव च॒क्रिया॑
शची॑भिः। विष्व॑क्त॒स्तम्भं॑ पृथि॒वीमु॑त द्याम्। अक्षो॑दय॒च्छव॑सा॒ क्षाम॑बु॒ध्रम्।
वा॒र्णवा॑त॒स्तवि॑षीभि॒रिन्द्रः॑॥४५॥

दृ॒ढान्यौ॑घ्रादु॒शमा॑न् ओजः॑। अवा॑भिनत्क॒कुभः॑ पर्व॒ताना॑म्। आ नो॑ अ॒ग्ने
सुके॑तुना॑। र॒यिं वि॒श्वायु॑पोषसम्। मा॒र्डीक॑न्धेहि जी॒वसे॑। त्व॒ सोम॑ म॒हे

भगम्। त्वं यू॒न ऋ॒ताय॒ते। दक्ष॑न्द्धा॒सि जी॒वसे॑। रथं॑ यु॒ञ्जते म॒रुतः॑ शु॒भे
सु॒गम्। सू॒रो न मि॑त्रावरु॒णा गवि॑ष्टिषु॥४६॥

रजा॑सि चि॒त्रा विच॑रन्ति त॒न्यवः॑। दि॒वः सं॒म्राजा॒ पय॑सा न उक्षतम्। वाच॑ः
सुमि॑त्रावरु॒णा वि॒राव॑तीम्। पु॒र्जन्य॑श्चि॒त्रां व॑दति त्वि॒षीम॑तीम्। अ॒भ्रा व॑सत
म॒रुतः॑ सु॒माय॑या। द्यां व॑र्षयतम॒रुणाम॑रे॒पसम्। अयु॑क्त स॒प्त शु॒न्युवः॑।
सू॒रो रथ॑स्य न॒प्रियः॑। ताभि॑र्याति स्वयु॑क्तिभिः। वहि॑ष्ठेभिर्वि॒हर॑न् यासि
तन्तु॑म्॥४७॥

अ॒व॒व्यय॑न्नसि॒तन्दे॒व व॒स्वः। दवि॑ध्वतो र॒श्मयः॑ सू॒र्यस्य॑। च॒र्मेवा॑वा॒धुस्त॑मो
अ॒प्स्वन्तः॑। पु॒र्जन्या॑य प्र गा॒यता॑। दि॒वस्पु॑त्राय मी॒ढुषे॑। स नो॑ य॒वसं॑मिच्छतु।
अच्छा॑ वद त॒वसं॑ङ्गीर्भि॒राभिः॑। स्तु॒हि पु॒र्जन्य॑न्नम॒साऽऽवि॑वास। कनि॑क्रदद्वृष॒भो
जी॒रदा॑नुः। रेतो॑ दधा॒त्वोष॑धीषु गर्भ॑म्॥४८॥

यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। गवां॑ कृ॒णोत्य॑र्वताम्। पु॒र्जन्यः॑ पु॒रुषी॑णा॒म्। तस्मा॑ इ॒दास्ये॑
ह॒विः। जू॒होता॑ मधु॒मत्त॑मम्। इडा॑न्नः सं॒यत॑ङ्करत्। ति॒स्रो यद॑ग्रे श॒रद॑स्त्वामित्।
शुचि॑ घृ॒तेन॑ शुच॑यः सप॒र्यन्। नामा॑नि चिद्व॒धिरे॑ य॒ज्ञिया॑नि। असू॑दयन्त त॒नुवः॑
सुजा॑ताः॥४९॥

इन्द्र॑श्च नः शु॒नासी॑रौ। इ॒मं य॒ज्ञं मि॑मिक्षतम्। गर्भ॑न्धत्स्व॒ स्वस्तये॑। ययो॑रि॒दं
विश्वं॑ भुव॑नमा वि॒वेश। ययो॑रान॒न्दो निहि॑तो म॒हश्च। शु॒नासी॑रावृ॒तुभिः॑
संवि॑दानौ। इन्द्र॑वन्तौ ह॒विरि॒दं जु॑षेथाम्। आघा॑ये अ॒ग्निमि॑न्धते। स्तृ॒णन्ति॑
ब॒र्हि॒रा॒नुष॑क्। येषा॑मिन्द्रो यु॒वा स॒खा। अ॒ग्न इन्द्र॑श्च मे॒दिना॑। ह॒थो
वृ॒त्राण्य॑प्रति। यु॒वः हि वृ॑त्र॒हन्त॑मा। याभ्या॑ सु॒वर॑जय॒न्नग्रं॑ ए॒व।
यावा॑तस्थ॒तुर्भुव॑नस्य म॒ध्ये। प्रच॑र्ष॒णी वृ॑षणा॒ वज्र॑बाहू। अ॒ग्नी इन्द्रा॑वृ॒त्रह॑णा
हु॒वे वा॑म्॥५०॥

मन् इन्द्रो गविंष्टिषु तन्तुङ्गर्भः सुजाताः सखाः सप्त च॥ [५]

उ॒त नः॑ प्रि॒या प्रि॒यासु॑। स॒प्तस्व॑सा सु॒जुष्टा॑। सर॑स्वती स्तोम्याऽभूत्। इ॒मा
जुह्वा॑नायुष्मदा नमो॑भिः। प्रति॑ स्तोमः सर॑स्वति जुष॑स्व। तव॑ शर्म॑न्प्रियत॑मे
दधा॑नाः। उप॑स्थेयाम शरण॑न्न वृक्ष॑म्। त्रिणि॑ प॒दा विच॑क्रमे। विष्णु॑र्गोपा
अदा॑भ्यः। ततो॑ धर्मा॑णि धा॒रयन्॑॥५१॥

तद॑स्य प्रि॒यम॑भि पाथो॑ अश्याम्। नरो॑ यत्र॑ देव॑यवो म॑दन्ति। उ॒रु॒क्रम॑स्य स
हि बन्धु॑रि॒त्या। विष्णोः॑ प॒दे पर॑मे मध्व॑ उत्सः। कृ॒त्वा॒दा अ॑स्थु श्रेष्ठः। अ॒द्य
त्वा॑ व॒न्वन्त्सु॑रे॒कणाः॑। म॒र्त आ॑नाश सुवृ॒क्तिम्। इ॒मा ब्र॑ह्म ब्रह्म॑वाह। प्रि॒या त
आ ब॒र्हिः सी॑दा। वी॒हि सू॑र पुरो॒डाश॑म्॥५२॥

उप॑ नः सू॒नवो॑ गिरः। शृ॒ण्वन्त्व॑मृ॒तस्य॑ ये। सु॒मृडी॒का भ॑वन्तु नः। अ॒द्या नो॑ देव
स॒वितः॑। प्र॒जाव॑त्सावीः सौभ॑गम्। परा॑ दुष्प्रि॒यः सु॒वा। वि॒श्वानि॑ देव स॒वितः॑।
दु॒रि॒तानि॑ परा॑ सु॒वा। यद्भ॒द्रन्त॑न्म आ सु॒वा। शुचि॑म॒र्कैर्बृ॑हस्पतिम्॥५३॥

अ॒ध्व॒रेषु॑ नमस्यत। अ॒ना॒म्यो॒ज आ च॑के। या धा॒रय॑न्त दे॒वा सु॑दक्षा
दक्ष॑पितारा। अ॒सुर्या॑य प्रम॑हसा। स इ॒त् क्षेति॑ सु॒धित॑ ओ॒कसि॑ स्वे। तस्मा॑
इडा॑ पि॒न्वते॑ वि॒श्वदा॑नी। तस्मै॑ वि॒शः स्व॑यमे॒वान॑मन्ति। यस्मि॑न्ब्र॒ह्मा रा॒जनि॑
पूर्व॑ एति। स॒कू॒तिमि॑न्द्र स॒च्यु॒तिम्। स॒च्यु॒तिञ्ज॑घन॑च्युतिम्॥५४॥

क॒नात्का॑भान्न आ भ॑र। प्र॒य॒प्स्यन्नि॑व स॒क्थ्यौ॑। वि न॑ इन्द्र मृ॒धो ज॑हि।
कनी॑खुनदिव सा॒पयन्॑। अ॒भि नः॑ सु॒ष्टुति॑न्नय। प्र॒जाप॑तिः स्त्रि॒यां यशः॑।
मुष्क॑यो॒रद॑धा॒त्सप॑म्। का॒मस्य॑ तृ॒प्तिमा॑न॒न्दम्। तस्या॑ग्ने भा॒जये॑ह मा॑। मोदः॑
प्र॒मोद॑ आ॒नन्दः॑॥५५॥

मुष्क॑यो॒र्निहि॑तः स॒पः। सृ॒त्वेव॑ का॒मस्य॑ तृ॒प्याणि॑। दक्षि॑णानां प्रति॒ग्रहे॑।
मन॑सश्चित्तमाकू॒तिम्। वा॒चः स॒त्यम॑शीमहि। प॒शूना॑ रूप॒मन्न॑स्य। यशः॑ श्रीः

श्रयतां मयि। यथाऽहमस्या अतृपः स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया। एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह तत्। हन्तेति सत्यश्चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति। आपस्तत्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्। वैश्वानरात्पुरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरङ्क्षेत्रजित्याय देवाः। येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सन्न विभृता पुरूणि। वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः। पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुप ब्रुवे। बृहतीमृतये दिवम्। विश्वं बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति न दंभाति तस्करः। नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाश्च याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह। न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते। न सङ्स्कृतत्रमुप यन्ति ता अभि। उरुगायमभयं तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि चरन्ति यज्वनः॥५९॥

रात्री व्यंख्यदायती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि श्रियोऽधिता उप ते गा इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः। रात्री स्तोमं न जिग्युषी। देवीं वाचमजनयन्त देवाः। तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति। सा नो मन्द्रेषमूर्जन्दुहाना। धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि। राष्ट्री देवानां त्रिषसाद मन्द्रा। चतस्र ऊर्जन्दुदुहे पयांसि। क्व स्विदस्याः परमं जंगाम। गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती।

एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभ्रुवृषी। सहस्राक्षरा परमे
 व्योमन्। तस्याः समुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥
 ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा जनेयन्विश्वकर्मा।
 मरुत्वाः अस्तु गणवान्सजातवान्। अस्य सुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्।
 सपत्न्या वाचं मनसा उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजाःसि। सुषा सपत्न्या
 श्वशुरोऽयमस्तु। अयं शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं वा जयतु वाजसातौ।
 अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः। सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः
 समिधान उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्द्याम्॥६२॥

धारयन्पुरुडाशं बृहस्पतिं जघनच्युतिमानन्दो भगंस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो वाजसातौ चत्वारि
 च॥

[६]

वृषाऽस्यः शुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः कर्मण्यो हितो
 बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्। विष्वान् विष्णो भवतु। अयं यो मामको
 वृषा। अथो इन्द्र इव देवेभ्यः। वि ब्रवीतु जनेभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्।
 अथो अधिपतिं विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः सुवृषभः।
 कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल प्रगाणेन। वृषभेण यजामहे।
 वृषभेण यजमानाः। अकूरेणेव सर्पिषा। मृधश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च
 जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति शत्रुमायन्तम्। अथो
 हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्। अग्रं उद्धिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं
 तनुवा मेरयस्व। नीचा विश्वा अभितिष्ठाभिमातीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो
 अस्ति। उरुं नो लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि॑ प्रेहि॒ प्र भ॑रा॒ सह॑स्व। मा विवे॑नो॒ वि शृ॑णुष्व। जने॑षु। उदी॑डितो
वृष॑भ॒ तिष्ठ॑ शुष्मैः॑। इन्द्र॒ शत्रू॑न्पु॒रो अ॒स्माकं॑ यु॒ध्य। अग्ने॒ जेता॒ त्वं ज॑य।
शत्रू॑न्सह॒स ओज॑सा। वि शत्रू॑न् विमृ॒धो नुद॑। ए॒तन्ते॒ स्तोम॑न्तुविजा॒त विप्रः॑।
रथं॑ न धी॒रः स्व॑पा॒ अत॑क्षम्। यदीद॑ग्रे॒ प्रतित्व॑न्दै॒व ह॑र्याः॥६६॥

सुव॑र्वतीर॒प ए॑ना जयेम। यो घृ॒तेना॒भिमा॑नितः। इन्द्र॒ जैत्रा॑य जज्ञिषे। स
नः॑ सङ्का॑सु पा॒रय॑। पृ॒तना॒साह्ये॑षु च। इन्द्रो॑ जिगाय पृथि॒वीम्। अन्तरि॑क्ष॒ः
सुव॑र्म॒हत्। वृ॒त्रहा पु॑रु॒चेत॑नः। इन्द्रो॑ जिगाय॒ सह॑सा॒ सहा॑सि। इन्द्रो॑ जिगाय॒
पृ॒तनानि॑ वि॒श्वो॥६७॥

इन्द्रो॑ जा॒तो वि पु॑रो॒ रुरो॑ज। स नः॑ प॒र॒स्पा वरि॑वः कृ॒णोतु॑। अ॒यं
कृ॒तुरगृ॑भीतः। वि॒श्वजि॑दु॒द्भिदि॒त्सोमः॑। ऋषि॑र्विप्रः॒ काव्ये॑न। वा॒युरग्रे॑गा
यज्ञ॑प्रीः। सा॒कङ्ग॒न्मन॑सा य॒ज्ञम्। शि॒वो नि॒युद्धिः॑ शि॒वाभिः॑। वा॒यो शु॒क्रो
अ॒यामि॑ ते। मध्वो॒ अग्रं॑ दि॒विष्टि॑षु॥६८॥

आ या॑हि॒ सोमं॑ पी॒तये॑। स्वा॒रु॒हो दे॑व॒ नियु॑त्व॒ता। इ॒ममि॑न्द्र॒ वर्ध॑य
क्ष॒त्रिया॑णाम्। अ॒यं वि॒शां वि॒शप॑तिरस्तु॒ राजा॑। अ॒स्मा इन्द्र॑ म॒हि वर्चा॑सि
धेहि॑। अ॒वर्च॑सङ्क॒णुहि॑ शत्रु॑मस्या। इ॒ममा भ॑ज॒ ग्रामे॑ अ॒श्वेषु॑ गो॒षु। नि॒र॒मुं
भ॑ज॒ योऽमि॑त्रो॒ अस्या॑। वर्ष्म॑न् क्ष॒त्रस्य॑ क॒कुभि॑ श्रयस्व। ततो॑ न उ॒ग्रो वि
भ॑जा॒ वसू॑नि॥६९॥

अ॒स्मे द्या॑वापृथि॒वी भू॑रि॒ वाम॑म्। सन्दु॑हाथाङ्घ्रि॒र्मदु॑धे॒व धे॑नुः। अ॒यं राजा॑ प्रि॒य
इन्द्र॑स्य भूयात्। प्रि॒यो गवा॑मोष॒धीना॑मु॒तापा॑म्। यु॒नज्मि॑ त उ॒त्तरा॑व॒न्तमि॑न्द्र॒म।
येन॑ जया॑सि॒ न परा॑ जया॑सै। स त्वा॑ऽकरेकवृष॒भं स्वाना॑म्। अथो॑
राज॑न्नु॒त्तमं॑ मा॒न॒वाना॑म्। उ॒त्तर॑स्त्वमधे॒रे ते स॒पत्नाः॑। ए॒कवृषा॑ इन्द्र॑सखा
जिगी॑वान्॥७०॥

विश्वा आशाः पृतनाः सञ्जयं जयन्। अभि तिष्ठ शत्रूयतः संहस्व। तुभ्यं
भरन्ति क्षितयो यविष्ठ। बलिमग्ने अन्तित ओत दूरात्। आ भन्दिष्ठस्य
सुमतिश्चिकिद्धि। बृहत्तं अग्ने महि शर्म भद्रम्। यो देह्यो अनमयद्वधस्त्रैः। यो
अर्यपत्नीरुषसश्चकार। स निरुध्या नहुषो यह्यो अग्निः। विशश्चक्रे बलिहृतः
सहोभिः॥७१॥

प्र सद्यो अग्ने अत्येष्यन्यान्। आविर्यस्मै चारुतरो बभूथ। ईडेन्यो वपुष्यो
विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्। ब्रह्मज्येष्ठा वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्ने
ज्येष्ठं दिवमा ततान। ऋतस्य ब्रह्म प्रथमोत जज्ञे। तेनार्हति ब्रह्मणा
स्पर्धितुङ्कः। ब्रह्म सुचो घृतवतीः। ब्रह्मणा स्वरवो मिताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः। शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां
सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः।
नमः सखिभ्यः सन्नान्माऽवंगात। अभिभूरग्निरंतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य
पृतना अभिश्रीः। जुषाणो म आहुतिं मामहिष्ट। हत्वा सपत्नान् वरिवस्करन्नः।
ईशानन्त्वा भुवनानामभिश्चियम्। स्तौम्यग्र उरुकृतं सुवीरम्। हविर्जुषाणः
सपत्नां अभिभूरसि। जहि शत्रून् रप मृधो नुदस्व॥७३॥

विशां जंयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिर्विष्टिषु वसूनि जिगीवान्त्सहोभिर्मिता नंश्चत्वारि च॥—————[७]

स प्रत्नवन्नवीयसा। अग्ने द्युम्नेन संयता। बृहत्तन्थ भानुना। नवन्तु
स्तोममग्नये। दिवः श्येनाय जीजनम्। वसोः कुविद्वनार्ति नः। स्वारुहा
यस्य श्रियो दृशे। रयिर्वीरवतो यथा। अग्ने यज्ञस्य चेततः। अदाभ्यः
पुरणुता॥७४॥

अग्निर्विशां मानुषीणाम्। तूर्णी रथः सदा नवः। नवः सोमाय वाजिनै।

आज्यं पयंसोऽजनि। जुष्टं शुचितमं वसु। नवः सोम जुषस्व नः।
पीयूषस्येह तृप्नुहि। यस्तं भाग ऋता वयम्। नवस्य सोम ते वयम्। आ
सुमतिं वृणीमहे॥७५॥

स नो रास्व सहस्रिणः। नवः हविर्जुषस्व नः। ऋतुभिः सोम भूतमम्। तदङ्ग
प्रतिहर्य नः। राजन्त्सोम स्वस्तये। नवः स्तोमन्नवः हविः। इन्द्राग्निभ्यां नि
वेदय। तज्जुषेतां सचेतसा। शुचिन्नु स्तोमन्नवजातमद्य। इन्द्राग्नी वृत्रहणा
जुषेथाम्॥७६॥

उभा हि वाः सुहवा जोहवीमि। ता वाजः सद्य उशते धेष्ठा। अग्निरिन्द्रो
नवस्य नः। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। इह देवौ सहस्रिणौ। यज्ञन्न आ
हि गच्छताम्। वसुमन्तः सुवर्विदम्। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। अग्निरिन्द्रो
नवस्य नः। विश्वान्देवाः स्तर्पयत॥७७॥

हविषोऽस्य नवस्य नः। सुवर्विदो हि जज्ञिरे। एदं बर्हिः सुष्टरीमा नवेन।
अयं यज्ञो यजमानस्य भागः। अयं बभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा
इदमद्यागमिष्ठाः। इमे नु द्यावापृथिवी समीची। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशसन्धिया।
आऽस्मै पृणीतां भुवनानि विश्वा। प्रजां पुष्टिममृतन्नवेन॥७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहातै। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं यज्ञं जुषमाणे नवेन।
समीची द्यावापृथिवी घृताची। यविष्ठो हव्यवाहनः। चित्रभानुर्घृतासुतिः।
नवजातो वि रोचसे। अग्ने तत्तं महित्वनम्। त्वमग्ने देवताभ्यः। भागे देव
न मीयसे॥७९॥

स एना विद्वान् यक्ष्यसि। नवः स्तोमं जुषस्व नः। अग्निः प्रथमः प्राश्नातु।
स हि वेद यथा हविः। शिवा अस्मभ्यमोषधीः। कृणोतु विश्वचर्षणिः। भद्रान्नः
श्रेयः समनैष्ट देवाः। त्वयाऽवसेन समशीमहि त्वा। स नो मयोभूः पितो

आ वि॑शस्व। शन्तो॒काय॑ त॒नुवे॑ स्यो॒नः। ए॒तमु॒ त्यं म॑धु॒ना संयु॑तं यवम्।
 सर॑स्वत्या॒ अधि॑म॒नाव॑च॒र्कषुः। इन्द्र॑ आसी॒त्सीर॑पतिः श॒तक्र॑तुः। की॒नाशा॑
 आसन्म॒रुतः॑ सु॒दान॑वः॥८०॥

पुर॒ए॒ता वृ॑णीमहे जुषे॒थान्त॑र्पयता॒मृत॑न्नवे॒न मी॒यसे॑ स्यो॒नश्च॒त्वारि॑ च॥ [८]

जुष्ट॑श्चक्षु॒षो जु॑ष्टी॒नरो॑ नक्त॒ज्जा॒ता वृषा॑स उ॒त नो॒ वृषा॑ऽस्य॒ःशुः स॑प्र॒ब॒वद्द॑ष्टौ॥८॥

जुष्टो॑ म॒न्युर्भ॑गो जुष्टी॒ नरो॑ हरि॑वर्षस॒ङ्गिः शि॒प्रिन्वा॑जानामु॒त नः॑ प्रि॒या य॒द्वाग्व॑द॒न्ती वि॒श्वा आ॒शा अ॒शीतिः॥८०॥

जुष्टः॑ सु॒दान॑वः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः
 समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा बहु॒धा ब॒हूनि॑। स इ॒त्सर्वं॑ व्या॒नशे॑।
यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑द्ददात् क्षे॒त्रिय॑ध्व॒गद्व॑षा। तमि॒त्प्रा॑णं म॒न॒सोप॑
शि॒क्षत॑। अ॒ग्रं दे॒वाना॑मि॒दम॑त्तु नो ह॒विः। म॒न॒सश्चि॑त्ते॒दम्। भू॑तं भ॒व्यं च॑ गु॒प्यते॑।
तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒म॑ ह॒वम्। म॒नः श्रे॑य॒सिश्रे॑य॒सि।
कर्म॑न् य॒ज्ञप॑ति॒न्दध॑त्। जुष॑ता॒ मे वा॒गि॒द॑ ह॒विः। वि॒राड्वे॒वी पु॒रोहि॑ता।
ह॒व्य॒वाड॑न॒पायि॑नी। यया॑ रू॒पाणि॑ बहु॒धा व॑द॒न्ति। पे॒शा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे
ज॒नित्रे॑। सा नो॑ वि॒राड॑न॒पस्फु॑रन्ती॥२॥

वा॒ग्दे॒वी जु॑षतामि॒द॑ ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॑ न्य॒क्तम्। अ॒स्य
वि॒ज्ञाना॑य बहु॒धा नि॒धी॑यते। तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। मा नो॑ हासीद्विचक्ष॒णम्।
आयु॑रि॒न्नः प्रती॑र्यताम्। अ॒न॒न्धाश्चक्षु॑षा व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि।
सुव॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति॑ स॒त्यम्। श्रोत्रे॑ण॒ वाचं॑
बहु॑धो॒द्यमा॑नाम्। श्रोत्रे॑ण॒ मोद॑श्च॒ मह॑श्च श्रूयते। श्रोत्रे॑ण॒ सर्वा॑ दि॒श आ
शृ॒णोमि॑। येन॒ प्रा॒च्या उ॒त दक्षि॑णा। प्र॒ती॒च्यै दि॒शः शृ॒ण्वन्त्यु॑त्त॒रात्। तदि॒च्छोत्रं॑
बहु॑धो॒द्यमा॑नम्। अ॒रान्न॑ ने॒मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव॥३॥

अ॒ग्रि॒यम॑न॒पस्फु॑रन्ती स॒त्यं स॒प्त च॑॥

[१]

उ॒देहि॑ वा॒जि॒न्यो अ॑स्य॒प्स्वन्तः॑। इ॒दं रा॒ष्ट्रमा॑ वि॒श सूनृ॑ता॒वत्। यो
रोहि॑तो॒ विश्व॑मि॒दञ्ज॑जानं। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु॑ सु॒धितान्द॑धातु। रोह॑रोह॑रोहि॑त
आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं ज॒नुषा॑मु॒पस्थ॑म्। ताभिः॑ स॒र॒ब्धो अ॒विद॑थ्यदु॒र्वीः।

गा॒तुं प्र॒पश्य॑न्नि॒ह रा॒ष्ट्रमा॑ऽहोः। आ॑ऽहार्षी॒द्राष्ट्र॑मि॒ह रोहि॑तः। मृ॒धो
व्या॑स्थदभयं नो अस्तु॥४॥

अ॒स्मभ्यं॑ द्यावा॒पृथि॒वी श॑क्करीभिः। रा॒ष्ट्रन्दु॑हाथामि॒ह रे॒वती॑भिः। वि॒मंम॑र्श
रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः प्र॒रुहो॑ रुहंश्च। दि॒वंङ्ग॑त्वायं म॒हता॑ म॒हिम्ना॑।
वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नन्तु पयंसा॒ स्वेन॑। यास्ते॒ विश॑स्तपसा सं बभूवुः। गा॒य॒त्रं
व॒त्सम॑नु तास्त॒ आऽगुः॑। तास्त्वा वि॑शन्तु म॒हसा॒ स्वेन॑। सं मा॑ता पु॒त्रो
अ॒भ्यैतु॑ रोहि॑तः॥५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इ॒न्द्रेण॑ स॒युजा॒ प्रमृ॑णीथ॒ शत्रू॑न्। आ वो॒ रोहि॑तो
अ॒शृणो॑दभिद्यवः। त्रि॒सं॒प्तासो॑ मरुतः स्वादुस॒म्मुदः॑। रोहि॑तो द्यावा॒पृथि॒वी
ज॑जान। तस्मि॒न्स्तन्तु॑ परमे॒ष्ठी त॑तान। तस्मि॒ञ्छि॒श्रिये॑ अ॒ज एक॑पात्।
अ॒दृ॒ह॒द्यावा॑पृथि॒वी बल॑ेन। रोहि॑तो द्यावा॒पृथि॒वी अ॒दृ॒हत्। तेन॒ सुवः॑
स्त॒भि॒तन्ते॑न॒ नाकः॑॥६॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे रज॑सो वि॒मानः॑। तेन॑ दे॒वाः सुव॑रन्वविन्दन्। सु॒शेवं॑त्वा भा॒नवो॑
दी॒दिवा॑सम्। स॒म॒ग्रासो॑ जु॒हो जा॑तवेदः। उ॒क्षन्ति॑ त्वा वा॒जिन॑मा घृ॒तेन॑।
स॑स॒मग्रे॑ युवसे भोज॑नानि। अ॒ग्रे श॑र्धं म॒हते॑ सौभ॑गाय। तव॑ द्यु॒म॒न्युत्त॑मानि
सन्तु। सञ्जा॑स्प॒त्यं सु॒यम॑मा कृ॒णुष्व। श॒त्रूय॑ताम॒भि ति॑ष्ठा॒ महा॑सि॥७॥

अ॒स्वेतु॑ रोहि॑तो॒ नाको॑ महा॑सि॥ [२]

पुन॑र्न इन्द्रो॑ म॒घवा॑ ददातु। धना॑नि श॒क्रो धन्यः॑ सु॒राधाः॑। अ॒र्वाची॑नं कृ॒णुतां॑
याचि॑तो मनः। श्रु॒ष्टी नो॑ अ॒स्य ह॒विषो॑ जुषाणः। यानि॑ नोऽजि॒नन्ध॑नानि।
ज॒हर्थ॑ शूर म॒न्युना॑। इन्द्रा॑नु॒विन्द॑ न॒स्तानि॑। अ॒नेन॑ ह॒विषा॒ पुनः॑। इन्द्र॑
आशा॑भ्यः परि॑। सर्वा॑भ्योऽभय॑ङ्करत्॥८॥

जेता॒ शत्रून् विच॑र्षणिः। आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा॒ समृ॑धे॒ त्वा। पुरो॑ द॒धे
अमृ॑त॒त्वाय॑ जी॒वसे॑। आकू॑तिम॒स्याव॑से। काम॑मस्य॒ समृ॑द्धौ। इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॒
धियः॑। आकू॑तिं दे॒वीं मन॑सः पुरो॑ द॒धे। य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु।
यदि॑च्छामि॒ मन॑सा॒ सका॑मः। वि॒देय॑मेन॒द्धृद॑ये॒ निवि॑ष्टम्॥९॥

सेद॑ग्निर॒ग्नी॒रत्यै॑त्य॒न्यान्। यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः। सु॒हस्र॑पाथा
अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑। आशा॑नान्त्वाऽऽशा॒पाले॑भ्यः। च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृतै॑भ्यः। इ॒दं
भू॒तस्या॑र्घ्य॒क्षेभ्यः॑। वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। विश्वा॒ आशा॒ मधु॑ना॒ स॒ संजा॑मि।
अ॒नमी॒वा आप॒ ओष॑धयो भवन्तु। अ॒यं यज॑मानो मृ॒धो व्य॑स्यताम्॥१०॥

अ॒गृभी॑ताः प॒शवः॑ सन्तु॒ सर्वे॑। अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॒णो मि॒त्र इन्द्रः॑। बृ॒हस्प॑तिः
सवि॑ता यः स॒हस्री॑। पू॒षा नो॑ गो॒भिरव॑सा॒ सर॑स्वती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ सम॑नक्तु
य॒ज्ञैः। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ दध॑ती॒ सर॑स्वती। पू॒षा भग॑स्र॒ सवि॑ता नो॑ ददातु।
बृ॒हस्प॑तिर्द॒ददिन्द्रः॑ स॒हस्र॑म्। मि॒त्रो दा॒ता वरु॑णः सोमो॑ अ॒ग्निः॥११॥

क॒र्त्तुर्विष्टम॑स्य॒तान्न॑व॒ च॥

[३]

आ नो॑ भ॒र् भग॑मिन्द्र द्युम॒न्तम्। नि ते॑ दे॒ष्णस्य॑ धीमहि प्र॒रेके। उ॒र्व इ॒व
प॒प्रथे॑ कामो॒ अस्मे॑। तमा॑पृ॒णा वसु॑पते॒ वसू॑नाम्। इ॒मङ्काम॑ म॒न्दया॒ गोभिर॑श्वैः।
च॒न्द्रवं॑ता रा॒धसा॑ प॒प्रथ॑श्च। सु॒वर्य॑वो म॒तिभि॑स्तु॒भ्यं वि॒प्राः। इन्द्रा॑य॒ वाहः॑
कु॒शिका॑सो अ॒क्रन्। इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑णि प्रवोच॑म्। या॒नि च॒कार॑ प्रथ॒मानि॑
व॒ज्री॥१२॥

अ॒ह॒न्नहि॑मन्व॒पस्त॑तर्द। प्रव॒क्षणा॑ अभि॒नत्प॑र्व॒ताना॑म्। अ॒ह॒न्नहि॑ पर्व॒ते
शि॒श्रिया॑णम्। त्वष्टा॑ऽस्मै॒ वज्र॑ऽस्व॒र्यन्त॑तक्ष। वा॒श्रा इ॒व धे॑नवः
स्य॒न्दमा॑नाः। अ॒ञ्जः स॒मुद्र॑मव॒ जग्मु॑रापः। वृ॒षाय॑मा॒णोऽवृ॑णीत॒ सोम॑म्।

त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सुतस्य। आ सायकं मघवां दत्त वज्रम्। अहन्नेनं प्रथमजा महीनाम्॥१३॥

यदिन्द्राहन्प्रथमजा महीनाम्। आन्मायिनाममिनाः प्रोत मायाः। आत्सूर्य जनयन्धामुपासम्। तादीक्रा शत्रून् किलाविवित्से। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे। महावीरन्तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिषु इन्द्रशत्रुः। विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे। तरणिर्न शिश्रथत्। श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे। विश्वस्मा इत्सुकृते वारमृण्वति। अग्निद्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुञ्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामं नो अग्ने अभिहर्य दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दृढः। आ नो रयिं बहुलाङ्गोमतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्। अश्विना यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्। इमौ पशून् रक्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्। प्रते महे संरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे मतिम्। इदं नो हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा हवीषि। इमानि ते दुरिता सौभंगानि। तेभिर्वयं सुभगांसः स्याम॥१७॥

वज्रहीनामृजीषं व्यृण्वति रक्षतु नो रयिं सौभंगान्येकं च॥ [४]

यज्ञो रायो यज्ञ ईशे वसूनाम्। यज्ञः सस्यानामुत सुक्षितीनाम्। यज्ञ इष्टः

पूर्वचित्तिं दधातु। यज्ञो ब्रह्मण्वा९ अप्येतु देवान्। अयं यज्ञो वर्धताङ्गोभिरश्वैः।
 इयं वेदिः स्वपत्या सुवीरा। इदं बरुहिरतिं बरुही९ष्यन्या। इमं यज्ञं विश्वे
 अवन्तु देवाः। भग एव भगवा९ अस्तु देवाः। तेन वयं भगवन्तः स्याम॥१८॥
 तन्त्वा भग सर्व इज्जोहवीमि। स नो भग पुरएता भवेह। भग प्रणेतुर्भग
 सत्यराधः। भगेमान्धियमुदव ददन्नः। भग प्र णो जनय गोभिरश्वैः। भग
 प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम। शश्वतीः समा उपयन्ति लोकाः। शश्वतीः समा
 उपयन्त्यापः। इष्टं पूर्त९ शश्वतीना९ समा९ शाश्वतेन। हविषेष्वाऽनन्तं
 लोकं परमा रुरोह॥१९॥

इयमेव सा या प्रथमा व्यौच्छत्। सा रूपाणि कुरुते पञ्च देवी। द्वे स्वसारौ
 वयतस्तत्रमेतत्। सनातनं वितत९ षण्मयूखम्। अवान्या९स्तन्तून्किरतो
 धत्तो अन्यान्। नावपृज्याते न गमाते अन्तम्। आ वो यन्तूदवाहासौ
 अद्य। वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति। अयं यो अग्निर्मरुतः समिद्धः। एतं
 जुषध्वङ्कवयो युवानः॥२०॥

धारावरा मरुतो धृष्णुवोजसः। मृगा न भीमास्तविषेभिर्रुर्मिभिः। अग्नयो न
 शुशुचाना ऋजीषिणः। भूमिन्धमन्त उप गा अवृण्वत। वि चक्रमे त्रिदेवः।
 आ वेधसन्नीलपृष्ठं बृहन्तम्। बृहस्पति९ सदाने सादयध्वम्। सादद्योनिन्दम
 आ दीदिवा९सम्। हिरण्यवर्णमरुष९ सपेमा। स हि शुचिः शतपत्रः स
 शुन्ध्युः॥२१॥

हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः। बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्वाः। पूरू सखिभ्य
 आसुतिं करिष्ठः। पूष९ स्तवं व्रते वयम्। नरिष्येम कदाचन। स्तोतारस्त
 इह स्मसि। यास्ते पूषन्ना वो अन्तः समुद्रे। हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति।
 याभिर्यासि दूत्या९ सूर्यस्य। कामेन कृतश्रवं इच्छमानः॥२२॥

अ॒र॒ण्यान्य॒र॒ण्यान्य॒सौ। या प्रे॒व नश्य॑सि। क॒था ग्रा॒मं न पृ॑च्छसि। न त्वा॒भीरि॑व
विन्द॒ती ३। वृषा॒र॒वाय॒ वद॑ते। यदु॒पाव॑ति चि॒च्चि॒कः। आ॒घा॒टीभि॑रिव धा॒वय॑न्।
अ॒र॒ण्यानि॑र्मही॒यते। उ॒त गा॒वं इ॒वा॒दन्। उ॒तो वे॒शमे॑व दृश्यते॥ २३॥

उ॒तो अ॒र॒ण्यानिः॑ सा॒यम्। श॒क॒टीरि॑व सर्ज॒ति। गा॒म॒ङ्गैष॑ आ ह्व॒यति।
दा॒र्व॒ङ्गैष॑ उपा॒वधी॑त्। वस॑न्न॒र॒ण्यान्या॑ सा॒यम्। अ॒क्रु॑क्ष॒दिति॑ मन्यते। न
वा अ॒र॒ण्यानि॑रह॒न्ति। अ॒न्यश्चे॒न्नाभि॑गच्छ॒ति। स्वा॒दोः फ॒लस्य॑ ज॒ग्ध्वा।
यत्र॒ का॒मं नि प॑द्यते। आ॒ञ्जन॑गन्धी॑ सु॒भीम्। ब॒ह्व॒न्नाम॑कृषी॒वलाम्। प्रा॒हं
मृ॒गाणां॑ मा॒तरम्। अ॒र॒ण्यानी॑म॒श॑सिषम्॥ २४॥

स्याम॒ रुरो॑ह॒ युवा॑नः शु॒न्यूरि॑च्छमा॒नो दृश्य॑ते निप॑द्यते च॒त्वारि॑ च॥ [५]

वा॒त्रह॑त्याय॒ शव॑से। पृ॒त॒नासा॑ह्याय॒ च। इन्द्र॒ त्वा वर्त॑यामसि। सु॒ब्रह्मा॑णं
वी॒र॒वंतं॑ बृ॒हन्त॑म्। उ॒रुं ग॑भी॒रं पृ॑थुबु॒धमिन्द्र॑। श्रु॒त॒र्षि॑मु॒ग्रम॑भिमाति॒षाह॑म्।
अ॒स्मभ्यं॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒ण॑ र॒यिं दा॑ः। क्षे॒त्रि॒ये त्वा॒ नि॒र्ऋ॒त्यै त्वा॑। द्रु॒हो मु॑श्चामि॒
वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्। अ॒ना॒गसं॑ ब्रह्म॒णे त्वा॒ करो॑मि॥ २५॥

शि॒वे ते॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। शं ते॒ अ॒ग्निः स॒हाद्वि॑रस्तु। शं द्यावा॑पृथि॒वी
स॒होष॑धीभिः। शम॒न्तरि॑क्ष॑ स॒ह वा॑तेन ते। शं ते॒ चत॑स्रः प्र॒दिशो॑ भवन्तु।
या दै॒वीश्चत॑स्रः प्र॒दिशः॑। वा॒त॒प॒त्नीर॑भि॒ सूर्यो॑ विच॒ष्टे। तासा॑न्त्वा ज॒रस॑ आ
द॒धामि॑। प्र य॒क्ष्म ए॒तु नि॒र्ऋ॒तिं प॒राचैः॑। अमो॑चि॒ यक्ष्मा॑द्वि॒रिता॑दव॒त्यै॥ २६॥

द्रु॒हः पा॒शा॒न्नि॒र्ऋ॒त्यै चो॑दमोचि। अ॒हा अ॒वर्ति॑मवि॒दत्स्यो॑नम्। अ॒प्य॒भूद्ब॒द्रे
सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒के। सूर्य॑मृ॒तं तम॑सो॒ ग्राह्या॑ यत्। दे॒वा अ॒मु॒श्च॒त्रसृ॑ज॒न्व्येन॑सः।
ए॒वम॒हमि॑मं क्षे॒त्रिया॑ञ्जामि॒श॑सात्। द्रु॒हो मु॑श्चामि॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्। बृ॒हस्प॑ते
यु॒वमिन्द्र॑श्च॒ वस्वः॑। दि॒व्यस्यै॑शा॒थे उ॒त पा॑रि॒थिव॑स्य। ध॒त्त॑ र॒यि॑ स्तु॒वते

कीरयेचित्॥ २७ ॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा जोहुवानाः। विश्वावृधमभि
ये रक्षमाणाः। येन हता दीर्घमध्वानमायन्। अनन्तमर्थमनिवर्त्यमानाः। यत्ते
सुजाते हिमवत्सु भेषजम्। मयोभूः शन्तमा यद्धृदोसि। ततो नो देहि सीबले।
अदो गिरिभ्यो अधि यत्प्रधावसि। सः शोभमाना कन्येव शुभ्रे॥ २८ ॥

तां त्वा मुद्गला हविषा वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा भाजयेह। पूर्वं देवा
अपरेणानुपश्यं जन्मभिः। जन्मान्यवरैः पराणि। वेदानि देवा अयमस्मीति
माम्। अहं हित्वा शरीरं जरसः परस्तात्। प्राणापानौ चक्षुः श्रोत्रम्।
वाचं मनसि सम्भृताम्। हित्वा शरीरं जरसः परस्तात्। आ भूतिम्भूतिं
वयमश्नवामहे। इमा एव ता उषसो याः प्रथमा व्यौच्छन्। ता देव्यः कुर्वते
पञ्चरूपा। शश्वतीर्नावपृज्यन्ति। न गमन्त्यन्तम्॥ २९ ॥

करोम्यवर्त्ये विच्छुभ्रेऽश्नवामहे चत्वारि च॥ [६]

वसूनां त्वाऽधीतेन। रुद्राणामूर्म्या। आदित्यानां तेजसा। विश्वेषां देवानां
ऋतुना। मरुतामेघा जुहोमि स्वाहा। अभिभूतिरहमागमम्। इन्द्रसखा
स्वायुधः। आस्वाशासु दुष्पहः। इदं वर्चो अग्निना दत्तमागात्। यशो भर्गः
सह ओजो बलं च॥ ३० ॥

दीर्घायुत्वायं शतशारदाय। प्रतिगृणामि महते वीर्याय। आयुरसि
विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। सर्वम् आयुर्भूयात्। सर्वमायुर्गेषम्।
भूर्भुवः सुवः। अग्निर्धर्मेणान्नादः। मृत्युर्धर्मेणान्नपतिः। ब्रह्म क्षत्रं स्वाहा॥ ३१ ॥
प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुरस्ता। यमः पन्थाः। चन्द्रमाः पुनरसुः स्वाहा।
अग्निरन्नादोऽन्नपतिः। अन्नाद्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। सोमो

राजा॑ राज॑पतिः। राज॑यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। वरु॑णः
स॒म्राट् स॒म्राट् पतिः। सा॒म्राज्य॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑॥३२॥

मित्रः॑ क्षत्रं॑ क्ष॒त्रप॑तिः। क्ष॒त्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। इन्द्रो॑
बलं॑ बल॑पतिः। बल॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। बृह॑स्पतिर्ब्रह्म
ब्रह्म॑पतिः। ब्रह्मा॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। स॒विता रा॒ष्ट्रः
रा॒ष्ट्रप॑तिः। रा॒ष्ट्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। पू॒षा वि॒शां वि॒द्वतिः।
वि॒शम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। सर॑स्वती॒ पुष्टिः पुष्टि॑पत्नी।
पुष्टि॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। त्वष्टा॑ पशूनां मि॒थुना॑नाः
रूप॑कृद्रूप॒पतिः। रू॒पेणा॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय प॒शून् ददा॑तु स्वाहा॑॥३३॥

च स्वाहा॑ सा॒म्राज्य॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑ वि॒शम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑ च॒त्वारि॑ च
(अग्निः सोमो वरु॑णो मि॒त्र इन्द्रो॑ बृह॑स्पतिः स॒विता पू॒षा सर॑स्वती॒ त्वष्टा॑ दश॑॥)॥—————[७]

स ई॑ पाहि॒ य ऋ॑जी॒षी तरु॑त्रः। यः शि॒प्रवान्वृ॑षभो यो म॑तीनाम्। यो
गो॑त्रभि॒द्वज्र॑भृद्यो ह॑रि॒ष्ठाः। स इन्द्र॑ चि॒त्राः अ॒भि तृ॑न्धि॒ वाजा॑न्। आ ते शु॒ष्मो
वृष॑भ ए॒तु प॒श्चात्। ओत्त॑राद॒धरा॑गा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिसमे॑त्व॒र्वाङ्।
इन्द्र॑ द्यु॒म्नः सु॒र्वव॑द्धेह्य॒स्मे। प्रोष्व॑स्मै पु॒रोर॑थम्। इन्द्रा॑य शूष॒मर्च॑त॥३४॥

अ॒भीके॑ चिदु॒ लोक॑कृत्। स॒ङ्गे स॒मत्सु॑ वृ॒त्रहा॑। अ॒स्माकं॑ बोधि॒ चोदि॑ता।
नभ॑न्तामन्य॒केषा॑म्। ज्या॒का अधि॑ धन्व॒सु। इन्द्र॑ व॒यः शु॑ना॒सीर॑म्। अ॒स्मिन्
य॒ज्ञे ह॑वामहे। आ वाजै॒रुप॑ नो गमत्। इन्द्रा॑य शु॒नासी॑राय। स्रु॒चा जु॑हुत
नो ह॒विः॥३५॥

जुष॑तां प्रति॒ मेधि॑रः। प्र ह॒व्यानि॑ घृ॒तव॑न्त्य॒स्मे। हर्य॑श्वाय॒ भर॑ता स॒जोषा॑ः।
इन्द्र॑र्तुभिर्ब्रह्म॑णा वावृ॒धानः॑। शु॒नासी॑री ह॒विरि॑दं जुष॒स्व। वयः॑ सु॒पर्णा
उप॑सेदु॒रिन्द्र॑म्। प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमू॑र्णुहि पू॒र्धि चक्षुः॑।

मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बृहन्न। बृहदिन्द्राय गायत॥३६॥

मरुतो वृत्रहन्तमम्। येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधः। देवं देवाय जागृवि। कामिहैकाः क इमे पतङ्गाः। मान्थालाः कुलिपरिमापतन्ति। अनावृतैनाम्प्रधमन्तु देवाः। सौपर्णं चक्षुस्तनुवा विदेय। एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तम्। नमस्याधीरममृतस्य गोपाम्। स नः शर्म त्रिवरूथं वियंसत्॥३७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तम्। हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतम्। यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः। ईशाना वार्याणाम्। क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्॥३८॥

अपो याचामि भेषजम्। अप्सु मे सोमो अब्रवीत्। अन्तर्विश्वानि भेषजा। अग्निं च विश्वशम्भुवम्। आपश्च विश्वभेषजीः। यदप्सु ते सरस्वति। गोष्वश्वेषु यन्मधु। तेन मे वाजिनीवति। मुखमङ्घ्रि सरस्वति। या सरस्वती वैशम्भल्या॥३९॥

तस्यां मे रास्व। तस्यांस्ते भक्षीय। तस्यांस्ते भूयिष्ठभाजो भूयास्म। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्रे। पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः। इहैव सन्तत्र सन्त त्वाऽग्रे। प्राणेन वाचा मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्॥४०॥

ज्योतिषा त्वा वैश्वानरेणोपतिष्ठे। अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्रे आरोह। अथा नो वर्धया रयिम्। या ते अग्रे यज्ञियां तनूस्तयेह्यारोहात्माऽऽत्मानम्। अच्छा वसूनि कृण्वन्नस्मे नर्या पुरूणि। यज्ञो भूत्वा यज्ञमासीद स्वां योनिम्। जातवेदो भुव आ जायमानः सक्षय एहि।

उपावरोह जातवेदः पुनस्त्वम्॥४१॥

देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन्। आयुः प्रजां रयिमस्मासु धेहि।
अजस्रो दीदिहि नो दुरोणे। तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुग्रम्। सत्रा
दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि। मंहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियोऽव्वर्तत्।
राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री। त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं
तुविशुष्मस्तृपत्। सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथाऽवशत्। स ई ममाद् महि
कर्म कर्तवे महामुरुम्॥४२॥

सैनं सश्वदेवं देवः सत्यमिन्दुं सत्य इन्द्रः। विदद्यतीं सरमा रुग्णमद्रेः।
महि पाथः पूर्यं सद्वियंक्रः। अग्रं नयत्सुपद्यक्षराणाम्। अच्छा रवं प्रथमा
जानतीगात्। विदद्रव्यं सरमा दृढमूर्वम्। येनानुकं मानुषी भोजते विद्।
आ ये विश्वाः स्वपत्यानि चक्रुः। कृण्वानासो अमृतत्वाय गातुम्। त्वं
नृभिर्नृपते देवहूतौ॥४३॥

भूरीणि वृत्वा हर्यश्व हंसि। त्वन्निदस्युश्चुमुरिम्। धुनिं चास्वापयो दभीतये
सुहन्तु। एवा पाहि प्रलथा मन्दतु त्वा। श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः। आविः
सुर्यं कृणुहि पीपिहीषः। जहि शत्रू रभि गा इन्द्र तन्धि। अग्ने बाधस्व
वि मृधो नुदस्व। अपामीवा अप रक्षांसि सेध। अस्मात्समुद्राद्वहतो दिवो
नः॥४४॥

अपां भूमानमुप नः सृजेह। यज्ञं प्रतितिष्ठ सुमतौ सुशेवा आ त्वा। वसूनि
पुरुधा विशन्तु। दीर्घमायुर्यजमानाय कृण्वन्। अधामृतेन जरितारमङ्घ्रि।
इन्द्रः शुनावद्वितनोति सीरम्। संवत्सरस्य प्रतिमाणमेतत्। अर्कस्य
ज्योतिस्तदिदास ज्येष्ठम्। संवत्सरं शुनवत्सीरमेतत्। इन्द्रस्य राधः

प्रय॑तं पु॒रु त्मना॑। तद॑र्करूपं वि॒मिमा॑नमेति। द्वा॒द॒शा॒रे प्र॒ति॒ति॒ष्ठ॒ती॒द्वृषा॑।
अ॒श्व॒य॒न्तो॑ गु॒व्य॒न्तो॑ वा॒ज॒य॒न्तः। ह॒वा॒म॒हे त्वोप॑गन्त॒वा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा
सु॒म॒तौ न॒वा॒याम्। व॒य॒मिन्द्र॑ त्वा शु॒नः हु॑वेम॥४५॥

अ॒र्च॒त॒ ह॒विर्गा॑यत य॒स॒स॒च॒र्ष॒णी॒नां वै॒श॒म्भ॒त्या हा॑सी॒त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तौ न॒स्मना॑ ष॒ट्॥ [८]

प्रा॒ण उ॒दे॒हि पु॒न॒रा नो॑ भर य॒ज्ञो रा॒यो वा॒त्र॒ह॒त्याय॑ वसू॒नाः स ई॑ पा॒ह्य॒ष्टौ॥८॥

प्रा॒णो र॑क्ष॒त्यगृ॑भीता धा॒राव॒रा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा पञ्च॑च॒त्वारि॑शत्॥४५॥

प्रा॒णः शु॒नः हु॑वेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒र्द्धीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न। म॒धुम॑तीं म॒धुम॑ता।
 सृ॒जामि॑ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ प॒च्यस्व। सर॑स्वत्यै प॒च्यस्व। इन्द्रा॑य
 सु॒त्राम्णो॑ प॒च्यस्व। परी॒तो पि॑ञ्चता सु॒तम्। सोमो॑ य उ॒त्तम॑ ह॒विः॥१॥

द॒धन्वा॑ यो न॒र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॑ सोम॒मद्रि॑भिः। पु॒नातु॑ ते परि॒स्रुत॑म्।
 सोम॑ सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण श॒श्वता॑ तना॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण।
 प्राङ्॒ख्सोमो॑ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण।
 प्र॒त्यङ्॒ख्सोमो॑ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः सखा॑। ब्र॒ह्म क्ष॑त्रं प॒वते॑ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। सुर॑या सोमः सु॒त
 आसु॑तो म॒दाय॑। शु॒क्रेण॑ देव दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि। रसे॑नान्नं यज॑मानाय धेहि।
 कु॒विद॒ङ्गं यव॑मन्तो॒ यव॑ञ्चित्। यथा॑ दान्त्य॑नुपूर्वं वि॒यूय॑। इहे॑हैषां कृणु॒त
 भो॒ज॒नानि॑। ये ब॒र्हिषो॑ नमो॑वृ॒क्तिं न ज॒ग्मुः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा
 जुष्टं॑ गृह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णो॑। ए॒ष ते॒ योनि॑स्तेज॑से त्वा। वी॒र्या॑य त्वा ब॒लाय॑
 त्वा। तेजो॑ऽसि तेजो॒ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि वी॒र्यं मयि॑ धेहि। ब॒लम॑सि
 ब॒लं मयि॑ धेहि। नाना॑ हि वा॑ देवहि॒तः स॒दः कृ॑तम्। मा स॒सृक्षा॑थां
 पर॑मे व्यो॒मन्। सुरा॑ त्वमसि॑ शु॒ष्मिणी॑ सोम॑ ए॒षः। मा मा॑ हि॒सीः स्वां
 योनि॑मावि॒शन्॥४॥

उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्या॒श्विनं॑ तेजः। सा॒र॒स्वतं॑ वी॒र्य॑म्। ऐन्द्रं॑ ब॒लम्। ए॒ष ते॒
 योनि॑र्मो॒दाय॑ त्वा। आ॒न॒न्दाय॑ त्वा म॒हसे॑ त्वा। ओजो॑ऽस्यो॒जो मयि॑ धेहि।

म॒न्युर॑सि म॒न्युं मयि॑ धेहि। महो॑ऽसि महो मयि॑ धेहि। सहो॑ऽसि सहो मयि॑
धेहि। या व्याघ्रं विषू॑चिका। उ॒भौ वृ॒कं च॑ रक्ष॑ति। श्ये॒नं प॑त॒त्रिण॑ः सि॒ः ह॒म्।
सेमं पा॒त्वः ह॑सः। स॒म्पृचः॑ स्थ॒ सं मा॑ भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्ग। वि॒पृचः॑ स्थ॒ वि मा॑
पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्ग॥ ५॥

हविः प्रत्यङ्गसोमो अतिद्रुतो गृह्याम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥ [१]

सोमो॑ राजाऽमृत॑ः सु॒तः। ऋ॒जीषे॑णा॒जहान्मृ॑त्युम्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्।
वि॒पान॑ः शु॒क्रम॒न्धसः॑। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्। इ॒दं प॒योऽमृतं॑ मधु॑। सोमं॑ म॒द्ध्यो
व्य॑पिबत्। छ॒न्दसा॑ ह॒ः सः शु॑चि॒षत्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒द्ध्यः क्षी॑रं
व्य॑पिबत्॥ ६॥

ऋ॒ङ्ङि॒रसो॑ धि॒या। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒न्नात्प॑रि॒स्रुतो॑ रस॒म्। ब्र॒ह्मणा॑
व्य॑पिबत् क्ष॒त्रम्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। रे॒तो मू॒त्रं वि॑ज॒हाति॑। योनिं॑
प्र॒वि॒शदिन्द्रि॑यम्। गर्भो॑ ज॒रायु॑णाऽऽवृ॑तः। उ॒ल्बं ज॑हाति॒ जन्म॑ना। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्॥ ७॥

वे॒देन॑ रू॒पे व्य॑करोत्। सु॒तासु॑ती प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्।
सोमे॑न॒ सोमो॑ व्य॑पिबत्। सु॒तासु॑तौ प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्।
दृ॒ष्ट्वा रू॒पे व्या॑करोत्। स॒त्यानृ॑ते प्र॒जाप॑तिः। अ॒श्रद्धा॑मनृ॒तेऽद॑धात्। श्र॒द्धाः
स॒त्ये प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा प॑रि॒स्रुतो॑ रस॒म्। शु॒क्रेण॑
शु॒क्रं व्य॑पिबत्। प॒यः सोमं॑ प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पान॑ः
शु॒क्रम॒न्धसः॑। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्। इ॒दं प॒योऽमृतं॑ मधु॑॥ ८॥

अद्ध्यः क्षीरं व्यपिबज्जन्मनर्तेन सत्यमिन्द्रियं श्रद्धाः सत्ये प्रजापतिरष्टौ च॥ [२]

सुरा॑वन्तं ब॒र्हिष॑दः सु॒वीर॑म्। य॒ज्ञः हि॑न्वन्ति म॒हिषा॑ नमो॑भिः।
दधा॑नाः सोमं॑ दि॒वि दे॒वता॑सु। मदे॑मेन्द्रं यज॑मानाः स्व॒र्काः। यस्ते॑

रसः सम्भृत ओषधीषु। सोमस्य शुष्मः सुरया सुतस्य। तेन जिव्
यजमानं मदेन। सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम्। यमश्विना नमुचेरासुरादधि।
सरस्वत्यसनोदिन्द्रियाय॥९॥

इमन्तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुम्। सोमं राजानमिह भक्षयामि। यदत्र
रिप्तं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छर्चीभिः। अहन्तदस्य मनसा
शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। पितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः।
पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। प्रपितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा
नमः। अक्षन्पितरः॥१०॥

अमीमदन्त पितरः। अतीतृपन्त पितरः। अमीमृजन्त पितरः। पितरः
शुन्यध्वम्। पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः। पुनन्तु मा पितामहाः।
पुनन्तु प्रपितामहाः। पवित्रेण शतायुषा। पुनन्तु मा पितामहाः। पुनन्तु
प्रपितामहाः॥११॥

पवित्रेण शतायुषा। विश्वमायुर्व्यश्नवै। अग्र आयूषि पवसेऽग्रे पवस्व।
पवमानः सुवर्जनः पुनन्तु मा देवजनाः। जातवेदः पवित्रवद्यत्ते पवित्रमर्चिषि।
उभाभ्यान्देव सवितर्वैश्वदेवी पुनती। ये समानाः समनसः। पितरो यमराज्ये।
तेषां लोकः स्वधा नमः। यज्ञो देवेषु कल्पताम्॥१२॥

ये संजाताः समनसः। जीवा जीवेषु मामकाः। तेषां श्रीर्मयि कल्पताम्।
अस्मिँल्लोके शतं समाः। द्वे सुती अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत
मर्त्यानाम्। याभ्यामिदं विश्वमेजत्समेति। यदन्तरा पितरं मातरं च। इदं
हविः प्रजननं मे अस्तु। दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये। आत्मसनिं प्रजासनिं।
पशुसन्यभयसनिं लोकसनिं। अग्निः प्रजां बहुलां मे करोतु। अन्नं पयो रेतो
अस्मासु धत्त। रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहा॥१३॥

इन्द्रियाय पितरं शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पतां स्वस्तये पञ्च च॥—[३]

सीसेन तत्र मनसा मनीषिणः। ऊर्णासूत्रेण कवयो वयन्ति। अश्विना यज्ञं
सविता सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं वरुणो भिषज्यन्। तदस्य रूपममृतं
शचीभिः। तिस्रोऽदधुर्देवताः स रराणाः। लोमानि शष्पैर्बहुधा न तोक्मभिः।
त्वगस्य मांसमभवन्न लाजाः। तदश्विना भिषजा रुद्रवर्तनी। सरस्वती
वयति पेशो अन्तरः॥१४॥

अस्थि मज्जानं मासरैः। कारोतरेण दधतो गवान्त्वचि। सरस्वती मनसा
पेशलं वसु। नासत्याभ्यां वयति दर्शतं वपुः। रसं परिस्रुता न रोहितम्।
नृग्रहूर्ध्वीरस्तसरन्न वेमं। पयसा शुक्रममृतं जनित्रम्। सुरया मूत्राञ्जनयन्ति
रेतः। अपामंतिं दुर्मतिं बाधमानाः। ऊर्वध्यं वातं स बुवन्तदारात्॥१५॥

इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यम्। पुरोडाशेन सविता जजान। यकृत्क्लोमानं
वरुणो भिषज्यन्। मतस्त्रे वायुव्यैर्न मिनाति पित्तम्। आत्राणि स्थाली मधु
पिन्वमाना। गुदा पात्राणि सुदुघा न धेनुः। श्येनस्य पत्रं न प्लीहा शचीभिः।
आसन्दी नाभिरुदरं न माता। कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता शचीभिः। यस्मिन्त्रे
योन्यां गर्भो अन्तः॥१६॥

प्लाशीर्व्यक्तः शतधार उत्सः। दुहे न कुम्भी स्वधां पितृभ्यः। मुखं सदस्य
शिर इत्सदेन। जिह्वा पवित्रमश्विना स सरस्वती। चप्पन्न पायुर्भिषगस्य
वालः। वस्तिर्न शेषो हरसा तरस्वी। अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्याम्। छागेन
तेजो हविषा शृतेन। पक्ष्माणि गोधूमैः क्लैरुतानि। पेशो न शुक्लमसितं
वसाते॥१७॥

अविर्न मेषो नसि वीर्याय। प्राणस्य पन्थां अमृतो ग्रहाभ्याम्।
सरस्वत्युपवाकैर्व्यानम्। नस्यानि बर्हिर्बदरैर्जजान। इन्द्रस्य रूपमृषभो

बलाय। कर्णाभ्यां श्रोत्रममृतङ्गहाभ्याम्। यवा न बर्हिर्भुवि केसराणि।
कर्कन्धुं जज्ञे मधुं सारघं मुखात्। आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य लोमं। मुखे
श्मश्रूणि न व्याघ्रलोमम्॥१८॥

केशा न शीरूषन् यशसे श्रियै शिखा। सिंहस्य लोमं त्विषिरिन्द्रियाणि।
अङ्गान्यात्मभिषजा तदश्विनो। आत्मानमङ्गैः समधात्सरस्वती। इन्द्रस्य
रूपं शतमानमायुः। चन्द्रेण ज्योतिरमृतन्दधाना। सरस्वती योन्याङ्गर्भमन्तः।
अश्विभ्यां पत्नी सुकृतं बिभर्ति। अपां रसेन वरुणो न साम्ना। इन्द्रश्च श्रियै
जनयन्नप्सु राजा। तेजः पशूनां हविरिन्द्रियावत्। परिस्रुता पयसा सारघं
मधुं। अश्विभ्यान्दुग्धं भिषजा सरस्वत्या सुतासुताभ्याम्। अमृतः सोम
इन्दुः॥१९॥

अन्तर आरादन्तर्वसाते व्याघ्रलोमं राजा चत्वारि च॥ [४]

मित्रोऽसि वरुणोऽसि। समहं विश्वेदेवैः। क्षत्रस्य नाभिरसि। क्षत्रस्य
योनिरसि। स्योनामा सीद। सुषदामा सीद। मा त्वा हिंसीत्। मा मा
हिंसीत्। निषसाद धृतव्रतो वरुणः। पुस्त्यांस्वा॥२०॥

साम्नाज्याय सुक्रतुः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्याम्। अश्विनोर्भैषज्येन। तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि। देवस्य
त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। सरस्वत्यै
भैषज्येन॥२१॥

वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्।
पूष्णो हस्ताभ्याम्। इन्द्रस्येन्द्रियेण। श्रियै यशसे बलायाभिषिञ्चामि। कोऽसि
कतमोऽसि। कस्मै त्वा कायं त्वा। सुश्लोकां (४) सुमङ्गलां (४) सत्यराजा
(३) न। शिरो मे श्रीः॥२२॥

यशो मुखम्। त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि। राजा मे प्राणोऽमृतम्। सम्राट्क्षुः।
विराट्रोत्रम्। जिह्वा मे भद्रम्। वाङ्महः। मनो मन्युः। स्वराङ्गमः। मोदाः
प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि॥२३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो
मम्। पृथीर्मे राष्ट्रमुदरम्। सौ। ग्रीवाश्च श्रोण्यौ। ऊरू अरली जानुनी। विशो
मेऽङ्गानि सर्वतः। नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भसत्॥२४॥

आनन्दनन्दावाण्डौ मे। भगः सौभाग्यं पसः। जङ्घाभ्यां पद्भ्यां धर्मोऽस्मि।
विशि राजा प्रतिष्ठितः। प्रति क्षत्रे प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि
गोषु। प्रत्यङ्गेषु प्रतितिष्ठाम्यात्मन्। प्रति प्राणेषु प्रतितिष्ठामि पुष्टे। प्रति
द्यावापृथिव्योः। प्रतितिष्ठामि यज्ञे॥२५॥

त्रया देवा एकादश। त्रयस्त्रिंशाः सुरार्धसः। बृहस्पतिपुरोहिताः। देवस्य
सवितुः सवे। देवा देवैरवन्तु मा। प्रथमा द्वितीयैः। द्वितीयास्तृतीयैः। तृतीयाः
सत्येन। सत्यं यज्ञेन। यज्ञो यजुर्भिः॥२६॥

यजूंषि सामभिः। सामान्यृग्भिः। ऋचो याज्याभिः। याज्या वषट्कारैः।
वषट्कारा आहुतिभिः। आहुतयो मे कामान्त्समर्धयन्तु। भूः स्वाहा। लोमानि
प्रयतिर्मम। त्वङ्ग आनतिरागतिः। मांसं म उपनतिः। वस्वस्थि। मज्जा म
आनतिः॥२७॥

पुस्त्यांस्वा सरस्वत्यै भेषज्येन श्रीरङ्गानि भुसद्यज्ञे यज्ञो यजुर्भिरुपनतिर्द्वे च॥ [५]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
विश्वान्मुञ्चत्वंहसः। यदि दिवा यदि नक्तम्। एनांसि चकृमा वयम्।
वायुर्मा तस्मादेनसः। विश्वान्मुञ्चत्वंहसः। यदि जाग्रद्यदि स्वप्ने। एनांसि
चकृमा वयम्॥२८॥

सूर्यो मा तस्मादेनंसः। विश्वान्मुञ्चत्वहंसः। यद्वामे यदरण्ये। यत्सभायां
यदिन्द्रिये। यच्छूद्रे यदर्ये। एनश्चकृमा वयम्। यदेकस्याधि धर्मणि।
तस्यावयजनमसि। यदापो अघ्निया वरुणेति शपामहे। ततो वरुण नो
मुञ्च॥२९॥

अवभृथ निचङ्कुण निचेरुरसि निचङ्कुण। अव देवैर्देवकृतमेनोऽयाद।
अव मर्त्यैर्मर्त्यकृतम्। उरोरा नो देव रिषस्पाहि। सुमित्रा न आप
ओषधयः सन्तु। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।
द्रुपदादिवेन्मुमुचानः। स्विन्नः स्नात्वी मलादिव॥३०॥

पूतं पवित्रेणेवाज्यम्। आपः शुन्धन्तु मेनंसः। उद्वयन्तमसस्परि। पश्यन्तो
ज्योतिरुत्तरम्। देवन्देवत्रा सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तरम्। प्रतियुतो वरुणस्य
पाशः। प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः। एधोऽस्येधिषीमहि। समिदसि॥३१॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। अपो अन्वचारिषम्। रसेन समसृक्षमहि।
पयस्वा अग्र आगमम्। तं मा ससृज वर्चसा। प्रजया च धनेन
च। समाववर्ति पृथिवी। समुषाः। समु सूर्यः। समु विश्वमिदं जगत्।
वैश्वानरज्योतिर्भूयासम्। विभुङ्कामं व्यञ्जवै। भूः स्वाहा॥३२॥

स्वप्न एनांसि चकृमा वयं मुञ्च मलादिव समिदसि जगन्नीणि च॥ [६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि। दिवो वर्ष्मन्त्समिध्यते।
ओजिष्ठश्चरषणी सहान्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातम्।
ऊतिभिर्जेतारमपराजितम्। इन्द्र देव सुवर्विदम्। पृथिभिर्मधुमत्तमैः।
नराशसेन तेजसा॥३३॥

वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिडाभिरिन्द्रमीडितम्। आजुह्वानममर्त्यम्।

दे॒वो दे॒वैः स॒र्वीर्यैः॑। वज्र॑हस्तः पुर॒न्दरः॑। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑।
 हो॒ताय॑क्षद्वरु॒हिषीन्द्र॑न्निषद्वरम्। वृष॑भन्नर्यापसम्। वसु॑भीरु॒द्रैरा॑दित्यैः।
 स॒युग्भिर्ब॑रु॒हिरास॑दत्॥ ३४॥

वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। हो॒ता य॑क्षदोजो न वी॒र्यम्॑। सहो॑ द्वा॒र इन्द्र॑मवर्धयन्।
 सु॒प्राय॑णा वि॒श्रय॑न्तामृतावृ॒धः। द्वा॒र इन्द्रा॑य मी॒ढुषै॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑।
 हो॒ता य॑क्षदुषे इन्द्र॑स्य धे॒नू। सु॒दुधे॑ मा॒तरौ म॒ही। सवा॑तरौ न तेज॑सी।
 व॒त्समिन्द्र॑मवर्धताम्॥ ३५॥

वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। हो॒ता य॑क्षद्वैव्या॒ होता॑रा। भि॒षजा॒ सखा॑या।
 ह॒विषेन्द्र॑ भिषज्यतः। क॒वी दे॒वो प्रचै॑तसौ। इन्द्रा॑य धत्त इन्द्रि॒यम्।
 वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। हो॒ता य॑क्षत्ति॒स्रो दे॒वीः। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोपसः। इडा॒
 सर॑स्वती॒ भार॑ती॥ ३६॥

म॒हीन्द्र॑पत्नीरु॒हविष्म॑तीः। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। हो॒ता य॑क्ष॒त्त्वष्टा॑रमिन्द्र॑
 दे॒वम्। भि॒षज॑रु॒ सुय॑जङ्घ॒तश्रि॑यम्। पु॒रुरूप॑रु॒ सुरे॑तसं म॒घोनि॑म्। इन्द्रा॑य
 त्वष्टा॒ दध॑दिन्द्रि॒याणि॑। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। हो॒ता य॑क्षद्वन॒स्पति॑म्।
 श॒मि॒तार॑रु॒ शत॑क्र॒ेतुम्। धि॒यो जो॑ष्टारमिन्द्रि॒यम्॥ ३७॥

म॒ध्वा स॒मञ्ज॑न्प॒थिभिः॑ सु॒गेभिः॑। स्वदा॑ति ह॒व्यं म॑धु॒ना घृ॑तेन। वे॒त्वाज्य॑स्य॒
 होत॒र्यज॑। हो॒ता य॑क्षदिन्द्र॑रु॒ स्वाहा॑ऽऽज्य॑स्य। स्वाहा॑ मे॒दसः॑। स्वाहा॑
 स्तो॒काना॑म्। स्वाहा॑ स्वाहा॑कृ॒तीना॑म्। स्वाहा॑ ह॒व्यसू॑क्तीनाम्। स्वाहा॑
 दे॒वाः औ॑ज्य॒पान्। स्वाहेन्द्र॑रु॒ होत्रा॑ञ्जु॒षाणाः॑। इन्द्र॑ आ॒ज्यस्य॑ वि॒यन्तु॑।
 होत॒र्यज॑॥ ३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बुरुहिष्योज उपे दैव्या तिस्रस्त्वष्टारं
 वनस्पतिमिन्द्रम्। समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वि॒यन्तु॑ द्विर्वी॒तामे॒को वि॒यन्तु॑ द्विर्वेत्वे॒को वि॒यन्तु॑ होत॒र्यज॑॥)॥ — [७]

समिद्धं इन्द्रं उषसामनीके। पुरोरुचां पूर्वकृद्वावृधानः। त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता
वज्रबाहुः। जघान वृत्रं वि दुरो ववार। नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः।
तनूनपात्प्रति यज्ञस्य धाम। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री
यंजति प्रचेताः। ईडितो देवैर्हरिवां अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा
शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मधवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः। जुषाणो
बर्हिर्हरिवान् इन्द्रः। प्राचीनं सीदत्प्रदिशां पृथिव्याः। उरुव्यचाः
प्रथमानं स्योनम्। आदित्यैरुक्तं वसुभिः सजोषाः। इन्द्रन्दुरः कवष्यो
धावमानाः। वृषाणं यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्।
सुवीरा वीरं प्रथमाना महोभिः॥४०॥

उषासानक्ता बृहती बृहन्तम्। पयस्वती सुदुधे शूरमिन्द्रम्। पेशस्वती
तन्तुना संव्ययन्ती। देवानां देवं यंजतः सुरुक्मे। दैव्या मिमाना मनसा
पुरुत्रा। होताराविन्द्रं प्रथमा सुवाचा। मूर्धन् यज्ञस्य मधुना दधाना। प्राचीनं
ज्योतिर्हविषा वृधातः। तिस्रो देवीर्हविषा वर्धमानाः। इन्द्रं जुषाणा
वृषणं न पत्नीः॥४१॥

अच्छिन्नन्तन्तुं पयसा सरस्वती। इडा देवी भारती विश्वतूर्तिः। त्वष्टा
दधदिन्द्राय शुष्मम्। अपाकोचिष्टुर्यशसं पुरूणि। वृषा यज्ञन्वृषणं भूरिरेताः।
मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु देवान्। वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैः। त्मन्या
समञ्जच्छमिता न देवः। इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः। स्वदाति हव्यं मधुना
घृतेन। स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर इन्द्रः। वृषायमाणो वृषभस्तुराषाट्।
घृतप्रुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य जुषतां स्वाहा॥४२॥

शर्धमानो महोभिः पत्नीर्घृतेन चत्वारि च॥ [८]

आच॑र्षणि॒प्रा वि॒वेष॒ यन्मा॑। त॒ः स॒ध्रीची॑ः। स॒त्यमि॑त्तन्न त्वावा॑ः अ॒न्यो
अस्ति॑। इन्द्र॑ दे॒वो न म॑र्त्यो॒ ज्याया॑न्। अह॑न्नहि॒ परि॑शया॒न्मर्गः॑।
अवा॑सृजोऽपो अच्छा॑ समुद्रम्। प्रस॑साहिषे पुरु॑हूत शत्रून्। ज्येष्ठ॑स्ते शुष्मं
इ॒ह रा॒तिरे॑स्तु। इन्द्रा॑ भर॒ दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑ सिन्धू॒नामसि॑ रे॒वती॑नाम्।
स शेव॑ध॒मधि॑ धाद्यु॒ग्नम॒स्मे। म॒हि क्ष॒त्रं ज॑ना॒षाडि॑न्द्र तव्यम्। रक्षा॑ च नो
म॒घोनः॑ पा॒हि सू॒रीन्। रा॒ये च॑ नः स्वप॒त्या इ॒षे धाः॑॥४३॥

रेवतीनाञ्चत्वारि च॥ [९]

दे॒वं ब॒र्हिरिन्द्र॑ः सुदे॒वं दे॒वैः। वी॒रव॑त्स्ती॒र्णं वे॒द्याम॑वर्धयत्। वस्तो॑र्वृतं
प्रा॒क्तो॑र्भृतम्। रा॒या ब॒र्हिष्मतो॑ऽत्य॒गात्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑।
दे॒वीर्द्वार॑ इन्द्र॑ः सङ्घा॒ते। वि॒द्वीर्या॑मन्नवर्धयन्। आ व॒त्सेन॑ तरु॒णेन॑ कुमा॒रेण॑
चमी॑वि॒ता अपा॑र्वाणम्। रे॒णुक॑काटन्नुदन्ताम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒
यज॑॥४४॥

दे॒वी उ॒षासा॑नक्ता॑। इन्द्र॑ य॒ज्ञे प्र॑य॒त्य॒हेता॑म्। दै॒वीर्वि॑शः प्राया॑सिष्टाम्। सु॒प्री॑ते
सु॒धि॑ते अ॒भूता॑म्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॑ष्टी वसु॒धिती॑।
दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। अया॑व्य॒न्याघा॑ द्वेषा॑सि। आ॒न्यावा॑क्षी॒द्वसु॑ वा॒र्याणि॑।
यज॑मानाय शि॒क्षिते॑॥४५॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒धे सु॒दुधे॑।
पय॑सेन्द्र॑मवर्धताम्। इ॒षमूर्ज॑म॒न्याऽवा॑क्षीत्। स॒ग्धिः स॒पी॑तिम॒न्या।
नवे॑न् पू॒र्वन्द॑यमाने। पु॒रा॒णेन॑ नवम्। अधा॑तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती वसु॒ वा॒र्याणि॑।
यज॑मानाय शि॒क्षिते॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या हो॑ता॒रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। ह॒ताघ॑शः सा॒वाभा॑र्ष्टा वसु॒वा॒र्याणि॑।

यज॑मानाय॒ शि॒क्षितौ॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो
दे॒वीः। पति॑मिन्द्र॒मव॑र्धयन्। अस्पृ॑क्षद्द्वार॑ती॒ दिवम्॑। रु॒द्रैर्य॒ज्ञः सर॑स्वती। इडा॒
वसु॑मती गृहान्॥४७॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒शः संः। त्रि॒व॒रूथ॑स्त्रि॒व॒न्धुरः।
दे॒वमिन्द्र॑मव॒र्धय॑त्। श॒तेन॑ शि॒तिपृ॑ष्ठाना॒माहि॑तः। स॒हस्रे॑ण॒ प्रव॑र्तते।
मि॒त्रावरु॑णेद॒स्य हो॒त्रम॑र॒हंतः॑। बृह॑स्पतिः॒ स्तोत्र॑म्। अ॒श्विनाऽऽध्व॑र्यवम्।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥४८॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हि॒र॒ण्यव॑र्णो॒ मधु॑शाखः सु॒पिप्प॒लः। दे॒वमिन्द्र॑मव॒र्धय॑त्।
दि॒वम॑ग्रे॒णाप्रा॑त्। आऽन्तरि॑क्षं पृथि॒वीम॑द॒ः ही॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑।
दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीना॑म्। दे॒वमिन्द्र॑मव॒र्धय॑त्। स्वा॒स॒स्थमि॑न्द्रे॒णास॑न्नम्। अ॒न्या
ब॒र्हीः प्य॒भ्य॑भूत्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्।
दे॒वमिन्द्र॑मव॒र्धय॑त्। स्वि॑ष्टं कु॒र्वन्ति॑स्वि॒ष्टकृ॑त्। स्वि॑ष्टम॒द्य के॑रोतु नः। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥४९॥

वियन्तु॒ यज॑ शि॒क्षिते॑ शि॒क्षिते॑ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒ताँय्यज॑ गृहान् वेतु॒ यजा॑भूथद्वं (दे॒वं ब॒र्हिर्दे॒वीद्वा॑रो
दे॒वी उ॒पासा॑नक्तां दे॒वी जो॒ष्टीं दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वा दै॒व्या हो॑तांरा शि॒क्षितौ॑ दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्दे॒व इन्द्रो॑
नरा॒शः संः दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पति॑र्दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीना॑न्दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वम्। वेतु॒ वियन्तु॒ चतु॑र्वी॒तामे॑को वियन्तु
चतु॑र्वै॒त्वव॑र्धयदव॒र्धय॑न्नि॒रव॑र्धता॒मेकोऽव॑र्धय॒श्चतु॑रव॒र्धय॑त्। वस्तो॑रा व॒त्सेन॑ दै॒वीर॑या॒वीप॑ः ह॒ताऽस्पृ॑क्षच्छ्रु॒तेन॑ दि॒वः स्वा॒स॒स्थः
स्वि॑ष्टः शि॒क्षिते॑ शि॒क्षिते॑ शि॒क्षितौ॑)॥

[१०]

हो॒ता य॑क्षत्स॒मिधा॑ऽग्निमि॒डस्प॑दे। अ॒श्विने॑न्द्रः सर॑स्वतीम्। अ॒जो धूम्रो॑ न
गो॒धूमैः॑ क्लै॒र्भेष॑जम्। मधु॒ शष्पै॑र्न तेज॑ इन्द्रि॒यम्। पयः॑ सोमः॒ परि॑स्रुता॒ घृतं॑
मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य हो॒तर्य॑ज॑। हो॒ता य॑क्षत्तनूनपा॒त्सर॑स्वती। अ॒वि॒र्मे॒षो न
भेष॑जम्। प॒था मधु॑म॒ताभ॑रन्। अ॒श्विने॑न्द्रा॒य वी॒र्य॑म्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्मभिः। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षन्नराशंसं न नृग्रहुम्। पतिं
 सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती भिषक्। रथो न चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य
 वीर्यम्। बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्मभिः। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन वर्धयन्। ऋषभेण
 गवेन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः कर्कन्धुभिः। मधु लाजैर्न मासरम्।
 पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षद्वर्हिः
 सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती। भिषग्दुह इन्द्राय
 भेषजम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता
 यक्षदुरो दिशः। कवृष्यो न व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न
 रोदसी दुघै। दुहे कामान्त्सरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं
 मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षत्सुपेशसोषे नक्तं दिवा। अश्विनां
 सञ्जानाने। समं जाते सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे न भेषजम्। श्येनो न रजसा
 हृदा। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षद्वैव्या होतांरा भिषजाऽश्विना। इन्द्रं
 न जागृवी दिवा नक्तं न भेषजैः। शूषः सरस्वती भिषक्। सीसेन दुह
 इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता
 यक्षत्तिस्रो देवीर्न भेषजम्। त्रयस्त्रिधातवोऽपसः। रूपमिन्द्रे हिरण्ययम्॥५५॥

अश्विनेडा न भारती। वाचा सरस्वती। मह इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। पयः सोमः

परि॒स्रुता॑ घृतं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्त्वष्टा॑रमिन्द्र॒मश्विना॑।
भि॒षजं॑ न सर॑स्वतीम्। ओजो॑ न जूतिरिन्द्रि॒यम्। वृको॑ न र॒भसो॑ भि॒षक्।
यशः॑ सुर॑या भेष॒जम्॥५६॥

श्रि॒या न मा॑सरम्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृतं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒द्वन॑स्पतिम्। श॒मि॒तार॑ः श॒तक्र॑तुम्। भी॒मं न म॑न्युः
राजा॑नव्याँघ्रन्नमंसाऽश्विना॒ भाम॑म्। सर॑स्वती भि॒षक्। इन्दा॑य दुह
इन्द्रि॒यम्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृतं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॥५७॥

होता॑ यक्षद॒ग्निः॑ स्वाहाऽऽज्य॑स्य स्तो॒काना॑म्। स्वाहा॑ मेद॑सां पृथ॑क्। स्वाहा॑
छाग॑मश्विभ्या॑म्। स्वाहा॑ मेषः॑ सर॑स्वत्यै। स्वाह॑र॒षभ॑मिन्द्राय॒ सि॒हाय॑
सह॑सेन्द्रि॒यम्। स्वाहा॑ऽग्निं न भेष॒जम्। स्वाहा॑ सोम॑मिन्द्रि॒यम्। स्वाहेन्द्रः॑
सु॒त्रामा॑णः सवि॒तारं॑ वरु॑णं भि॒षजां॑ पति॑म्। स्वाहा॑ वन॒स्पति॑ प्रि॒यं पाथो॑
न भेष॒जम्। स्वाहा॑ दे॒वाः अ॑ज्य॒पान्॥५८॥

स्वाहा॑ऽग्निः॑ हो॒त्राङ्गु॑षा॒णो अ॒ग्निर्भेष॑जम्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृतं मधु॑।
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्षद॒श्विना॑ सर॑स्वतीमिन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑णम्।
इ॒मे सोमाः॑ सु॒त्रामा॑णः। छा॒गैर्न॑ मे॒षैर्ऋ॑षभैः सु॒ताः। श॒ष्यैर्न॑ तो॒क्त्राभिः॑।
ला॒जैर्मह॑स्वन्तः। मदा॒ मा॑सरेण॒ परि॑ष्कृताः। शु॒क्राः पय॑स्वन्तोऽमृ॒ताः।
प्र॒स्थिता॑ वो मधु॒श्रुतः॑। तान॒श्विना॑ सर॑स्वतीन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑। जुषन्ताः॑
सौ॒म्यं मधु॑। पिब॑न्तु मद॑न्तु वि॒यन्तु॑ सोम॑म्। होत॑र्यजं॥५९॥

वीर्यं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं नास॑त्या सर॑स्वती मधु॑ हिर॒ण्ययं॑ भेष॒जं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजाज्य॒पान॑मृताः पञ्च च
(स॒मिधा॑ऽग्निः॑ षट्। तनून॑पात्सुता नरा॒शःस॒मृषिः॑। इडेडितो यवै॒रष्टौ। व॒रुहिः॑ सप्त। दुरो॑ऽश्विना नव। सु॒पेश॑स॒रषिः॑।
दे॒व्या होता॑रा सीसे॒न रसः॑। तिस्र॑स्त्वष्टारम॒ष्टाव॑ष्टौ। वन॒स्पति॑मृषिः। अ॒ग्नित्रयो॑दश। अ॒श्विना द्वाद॑श त्रयोदश। स॒मिधा॑ऽग्निं
बद॑रैर्बद॑रैर्यवै॒रश्विना॑ त्विषि॑मश्विना न भेष॒जः रूप॑मश्विना भी॒मं भाम॑म्॥)॥

समिद्धो अ॒ग्निर॑श्विना। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राद्भुतः॑। दु॒हे धे॒नुः सर॑स्वती।
 सोम॑ शु॒क्रमि॑हेन्द्रि॒यम्। त॒नूपा भि॒षजा॑ सु॒ते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती।
 मध्वा॒ रजा॑सीन्द्रि॒यम्। इन्द्रा॑य प॒थिभि॑र्वहान्। इन्द्रा॑येन्दुः सर॑स्वती।
 नरा॒श॑से॒न न॒ग्रहुः॑॥६०॥

अधा॑ताम॒श्विना॒ मधु॑। भे॒षजं॑ भि॒षजा॑ सु॒ते। आ॒जुह्वा॑ना सर॑स्वती।
 इन्द्रा॑येन्द्रि॒याणि॑ वी॒र्यम्॑। इडा॑भिर॒श्विना॒विष॑म्। समूर्ज॑ स॒ रयि॑न्दधुः।
 अ॒श्विना॒ नमु॑चेः सु॒तम्। सोम॑ शु॒क्रं प॑रि॒स्रुता॑। सर॑स्वती त॒माभ॑रत्।
 ब॒र्हिषे॑न्द्रा॒य पा॑त॒वे॥६१॥

क॒व॒प्यो न व्य॑च॒स्वतीः॑। अ॒श्विभ्या॑ न दुरो दि॒शः। इन्द्रो॑ न रोद॑सी दु॒घै। दु॒हे
 कामा॑न्सर॑स्वती। उ॒षासा॒ नक्त॑म॒श्विना॑। दि॒वेन्द्र॑ सा॒यमि॑न्द्रि॒यैः। स॒ञ्जाना॑ने
 सु॒पेश॑सा। सम॑ जा॒ते सर॑स्वत्या। पा॒तं नो॑ अ॒श्विना॒ दिवा॑। पा॒हि नक्त॑
 सर॑स्वति॥६२॥

दैव्या॑ होता॒रा भि॒षजा॑। पा॒तमि॑न्द्रः सचा॑ सु॒ते। ति॒स्रस्त्रे॒धा सर॑स्वती। अ॒श्विना॒
 भार॑तीडा॑। ती॒व्रं प॑रि॒स्रुता॒ सोम॑म्। इन्द्रा॑य सु॒षवु॑र्मदम्। अ॒श्विना॒ भे॒षजं॑ मधु॑।
 भे॒षज॑न्नः सर॑स्वती। इ॒न्द्रे त्व॑ष्टा यशः श्रि॒यम्। रू॒प रू॒पम॑धुः सु॒ते। ऋ॒तुथेन्द्रो॑
 वन॑स्पतिः। श॒श॒मानः प॑रि॒स्रुता॑। की॒लाल॑म॒श्विभ्या॑ मधु॑। दु॒हे धे॒नुः सर॑स्वती।
 गोभि॑र्न सोम॑म॒श्विना॑। मा॒सरे॑ण प॒रिष्कृ॑ता॑। सम॑धा॒ता सर॑स्वत्या। स्वा॒हेन्द्रे॑
 सु॒तं मधु॑॥६३॥

न॒ग्रहुः॑ पा॒त॒वे सर॑स्वत्यधुः सु॒तेऽष्टौ च॑॥ [१२]

अ॒श्विना॑ ह॒विरि॑न्द्रि॒यम्। नमु॑चेर्धिया सर॑स्वती। आ शु॒क्रमा॑सुराद्व॒सु।
 म॒घमि॑न्द्रा॒य ज॑भिरे। यम॒श्विना॒ सर॑स्वती। ह॒विषे॑न्द्रमव॑र्धयन्। स बि॑भेद
 व॒लं म॒घम्। नमु॑चा॒वासुरे॑ सचा॑। तमि॑न्द्रं प॒शवः॑ सचा॑। अ॒श्विनो॒भा

सरस्वती॥६४॥

दधाना अभ्यनूषत। हविषा यज्ञमिन्द्रियम्। य इन्द्र इन्द्रियन्दधुः।
सविता वरुणो भगः। स सुत्रामा हविष्पतिः। यजमानाय सश्रत।
सविता वरुणोऽदधत्। यजमानाय दाशुषे। आदत्त नमुचेर्वसु। सुत्रामा
बलमिन्द्रियम्॥६५॥

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम्। भगेन सविता श्रियम्। सुत्रामा यशसा बलम्।
दधाना यज्ञमाशत। अश्विना गोभिरिन्द्रियम्। अश्वेभिर्वीर्यं बलम्। हविषेन्द्रः
सरस्वती। यजमानमवर्धयन्। ता नासत्या सुपेशसा। हिरण्यवर्तनी नरा।
सरस्वती हविष्मती। इन्द्र कर्मसु नोऽवत। ता भिषजा सुकर्मणा। सा
सुदुघा सरस्वती। स वृत्रहा शतक्रतुः। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमिन्द्रियत्ररा षट्॥ [१३]

देवं बरुहिः सरस्वती। सुदेवमिन्द्रे अश्विना। तेजो न चक्षुरक्ष्योः। बरुहिषा
दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवीद्वारो अश्विना। भिषजेन्द्रे
सरस्वती। प्राणं न वीर्यन्नसि। द्वारो दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यज॥६७॥

देवी उषासावश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती। बलं न वाचमास्ये।
उषाभ्यान्दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवी जोष्टी
अश्विना। सुत्रामेन्द्रे सरस्वती। श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यान्दधुरिन्द्रियम्।
वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रः सरस्वत्यश्विना भिषजावत। शुक्रं
न ज्योतिः स्तनयोराहुती धत्त इन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज।

दे॒वा दे॒वानां॑ भि॒षजा॑। हो॒ता रा॒विन्द्र॑म॒श्विना॑। व॒षट्कारैः॑ सर॑स्वती। त्विषिं॑ न
हृद॑ये म॒तिम्। होतृ॑भ्यान्दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑॥६९॥
दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। सर॑स्वत्य॒श्विना॒ भार॒तीडा॑। शूष॒न्न मध्ये॑ नाभ्याम्।
इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒व इन्द्रो॑
नरा॑श॒सः। त्रि॒व॒रूथः॑ सर॑स्वत्या॒ऽश्विभ्या॑मीयते रथः। रे॒तो न रू॒पम॑मृतं
ज॒नित्र॑म्। इन्द्रा॑य त्वष्टा दध॑दिन्द्रि॒याणि॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒
यज॑॥७०॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हि॒र॒ण्यप॑र्णो अ॒श्विभ्या॑म्। सर॑स्वत्याः सु॒पिप्प॒लः।
इन्द्रा॑य पच्यते मधु॑। ओ॒जो न जू॒तिमृ॑ष॒भो न भा॑मम्। वन॒स्पति॑र्नो
दध॑दिन्द्रि॒याणि॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रितीनाम्।
अ॒ध्वरे॑ स्ती॒र्णम॒श्विभ्या॑म्। ऊ॒र्णम॑दाः सर॑स्वत्याः॥७१॥

स्यो॒नमि॑न्द्र ते॒ सदः॑। ई॒शाये॑ म॒न्युः राजा॑नं ब॒र्हिषा॑ दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्टकृत्। दे॒वान् य॑क्षद्यथाय॒थम्।
हो॒ता रा॒विन्द्र॑म॒श्विना॑। वा॒चा वाच॑ः सर॑स्वतीम्। अ॒ग्निः सोम॑ः स्विष्टकृत्।
स्वि॑ष्ट इन्द्रः सु॒त्रामा॑ सवि॒ता वरु॑णो भि॒षक्। इ॒ष्टो दे॒वो वन॒स्पतिः॑।
स्वि॑ष्टा दे॒वा आ॑ज्य॒पाः। इ॒ष्टो अ॒ग्निर॒ग्निना॑। हो॒ता हो॒त्रे स्वि॑ष्टकृत्। यशो॑
न दध॑दिन्द्रि॒यम्। ऊ॒र्जम॑प॒चितिः॑ स्व॒धाम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒
यज॑॥७२॥

द्वारो॑ दधुरिन्द्रि॒यं व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑ जोष्टी॑भ्यान्दधुरिन्द्रि॒यं व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑
होतृ॑भ्यान्दधुरिन्द्रि॒यं व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑ यज्ञेन्द्रि॒याणि॑ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑ सर॑स्वत्या वन॒स्पति॑ष्पद्वं
(दे॒वं ब॒र्हिर्दे॒वीर्द्वारो॑ दे॒वी उ॒पासा॑व॒श्विना॑ दे॒वी जोष्टी॑ दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वा दे॒वानां॑ भि॒षजा॑ वषट्कारैर्दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो
दे॒वीर्दे॒व इन्द्रो॑ नरा॑श॒सो दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पति॑र्दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रितीनान्दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्टकृद्दे॒वान्। समि॑धा॒ऽग्निं दे॒वं

ब॒र्हिः सर॑स्वत्य॒श्विना॒ सर्व॑ वियन्तु। द्वा॒रंस्ति॒स्रः सर॑वियन्तु। अ॒ज इन्द्र॑मोजोऽग्निं परः सर॑स्वतीम्। नक्तं पूर्वं सर॑स्वति। अ॒न्यत्र॑ सर॑स्वती। मि॒षक्पूर्व॑न्दुह इन्द्रि॒यम्। अ॒न्यत्र॑ दधुरिन्द्रि॒यम्। सो॒त्राम॑ण्या॒ सु॒तासु॑ती। अ॒ञ्जन्य॑यं यज॑मानः॥॥ [१४]

अ॒ग्निम॒द्य हो॒ता॒रम॑वृणीत। अ॒य॑ सु॒तासु॑ती यज॑मानः। पच॑न्प॒त्तीः। पच॑न्पुरो॒डाशा॑न्। गृ॒ह्णन्ग्र॑हा॒न्। ब॒ध्नन्त्रि॒श्विभ्या॒ञ्छाग॑ सु॒तासु॑ती इन्द्रा॒य। ब॒ध्नन्सर॑स्वत्यै मे॒षमिन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्। ब॒ध्नन्निन्द्रा॑य॒र्षभ॑म॒श्विभ्या॑ सु॒तासु॑ती। सूप॒स्था अ॒द्य दे॒वो वन॑स्पति॒रभवत्। अ॒श्विभ्या॒ञ्छागे॑न् सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य॥ ७३॥

सर॑स्वत्यै मे॒षेणेन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्। इन्द्रा॑य॒र्षभे॑णा॒श्विभ्या॑ सु॒तासु॑ती इन्द्रा॒य। अक्ष॑ः स्तान्मे॒दस्तः॑ प्र॒तिप॑च॒ताग्र॑भीषुः। अ॒वीवृ॑धन्त॒ ग्रहैः॑। अ॒पा॒ताम॑श्विना॒ सर॑स्वतीन्द्रः सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑। सो॒मान्त्सुरा॑म्णः। उ॒पो उ॒क्थाम॑दाः श्रौ॒द्विम॑दा॒ अदन्। अ॒वीवृ॑धन्ताङ्ग॒पैः। त्वाम॑द्य॒र्ष आ॒र्षेय॑र्षीणा॒न्नपा॑दवृणीत। अ॒य॑ सु॒तासु॑ती यज॑मानः। ब॒हुभ्य॑ आ स॒ङ्गते॑भ्यः। ए॒ष मे॑ दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ य॒क्ष्यत॒ इति॑। ता या दे॒वा दे॒व॒दाना॒न्यदुः॑। ता॒न्यस्मा॑ आ च॒ शास्व॑। आ च॒ गुर॑स्व। इ॒षित॑श्च॒ हो॒तर॑सि॒ भद्र॑वाच्या॒य प्रे॑षितो॒ मानु॑षः। सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हि॥ ७४॥

इन्द्रा॑य॒ यज॑मानः स॒प्त च॑॥ [१५]

उ॒शन्त॑स्त्वा हवाम॒ह आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒के॒तुना॑। त्व॑ सो॒म म॒हे भ॒गन्त्व॑ सो॒म प्र॒चि॑कितो मनी॒षा। त्वया॒ हि नः॑ पि॒तरः॑ सो॒म पूर्वे॑ त्व॑ सो॒म पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हिष॑दः पि॒तर॒ आऽहं पि॒तृन्। उ॒प॒हूताः॑ पि॒तरोऽग्नि॑ष्वा॒त्ताः पि॒तरः॑। अ॒ग्निष्वा॒त्तानृ॑तुम॒तो ह॑वाम॒हे। नरा॑श॒सै सो॑मपी॒थं य आ॒शुः। ते नो॑ अ॒र्वन्तः॑ सु॒हवा॑ भवन्तु। शं नो॑ भवन्तु द्वि॒पदे॑ श॒श्वतु॑ष्पदे। ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता

येऽनग्निष्वात्ताः॥७५॥

अ॒हो॒मुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽव॑रेऽमृता॑सो भव॑न्तः। अधि॑ ब्रुवन्तु
ते अ॒वन्त्व॑स्मान्। वा॒न्या॑यै दु॒ग्धे जु॑षमा॑णाः क॒र॒म्भम्। उ॒दीरा॑णा अ॒वरे॑
परे॑ च। अ॒ग्निष्वा॑त्ता ऋ॒तुभिः॑ संविदा॑नाः। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॑दं जु॑षन्ताम्।
यद॑ग्रे क॒व्यवा॑हन॒ त्वम॑ग्र ईडि॑तो जा॒तवे॑दः। मात॑ली क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॑त्रा
जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॑धः स्तोम॑त॒ष्टासो अ॒कैः। आ॒ग्ने या॑हि सु॒विद॑त्रै॒भिर्वा॑ङ्।
स॒त्यैः क॒व्यैः पि॒तृभि॑र्धर्म॒सद्भिः॑। ह॒व्यवा॑ह॒मजर॑ं पुरु॒प्रिय॑म्। अ॒ग्निं घृ॑तेन॑ ह॒विषा॑
सप॑र्यन्। उपा॑सदङ्क॒व्यवा॑हं पि॒तृणा॑म्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒ समृ॑ण्वतु॥७६॥

अनग्निष्वात्ता जेहमानाः सप्त च॥ [१६]

होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे। स॒मि॒धानं॑ म॒हद्य॑शः। सु॒षमि॑द्धं वरे॑ण्यम्। अ॒ग्निमि॑न्द्रं
वयो॑धसम्। गा॒यत्री॑ञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्र्यवि॑ङ्गां वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य
होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒च्छुचि॑व्रतम्। तनून॑पा॒तमु॑द्भिदम्। यङ्ग॒र्भम॑दिति॒र्दधे॑॥७७॥

शुचि॑मिन्द्रं॑ वयो॑धसम्। उ॒ष्णिह॑ञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। दि॒त्यवा॑ह॒ङ्गां वयो॑
दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य होत॑र्यजं। होता॑ यक्षदी॒डेन्य॑म्। ईडि॑तं वृ॒त्रह॑न्त॒मम्।
इडा॑भिरीड्य॒ सहः॑। सोम॑मिन्द्रं॑ वयो॑धसम्। अ॒नुष्टु॑भञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्।
त्रि॒वत्स॑ङ्गां वयो॑ दध॑त्॥७८॥

वे॒त्वाज्य॑स्य होत॑र्यजं। होता॑ यक्षत्सु॒बर्हि॑षदम्। पू॒षण्व॑न्त॒मम॑र्त्यम्। सीद॑न्तं
ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। अ॒मृते॑न्द्रं वयो॑धसम्। बृ॒हती॑ञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। पश्चा॑वि॒ङ्गां
वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य होत॑र्यजं। होता॑यक्ष॒द्व्यच॑स्वतीः। सु॒प्राय॑णा
ऋ॒तावृ॑धः॥७९॥

द्वारो॑ दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। ब्र॒ह्माण॑ इन्द्रं॑ वयो॑धसम्। प॒ङ्क्ति॑ञ्छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्।

तुर्यवाह॑ङ्गां वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षत्सुपेश॑से। सु॒शिल्पे॑
बृ॒हती॑ उ॒भे। नक्तो॒षासा॑ न द॑र्शते। वि॒श्वमिन्द्र॑ वयो॒धसम्। त्रि॒ष्टुभ॒ञ्छन्द॑
इन्द्रि॒यम्॥८०॥

प॒ष्ठवाह॑ङ्गां वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षत्प्रचै॑तसा।
दे॒वाना॑मुत्त॑मं यशः॑। होता॑रा॒ दैव्या॑ क॒वी। स॒युजेन्द्र॑ वयो॒धसम्। जग॑ती॒ञ्छन्द॑
इहेन्द्रि॒यम्। अ॒न॒द्वाह॑ङ्गां वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑
यक्ष॒त्पेश॑स्वतीः॥८१॥

ति॒स्रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। भा॒र॑तीर्बृ॒हती॑र्म॒ही। पति॑मिन्द्र॑ वयो॒धसम्।
वि॒राज॒ञ्छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। धे॒नुं गां न वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑।
होता॑ यक्षत्सुरे॑तसम्। त्वष्टा॑रं पुष्टि॒वर्ध॑नम्। रू॒पाणि॑ बिभ्र॑तं पृथ॑क्। पुष्टि॑मिन्द्र॑
वयो॒धसम्॥८२॥

द्वि॒पद॒ञ्छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। उ॒क्षाणं॑ गां न वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑।
होता॑ यक्षच्छ॒तक्र॑तुम्। हि॒र॒ण्यपर्ण॑मुक्थि॒नम्। र॒श॒नां बिभ्र॑तं व॒शिम्। भग॑मिन्द्र॑
वयो॒धसम्। क॒कुभ॒ञ्छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। व॒शां वे॒हतं॑ गां न वयो॑ दध॑त्।
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्स्वाहा॑कृतीः। अ॒ग्निं गृ॑हपतिं पृथ॑क्।
वरु॑णं भेष॒जङ्कु॑विम्। क्ष॒त्रमिन्द्र॑ वयो॒धसम्। अति॑च्छन्द॒सञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्।
बृ॒हद॑ष्ट॒भङ्गां वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑॥८३॥

दधे दध॑दतावृ॒धं इन्द्रि॒यं पेश॑स्वतीर्वयो॒धसं वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑ सप्त च (इडस्पदेऽग्निङ्गायत्रीञ्यविम्। शुचि॑व्रत॒ः
शुचि॑मुष्णिह॑न्दित्यवाहम्। ईडे॒न्यः सोम॑मनुष्टु॒भञ्जि॑वत्सम्। सु॒ब॒र्हिष॑द॒ममृ॑तेन्द्र॑ बृ॒हतीं पञ्चा॑विम्। व्य॒च॑स्वतीः सु॒प्राय॑णा द्वा॒रो
ब्र॒ह्माणः॑ प॒ङ्क्ति॑मिह॒ तुर्य॑वाहम्। सु॒पेश॑से वि॒श्वमिन्द्र॑त्रि॒ष्टुभं प॑ष्ठवाहम्। प्रचै॑तसा स॒युजेन्द्र॑ जग॑तीमि॒हान॒द्वाहम्। पेश॑स्वतीस्ति॒स्रः
पति॑ वि॒राज॑मिह॒ धेनु॑न्। सुरे॑त॒सन्त्वष्टा॑रं पुष्टि॑मिन्द्र॑ द्वि॒पद॑मि॒होक्षा॑णन्। श॒तक्र॑तुं भग॑मिन्द्र॑ङ्कु॒भमि॑ह॒ वृ॒शान्। स्वाहा॑कृतीः
क्ष॒त्रमति॑च्छन्द॒सं बृ॒हद॑ष्ट॒भङ्गां वयो॑ दध॑दिन्द्रि॒यमृषि॑ वसु॒ नवं द॑शे॒हेन्द्रि॒यमष्टं॑ नव द॒श गां न वयो॑ दध॑दिडस्प॒दे सर्व॑

वेतु॥)॥ [१७]

समिद्धो अग्निः समिधा॥ सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्द इन्द्रियम्।
त्र्यविर्गौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिं व्रतः। तनूपाच्च सरस्वती। उष्णिक्छन्द
इन्द्रियम्। दित्यवाङ्गौर्वयो दधुः। इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। त्रिवत्सो गौर्वयो दधुः। सुबर्हिरग्निः पूषण्वान्।
स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः। बृहती छन्द इन्द्रियम्। पञ्चाविर्गौर्वयो दधुः। दुरो
देवीर्दिशो महीः। ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्।
तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुः॥८५॥

उषे यही सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। पृष्ठवाङ्गौर्वयो
दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण सयुजा युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्।
अनङ्गान्गौर्वयो दधुः। तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराट्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो अद्भुतः। इन्द्राग्नी
पुष्टिर्वर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा गौर्न वयो दधुः। शमिता नो
वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्। ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न
वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्द
इन्द्रियम्। बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥ [१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण तेजसा। हविरिन्द्रे
वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा
बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः। वर्षाभिरर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमे सप्तदशे
स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेणं विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना देवाः। एकविंश
 ऋभवः स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः। हेमन्तेनर्तुना
 देवाः। मरुतस्त्रिणवे स्तुतम्। बलेन शक्करीः सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
 शैशिरेणर्तुना देवाः। त्रयस्त्रिंशैऽमृतं स्तुतम्। सत्येन रेवतीः क्षत्रम्।
 हविरिन्द्रे वयो दधुः॥८९॥

स्तोमं सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसन्तेन ग्रीष्मेण वर्षाभिः शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण
 पद॥)॥ [१९]

देवं बर्हिरिन्द्रं वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। गायत्रिया छन्दसेन्द्रियम्।
 तेज इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवीद्वारो देवमिन्द्रं
 वयोधसम्। देवीदेवमवर्धयन्। उष्णिहा छन्दसेन्द्रियम्। प्राणमिन्द्रे वयो दधत्।
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥९०॥

देवी देवं वयोधसम्। उपे इन्द्रमवर्धताम्। अनुष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्। वाचमिन्द्रे
 वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी जोष्टी देवमिन्द्रं वयोधसम्।
 देवी देवमवर्धताम्। बृहत्या छन्दसेन्द्रियम्। श्रोत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
 वसुधेयस्य वीतां यजं॥९१॥

देवी ऊर्जाहुती देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्। पङ्क्त्या
 छन्दसेन्द्रियम्। शुक्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं।
 देवा दैव्या होतारा देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवा देवमवर्धताम्। त्रिष्टुभा
 छन्दसेन्द्रियम्। त्विषिमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां
 यजं॥९२॥

देवीस्तिस्त्रिस्त्रिस्तो देवीर्वयोधसम्। पतिमिन्द्रमवर्धयन्। जगत्या

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः

समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

त्रिवृत्स्तोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वै त्रिवृत्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। अग्निष्टोमः सोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वा अग्निष्टोमः। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। रथन्तरं सामं भवति। ब्रह्मवर्चसं वै रथन्तरम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। परिस्रजी होता भवति॥१॥

अरुणो मिर्मिरस्त्रिशुक्रः। एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपम्। रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। बृहस्पतिरकामयत देवानां पुरोधाम्छेयमिति। स एतं बृहस्पतिसवमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स देवानां पुरोधामगच्छत्। यः पुरोधामः स्यात्। स बृहस्पतिसवेन यजेत॥२॥

पुरोधामेव गच्छति। तस्य प्रातः सवने सन्नेषु नाराशंसेषु। एकादश दक्षिणा नीयन्ते। एकादश माध्यं दिने सवने सन्नेषु नाराशंसेषु। एकादश तृतीयसवने सन्नेषु नाराशंसेषु। त्रयस्त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धे। अश्वश्चतुस्त्रिंशः। प्राजापत्यो वा अश्वः॥३॥

प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानाम्। यावतीरेव देवताः। ता एवावरुन्धे। कृष्णाजिनैऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो वा एतद्रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मवर्चसेनैवेनं समर्धयति। आज्येनाभिषिञ्चति। तेजो वा आज्यम्। तेज एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥

[१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः। पुष्टिर्वै पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय सावित्रः। अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति। निर्वरुणत्वाय वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विद्वै मरुतः। विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः। विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्मेऽध्यभिषिञ्चति। स हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि। ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विद्वै मरुतोऽष्टौ च॥ _____[२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यत्सौम्यः। सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्धारहस्पत्यः। एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यत्सारस्वतः। एतद्धि प्रत्यक्षं ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः। अथो य एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ यद्द्यावापृथिव्यः। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति। अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। हिरण्येन घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनैऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो वा एतदृक्स्वामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मन्नेवैनमृक्स्वामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छेते भागधेयेनान्वमन्येताः रूपश्चत्वारि च॥ _____[३]

न वै सोमेन सोमस्य सवोऽस्ति। हतो ह्येषः। अभिषुतो ह्येषः। न हि हतः

सूयते॑। सौमी॑ꣳ सूतव॑शा॒मा ल॑भते। सोमो॒ वै रे॑तो॒धाः। रे॒त ए॒व तद्व॑धाति।
 सौम्य॑र्चाऽभिषि॑ञ्चति। रे॒तो॒धा ह्ये॑षा। रे॒तः सोमः॑। रे॒त ए॒वास्मि॑न्दधाति।
 यत्किं॑ च॒ राज॒सूय॑मृते सोमम्। तत्सर्वं॑ भवति। अषा॑ढं यु॒त्सु पृ॒त॑नासु
 पप्रि॑म्। सु॒व॒र॒षाम॒प्स्वां वृ॒जन॑स्य गो॒पाम्। भ॒रेषु॑जाꣳ सु॑क्षितिꣳ सु॒श्रव॑सम्।
 जय॑न्त॒न्त्वाम॑नु॒ मदे॑म सोम॥१०॥

रेतः सोमः सप्त च॥ [४]

यो वै सोमे॑न सूयते॑। स दे॑वस॒वः। यः प॒शुना॑ सूयते॑। स दे॑वस॒वः। य इ॒ष्ट्या॑
 सूयते॑। स म॑नुष्यस॒वः। ए॒तं वै पृ॑थ॒ये दे॒वाः प्राय॑च्छन्। ततो॒ वै सोऽप्या॑र॒ण्याना॑
 प॒शूनाम॑सूयत। याव॑तीः किय॑तीश्च प्र॒जा वाचं॑ वद॑न्ति। तासा॒ꣳ सर्वा॑साꣳ
 सूयते॑॥११॥

य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ना॒रा॒शꣳस्य॑र्चाऽभिषि॑ञ्चति।
 म॒नुष्या॑ वै नरा॒शꣳसः॑। नि॒हुत्य॑ वावैतत्। अथा॒भिषि॑ञ्चति। यत्किं॑ च॒
 राज॒सूय॑मनुत्तरवे॒दीक॑म्। तत्सर्वं॑ भवति। ये मे॑ पश्चा॒शत॑न्द॒दुः। अ॒श्वानाꣳ
 स॒धस्तु॑तिः। द्युम॑द॒ग्ने महि॑ श्रवः॑। बृ॒हत्कृ॑धि म॒घोना॑म्। नृ॒वद॑मृत नृ॒णाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिस्त्रीणि च॥ [५]

ए॒ष गो॑स॒वः। ष॒ट्त्रि॑ꣳश उ॒क्थ्यो॑ बृ॒हत्सा॑मा। प॒व॑माने कण्वरथन्त॒रं भ॑वति।
 यो वै वा॑ज॒पेयः॑। स सं॒म्राट्त्व॑वः। यो रा॑ज॒सूयः॑। स व॑रुणस॒वः। प्र॒जाप॑तिः
 स्वा॒रा॒ज्यं पर॑मे॒ष्ठी। स्वा॒रा॒ज्य॒ङ्गौरे॒व। गो॑रि॒व भ॑वति॥१३॥

य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्त॒रे भ॑वतः। तद्धि॑ स्वा॒रा॒ज्यम्।
 अ॒युतं॑ दक्षि॑णाः। तद्धि॑ स्वा॒रा॒ज्यम्। प्र॒तिधु॑षाऽभिषि॑ञ्चति। तद्धि॑ स्वा॒रा॒ज्यम्।
 अ॒नुद्ध॑ते वेद्यै॑ दक्षि॑णत आ॒हव॑नीय॑स्य बृ॒हतः॑ स्तो॒त्रं प्र॑त्य॒भिषि॑ञ्चति। इ॒यं वा॑व
 र॑थन्त॒रम्॥१४॥

असौ बृहत्। अनयोरेवैनमनन्तरहितमभिषिञ्चति। पशुस्तोमो वा एषः। तेन
 गोसवः। षड्विंशः सर्वः। रेवञ्जातः सहसा वृद्धः। क्षत्राणां क्षत्रभृत्तमो वयोधाः।
 महान्महित्वे तस्तभानः। क्षत्रे राष्ट्रे च जागृहि। प्रजापतेस्त्वा परमेष्ठिनः
 स्वाराज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहैकं च॥

[६]

सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकौ। त्विषिरग्नौ ब्राह्मणे सूर्ये या। इन्द्रं
 या देवी सुभगा जजान। सा न आगन्वर्चसा संविदाना। या राजन्ये
 दुन्दुभावायतायाम्। अश्वस्य क्रन्द्ये पुरुषस्य मायौ। इन्द्रं या देवी सुभगा
 जजान। सा न आगन्वर्चसा संविदाना। या हस्तिनि द्वीपिनि या हिरण्ये।
 त्विषिरश्वेषु पुरुषेषु गोषु॥१६॥

इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न आगन्वर्चसा संविदाना। रथे अक्षेषु
 वृषभस्य वाजे। वार्ते पर्जन्ये वरुणस्य शुष्मे। इन्द्रं या देवी सुभगा जजान।
 सा न आगन्वर्चसा संविदाना। राडंसि विराडंसि। सम्राडंसि स्वराडंसि।
 इन्द्राय त्वा तेजस्वते तेजस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय त्वौजस्वत ओजस्वन्तः
 श्रीणामि॥१७॥

इन्द्राय त्वा पयस्वते पयस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय त्वाऽऽयुष्मत
 आयुष्मन्तः श्रीणामि। तेजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। तेजस्वदस्तु मे
 मुखम्। तेजस्वच्छिरो अस्तु मे। तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। तेजसा
 सम्पिपृग्धि मा। ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे। ओजस्वान् विश्वतः
 प्रत्यङ्। ओजसा सं पिपृग्धि मा। पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु

मे मुखम्। पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसा सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्। आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्। आयुषा सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि। प्रियः रेतो वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासा रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्णना। सोम इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपां यो मध्यतो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि। अपां यो यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजस्वन्तः श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पयसा सम्पिपृग्धि माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे च॥———[७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ मित्रवर्धनः। तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभित् आतिष्ठ वृत्रहन्त्रथम्। आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्। श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः। महत्तदस्यासुरस्य नाम। आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वग्निरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा अन्वन्तु। अनु सप्त राजानो य

उ॒ताभिषि॑क्ताः। अनु॑ त्वा मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑तम्। अनु॑ द्यावा॑पृथि॒वी वि॒श्वश॑म्भू।
सूर्यो॑ अहो॑भि॒रनु॑ त्वाऽवतु। च॒न्द्रमा॑ नक्ष॑त्रैरनु॑ त्वाऽवतु। द्यौश्च॑ त्वा पृथि॒वी
च॒ प्रच॑ेतसा। शु॒क्रो बृ॒हद॑क्षिणा त्वा पिप॑र्तु। अनु॑ स्व॒धा चि॑किता॒ः सोमो॑
अ॒ग्निः। आऽयं॑ पृ॒णक्तु॑ रज॑सी उ॒पस्थ॑म्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरैकं च॥ _____[८]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्। स ए॒तं
प्र॒जाप॑तिरोद॒नम॑पश्यत्। सोऽन्नं॑ भूतो॑ऽतिष्ठत्। ता अ॒न्यत्रा॒न्नाद्य॑मवित्वा।
प्र॒जाप॑तिं प्र॒जा उ॒पाव॑र्तन्त। अन्न॑मे॒वैनं॑ भूतं पश्य॑न्तीः प्र॒जा उ॒पाव॑र्तन्ते। य
ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। सर्वा॑ण्यन्ना॒नि भव॑न्ति॥२५॥

सर्वे॑ पुरु॑षाः। सर्वा॑ण्येवा॒न्नान्य॑व रुन्धे। सर्वा॑न्पुरु॑षान्। राड॑सि वि॒राड॑सीत्याह॑।
स्वा॒राज्य॑मे॒वैनं॑ गमयति। यद्वि॒र॒ण्य॒न्ददा॑ति। तेज॒स्तेना॑वरुन्धे। यत्ति॑सृध॒न्वम्।
वी॒र्य॑न्तेन॑। यदष्ट्रा॑म्॥२६॥

पुष्टि॑न्तेन॑। यत्क॑म॒ण्डलु॑म्। आयु॑ष्टेन॑। यद्वि॒र॒ण्य॒मा ब॒ध्नाति॑। ज्योति॑र्वै
हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। अथो॒ तेजो॒ वै हि॒र॒ण्यम्। तेज॑
ए॒वात्म॑न्ध॑ते। यदो॑द॒नं प्रा॑श्नाति॑। ए॒तदे॒व सर्व॑मव॒रुध्य॑॥२७॥

तद॑स्मिन्ने॒क॒धाऽधा॑त्। रोहि॑ण्याङ्का॒र्यः। यद्वा॑ह्म॒ण ए॒व रोहि॑णी। तस्मा॑दे॒व। अथो॒
वर्ष्म॑वैन॑ः समा॒नाना॑ करोति। उ॒द्यता॑ सूर्ये॒ण का॒र्यः। उ॒द्यन्तं॑ वा ए॒तः सर्वाः॑
प्र॒जाः प्रति॑नन्दन्ति। दि॒दृक्षे॒ण्यो दर्श॑नीयो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑
वदन्ति॥२८॥

अ॒वेत्यो॑ऽवभृ॒था ३ ना ३ इति॑। यद्द॑र्भपु॒ञ्जीलैः प॒वय॑ति। तत्स्वि॑दे॒वावै॑ति।
तन्नावै॑ति। त्रि॒भिः प॑वयति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भिरे॒वैनं॑ लो॒कैः प॑वयति। अथो॑

अ॒पां वा ए॒तत्तेजो॒ वर्चः॑। यद्दर्भाः॑। यद्दर्भ॑पु॒ञ्जीलैः प॒वय॑ति। अ॒पामे॒वैन॒न्तेज॑सा॒
वर्च॑सा॒ऽभिषि॑ञ्चति॥ २९॥

भव॑न्त्यष्ट्रा॑मव॒रुध्यं॑ वदन्ति दर्भा यद्दर्भपु॒ञ्जीलैः प॒वय॑त्येकं च॥ [९]

प्र॒जाप॑तिरकामयत ब॒होर्भूया॑न्त्स्यामि॒ति। स ए॒तं प॑ञ्चशा॒रदी॑यमपश्यत्।
तमा॒ऽह॑रत्। तेना॑यजत। ततो॒ वै स ब॒होर्भूया॑न्भवत्। यः का॒मये॑त
ब॒होर्भूया॑न्त्स्यामि॒ति। स प॑ञ्चशा॒रदी॑येन यजेत। ब॒होरे॒व भूया॑न्भवति।
म॒रुत्स्तो॒मो वा ए॒षः। म॒रुतो॒ हि दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठाः॥ ३०॥

ब॒हुर्भव॑ति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑चैनमे॒वं वेद॑। प॒ञ्चशा॒रदी॑यो भवति। पञ्च॒ वा
ऋ॒तवः॑ संवत्स॒रः। ऋ॒तुष्वे॒व संवत्स॑रे प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। अथो पञ्चा॑क्षरा प॒ङ्क्तिः।
पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। य॒ज्ञमे॒वाव॑ रु॒न्धे। स॒प्तद॒शः स्तोमा॒ नाति॑ यन्ति। स॒प्तद॒शः
प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑॥ ३१॥

भूयि॑ष्ठा यन्ति द्वे च॥ [१०]

अ॒गस्त्यो॑ म॒रुद्ध्य॑ उ॒क्ष्णः प्रौक्ष॑त्। तानिन्द्र॒ आद॑त्त। त ए॒नं वज्र॑मुद्यत्याभ्या॑यन्त।
तान॒गस्त्य॑श्चै॒वेन्द्र॑श्च कयाशु॒भीये॑नाशमयताम्। ताञ्छा॒न्तानु॑पा॒ह्वय॑त।
यत्क॑याशु॒भीयं॑ भव॑ति शान्त्यै॑। तस्मा॑दे॒त ऐ॒न्द्रामा॑रु॒ता उ॒क्षाणः॑ सव॒नीया॑
भवन्ति। त्रयः प्रथ॑मे॒ऽह॒न्ना ल॑भ्यन्ते। ए॒वं द्वि॒तीयै॑। ए॒वं तृ॒तीयै॑॥ ३२॥

ए॒वं च॑तु॒र्थे। पञ्चो॑त्त॒मेऽह॒न्ना ल॑भ्यन्ते। वर्षि॑ष्ठमिव ह्ये॒तद॑हः। वर्षि॑ष्ठः
समा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑चैनमे॒वं वेद॑। स्वा॒राज्यं॑ वा ए॒ष
य॒ज्ञः। ए॒तेन॒ वा एक॑या वा॒ कान्द॑मः स्वा॒राज्य॑मगच्छत्। स्वा॒राज्यं॑ गच्छति।
य ए॒तेन॒ यज॑ते॥ ३३॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। मा॒रुतो॒ वा ए॒ष स्तोमः॑। ए॒तेन॒ वै म॒रुतो॑ दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा

अभवन्। भूयिष्ठः समानानां भवति। य एतेन यजते। य उं चैनमेवं वेद।
पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः। आ पञ्चमात्पुरुषादन्नमत्ति। य एतेन यजते।
य उं चैनमेवं वेद। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेरेव नैति॥३४॥

तृतीयं गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उं चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः स्वाराज्यं मारुतः

पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव नैति॥)॥ [११]

अस्या जरासो दमा मरित्राः। अर्चद्धूमासो अग्रयः पावकाः। श्विचीचयः
श्वात्रासो भुरण्यवः। वनरुषदो वायवो न सोमाः। यजा नो मित्रावरुणा।
यजा देवाः ऋतं बृहत्। अग्ने यक्षि स्वन्दमम्। अश्विना पिबन्तः सुतम्।
दीद्यग्नी शुचिव्रता। ऋतुना यज्ञवाहसा॥३५॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्थे। अन्याऽन्या वत्समुप धापयेते। हरिरन्यस्यां भवति
स्वधावान्। शुक्रो अन्यस्यान्ददृशे सुवर्चाः। पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू
क्रीडन्तौ परि यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च देवा नव
चाऽसपर्यन्॥३६॥

औक्षन्धृतैरास्तृणन्बृहिरस्मै। आदिद्धोतारन्यषादयन्त। अग्निनाऽग्निः
समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुह्यस्यः। अग्निर्देवानां जठरम्।
पूतदक्षः कविक्रतुः। देवो देवेभिरा गमत्। अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टयः।
आ त्वेषमुग्रमव ईमहे वयम्॥३७॥

ते स्वानिनो रुद्रिया वरुषनिर्णिजः। सिंहा न हेषक्रतवः सुदानवः। यदुत्तमे
मरुतो मध्यमे वा। यद्वाऽवमे सुभगासो दिवि ष्ठा। ततो नो रुद्रा उत
वाऽन्वस्य। अग्ने वित्ताद्धविषो यद्यजामः। ईडे अग्निं स्ववसन्नमोभिः। इह

प्रस॒प्तो वि च॑ यत्कृतन्नः। रथैरिव॑ प्रभरे॒ वाज॒यद्विः। प्र॒दक्षि॒णिन्म॒रुता॒ऽ
स्तोम॑मृद्धाम्॥३८॥

श्रु॒धि श्रु॒त्कर्ण॑ वह्नि॒भिः। दे॒वैर॑ग्ने स॒याव॑भिः। आसी॑दन्तु ब॒रुहि॑षि। मि॒त्रो
वरु॑णो अर्य॒मा। प्रा॒त॒र्यावा॑णो अध्व॒रम्। वि॒श्वेषा॑मर्दितिर्य॒ज्ञिया॑नाम्।
वि॒श्वेषा॑मर्तिथि॒र्मानु॑षाणाम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मव॒ आवृ॑णानः। सु॒मृडी॒को भवतु॑
वि॒श्ववे॑दाः। त्वे अ॒ग्ने सु॒म॒तिं भि॑क्ष॒माणाः॥३९॥

दि॒वि श्रवो॑ दधिरे य॒ज्ञिया॑सः। नक्ता॑ च च॒क्रुरु॑षसा॒ विरू॑पे। कृ॒ष्णं च॑
वर्ण॑मरु॒णं च॑ सन्धुः। त्वाम॑ग्न आ॒दित्या॑स॒ आ॒स्यम्। त्वाञ्जि॒ह्वाः शुच॑यश्चक्रिरे
कवे। त्वाः रा॑तिषाचो॒ अध्व॑रेषु स॒श्विरे। त्वे दे॒वा ह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम्। नि
त्वा य॒ज्ञस्य॑ सा॒धन॑म्। अ॒ग्ने हो॒ता॒रमृ॑त्विजम्। व॒नुष्व॑दैव धीमहि प्रचै॑तसम्।
जी॒र॒न्दूत॑ममर्त्यम्॥४०॥

य॒ज्ञवा॑ह॒सास॑प॒र्यन्व॑यमृद्धां भि॑क्ष॒माणाः प्रचै॑तसमेकं च॥ [१२]

तिष्ठा॒ हरी॒ रथ॒ आ यु॒ज्यमा॑ना या॒हि। वा॒युर्न॑ नि॒युतो॑ नो अ॒च्छ। पिबा॒स्यन्धो॑
अ॒भिसृ॑ष्टो अ॒स्मे। इन्द्रः॑ स्वाहा॑ ररि॒मा ते॒ मदा॑य। कस्य॑ वृषा॑ सु॒ते सचो॑।
नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्। वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। इन्द्रं॑ व॒यम्म॑हाध॒ने। इन्द्र॑मर्भे
हवामहे। युजं॑ वृ॒त्रेषु॑ व॒ज्रिण॑म्॥४१॥

द्वि॒ता यो वृ॒त्रह॑न्तमः। वि॒द इन्द्रः॑ श॒तक्र॑तुः। उप॑ नो ह॒रिभिः॑ सु॒तम्। स
सूर॑ आ॒ज॒नय॑ ज्योति॒रिन्द्र॑म्। अ॒या धि॒या त॑रणि॒रद्वि॑ब॒र्हाः। ऋ॒तेन॑ शु॒ष्मी
नव॑मानो अ॒कैः। व्यु॒स्निधो॑ अ॒स्रो अ॒द्विर्बि॑भेदा उ॒तत्य॑दा॒श्वश्चि॑यम्। यदिन्द्र॑
नाहु॑षी॒ष्वा। अ॒ग्ने वि॒क्षु प्र॑तीदयत्॥४२॥

भरे॒ष्विन्द्रः॑ सु॒हवः॑ हवामहे। अ॒हो॒मुचः॑ सु॒कृत॑न्दैव्यं जनम्। अ॒ग्नि॒मित्रं॑

वरुणं सातये भगम्। द्यावापृथिवी मरुतः स्वस्तये। महि क्षेत्रं पुरुश्चन्द्रं वि
विद्वान्। आदित्सखिभ्यश्चरथुं समैरत्। इन्द्रो नृभिरजनदीद्यानः साकम्।
सूर्यमुषसंज्ञातुमग्निम्। उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान्। सुवर्वज्योतिरभयं
स्वस्ति॥४३॥

ऋष्या तं इन्द्र स्थविरस्य बाहू। उपस्थेयाम शरणा बृहन्तां। आ नो
विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि। वरीवृजत्स्थविरेभिः
सुशिप्रा। अस्मे दधद्वृषणं शुष्ममिन्द्र। इन्द्राय गावं आशिरम्। दुदुहे वज्रिणे
मधु। यत्सीमुपह्वरे विदत्। तास्ते वज्रिन्धेनवो जोजयुर्नः॥४४॥

गभस्तयो नियुतो विश्ववाराः। अहरहर्भूय इज्जोगुवानाः। पूर्णा इन्द्र क्षुमतो
भोजनस्य। इमान्ते धियं प्र भरे महो महीम्। अस्य स्तोत्रे धिषणा यत्त
आनजे। तमुत्सवे च प्रसवे च सासहिम्। इन्द्र देवासः शवसा मदन्ननु॥४५॥

वज्रिणमयत्स्वस्ति जोजयुर्नः सप्त च॥ [१३]

प्रजापतिः पशूनंसृजत। तैस्मात्सृष्टाः परां च आयन्। तानग्निष्टोमेन
नाप्रौत्। तानुक्थ्येन नाप्रौत्। तान्थोडशिना नाप्रौत्। तान्नात्रिया नाप्रौत्।
तान्त्सन्धिना नाप्रौत्। सौग्निमब्रवीत्। इमान् ईप्सेति। तान्गिस्त्रिवृता
स्तोमेन नाप्रौत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान् ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन स्तोमेन नाप्रौत्। स
विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान् ईप्सतेति। तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन
नाप्रुवन्। स विष्णुमब्रवीत्। इमान् ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन
स्तोमेनाप्रौत्। वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव भ्रंशेरन्। स
एतेन यजेत। यदाप्रौत्। तदप्तोर्यामस्याप्तोर्यामत्वम्। एतेन वै देवा जैत्वानि

जित्वा। यङ्काममकामयन्त तमाप्नुवन्। यङ्कामङ्कामयन्ते। तमेतेनाप्नोति॥४८॥

स्तोमैन् नाप्रोदवारयत् नवं च॥ [१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा अयम्।
नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां मिथुयाकर्म भागम्। सावीरुहि
देव प्रसवाय पित्रे। वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै। अथास्मभ्यः सवितः
सर्वताता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः। भूतो भूतेषु चरति प्रविष्टः। स
भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राजसूयम्। स राजा राज्यमनु मन्यतामिदम्।
येभिः शिल्पैः पप्रथानामदृहत्। येभिर्द्यामभ्यपि शत्रुजापतिः। येभिर्वाचं
विश्वरूपाः समव्ययत्। तेनेममग्न इह वर्चसा समङ्घि। येभिरादित्यस्तपति
प्र केतुभिः। येभिः सूर्यो ददृशे चित्रभानुः। येभिर्वाचं पुष्कलेभिरव्ययत्।
तेनेममग्न इह वर्चसा समङ्घि॥५०॥

आऽयं भातु शवसा पञ्च कृष्टीः। इन्द्र इव ज्येष्ठो भवतु प्रजावान्। अस्मा
अस्तु पुष्कलश्चित्रभानु। आऽयं पृणक्तु रजसी उपस्थम्। यत्ते शिल्पं कश्यप
रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलश्चित्रभानु। यस्मिन्त्सूर्या अर्पिताः सप्त साकम्।
तस्मिन्नाजानमधि विश्रयेमम्। द्यौरसि पृथिव्यसि। व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्।
या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। तासां
त्वा सर्वासा रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। अभि त्वा वर्चसाऽसिचं दिव्येन।
पयसा सह। यथासां राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा त्वा सविता करत्। इन्द्र विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः।

रथीतमं रथीनाम्। वाजानां सत्पतिं पतिम्। वसंवस्त्वा
पुरस्तादभिषिञ्चन्तु गायत्रेण छन्दसा। रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिञ्चन्तु त्रैष्टुभेन
छन्दसा। आदित्यास्त्वा पश्चादभिषिञ्चन्तु जागतेन छन्दसा। विश्वे त्वा
देवा उत्तरतोऽभिषिञ्चन्त्वानुष्टुभेन छन्दसा। बृहस्पतिंस्त्वोपरिष्ठादभिषिञ्चतु
पाङ्केन छन्दसा॥५३॥

अरुणन्त्वा वृकमुग्रङ्गजङ्करम्। रोचमानं मरुतामग्रे अर्चिषः। सूर्यवन्तं मघवानं
विषासहिम्। इन्द्रमुक्थेषु नामहूतमं हुवेम। प्र बाहवांसिसृतजीवसे नः।
आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन। आ नो जनैश्च वयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा
हवेमा। इन्द्रस्य ते वीर्यकृतः। बाहू उपावहरामि॥५४॥

बभूवाव्ययुत्तेनेममग्न इह वर्चसा समङ्कि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि॥ [१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ वृत्रहन्तमः। तुभ्यं देवा
अधिब्रवन्। अङ्कौ न्यङ्कावभितो रथं यौ। ध्वान्तं वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ।
दूरेहेतिरिन्द्रियावाँन्यतुत्री। ते नोऽग्रयः पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गदा
अव्यथायै त्वा स्वधायै त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्ठासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु। तिष्ठा रथे अधि
यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वश्वः। आ तिष्ठ वृत्रहन्नातिष्ठन्तं परि।
अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा मित्रावरुणौ। द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो
बृहक्षिणा त्वा पिपर्तु। अनु स्वधा चिकितां सोमो अग्निः। अनु त्वाऽवतु
सविता सवेन॥५६॥

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतमं रथीनाम्। वाजानां
सत्पतिं पतिम्। परिमा सेन्या घोषाः। ज्यानां वृञ्जन्तु गृध्रवः। मेथिष्ठाः
पिन्वमाना इह। माङ्गोपतिमभि संविशन्तु। तन्मेऽनुमतिरनु मन्यताम्।

तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुतः सौभगा युवम्। अवं
ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं परिष्वजानाः। सिं॒हः॑ हि॒न्वन्ति॑ मह॒ते
सौभगाय। समु॒द्रं न सु॒हव॑न्तस्थिवा॒सम्। म॒र्मृज्यन्ते॑ द्वीपि॒नम॑प्स्वन्तः।
उद॒सावे॑तु सूर्यः। उदि॒दं मा॑म॒कं वचः॑। उदि॒हि दे॒व सूर्य॑। स॒ह व॑शुना॒ मम॑।
अ॒हं वा॒चो वि॒वाच॑नम्। मयि॒ वाग॑स्तु धर्ण॒सिः। यन्तु॑ न॒दयो॒ वर॑षन्तु प॒र्जन्याः॑।
सुपि॒प्पला॑ ओष॑धयो भवन्तु। अन्न॑वतामोद॒नव॑तामामि॒क्षव॑ताम्। ए॒षाः राजा॑
भूय॒साम्॥५८॥

स्वधायै॑ त्वा सवे॒न द्यौः सूर्य॑ सप्त च॥ [१६]

ये के॒शिनः॑ प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सन्त। येभिराभू॒तं यदि॑दं वि॒रोच॑ते। तेभ्यो॑ जुहोमि
बहु॒धा घृ॒तेन॑। रा॒यस्पोषे॑णे॒मं वर्च॑सा॒ सः सृ॑जाथ। न॒र्ते ब्र॒ह्मण॑स्तप॒सो
विमो॒कः। द्वि॒नाम्नी॑ दी॒क्षा व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्रा। प्र केशाः॑ सु॒वते॑ का॒ण्डिनो॑ भवन्ति।
तेषां॑ ब्र॒ह्मेदी॑शे वप॒नस्य॑ ना॒न्यः। आ रो॒ह प्रोष्ठं॑ विष॑हस्व॒ शत्रून्। अवा॑स्माग्दी॒क्षा
व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्रा॥५९॥

दे॒हि दक्षि॑णां प्र॒तिर॑स्वायुः। अथा॑मुच्यस्व॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्। येना॑व॒पत्स॒विता॑
क्षुरे॑ण। सोम॑स्य॒ राज्ञो॑ वरु॑णस्य वि॒द्वान्। तेन॑ ब्र॒ह्माणो॑ वप॒तेदम॑स्योर्जे॒मम्।
र॒य्या वर्च॑सा॒ सः सृ॑जाथ। मा ते॒ केशा॑ननु॒ गाद्वर्च॑ ए॒तत्। तथा॑ धा॒ता क॑रोतु
ते। तुभ्य॑मिन्द्रो बृ॒हस्प॑तिः। स॒विता॑ वर्च॒ आद॑धात्॥६०॥

तेभ्यो॑ नि॒धानं॑ बहु॒धा व्यैच्छ॑न्। अ॒न्तरा॑ द्यावापृथि॒वी अ॒पः सु॒वः। द॒र्भस्त॒म्बे
वीर्य॑कृते नि॒धाय॑। पौ॒॒॒॒स्येने॑मं वर्च॑सा॒ सः सृ॑जाथ। बल॑न्ते बाहु॒वोः
स॒विता॑ द॒धातु॑। सोम॑स्त्वाऽन॒क्तु प॑यसा घृ॒तेन॑। स्त्रीषु॑ रू॒पम॑श्वि॒नैत॑न्नि

धत्तम्। पौ॒ऽस्यै॒नेमं॑ वर्चसा॒ स॒सृ॒जाथ॑। यत्सीमन्तङ्कङ्क॑तस्ते लिलेख॑। यद्वा॑
क्षुरः प॑रिव॒वर्ज॑ वप॒ऽस्ते। स्त्रीषु॑ रू॒पम॑श्विनै॒तन्नि॑ धत्तम्। पौ॒ऽस्यै॒नेम॑ स॒
सृ॒जाथो॑ वी॒र्येण॑॥६१॥

अवा॑स्त्राग्दीक्षा व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्राऽद॑धाद्वर्ज॑ वप॒ऽस्ते द्वे च॑॥ [१७]

इन्द्र॑ वै स्वावि॒शो म॒रुतो॒ नापा॑चायन्। सोऽन॑पचाय्यमान ए॒तं वि॒घ्नम॑पश्यत्।
तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। तेनै॒वासा॒न्त॑ स॒ऽस्तु॒म्भं व्य॑हन्। यद्व्यह॑न्।
तद्वि॒घ्नस्य॑ विघ्न॒त्वम्। वि पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्य॑ हते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य
उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥६२॥

य॑ राजा॑नं वि॒शो नाप॑चायेयुः। यो वा॑ ब्राह्म॒णस्तम॑सा पा॒प्मना॒ प्रावृ॑तः स्यात्।
स ए॒तेन॑ यजेत। वि॒घ्नेनै॒वैन॑द्विहृत्य। वि॒शामा॑धिपत्यं गच्छति। तस्य॒ द्वे द्वा॑द॒शे
स्तो॒त्रे भव॑तः। द्वे च॑तुर्वि॒ंशे। औ॒द्भिद्यमे॒व तत्। ए॒तद्वै क्ष॒त्रस्यो॒द्भिद्य॑म्। यद॑स्मै
स्वावि॒शो ब॒लि॑ ह॒रन्ति॑॥६३॥

हर॑न्त्यस्मै वि॒शो ब॒लि॑म्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒बाहु॑ग्वा
अग्रे॑ क्ष॒त्राण्या॑तेपुः। तेषा॑मिन्द्रः क्ष॒त्राण्या॑दत्त। न वा इ॒मानि॑ क्ष॒त्राण्य॑भूवन्निति।
तन्नक्ष॑त्राणां नक्ष॒त्रत्व॑म्। आ श्रेय॑सो भ्रातृ॒व्यस्य॒ तेज॑ इन्द्रि॒यन्द॑ते। य ए॒तेन॒
यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥६४॥

तद्यथा॑ ह॒ वै संच॑क्रिणौ क॒प्लका॑वुपाव॑हितौ स्याता॑म्। ए॒वमे॒तौ यु॒ग्मन्तौ॒
स्तोमौ॑। अ॒युक्षु॒ स्तोमेषु॑ क्रियेते। पा॒प्मनोऽप॑हत्यै। अप॑ पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्य॑
हते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। तद्यथा॑ ह॒ वै सू॒तग्रा॑म॒ण्यः।
ए॒वञ्छ॒न्दा॑सि। तेष्व॒सावा॑दित्यो बृ॒हती॒रभ्यू॑ढः॥६५॥

स॒तो बृ॑हतीषु स्तुवते स॒तो बृ॑हन्। प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रसानीत्ये॒व। व्यति॑षक्ताभिः
स्तुवते। व्यति॑षक्तं वै क्ष॒त्रं वि॒शा। वि॒शैवैन॑ क्ष॒त्रेण॒ व्यति॑षजति।

व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै ग्राम्णीः सजातैः। सजातैरेवैनं
व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै पुरुषः पाप्मभिः।
व्यतिषक्ताभिरेवास्य पाप्मनो नुदते॥६६॥

वेद् हरन्त्येनमेवं वेदाभ्यूढः पाप्मभिरेकं च॥ [१८]

त्रिवृद्यदाग्नेयोऽग्निमुखा ह्यद्विर्यदाग्नेय आग्नेयो न वै सोमै न यो वै सोमै नैष गौसवः सि॒हैऽभि प्रेहिं मित्रवर्धनः
प्रजापतिस्ता औदनं प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयानगस्त्योस्या जरासस्तिष्ठा हरी प्रजापतिः पशून्व्याघ्रौऽयमभिप्रेहिं
वृत्रहन्तमो ये केशिन् इन्द्रं वा अष्टादश॥१८॥

त्रिवृद्यो वै सोमेनार्युरसि बहुर्भवति तिष्ठा हरीरथ आयं भातु तेभ्यो निधानं षट्षष्टिः॥६६॥

त्रिवृत्पाप्मनो नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वेतः सि॒षक्ति॑ नियुता॑मभि॒श्रीः। ते वा॒यवे॑
सम॑नसो वित॑स्थुः। विश्वे॑न्नरः स्वप॒त्यानि॑ चक्रुः। रा॒येऽनु॑ यञ्ज॒ज्ञतू॑ रोद॑सी
उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॒षणा॑ धाति॑ दे॒वम्। अ॒धा वा॒युं नियु॑तः सश्च॑त॒ स्वाः। उ॒त
श्वे॒तं वसु॑धिति॒न्निरे॑के। आ वा॒यो प्र याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा॒ बृह॑ती म॒नीषा॑॥१॥
बृह॑द्र॒यिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्राम्। द्यु॒तद्या॑मा नियु॒तः पत्य॑मानः। क॒विः
क॒विमि॑यक्षसि प्रयज्यो। आ नो॑ नियु॒द्धिः श॒तिनी॑भिरध्व॒रम्। स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प
याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॒यो अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादयस्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑
नः। प्रजा॑पते न त्वदे॒तान्य॒न्यः। विश्वा॑ जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते
जुहु॑मस्तं नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॑णां पतिं यज॒तं बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तम॑
वाज॑सातौ। प्रजा॑पतिं प्रथम॒जामृ॑तस्य॑। यजा॑म॒ दे॒वमधि॑ नो ब्रवीतु। प्रजा॑पते
त्वन्नि॑धि॒पाः पु॒राणः॑। दे॒वाना॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्। पति॑र्विश्व॒स्य ज॑गतः
पर॒स्पाः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒ह॒वे जु॑षस्व। तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑॥३॥

प॒रा॒वतो॑ नि॒वत॑ उ॒द्वत॑श्च। प्रजा॑पते विश्व॒सृज्जी॒वध॑न्य इ॒दं नो॑ दे॒व। प्रति॑हर्य
ह॒व्यम्। प्रजा॑पतिं प्रथमं य॒ज्ञिया॑नाम्। दे॒वाना॑मग्रे॑ यज॒तं य॑जध्वम्। स नो॑
ददा॑तु द्रवि॑णः सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ वि॒ष्यतु॑ नाभि॑म॒स्मे। यो रा॒य ई॒शे
शत॑दा॒य उ॒क्थ्यः॑। यः प॑शूना॒ रक्षि॑ता वि॒ष्ठिता॑नाम्। प्रजा॑पतिः प्रथम॒जा
ऋ॒तस्य॑॥४॥

स॒हस्र॑धामा जुषता॒ ह॒विर्नः॑। सोमा॑पूषणे॒मौ दे॒वौ। सोमा॑पूषणा॒ रज॑सो

विमानम्। सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम्। विष्वृतं मनसा युज्यमानम्।
 तज्जिन्वथो वृषणा पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनश्चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो
 अध्यन्तरिक्षे। तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं विष्यन्तान्नाभिम्स्मे॥५॥
 धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु। अवतु
 देव्यदितिरनर्वा। बृहद्वदेम विदथे सुवीरौ। विश्वान्यन्यो भुवना जजान।
 विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति। सोमापूषणाववतन्धियं मे। युवभ्यां विश्वाः
 पृतना जयेम। उदुत्तमं वरुणास्तभ्राद्याम्। यत्किञ्चेदङ्कितवासः। अव ते
 हेडस्तत्त्वां यामि। आदित्यानामवसा न दक्षिणा। धारयन्त आदित्यासंस्तिस्त्रो
 भूमीर्धारयन्। यज्ञो देवानां शुचिरपः॥६॥

मनीषाऽस्तु चर्तस्यास्मे कित्वासंश्चत्वारि च॥ [१]

ते शुक्रासः शुचयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि बर्हिषि प्रिये। कामेन
 देवाः सरथं दिवो नः। आ यान्तु यज्ञमुप नो जुषाणाः। ते सूनवो अदितेः
 पीवसामिषम्। घृतं पिन्वत्प्रतिहर्यन्तेजाः। प्र यज्ञिया यजमानाय येमुरे।
 आदित्याः कामं पितुमन्तम्स्मे। आ नः पुत्रा अदितेर्यान्तु यज्ञम्। आदित्यासः
 पृथिभिर्देवयानैः॥७॥

अस्मे कामन्दाशुषे सन्नमन्तः। पुरोडाशं घृतवन्तं जुषन्ताम्। स्कभायत
 निर्ऋतिं सेधतामन्तिम्। प्र रश्मिभिर्यतमाना अमृध्राः। आदित्याः कामं
 प्रयतां वर्षद्वृतिम्। जुषध्वं नो हव्यदातिं यजत्राः। आदित्यान्काममवसे
 हुवेम। ये भूतानि जनयन्तो विचिख्युः। सीदन्तु पुत्रा अदितेरुपस्थम्।
 स्तीर्णं बर्हिर्विरद्याय देवाः॥८॥

स्तीर्णं बर्हिः सीदता यज्ञे अस्मिन्। ध्राजाः सेधन्तो अमन्ति दुरेवाम्।

अ॒स्मभ्यं पु॒त्रा अ॒दितेः प्र य॑स॒त। आ॒दि॒त्याः का॒मं ह॒विषो जुषा॑णाः।
अ॒ग्ने न॒यं सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑ दे॒व व॒युना॑नि वि॒द्वान्।
यु॒यो॒ध्य॑स्म॒ञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भू॒यि॑ष्ठान्ते नम॑ उ॒क्तिं वि॒धेम। प्र वः शु॒क्राय॑ भा॒नवे॑
भ॒रध्व॑म्। ह॒व्यं म॒तिश्चा॒ग्नये॑ सु॒पूत॑म्॥१॥

यो दै॒व्यानि॑ मा॒नुषा॑ ज॒नू॒षि। अ॒न्तर्वि॑श्वानि वि॒द्वन्ना जिगा॑ति।
अ॒च्छा गि॒रो म॒तयो॑ दे॒वय॑न्तीः। अ॒ग्निं य॑न्ति द्र॒विणं॑ भि॒क्षमा॑णाः।
सु॒स॒न्द॒शं सु॒प्रती॑कं स्व॒श्चम॑म्। ह॒व्यवा॑ह॒मर॑तिं मा॒नुषा॑णाम्। अ॒ग्ने
त्वम॒स्मद्यु॑यो॒ध्यमी॑वाः। अ॒न॒ग्नि॒त्रा अ॒भ्य॑म॒न्त कृ॑ष्टीः। पु॒नर॑स्मभ्यं सु॒वि॒ताय॑
दे॒वा क्षां॑ वि॒श्वेभि॑र॒जरे॑भि॒र्यज॑त्र॥१०॥

अ॒ग्ने त्वं पा॑रया न॒व्यो अ॒स्मान्। स्व॒स्तिभि॑रतिं दु॒र्गाणि॑ वि॒श्वो। पू॒श्च
पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी। भ॒वा तो॒काय॑ तन॒याय॑ शं योः। प्र॒का॒रवो॑
म॒न॒ना व॒च्यमा॑नाः। दे॒वद्री॑ची॒न्नय॑थ दे॒वय॑न्तः। द॒क्षिणा॑वा॒ङ्गाजिनी॑ प्रा॒च्येति॑।
ह॒विर्भर॑न्त्य॒ग्नये॑ घृ॒ताची॑म्। इन्द्र॒न्नरो॑ यु॒जे रथ॑म्। ज॒गृ॒ष्णाते॑ दक्षि॒णमिन्द्र॑
ह॒स्तम्॥११॥

व॒सू॒यवो॑ व॒सुप॑ते व॒सूना॑म्। वि॒द्वा हि त्वा॑ गो॒पति॑ः शू॒र गो॑नाम्। अ॒स्मभ्यं॑
चि॒त्रं वृष॑णं र॒यि॒न्दाः। तवे॑दं वि॒श्वम॒भितः॑ प॒शव्य॑म्। य॒त्प॒श्य॑सि च॒क्षसा॑
सू॒र्यस्य॑। ग॒वा॒म॒सि गो॑प॒तिरे॑कं इन्द्र। भ॒क्षी॒महि॑ ते प्र॒य॒तस्य॑ व॒स्वः। स॒मिन्द्र॑
णो म॒न॒सा ने॒षि गो॑भिः। स॒ सूरि॑र्भिर्म॒घव॑न्त्सं स्व॒स्त्या। सं ब्र॒ह्म॑णा दे॒वकृ॑तं
यद॒स्ति॥१२॥

सं दे॒वानां॑ सु॒म॒त्या य॒ज्ञिया॑नाम्। आ॒रा॒च्छ॒त्रुम॑प॒ बाध॑स्व दूर॑म्। उ॒ग्रो यः
श॒म्बः पु॒रु॒हूत॑ तेन॑। अ॒स्मे धे॑हि य॒वंम॒द्गोम॑दिन्द्र। कृ॒धी॒धियं॑ ज॒रित्रे॑ वा॒ज॒रत्ना॑म्।
आ वे॒धस॑ः स हि शु॒चिः। बृ॒ह॒स्पतिः॑ प्रथ॒म॒ज्जाय॑मानः। म॒हो ज्योति॑षः प॒रमे॑

व्योमन्। सप्तास्यस्तुविजातो रवेण। वि सप्तरश्मिरधमत्तमांसि॥१३॥

बृहस्पतिः समजयद्वसूनि। महो ब्रजान्गोमतो देव एषः। अपः
सिषासन्त्सुवरप्रतीतः। बृहस्पतिरुहन्त्यमित्रमकैः। बृहस्पते पर्येवा पित्रे।
आ नो दिवः पार्वीरवी। इमा जुह्वाना यस्ते स्तनः। सरस्वत्यभि नो
नेषि। इयं शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्। सानु गिरीणान्तविषेभिरूर्मिभिः।
पारावदघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः। सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः॥१४॥

देवयानैर्देवाः सुपूतं यजत्र हस्तमस्ति तमांस्यूर्मिभिर्द्वे च॥ [२]

सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरं कर्मण्यं ददातु। सादन्यं
विदथ्यं सभेयम्। पितुः श्रवणं यो ददाशदस्मै। अषाढं युत्सु त्वं
सोमं क्रतुभिः। या ते धामानि हविषा यजन्ति। त्वमिमा ओषधीः सोमं
विश्वः। त्वमपो अजनयस्त्वङ्गाः। त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षम्। त्वञ्ज्योतिषा वि
तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु। तेभिर्नो विश्वैः
सुमना अहैडन्। राजन्त्सोमं प्रति हव्या गृभाय। विष्णोर्नुकन्तदस्य प्रियम्।
प्र तद्विष्णुः। परो मात्रया तनुवा वृधान। न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति। उभे
ते विद्म रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वम्। परमस्य वित्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिर्देवः। आ ते महो यो जात एव। अभि गोत्राणि। आभिः स्पृधो
मिथुतीररिषण्यन्। अमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो
विषूचीः। आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयं शृण्वे अध जयन्नुत घ्नन्।
अयमुत प्र कृणुते युधा गाः। यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वेन्दुदं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्य। अवर्धत मध्य
आ नाव्यानाम्। सध्रीचीनैन मनसा तमिन्द्र ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिद्यून।

म॒रु॒त्वं॒न्तं वृष॒भं वा॑वृ॒धा॒नम्। अ॒कं॒वा॒रिं दि॒व्यं श॒स॒मिन्द्र॑म्। वि॒श्वा॒सा॒ह॒म॒व॒से
नू॒त॒ना॒य। उ॒ग्रं स॑हो॒दामि॒ह तं हु॑वेम। जनि॑ष्ठा उ॒ग्रः स॑ह॒से तुरा॑य॥१८॥

म॒न्द्र ओजि॑ष्ठो बहु॒लाभि॑मानः। अ॒व॒र्ध॒न्निन्द्रं॑ म॒रुत॑श्चि॒दत्र॑। मा॒ता
यद्वी॒र॒न्द॒ध॒न॒द्धनि॑ष्ठा। क॑स्या॒वो म॒रुतः॑ स्व॒धाऽऽसी॑त्। यन्मा॒मेकं
स॒म॒य॑त्ताहि॒हत्ये॑। अ॒हं ह्यु॑ग्र॒स्त॒विष॑स्तुवि॒ष्मान्। वि॒श्वस्य॑ श॒त्रो॒र॒न॒मं व॒ध॒स्त्रैः।
वृ॒त्रस्य॑ त्वा श्व॒स॒था दी॑ष॒माणाः। वि॒श्वे दे॒वा अ॑ज॒हुर्ये॑ स॒खायः॑। म॒रुद्भि॑रिन्द्र
स॒ख्यन्ते॑ अस्तु॥१९॥

अथे॒मा वि॒श्वाः पृ॒त॒ना जया॑सि। व॒र्धो वृ॒त्रं म॑रु॒त इन्द्रि॑येण। स्वे॒न भा॑मे॒न
तवि॑षो ब॒भूवा॑न्। अ॒हमे॒ता म॒न॒वे वि॒श्वश्च॑न्द्राः। सु॒गा अ॒प॒श्च॒कर॑ वज्र॒बाहुः॑। स
यो वृषा॑ वृ॒ष्णि॒येभिः॑ स॒मो॒काः। म॒हो दि॒वः पृ॑थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒ती॒न॒स॒त्वा
ह॒व्यो भ॑रेषु। म॒रु॒त्वा नो॑ भ॒व॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तर॒द्वृ॒त्रतूर्ये॑॥२०॥

अ॒ना॒धृ॒ष्यो म॒घ॒वा शू॒र इन्द्रः॑। अ॒न्वे॒नं वि॒शो अ॑म॒द॒न्त॒ पूर्वीः॑। अ॒यं
राजा॑ जग॑तश्च॒र॒षणी॑नाम्। स ए॒व वी॒रः स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॒करा॑जो
जग॑तः प॒र॒स्याः। य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छू॒र इन्द्रः॑। अथा॑भ॒व॒द्दमि॑ताभि॒क्र॒तूना॑म्।
इन्द्रो॑ य॒ज्ञं व॑र्धय॒न्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रो॒डा॒शस्य॑ जुष॒तां ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रन्ती॑र्त्वा दा॒न॒वं
वज्र॑बाहुः॥२१॥

दि॒शोऽदृ॑ह॒द्दृ॒हि॒ता दृ॒ह॒णेन॑। इ॒मं य॒ज्ञं व॑र्धय॒न्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रो॒डा॒शं प्र॑ति
गृ॒भ्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छू॒र इन्द्रः॑। अथै॑करा॒जो अ॑भ॒व॒ज्जनाना॑म्। इन्द्रो॑
दे॒वाञ्छ॑म्ब॒र॒हत्य॑ आवत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑म॒भ॒व॒त्पु॒रो॒गाः। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
वावृ॒धा॒नः। वृ॒त्र॒तू॒र्नो अ॑भ॒यं श॑र्म य॒स॒त्। यः स॒प्त सि॒न्धूँ र॑द॒धात्पृ॑थि॒व्याम्।
यः स॒प्त लो॒का॒न॒कृ॒णो॒द्दि॒शश्च॑। इन्द्रो॑ ह॒विष्मा॒न्त॒स॒ग॒णो म॒रुद्भिः॑। वृ॒त्र॒तू॒र्नो

यज्ञमिहोप यासत्॥२२॥

ववर्थ वित्स इन्द्रस्तुरायास्तु वृत्रतूर्ये वज्रबाहुः पृथिव्यान्नीणि च॥ [३]

इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रः। हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः। तस्य वयं
सुमतौ यज्ञियस्य। अपि भद्रे सौमनसे स्याम। हिरण्यवर्णो अभयं कृणोतु।
अभिमातिहेन्द्रः पृतनासु जिष्णुः। स नः शर्म त्रिवरूथं वि यंसत्। यूयं
पात स्वस्तिभिः सदा नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं स्तोमपृष्ठम्। पुरोडाशस्य
जुषतां हविर्नः॥२३॥

हत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि विश्वतो नः। स्तुहि शूरं
वज्रिणमप्रतीतम्। अभिमातिहनं पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनेषु।
तस्मा इन्द्राय हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्। अस्मभ्यं चित्रं
वृषणं रयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादृहदभिमातिहेन्द्रः। स नो हविः प्रति
गृभ्णातु रातये। देवानां देवो निधिपा नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे
यते। इन्द्रस्य नु वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शर्मस्य
च शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्न नेमिः परि ता
बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेन वृषभेणा पुरोभेत्। सं
वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां मतिमतिरच्छाशदानः। विष्णुं देवं वरुणमृतये
भगम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्। ता नो यज्ञमागतं विश्वधेना।
प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्। विष्णुं च देवं

वरुणं च रातिम्॥२६॥

ता नो अमीवा अप बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणावुपेतम्। विष्णूवरुणा
युवमध्वराय नः। विशे जनाय महि शर्म यच्छतम्। दीर्घप्रयञ्जू हविषा
वृधाना। ज्योतिषाऽरातीर्दहतन्तमांसि। ययोरोजसा स्कभिता रजांसि।
वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा। याऽपत्ये ते अप्रतीत्ता सहोभिः। विष्णू अगन्वरुणा
पूर्वहूतौ॥२७॥

विष्णूवरुणावभिशस्तिपावाम्। देवा यजन्त हविषा घृतेन। अपामीवा
सेधत रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं योः। अहोमुचा वृषभा सुप्रतूर्ती।
देवानां देवतमा शचिष्ठा। विष्णूवरुणा प्रतिहर्यतन्नः। इदन्नरा प्रयतमृतये
हविः। मही नु द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे। रुचा भवता रूचयद्विरकैः॥२८॥

यत्सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्। नृवद्भ्योक्षा पंप्रथानेभिरेवैः। प्रपूर्वजे पितरा
नव्यंसीभिः। गीर्भिः कृणुध्व रसदने ऋतस्य। आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन।
जनेन यातं महि वां वरूथम्। स इत्स्वपा भुवनेष्वास। य इमे द्यावापृथिवी
जजानं। उर्वी गंभीरे रजसी सुमेकै। अवशे धीरः शच्या समैरत्॥२९॥

भूरिन्द्वे अचरन्ती चरन्तम्। पद्वन्तङ्गर्भमपदीदधाते। नित्यं न सूनुं
पित्रोरुपस्थै। तं पिपृत रोदसी सत्यवाचम्। इदं द्यावापृथिवी सत्यमस्तु।
पितृमार्तर्यदिहोपं ब्रुवे वाम्। भूतं देवानामवमे अवोभिः। विद्यामेषं वृजनं
जीरदानुम्। उर्वी पृथ्वी बहुले दूरे अन्ते। उप ब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन्।
दधाते ये सुभगे सुप्रतूर्ती। द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अम्वात्। या
जाता ओषधयोऽति विश्वाः परिष्ठाः। या ओषधयः सोमराज्ञीरश्वावती र
सोमवतीम्। ओषधीरिति मातरोऽन्या वो अन्यामवतु॥३०॥

हविर्नो दाद्वभूव रातिं पूर्वहूतावर्कैरैरदस्मिन्पञ्च च॥ [४]

शुचिन्नु स्तोमं श्रजथद्वृत्रम्। उभा वामिन्द्राग्नी प्र चर्षणिभ्यः। आ वृत्रहणा
गीर्भिर्विप्रः। ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता। सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्वा।
विश्वन्तद्भद्रं यदवन्ति देवाः। बृहद्वदेम विदथे सुवीराः। स ई३ सत्येभिः
सखिभिः शुचिर्द्विः। गोधायसं विधनसैरतर्दत्। ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैः॥ ३१॥

घर्मस्वेदेभिर्द्रविणं व्यानद। ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशम्। सत्यो मन्युर्महि कर्मा
करिष्यतः। यो गा उदाजत्स दिवे वि चाभजत्। महीव रीतिः शवसा
सरत्पृथक्। इन्धानो अग्निं वनवद्वनुष्यतः। कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत्।
जातेन जातमतिसृत्प्र सृ३सते। यं यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः। ब्रह्मणस्पते
सुयमस्य विश्वहो॥ ३२॥

रायः स्याम रथ्यो विवस्वतः। वीरेषु वीरा३ उपपृङ्घि नस्त्वम्। यदीशानो
ब्रह्मणा वेषि मे हवम्। स इज्जनेन स विशा स जन्मना। स पुत्रैर्वाजं भरते
धना नृभिः। देवानां यः पितरमा विवासति। श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम्।
यास्ते पूषन्नावो अन्तः। शुक्रन्ते अन्यत्पूषेमा आशाः। प्रपथे पथामजनिष्ट
पूषा॥ ३३॥

प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः। उभे अभि प्रियतमे सधस्थे। आ च परा
च चरति प्रजानन्। पूषा सुबन्धुर्दिव आ पृथिव्याः। इडस्पतिर्मघवा
दस्मवर्चाः। तं देवासो अददुः सूर्यायै। कामेन कृतन्तवसं स्वश्रम्।
अजाऽश्वः पशुपा वाजबस्त्यः। धियं जिन्वो विश्वे भुवने अर्पितः। अष्टा
पूषा शिथिरामुद्वरीवृजत्॥ ३४॥

सञ्चक्षाणो भुवना देव ईयते। शुचीं वो हव्या मरुतः शुचीनाम्। शुचि३

हि॒नो॒म्यध्व॑रः शुचि॑भ्यः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमृ॑त॒सापं॑ आयन्। शुचि॑जन्मानः शुच॑यः
पाव॑काः। प्र चि॒त्रम॑र्कं गृण॑ते तुरा॒य। मा॒रुता॑य॒ स्वत॑वसे भरध्वम्। ये सहा॑सि
सह॑सा सह॑न्ते। रेज॑न्ते अग्रे पृथि॒वी म॒खेभ्यः॑। अ॒सेष्वा म॑रुतः खा॒दयो॑
वः॥३५॥

वक्षः॑ सु॒क्त्वा उप॑ शिश्रि॒याणाः॑। वि वि॒द्युतो॑ न वृ॒ष्टिर्भी रुचा॑नाः। अ॒नं
स्व॒धामा॑यु॒धैर्यच्छ॑मानाः। या वः॑ शर्म॑ शशमा॒नाय॑ सन्ति। त्रि॒धातू॑नि दा॒शुषे॑
यच्छ॑ताधि॑। अ॒स्मभ्य॑न्तानि मरु॒तो विय॑न्त। र॒यिं नो॑ धत्त वृषणः सु॒वीर॑म्।
इ॒मे तुरं॑ म॒रुतो॑ रामयन्ति। इ॒मे सहः॑ सह॑स आ न॑मन्ति। इ॒मे श॑स॒वनुष्य॑तो
नि पा॑न्ति॥३६॥

गुरु॑द्वेषो अ॒ररु॑षे दधन्ति। अ॒रा इ॒वेदच॑रमा॒ अहै॑व। प्र॒प्र जा॑यन्ते अक॑वा
महो॑भिः। पृ॒श्नेः प्रु॒त्रा उ॑प॒मासो॑ रभि॑ष्ठाः। स्व॒या म॒त्या म॒रुतः॑ सं मि॑मिक्षुः।
अ॒नं ते दा॑यि म॒ह इ॒न्द्रिया॑य। स॒त्रा ते॒ विश्व॑म॒नु वृ॒त्रह॑त्यै। अ॒नं क्ष॑त्रम॒नु सहो॑
यज॑त्र। इन्द्रं॑ दे॒वेभि॑र॒नु ते नृ॑षह्यै। य इन्द्र॑ शु॒ष्मो म॑घवन्ते अस्ति॥३७॥

शि॒क्षा सखि॑भ्यः पुरु॒हूत॑ नृभ्यः। त्व॑ हि दृ॒ढा म॑घव॒न्विचै॑ताः। अ॒पावृ॑धि
परि॑वृतिं न राधः। इन्द्रो॑ राजा जग॑तश्च॒रष॑णीनाम्। अ॒धिक्ष॑मि वि॒षुरूपं॑
यदस्ति॑। ततो॑ ददातु दा॒शुषे॑ वसू॒नि। चोद॑द्राध॒ उप॑स्तुतश्चि॒द॒र्वाक्। तमु॑ष्टुहि यो
अ॒भिभू॑त्योजाः। व॒न्वन्न॑वा॒तः पुरु॑हूत इन्द्रः। अ॒षाढ॑मु॒ग्रः सह॑मानमा॒भिः॥३८॥

गी॒र्भिर्व॑र्ध वृष॒भं च॑रषणीनाम्। स्थू॒रस्य॑ रा॒यो बृ॑हतो य ईशै॑। तमु॑ ष्टवाम
वि॒दथे॑ष्विन्द्रम्। यो वा॒युना॑ जय॑ति गोम॑तीषु। प्र धृ॑ष्णु॒या न॑यति वस्यो
अच्छ॑। आ ते॒ शुष्मो॑ वृष॒भ ए॑तु प॒श्चात्। ओत्त॑राद॒धरा॑गा पु॒रस्ता॑त्। आ
वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मे॒त्वर्वा॑ङ्। इन्द्रं॑ द्यु॒म्नः सु॑र्व॒वद्वेह्य॑स्मे॥३९॥

वराहैर्विश्वहाजनिष्ट पृषोद्वरीवृजत्खादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥ [५]

आ दे॒वो या॑तु स॒वि॒ता सु॒र॒त्रः॑। अ॒न्त॒रि॒क्ष॒प्रा वह॑मानो अश्वैः॑। ह॒स्ते द॑धानो
न॒र्या पु॒रू॒णि। नि॒वे॒शयं॑ च प्रसु॒वं च॑ भू॒मं। अ॒भी॒वृ॒तं कृ॑श॒नैर्वि॒श्वरू॑पम्।
हि॒र॒ण्य॒श॒म्यं यज॑तो बृ॒हन्त॑म्। आ॒स्था॒द्रथ॑ꣳ स॒वि॒ता चि॒त्रभा॑नुः। कृ॒ष्णा
रजा॑ꣳ सि॒ तवि॑षी॒न्दधा॑नः। स॒घा नो॑ दे॒वः स॒वि॒ता स॒वाय॑। आ
सा॒वि॒ष॒द्वसु॑प॒तिर्वसू॑नि॥४०॥

वि॒श्रय॑माणो अ॒म॒ति॒मु॒रू॒चीम्। म॒र्त॒भो॒ज॒न॒मध॑रा॒सते॑न। वि॒जना॑ञ्छा॒वाः
शि॑ति॒पादो॑ अ॒ख्यन्। रथ॑ꣳ हि॒र॒ण्य॒प्रउ॑गं वह॑न्तः। श॒श्व॒द्वि॒शः स॒वि॒तुर्दे॒व्यस्य॑।
उ॒प॒स्थे वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑ त॒स्थुः। वि॒ सु॑प॒र्णो अ॒न्त॒रि॒क्षा॒ण्यख्य॑त्। ग॒भी॒र॒वे॒पा
अ॒सुरः॑ सु॒नी॒थः। क्वे॑दानी॒ꣳ सूर्यः॑ कश्चि॑के॒त। क॒त॒मा॒न्धाꣳ र॒श्मि॒र॒स्या
त॑तान॥४१॥

भग॑न्धियं वा॒जय॑न्तः पु॒र॒न्धि॒म्। नरा॒शꣳसो॑ ग्रा॒स्पति॑र्नो अ॒व्यात्। आ ये
वा॒मस्य॑ स॒ङ्ग॒थे र॑यी॒णाम्। प्रि॒या दे॒वस्य॑ स॒वि॒तुः स्या॑म। आ नो॑ वि॒श्वे
अ॒स्क्रा॑ग॒मन्तु॑ दे॒वाः। मि॒त्रो अ॑र्य॒मा वरु॑णः स॒जोषा॑ः। भुव॑न् यथा॑ नो॑ वि॒श्वे
वृ॒धासः॑। क॒र॒न्त्सु॒षाहा॑ वि॒थुरं॑ न श॒वः। शं नो॑ दे॒वा वि॒श्वदे॒वा भव॑न्तु। शꣳ
स॒र॒स्वती॑ सु॒ह धी॒भि॒र॒स्तु॥४२॥

श॒म॒भि॒षाचः॑ श॒मु रा॒ति॒षाचः॑। शं नो॑ दि॒व्याः पा॒र्थि॒वाः शं नो॑ अ॒प्याः।
ये स॒वि॒तुः स॒त्यस॑वस्य॒ विश्वे॑। मि॒त्रस्य॑ व्र॒ते वरु॑णस्य॒ देवाः॑। ते सौ॒भ॒गं
वी॒र॒व॒द्भोम॑द॒प्रः। द॒धा॒तन् द्र॒वि॒णश्चि॒त्रम॑स्मे। अ॒ग्ने या॒हि दू॒त्यं वा॒रि॑षे॒ण्यः। दे॒वाꣳ
अ॒च्छा॑ ब्र॒ह्म॒कृता॑ गु॒णेन॑। स॒र॒स्वतीं॑ म॒रुतो॑ अ॒श्विना॒पः। य॒क्षि दे॒वान्र॑त्न॒धेया॑य॒
वि॒श्वान्॥४३॥

द्यौः पि॒तः पृ॒थि॒वि मा॒तर॑धुक्। अ॒ग्ने भ्रा॑त॒र्व॒सवो॑ मृ॒डता॑ नः। वि॒श्व आ॑दि॒त्या
अ॒दि॒ते स॒जोषा॑ः। अ॒स्मभ्य॑ꣳ श॒र्म बहु॑लं वि॒ यन्त॑। वि॒श्वे दे॒वाः शृ॑णु॒तेमꣳ

हवँ मे। ये अ॒न्तरि॑क्षे॒ य उप॒ द्यवि॑ ष्ठा। ये अ॒ग्निजि॑ह्वा उ॒त वा॒ यज॑त्राः।
आ॒सद्या॑स्मिन्ब॒र्हिषि॑ मादयध्वम्। आ वाँ मि॒त्रावरु॑णा ह॒व्यजु॑ष्टिम्। नम॑सा
देवा॒वव॑साववृ॒त्याम्॥४४॥

अ॒स्माकं॑ ब्र॒ह्म पृ॑त॒नासु॑ स॒ह्या अ॒स्माकम्। वृ॒ष्टिर्दि॑व्या सु॒पा॒रा। यु॒वं वस्त्रा॑णि
पी॒व॒सा व॑साथे। यु॒वोरच्छि॑द्रा॒ मन्त॑वो ह॒ सर्गाः॑। अवा॑तिरत॒मनृ॑तानि॒
विश्वा॑। ऋ॒तेन॑ मि॒त्रावरु॑णा स॒चेथे। तत्सु॑ वाँ मि॒त्रावरु॑णा म॒हित्वम्। ई॒र्मा
त॒स्थुषी॑रह॒भिर्दु॑दुहे। विश्वाः॑ पि॒न्वथ॒ स्वस॑रस्य॒ धेनाः॑। अनु॑ वा॒मेकः॑ प॒विरा
व॑वर्ति॥४५॥

यद्व॑र्हि॒ष्ठ॒त्राति॑ विदे॑ सु॒दानू। अ॒च्छि॑द्र॒श् शर्म॑ भु॒वन॑स्य गो॒पा। ततो॑ नो
मि॒त्रावरु॑णाववी॒ष्टम्। सि॒षास॑न्तो जी॒(जि?)गि॒वाश्सः॑ स्या॒मा। आ नो
मि॒त्रावरु॑णा ह॒व्यदा॑तिम्। घृ॒तैर्गव्यू॑तिमु॒क्षत॑मि॒डाभिः॑। प्र॒ति वा॒मत्र॒ वर॑मा
जना॑य। पृ॒णीत॑मु॒द्रो दि॒व्यस्य॒ चारोः॑। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृत॑ञ्जी॒वसे॑ नः। आ नो
गव्यू॑तिमु॒क्षतं॑ घृ॒तेन॑॥४६॥

आ नो॑ जने॑ श्रव॒यतं॑ यु॒वाना॑। श्रु॒तं मे॑ मि॒त्रावरु॑णा॒ हवे॑मा। इ॒मा रु॒द्राय॑
स्थि॒रध॑न्वने॒ गिरः॑। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑ स्व॒धाम्ने॑। अषा॑ढाय॒ सह॑मानाय मी॒दुषे॑।
ति॒ग्मायु॑धाय॒ भर॑ता शृ॒णोत॑न। त्वा॒दत्ते॑भी रु॒द्र श॑न्त॒मेभिः॑। श॒तश्च॑ हि॒मा अ॑शीय
भे॒षजे॑भिः। व्य॒स्मद्वे॒षो वि॒तरं॑ व्य॒हः। व्य॒मीवा॑श्चा॒तय॑स्वा॒ विषू॑चीः॥४७॥

अ॒र्हन्वि॑भ॒र्षि मा॑ न॒स्तो॒के। आ ते॑ पि॒तर्म॑रुताश्च सु॒म्रमे॑तु। मा नः॑ सू॒र्यस्य॑
स॒न्दृशो॑ यु॒योथाः॑। अ॒भि नो॑ वी॒रो अ॑र्वति॒ क्षमे॑त। प्र जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑।
ए॒वा ब॑भ्रो वृष॒भ चे॒कितान॑। यथा॑ दे॒व न॑ हृ॒णीषे॑ न ह॒सि। हा॒व॒न॒श्रू॒र्नो
रु॒द्रेह॑ बो॒धि। बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॑हि श्रु॒तम्।

मीढुष्टमारुहन्विभर्षि। त्वमग्ने रुद्र आ वो राजानम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्यां ववर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतद्धे च॥—————[६]

सूर्यो देवीमुषसः५ रोचमानामर्यः। न योषामभ्येति पश्चात्। यत्रा नरो देवयन्तो युगानि। वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम्। भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य। चित्रा एदग्वा अनुमाद्यासः। नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थुः। परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः। तत्सूर्यस्य देवत्वन्तन्महित्वम्। मध्या कर्तोर्विततः५ सञ्जभार॥४९॥
यदेदयुक्त हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै। तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे। सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे। अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः सं भरन्ति। अद्या देवा उदिता सूर्यस्य। निरःहंसः पिपृतान्निर्वद्यात्। तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति। दूरे अर्थस्तरणिभ्राजमानः। नूनञ्जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपासि। शं नो भव चक्षसा शं नो अह्ना। शं भानुना शः हिमा शं घृणेन। यथा शमस्मै शमसद्दुरोणे। तत्सूर्य द्रविणन्धेहि चित्रम्। चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः॥५१॥

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषंश्च। त्वष्टा दधत्तन्नस्तुरीपम्। त्वष्टा वीरं पिशङ्गरूपः। दशेमन्त्वष्टुर्जनयन्त गर्भम्। अतन्द्रासो युवतयो बिभर्त्रम्। तिग्मानीकः५ स्वयंशसञ्जनेषु। विरोचमानं परिषीन्नयन्ति। आविष्टो वर्धते चारुरासु। जिह्मानामूर्ध्वस्वयंशा उपस्थे॥५२॥

उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्। प्रतीची सिःहं प्रतिजोषयेते। मित्रो जनान्

स मित्रा। अयं मित्रो नमस्यः सुशेवः। राजा सुक्षत्रो अजनिष्ट वेधाः। तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्य। अपि भद्रे सौमनसे स्याम। अनमीवास इडया मदन्तः। मितज्मवो वरिमन्त्रा पृथिव्याः। आदित्यस्य व्रतमुपक्ष्यन्तः॥५३॥

वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम। मित्रं न ईं शिम्या गोषु गव्यवत्। स्वाधियो विदथे अप्सवर्जीजनन्। अरेजयतां रोदसी पाजसा गिरा। प्रति प्रियं यजतञ्जनुषामवः। महां आदित्यो नमसोपसद्यः। यातयञ्जनो गृणते सुशेवः। तस्मा एतत्पन्यतमाय जुष्टम्। अग्नौ मित्राय हविरा जुहोत। आ वां रथो रोदसी बद्धधानः॥५४॥

हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः। घृतवर्तनिः पविर्भीरुचानः। इषावौढा नृपतिर्वाजिनीवान्। स पप्रथानो अभि पञ्च भूमं। त्रिवन्धुरो मनसायातु युक्तः। विशो येन गच्छथो देवयन्तीः। कुत्रा चिद्याममश्विना दधाना। स्वश्वा यशसाऽऽयातमर्वाक्। दस्त्रा निधिं मधुमन्तं पिबाथः। वि वां रथो वध्वा यादमानः॥५५॥

अन्ता दिवो बाधते वर्तनिभ्याम्। युवोः श्रियं परि योषावृणीत। सूरौ दुहिता परितक्मियायाम्। यदेवयन्तमवथः शचीभिः। परिघ्नं सवां मनावां वयोगाम्। यो हस्यवां रथिरावस्त उस्त्राः। रथो युजानः परियाति वर्तिः। तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ। न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन्। युवं भुज्युमवविद्धं समुद्रे॥५६॥

उदूहथुरणसो अस्त्रिधानैः। पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिः। दं सनाभिरश्विना पारयन्ता। अग्नीषोमा यो अद्य वाम्। इदं वचः सपर्यति। तस्मै धत्तं सुवीर्यम्। गवां पोषं स्वश्वियम्। यो अग्नीषोमा हविषा सपर्यात्। देवद्रीचा मनसा यो घृतेन। तस्य व्रतं रक्षतं पातमंहसः॥५७॥

वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म॒ यच्छ॑तम्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ य आ॑हु॒तिम्। यो
वा॒न्दाशा॑द्ध॒विष्कृ॑तिम्। स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म्। वि॒श्वमा॑युर्व्य॒श्नव॑त्। अ॒ग्नी॑षोमा॒
चेति॑ तद्वी॒र्यं॑ वा॒म्। यदमु॑ष्णीतमव॒सं पु॑णि॒ङ्गोः। अवा॑तिरतं॒ प्रथ॑यस्य॒ शेषः॑।
अवि॑न्दतं॒ ज्योति॑रेकं॒ बहु॑भ्यः। अ॒ग्नी॑षोमावि॒मं सु॑ मेऽग्नी॑षोमा ह॒विषः॑
प्र॒स्थित॑तस्य॥५८॥

ज॒भार॒ द्यौर॒ग्रेरु॒पस्थं॑ उप॒क्ष्यन्तो॑ ब॒द्धधा॑नो व॒ध्वा याद॑मानः समु॒द्रेऽहं॑सः प्र॒स्थित॑तस्य॥ [७]

अ॒हम॑स्मि प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑। पूर्वं दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य॒ नाभिः॑। यो मा॒ ददा॑ति
स इ॒देव॑ माऽऽवा॑ः। अ॒हम॑न्नम॒न्नम॑दन्त॒मग्नि॑। पूर्वंमु॒ग्रेरपि॑ द॒हत्य॑न्नम्। य॒त्तौ
हा॑साते अ॒हमु॑त्तरेषु। व्या॒त्तम॑स्य प॒शवः॑ सु॒जम्भ॑म्। प॒श्यन्ति॑ धी॒राः प्र॑चरन्ति
पा॒काः। जहा॑म्य॒न्यन्न॑ ज॒हाम्य॒न्यम्। अ॒हम॑न्नं व॒शमि॑च्छरामि॥५९॥

स॒मा॒नम॑र्थं॒ पर्ये॑मि भु॒ञ्जत्। को माम॑न्नं मनु॒ष्यो द॑येत्। परा॑के अन्नं नि॒हितं॑ लो॒क
ए॒तत्। वि॒श्वैर्दे॒वैः पि॒तृभिर्गु॑प्तम॒न्नम्। यद॑द्यते॒ लुप्य॑ते॒ यत्प॑रोप्यते॒। श॒त॒त॒मी
सा त॒नूर्मे॑ बभू॒वा। म॒हान्तो॑ च॒रू संकृ॑द्गु॒धेन॑ प॒प्रौ। दि॒वं च॒ पृ॒श्निं पृ॒थि॒वीं च॑
सा॒कम्। तत्स॒म्पिब॑न्तो॒ न मि॑नन्ति वे॒धसः॑। नैत॒द्भूयो॑ भव॑ति॒ नो क॑नीयः॥६०॥

अन्नं॑ प्रा॒णम॑न्नंम॒पान॑माहुः। अन्नं॑ मृ॒त्युं तमु॑ जी॒वातु॑माहुः। अन्नं॑ ब्र॒ह्माणो॑ ज॒रसं॑
वद॑न्ति। अन्नं॑माहुः प्र॒जन॑नं प्र॒जाना॑म्। मोघ॑मन्नं वि॒न्दते॒ अप्र॑चेताः। स॒त्यं
ब्र॑वीमि व॒ध इ॒त्स तस्य॑। ना॒र्यम॑णं पु॒ष्यति॑ नो सखा॑यम्। के॒वला॑घो भवति
के॒वला॑दी। अ॒हं मे॒घः स्त॒नय॑न्व॒र्षन्न॑स्मि। मा॒मद॑न्त्य॒हम॑द्य॒न्यान्॥६१॥

अ॒हं सद॑मृ॒तो भ॑वामि। मदा॑दित्या॒ अधि॑ सर्वे॒ तप॑न्ति। दे॒वीं
वाच॑म॒जन॑यन्त॒ यद्वा॑ग्वद॑न्ती। अ॒न॒न्ताम॑न्ता॒दधि॑ निर्मि॑तां म॒हीम्। यस्या॑ दे॒वा

अ॒दधु॑र्भोज॒नानि॑ । एका॑क्षरां द्वि॒पदा॑ ऽ ष॒ददां॑ च । वाचं॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒
विश्वे॑ । वाचं॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑ । वाचं॑ गन्ध॒र्वाः प॒शवो॑ मनु॒ष्याः ।
वा॒चीमा विश्वा॑ भुव॑नान्यर्पिता ॥६२॥

सा नो॑ हव॑ जुषता॒मिन्द्र॑पत्नी । वाग॑क्षरं प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑ । वेदा॑नां
मा॒ताऽमृत॑स्य नाभिः । सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त् । अव॑न्ती दे॒वी सु॒हवा॑
मे अस्तु । यामृष॑यो मन्त्र॒कृतो॑ मनी॒षिणः॑ । अ॒न्वैच्छं॑ दे॒वास्तप॑सा श्रमे॑ण ।
तान्दे॒वीं वाच॑ ऽ ह॒विषा॑ यजामहे । सा नो॑ दधातु सुकृ॒तस्य॑ लो॒के । च॒त्वारि॑
वाक्प॑रिमिता प॒दानि॑ ॥६३॥

तानि॑ विदुर्ब्राह्म॒णा ये मनी॑षिणः । गुहा॒ त्रीणि॑ निहि॒ता नेङ्ग॑यन्ति । तुरी॒यं वाचो॑
मनु॑ष्या वदन्ति । श्रद्धया॒ऽग्निः समि॑ध्यते । श्रद्धया॑ विन्दते ह॒विः । श्रद्धां॑ भर्ग॒स्य
मूर्ध॑नि । वच॒सा वे॒दयाम॑सि । प्रि॒यः श्रद्धे॑ ददतः । प्रि॒यः श्रद्धे॑ दिदा॑सतः ।
प्रि॒यं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु ॥६४॥

इ॒दं मं उ॒दितं॑ कृ॒धि । यथा॑ दे॒वा असु॑रेषु । श्रद्धा॒मुग्रेषु॑ चक्रिरे । एवं भो॒जेषु॑
यज्व॑सु । अ॒स्माकमु॒दितं॑ कृ॒धि । श्रद्धां॑ दे॒वा यज॑मानाः । वा॒युगो॑पा उपा॑सते ।
श्रद्धा॑ ऽ हृ॒दय्य॑याऽऽकू॒त्या । श्रद्धया॑ हूयते ह॒विः । श्रद्धां॑ प्रा॒तरह॑वामहे ॥६५॥

श्रद्धां॑ म॒ध्यन्दि॑नं परि । श्रद्धा॑ ऽ सूर्य॒स्य नि॒मृचि॑ । श्रद्धे॑ श्रद्धा॑पयेह मा॑ । श्रद्धा
दे॒वानधि॑ वस्ते । श्रद्धा॑ विश्व॑मिदं जग॑त् । श्रद्धां॑ काम॑स्य मा॒तरम् । ह॒विषा॑
वर्ध॑यामसि । ब्रह्म॑ जज्ञा॒नं प्रथ॑मं पु॒रस्ता॑त् । वि सी॑मतः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः ।
स बु॒ध्रिया॑ उप॒ मा अस्य॑ वि॒ष्ठाः ॥६६॥

स॒तश्च॑ योनि॒मस॑तश्च॒ विवः॑ । पि॒ता वि॒राजा॑मृष॒भो रयी॑णाम् । अ॒न्तरि॑क्षं
वि॒श्वरूप॑ आ॒वि॒वेश॑ । तम॒कैर॒भ्यर्च॑न्ति व॒त्सम् । ब्रह्म॑ सन्तं ब्रह्म॑णा वर्ध॑यन्तः ।

ब्रह्म देवानंजनयत्। ब्रह्म विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मणः क्षत्रं निर्मितम्। ब्रह्म
ब्राह्मण आत्मना॥ अन्तरस्मिन्निमे लोकाः॥६७॥

अन्तर्विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्। तेन कौऽर्हति स्पर्धितुम्।
ब्रह्मन्देवास्रयस्त्रिंशत्। ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन् ह विश्वा भूतानि।
नावीवान्तः समाहिता। चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्नयः। इमं नो यज्ञं नयतु
प्रजानन्। घृतं पिन्वन्नजरं सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीनाम्। आ गावो अगमन्नुत भद्रमक्रन्। सीदन्तु गोष्ठे
रणयन्त्वस्मे। प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युः। इन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः।
इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षति। उपेद्वदाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो
रयिमिदस्य वर्धयन्। अभिन्ने खिले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न
ता अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः। इमा या
गावः सजनासु इन्द्रः। इच्छामीद्धृदा मनसा चिदिन्द्रम्। यूयं गावो मेदयथा
कृशञ्चित्। अश्लीलञ्चित्कृणुथा सुप्रतीकम्। भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो
वयं उच्यते सभासु। प्रजावतीः सूयवसं रिशन्तीः। शुद्धा अपः सुप्रपाणे
पिबन्तीः। मा वः स्तेन ईशत् माऽघशंसः। परि वो हेती रुद्रस्य वृज्यात्।
उपेदमुपपर्वनम्। आसु गोषूपपृच्यताम्। उपरिषभस्य रेतसि। उपेन्द्र तव
वीर्ये॥७०॥

चरामि कर्नीयोऽन्यानर्पिता पदानि यज्वसु हवामहे विष्टा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीष्पद्व॥—————[८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा महत्। तेजो वसुमद्राजतो दिवि। सामात्माना
चरतः सामचारिणा॥ ययोर्व्रतं न ममे जातु देवयोः। उभावन्तौ परि यातु

अम्या॑। दि॒वो न र॒श्मीऽस्त॑नुतो व्य॑र्णवे। उ॒भा भु॑व॒न्ती भुव॑ना क॒विक्र॑तू।
सूर्या॑ न च॒न्द्रा च॑रतो ह॒ताम॑ती। पती॑ द्युमद्वि॑श्ववि॒दा उ॒भा दि॒वः। सूर्या॑ उ॒भा
च॒न्द्रम॑सा विचक्ष॒णा॥७१॥

वि॒श्ववा॑रा वरिवो॒भा वर॑ण्या। ता नो॑ऽवतं मति॒मन्ता॒ महि॑व्रता। वि॒श्वव॑प॒री
प्र॒तर॑णा तर॒न्ता। सु॒व॒र्विदा॑ दृ॒शये॑ भूरि॒रश्मी॑। सूर्या॑ हि च॒न्द्रा वसु॑ त्वे॒षद॑र॒शता॑।
म॒न॒स्विनो॑भानु॑चर॒तोनु॑ स॒न्दि॒वम्। अ॒स्य श्रवो॑ न॒द्यः स॒प्त बि॑भ्रति। द्यावा॒
क्षामा॑ पृथि॒वी द॑र॒शतं॑ वपुः। अ॒स्मे सूर्या॑च॒न्द्रम॑साऽभि॒चक्षे॑। श्र॒द्धेक॑मिन्द्र
चरतो विच॒तु॒रम्॥७२॥

पूर्वा॑प॒रं च॑रतो मा॒ययै॑तौ। शिशू॑ क्रीड॑न्तौ परि॑ यातो अध्व॒रम्। वि॒श्वान्य॑न्यो
भुव॑नाऽभि॒ चष्टे॑। ऋ॒तून॑न्यो वि॒दध॑ञ्जायते पुनः॑। हि॒र॒ण्यव॑र्णाः शुच॑यः पाव॒का
यासा॑ऽ॒ राजा॑। यासा॑ दे॒वाः शि॒वेन॑ मा॒ चक्षु॑षा पश्यत। आपो॑ भ॒द्रा
आदि॑त्प॒श्यामि॑। नास॑दासी॒न्नो सदा॑सीत्त॒दानी॑म्। नासी॒द्रजो॑ नो व्यो॒मा प॒रो
यत्। कि॒माव॑रीवः॒ कुह॑ कस्य॒ शर्म॑न्॥७३॥

अ॒म्भः कि॒मासी॑द्ब॒ह॒नं ग॒भीर॑म्। न मृ॒त्युर॒मृतं॑ तर्हि॒ न। रात्रि॑या अ॒हं
आसी॑त्प्र॒केतः॑। आनी॑दवा॒तऽस्व॑धया॒ तदे॑कम्। तस्मा॑द्धान्यं न प॒रः
किञ्च॑नास॑। तम॑ आसी॒त्तम॑सा गूढ॒मग्रे॑ प्र॒केत॑म्। स॒लिल॑ः सर्व॒मा इ॒दम्।
तुच्छे॑ना॒भ्वपि॑हितं॒ यदासी॑त्। तम॑स॒स्तन्म॑हि॒ना जा॑य॒तैक॑म्। का॒मस्त॑दग्रे
सम॑वर्त॒ताधि॑॥७४॥

मन॑सो रे॒तः प्रथ॑मं यदासी॑त्। स॒तो ब॒न्धुम॑स॒ति नि॑र॒विन्द॑न्। हृ॒दि प्र॒ती॒ष्या
क॒वयो॑ मनी॒षा। ति॒रश्ची॑नो वि॒ततो॑ र॒श्मिर॑षाम्। अ॒धः स्वि॑दा॒सी(३)दु॑परि॒
स्वि॑दासी(३)त्। रे॒तो॒धा आ॑सन्महि॒मानं॑ आसन्। स्व॒धा अ॒वस्ता॑त्प्रय॒तिः
प॒रस्ता॑त्। को अ॒द्धा वै॒द क इ॒ह प्र वो॑चत्। कु॒त आ॒जा॒ता कु॒त इ॒यं

विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनाय॥७५॥

अथा को वेद यत आबभूव। इयं विसृष्टिर्यत आबभूव। यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्। सो अङ्ग वेद यदि वा न वेद। किंस्विद्वनङ्क उ स वृक्ष आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा पृच्छतेदुतत्। यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष आसीत्॥७६॥

यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि वः। ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं हवामहे। प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विनां। प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिम्। प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम। प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम। वयं पुत्रमदितेर्यो विधर्ता। आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चित्॥७७॥

राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह। भग प्रणेतर्भग सत्यराधः। भगेमां धियमुदव ददन्नः। भग प्र णो जनय गोभिरश्वैः। भग प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम। उतेदानीं भगवन्तः स्याम। उत प्रपित्व उत मध्ये अहाम्। उतोदिता मघवन्त्सूर्यस्य। वयं देवानां सुमतौ स्याम। भग एव भगवां अस्तु देवाः॥७८॥

तेन वयं भगवन्तः स्याम। तं त्वां भग सर्वं इज्जोहवीमि। स नो भग पुर एता भवेह। समध्वरायोषसो नमन्त। दधिक्रावेव शुचये पदाय। अर्वाचीनं वसुविदं भगं नः। रथमिवाश्वा वाजिन आवहन्तु। अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासः। वीरवतीः सदमुच्छन्तु भद्राः। घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीनाः। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥७९॥

विक्षणा विचर्तुरं शर्मन्नधि विसर्जनाय ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष आसीत्तुरश्चिदेवाः प्रपीना एकं च॥[९] पीवोन्नान्ते शुक्रासः सोमो धेनुमिन्द्रस्तरस्वाञ्छुचिमा देवो यातु सूर्यो देवीमहमस्मि ता सूर्याचन्द्रमसा नव॥९॥

पीवो॑न्ना॒म॒ग्ने त्वं पा॑र॒याना॑धृष्यः शुचि॑न्नु वि॒श्रय॑माणो दि॒वो रु॒क्मोऽन्नं॑ प्रा॒णम॑न्नन्ता सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑ नव॑सप्ततिः॥७९॥

पीवो॑न्नाय्यु॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्नि॒र्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑। नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम्। इ॒दमा॑सां विचक्ष॒णम्। ह॒विरा॑सं
जु॒होत॑न। यस्य॒ भान्ति॑ र॒श्मयो॒ यस्य॑ के॒तवः॑। यस्ये॒मा वि॒श्वा भु॑व॒नानि॒ सर्वा॑।
स कृ॒त्तिका॑भि॒रभि॒ संव॑सानः। अ॒ग्नि॒र्नो दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
वे॒तु पत्नी॑। वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः॥१॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒वि॒ते द॑धातु। यथा॒ जीवे॑म श॒रदः॑ स॒वीराः॑। रोहि॒णी
दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्र॒तिमो॑द॒माना॑। प्र॒जाप॑तिः॒ ह॒विषा॑
व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒या दे॒वाना॑मु॒पया॑तु य॒ज्ञम्। सोमो॒ राजा॑ मृ॒गशी॑र्षेण॒ आग॑न्।
शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑। आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु। रे॒तः प्र॒जां
यज॑माने दधातु॥२॥

यत्ते नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑र्षमस्ति। प्रि॒यः रा॑जन्प्रि॒यत॑मं प्रि॒याणा॑म्। तस्मै॑ ते सोम
ह॒विषा॑ विधेम। शन्न॑ ए॒धि द्वि॒पदे॑ श॒श्वतु॑ष्पदे। आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मान एति।
श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ पति॒रघ्नियाना॑म्। नक्ष॑त्रमस्य ह॒विषा॑ विधेम। मा नः॑ प्र॒जाः
री॒रिष॑न्मोत वी॒रान्। हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृ॒णक्तु॑। आ॒र्द्रा नक्ष॑त्रं जुष॒ताः
ह॒विर्नः॑॥३॥

प्र॒मुश्च॑मानो दुरि॒तानि॒ वि॒श्वा। अपा॑घशः स॒न्नुद॑ताम॒राति॑म्। पुन॑र्नो दे॒व्यदि॑तिः
स्पृ॒णोतु॑। पुन॑र्वसू नः पुन॒रेता॑ य॒ज्ञम्। पुन॑र्नो दे॒वा अ॒भिय॑न्तु॒ सर्वे॑। पुनः॑ पुन॒र्वो
ह॒विषा॑ यजामः। ए॒वा न दे॒व्यदि॑तिर॒न्वा। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्र॒तिष्ठा॑।
पुन॑र्वसू ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒यं दे॒वाना॑म॒प्येतु॑ पाथः॥४॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभिसम्बभूव। श्रेष्ठो देवानां पृतनासु
जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो अस्तु। तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः।
बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चात्। बाधेतान्द्वेषो अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः
स्याम। इदं सर्पेभ्यो हविरस्तु जुष्टम्। आश्रेषा येषामनुयन्ति चेतः॥५॥

ये अन्तरिक्षं पृथिवीङ्क्षियन्ति। ते नः सर्पासो हवमागमिष्ठाः। ये रौचने
सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति। येषामाश्रेषा अनुयन्ति कामम्।
तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि। उपहूताः पितरो ये मघासु। मनोजवसः सुकृतः
सुकृत्याः। ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति। याश्च विद्म याश्च
उ च न प्रविद्म। मघासु यज्ञं सुकृतं जुषन्ताम्। गवां पतिः फल्गुनीनामसि
त्वम्। तदर्यमन्वरुण मित्र चारु। तन्त्वा वयं सनितारं सनीनाम्। जीवा
जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा भुवनानि सञ्जिता। यस्य देवा अनु सं
यन्ति चेतः॥७॥

अर्यमा राजाऽजरस्तुविष्मान्। फल्गुनीनामृषभो रौरवीति। श्रेष्ठो देवानां
भगवो भगासि। तत्त्वा विदुः फल्गुनीस्तस्य वित्तात्। अस्मभ्यं क्षत्रमजरं
सुवीर्यम्। गोमदश्ववदुप सन्नुदेह। भगो ह दाता भग इत्प्रदाता। भगो देवीः
फल्गुनीरा विवेश। भगस्येत्तं प्रसवं गमेम। यत्र देवैः संधुमादं मदेम॥८॥

आयातु देवः संवितोपयातु। हिरण्ययेन सुवृता रथेन। वहन् हस्तं सुभगं
विद्वानापसम्। प्रयच्छन्तं पपुंरि पुण्यमच्छ। हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वसीयः।
दक्षिणेन प्रतिगृणीम एनत्। दातारमद्य संविता विदेय। यो नो हस्ताय
प्रसुवाति यज्ञम्। त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्राम्। सुभं संसं युवतिं
रोचमानाम्॥९॥

निवेशयन्नमृतान्मर्त्यांश्च। रूपाणि पिंशन्भुवनानि विश्वा। तन्नस्त्वष्टा तदु
चित्रा विचष्टाम्। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यम्। तन्नः प्रजां वीरवतीं सनोतु।
गोभिर्नो अश्वैः समनक्तु यज्ञम्। वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्पाम्। तिग्मशृङ्गो वृषभो
रोरुवाणः। समीरयन्भुवना मातरिश्वा। अप द्वेषांसि नुदतामरातीः॥१०॥

तन्नो वायुस्तदु निष्पां शृणोतु। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यम्। तन्नो
देवासो अनुजानन्तु कामम्। यथा तरेम दुरितानि विश्वा। दूरमस्मच्छत्रवो
यन्तु भीताः। तदिन्द्राग्नी कृणुतान्तद्विशाखे। तन्नो देवा अनुमदन्तु यज्ञम्।
पश्चात्पुरस्तादभयन्नो अस्तु। नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे। श्रेष्ठाविन्द्राग्नी
भुवनस्य गोपौ॥११॥

विषूचः शत्रूनप बाधमानौ। अप क्षुधन्नुदतामरातिम्। पूर्णा पश्चादुत
पूर्णा पुरस्तात्। उन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय। तस्या देवा अधि
संवसन्तः। उत्तमे नाकं इह मादयन्ताम्। पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सजोषाः।
पौर्णमास्युदगाच्छोभमाना। आप्याययन्ती दुरितानि विश्वा। उरुन्दुहां
यजमानाय यज्ञम्॥१२॥

चित्रभानुर्यजमाने दधातु हविर्नः पाथुश्चेतो जुषन्ताश्चेतो मदेम रोचमानामरातीर्गोपौ यज्ञम्॥ [१]

ऋद्ध्यास्मं हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु। अनूराधान् हविषां
वर्धयन्तः। शतर्जीवेम शरदः सर्वाः। चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास
इति यद्वदन्ति। तन्मित्र एति पृथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे। इन्द्रो
ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्यं ततार॥१३॥

तस्मिन्वयममृतन्दुहानाः। क्षुधन्तरेम दुरितिन्दुरिष्टिम्। पुरन्दराय वृषभाय
धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे। इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्दुहाना। उरुं

कृणोतु यजमानाय लोकम्। मूलं प्रजां वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः
पराचा। गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समंक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय मह्यम्॥१४॥

अहर्नो अद्य सुविते दधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति। पराचीं वाचा
निर्ऋतिन्नुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु मह्यम्। या दिव्या आपः पर्यसा
सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। यासामषाढा अनुयन्ति कामम्।
ता न आपः शः स्योना भवन्तु। याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः।
याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः॥१५॥

यासामषाढा मधु भक्षयन्ति। ता न आपः शः स्योना भवन्तु। तन्नो विश्वे
उप शृण्वन्तु देवाः। तदषाढा अभिसंयन्तु यज्ञम्। तन्नक्षत्रं प्रथतां पशुभ्यः।
कृषिर्वृष्टिर्यजमानाय कल्पताम्। शुभ्राः कन्या युवतयः सुपेशसः। कर्मकृतः
सुकृतो वीर्यावतीः। विश्वा देवान् हविषा वर्धयन्तीः। अषाढाः काममुप यान्तु
यज्ञम्॥१६॥

यस्मिन्ब्रह्माऽभ्यजयत्सर्वमेतत्। अमुं च लोकमिदम् च सर्वम्। तन्नो
नक्षत्रमभिजिद्विजित्य। श्रियन्दधात्वहणीयमानम्। उभौ लोकौ ब्रह्मणा
सञ्जितेमौ। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विचष्टाम्। तस्मिन्वयं पृतनाः सञ्जयेम। तन्नो
देवासो अनुजानन्तु कामम्। शृण्वन्ति श्रोणाममृतस्य गोपाम्। पुण्यामस्या
उपशृणोमि वाचम्॥१७॥

महीं देवीं विष्णुपत्नीमजूर्याम्। प्रतीचीमेनाः हविषा यजामः। त्रेधा
विष्णुरुगुगयो विचक्रमे। महीं दिवं पृथिवीमन्तरिक्षम्। तच्छ्रोणैति श्रवं
इच्छमाना। पुण्यः श्लोकं यजमानाय कृण्वती। अष्टौ देवा वसवः
सोम्यासः। चतस्रो देवीरजराः श्रविष्ठाः। ते यज्ञं पाप्नु रजसः परस्तात्।
संवत्सरीणममृतं स्वस्ति॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः पु॒रस्ता॑त्। द॒क्षिण॑तोऽभि॒यन्तु॑ श्रवि॑ष्ठाः। पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि
संवि॑शाम। मा नो अ॒राति॑रघ॒शः साऽग॑न्। क्ष॒त्रस्य॑ रा॒जा वरु॑णोऽधि॒राजः॑।
नक्ष॑त्राणां श॒तभि॑ष॒ग्वसि॑ष्ठः। तौ दे॒वेभ्यः॑ कृ॒णुतो दी॑र्घमायुः। श॒तं स॒हस्रा॑
भे॒ष॒जानि॑ धत्तः। य॒ज्ञं नो॒ राजा॒ वरु॑ण॒ उप॑यातु। तन्नो॒ विश्वे॑ अ॒भि संय॑न्तु
दे॒वाः॥१९॥

तन्नो॒ नक्ष॑त्रं श॒तभि॑ष॒ग्वजु॑षाणम्। दी॒र्घमायुः॑ प्र॒तिर॑द्भे॒ष॒जानि॑। अ॒ज
एक॑पा॒दुद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा भू॑तानि॒ प्रति॑मोद॒मानः॑। तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒व
य॑न्ति॒ सर्वे॑। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः। वि॒भ्राज॑मानः॒ समि॑धान॒ उग्रः॑।
आऽन्तरि॑क्षमरु॒हद॑ग॒न्द्याम्। तं सूर्य॑ दे॒वम॒जमे॑कपादम्। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑
अनु॑यन्ति॒ सर्वे॑॥२०॥

अहि॑र्बु॒ध्नियः॑ प्रथ॑मान एति। श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑मु॒त मानु॑षाणाम्। तं ब्रा॑ह्म॒णाः सोम॑पाः
सो॒म्यासः॑। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒भि र॑क्षन्ति॒ सर्वे॑। च॒त्वार॒ एक॑म॒भिक॑र्म दे॒वाः।
प्रो॒ष्ठप॒दास॑ इति॒ यान् वद॑न्ति। ते बु॒ध्नियं॑ परि॒षद्य॑ स्तु॒वन्तः॑। अहि॑र॒क्षन्ति॑
नम॑सोप॒सद्य॑। पू॒षा रे॒वत्य॑न्वेति॒ पन्था॑म्। पु॒ष्टिप॑ती पशु॒पा वाज॑ब॒स्त्यौ॥२१॥
इ॒मानि॑ ह॒व्या प्र॑य॒ता जु॑षाणा। सु॒गैर्नो॒ यानै॑रुप॒यातां॑ य॒ज्ञम्। क्षु॒द्रान्प॒शून्क्ष॑तु
रे॒वती॑ नः। गा॒वो नो॒ अश्वा॑र॒ अन्वे॑तु पू॒षा। अन्न॑र॒क्षन्तौ॑ बहु॒धा वि॑रूपम्।
वाज॑र॒ सनु॑तां यज॑मानाय॒ यज्ञ॑म्। तद॒श्विना॑व॒श्वयु॑जोप॒याताम्। शु॒भङ्गमि॑ष्टौ
सु॒यमे॑भि॒रश्वैः॑। स्वं नक्ष॑त्रं ह॒विषा॑ यज॑न्तौ। म॒ध्वा सम्पृ॑क्तौ यजु॑षा
सम॑क्तौ॥२२॥

यौ दे॒वाना॑ भि॒षजौ॑ ह॒व्यवा॑हौ। वि॒श्वस्य॑ दू॒ताव॑मृत॒स्य गो॑पौ। तौ नक्ष॑त्रं
जुजु॑षा॒णोप॑याताम्। नमो॑ऽश्वि॒भ्या कृ॑णुमोऽश्व॒युग्भ्या॑म्। अप॑ पा॒प्मानं॑

भरणीर्भरन्तु। तद्यमो राजा भगवान् विचष्टाम्। लोकस्य राजा महतो
महान् हि। सुगन्नः पन्थामभयं कृणोतु। यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा।
यस्मिन्नेनमभ्यषिञ्चन्त देवाः। तदस्य चित्रं हविषा यजाम। अप पाप्मानं
भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्ते देवा अदधुः॥२३॥

ततार महं प्रासचीर्या यान्तु यज्ञं वाचं स्वस्ति देवा अनुयन्ति सर्वे वाजबस्त्यौ समन्तौ देवास्त्रीणि च॥—[२]

नवोनवो भवति जायमानो यमादित्या अशुमाप्याययन्ति। ये विरूपे
समनसा संव्ययन्ती। समानन्तन्तु परितातना ते। विभू प्रभू अनुभू विश्वतो
हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमागमेतम्। वयं देवी ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नासो
देववीतिन्दधानाः। अहोरात्रे हविषा वर्धयन्तः। अति पाप्मानमति मुक्त्या
गमेम। प्रत्युवदृश्यायती॥२४॥

व्युच्छन्तीं दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा। तमो ज्योतिष्कृणोति
सूनरीं। उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः। सचा उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि
सूर्यस्य च। सं भुक्तेन गमेमहि। तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज उच्चरत्।
उपयज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुं हवामहे। सनः सविता सुवत्सनिम्। पुष्टिदां
वीरवत्तमम्। उदुत्यश्चित्रम्। अदितिर्न उरुष्यतु महीमू षु मातरम्। इदं विष्णुः
प्रतद्विष्णुः। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहं
स्विष्टम्॥२६॥

आयत्यंगमत्स्विष्टम्॥

[३]

अग्निर्वा अकामयत। अन्नादो देवानां स्यामिति। स एतमग्नये कृत्तिकाभ्यः
पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै सौऽन्नादो देवानामभवत्। अग्निर्वै
देवानामन्नादः। यथा ह वा अग्निर्देवानामन्नादः। एव ह वा एष मनुष्याणां

भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ कृ॒त्तिका॒भ्यः स्वाहा॑। अ॒म्बायै॒ स्वाहा॑ दु॒लायै॒ स्वाहा॑। नि॒त॒ल्यै
स्वाहा॑ऽभ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑। मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑ व॒रु॒षय॑न्त्यै स्वाहा॑। चु॒पु॒णीका॑यै
स्वाहेति॑॥२७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्। तासां
रोहि॑णीम॒भ्य॑ध्यायत्। सोऽ॒काम॑यत। उप॒ मा वर्ते॑त। समे॑नया गच्छे॒येति॑।
स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत।
समे॑नयागच्छत। उप॑ ह॒ वा ए॑नं प्रि॒यमा॑वर्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑
रोहि॑ण्यै स्वाहा॑। रोच॑मानायै स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः॑ स्वाहेति॑॥२८॥

सोमो॑ वा अ॑कामयत। ओष॑धीनां॒ राज्य॑म॒भिज॑येयमिति॑। स ए॒तं सोमा॑य
मृ॒गशी॒र्षाय॑ श्यामा॒कं च॒रुं प॑यसि॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै स ओष॑धीनां॒
रा॒ज्यम॑भ्य॒जय॑त्। सु॒मा॒नाना॑ ह॒ वै रा॒ज्यम॑भिज॒यति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒
यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। सोमा॑य स्वाहा॑ मृ॒गशी॒र्षाय॑
स्वाहा॑। इ॒न्व॒काभ्यः॑ स्वाहोष॑धीभ्यः स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑ऽभिजि॑त्यै
स्वाहेति॑॥२९॥

रु॒द्रो वा अ॑कामयत। प॒शुमा॑न्त्स्यामिति॑। स ए॒तं रु॒द्राया॑र्द्रायै प्रै॒य्यङ्ग॑वं च॒रुं
प॑यसि॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शुमान॑भवत्। प॒शुमा॑न् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। रु॒द्राय॑ स्वाहा॑ऽर्द्रायै
स्वाहा॑। पि॒न्व॒मानायै॑ स्वाहा॑ प॒शुभ्यः॑ स्वाहेति॑॥३०॥

ऋ॒क्षा वा इ॒यम॑लो॒मका॑ऽऽसीत्। साऽ॒काम॑यत। ओष॑धीभिर्वन॒स्पति॑भिः
प्र॒जाये॑येति॑। सै॒तम॑दित्यै पुन॑र्वसु॒भ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वा

इ॒यमोष॑धीभिर्व॒नस्प॑तिभिः प्राजा॑यत। प्रजा॑यते ह॒ वै प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अदि॑त्यै स्वाहा॒
पुन॑र्वसुभ्याम्। स्वाहा भू॑त्यै स्वाहा प्रजा॑त्यै स्वाहेति॥३१॥

बृह॑स्पति॒र्वा अ॑कामयत। ब्र॒ह्मव॑र्चसी स्या॒मिति॑। स ए॒तं बृह॑स्पतये ति॒ष्याय॑
नैवा॒रं च॒रुं पय॑सि निर॑वपत्। ततो॒ वै स ब्र॑ह्मव॒र्चस्य॑भवत्। ब्र॒ह्मव॑र्चसी ह॒
वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
बृह॑स्पतये स्वाहा ति॒ष्याय॑ स्वाहा॑। ब्र॒ह्मव॑र्चसाय॒ स्वाहेति॑॥३२॥

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑न्ता आसन्। ते दे॒वाः सर्पे॑भ्य आश्रे॒षाभ्य॑ आज्ये
कर॑म्भन्नि॒रव॑पन्। ताने॒ताभिरे॑वदे॒वता॑भि॒रुपा॑नयन्। ए॒ताभि॑र॒ह॒ वै
दे॒वता॑भिर्द्विष॑न्तं भ्रातृ॒व्यमु॑प॒नय॑ति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। सर्पे॑भ्यः स्वाहा॑ऽऽश्रे॒षाभ्यः॑ स्वाहा॑।
द॒न्द॒शूके॑भ्यः स्वाहेति॥३३॥

पि॒तरो॑ वा अ॑कामयन्त। पि॒तृलो॒क ऋ॑ध्रुयामेति॑। त ए॒तं पि॒तृभ्यो॑ म॒घाभ्यः॑
पुरो॒डाश॑ षट्क॑पालं निर॑वपन्। ततो॒ वै ते पि॑तृलो॒क आ॑र्ध्रवन्। पि॒तृलो॒के ह॒
वा ऋ॑ध्नोति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑ म॒घाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽन॒घाभ्यः॑ स्वाहा॑ग॒दाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽरु॒न्ध॒तीभ्यः॑
स्वाहेति॥३४॥

अ॒र्य॒मा वा अ॑कामयत। प॒शुमा॑न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तम॑र्य॒म्णे फ॑ल्गु॒नीभ्यां॑ च॒रुं
निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शुमा॒न॑भवत्। प॒शुमा॑न् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒र्य॒म्णे स्वाहा॑ फ॒ल्गु॒नीभ्या॑ऽ
स्वाहा॑। प॒शुभ्यः॑ स्वाहेति॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॒ष्ठी दे॒वाना॑ऽस्या॒मिति॑। स ए॒तं भ॒गाय॑

फल्गुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स भुगी श्रेष्ठी देवानामभवत्। भुगी ह वै श्रेष्ठी समानानां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। भगाय स्वाहा फल्गुनीभ्याः स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहेति॥३६॥

सविता वा अकामयत। श्रन्मे देवा दधीरन्। सविता स्यामिति। स एतं सवित्रे हस्ताय पुरोडाशं द्वादशकपालं निरवपदाशूनां व्रीहीणाम्। ततो वै तस्मै श्रद्देवा अदधत। सविताऽभवत्। श्रद्धवा अस्मै मनुष्या दधते। सविता समानानां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सवित्रे स्वाहा हस्ताय। स्वाहा ददते स्वाहा पृणते। स्वाहा प्रयच्छते स्वाहा प्रतिगृभ्णते स्वाहेति॥३७॥

त्वष्टा वा अकामयत। चित्रं प्रजां विन्देयेति। स एतन्त्वष्ट्रे चित्रायै पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै स चित्रं प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतद्वायवे निष्ठायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निरवपत्। ततो वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्ठायै स्वाहा। कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठं देवानामभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठं देवानामभ्यजयताम्। श्रेष्ठं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्याः स्वाहा

विशाखाभ्यां स्वाहा॥ श्रैष्ठ्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी। काम आज्यम्।
कामेनैव कामः समर्धयति। क्षिप्रमेनः सकाम उपेनमति। येन कामेन
यजते। सोऽत्र जुहोति। पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै
स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिष्पोऽंशः सोमः एकादश रुद्रो दशैकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नवः पितरः एकादशार्यमा
भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या अष्टौ पञ्चदश॥ [४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतं
मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निर्वपत्। ततो वै स मित्रधेयमेषु लोकेष्वभ्यजयत्।
मित्रधेयः ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा॥ मित्रधेयाय
स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति। स एतमिन्द्राय
ज्यैष्ठ्यायै पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपन्महाव्रीहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं
देवानामभ्यजयत्। ज्यैष्ठ्यः ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा ज्यैष्ठ्यायै स्वाहा॥
ज्यैष्ठ्याय स्वाहाभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अकामयत। मूलं प्रजां विन्देयेति। स एतं प्रजापतये मूलाय
चरुं निर्वपत्। ततो वै स मूलं प्रजामविन्दत। मूलः ह वै प्रजां विन्दते।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये
स्वाहा मूलाय स्वाहा॥ प्रजायै स्वाहेति॥४४॥

आपो वा अकामयन्त। समुद्रङ्गाममभिजयेमेति। ता एतमृद्धौऽषाढाभ्यश्चरुं

निरवपन्। ततो वै ताः समुद्रङ्कामभ्यजयन्। समुद्रं ह वै काममभिजयति।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अद्भ्यः
स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा। समुद्राय स्वाहा कामाय स्वाहा। अभिजित्यै
स्वाहेति॥४५॥

विश्वे वै देवा अकामयन्त। अनपज्य्यं जयेमेति। त एतं विश्वेभ्यो
देवेभ्योऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै तेऽनपज्य्यमजयन्। अनपज्य्यं
ह वै जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा। अनपज्य्याय स्वाहा जित्यै
स्वाहेति॥४६॥

ब्रह्म वा अकामयत्। ब्रह्मलोकमभिजयेयमिति। तदेतं ब्रह्मणेऽभिजिते चरुं
निरवपत्। ततो वै तद्ब्रह्मलोकमभ्यजयत्। ब्रह्मलोकं ह वा अभिजयति।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। ब्रह्मणे
स्वाहाऽभिजिते स्वाहा। ब्रह्मलोकाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४७॥

विष्णुर्वा अकामयत्। पुण्यं श्लोकं शृण्वीय। न मां पापी
कीर्तिरागच्छेदिति। स एतं विष्णवे श्रोणायै पुरोडाशत्रिकपालन्निरवपत्।
ततो वै स पुण्यं श्लोकमशृणुत्। नैनं पापी कीर्तिरागच्छत्। पुण्यं ह वै
श्लोकं शृणुते। नैनं पापी कीर्तिरागच्छति। य एतेन हविषा यजते। य
उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा श्रोणायै स्वाहा। श्लोकाय
स्वाहा श्रुताय स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अकामयन्त। अग्रं देवतानां परीयामेति। त एतं वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः
पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। ततो वै तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै
समानानां पर्येति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।

वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै स्वाहेति॥४९॥
 इन्द्रो वा अकामयत। दृढोऽशिथिलः स्यामिति। स एतं वरुणाय शतभिषजे
 भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं निरवपत्कृष्णानां व्रीहीणाम्। ततो वै स
 दृढोऽशिथिलोऽभवत्। दृढो ह वा अशिथिलो भवति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा शतभिषजे
 स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स
 एतमजायैकपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स तेजस्वी
 ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी ह वै ब्रह्मवर्चसी भवति। य एतेन हविषा यजते।
 य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अजायैकपदे स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः
 स्वाहा। तेजसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिर्वै बुध्रियोऽकामयत। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति। स एतमहये बुध्रियाय
 प्रोष्ठपदेभ्यः पुरोडाशं भूमिकपालं निरवत्। ततो वै स इमां प्रतिष्ठामविन्दत।
 इमां ह वै प्रतिष्ठां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।
 सोऽत्र जुहोति। अहये बुध्रियाय स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। प्रतिष्ठायै
 स्वाहेति॥५२॥

पूषा वा अकामयत। पशुमान्तस्यामिति। स एतं पूष्णे रेवत्यै चरुं निरवपत्।
 ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते।
 य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पूष्णे स्वाहा रेवत्यै स्वाहा। पशुभ्यः
 स्वाहेति॥५३॥

अश्विनौ वा अकामयेताम्। श्रोत्रस्विनावबधिरौ स्यावेति। तावेतमश्विन्यामश्वयुग्
 पुरोडाशेन्द्रिकपालन्निरवपताम्। ततो वै तौ श्रोत्रस्विनावबधिरावभवताम्।

श्रोत्रस्वी ह वा अबधिरो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अश्विभ्याः स्वाहाऽश्वयुग्भ्याः स्वाहा। श्रोत्राय स्वाहा श्रुत्यै स्वाहेति॥५४॥

यमो वा अकामयत। पितृणां राज्यमभिजयेयमिति। स एतं यमायापभरणीभ्यश्चरुं निरपवत्। ततो वै स पितृणां राज्यमभ्यजयत्। समानानां ह वै राज्यमभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। यमाय स्वाहाऽपभरणीभ्यः स्वाहा। राज्याय स्वाहाभिजित्यै स्वाहेति॥५५॥

अथैतदमावास्याया आज्यं निर्वपति। कामो वा अमावास्या। काम आज्यम्। कामेनैव कामः समर्धयति। क्षिप्रमेनः सकाम उपेनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति। अमावास्यायै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥५६॥

मित्र इन्द्रः प्रजापतिर्दश दशाप एकादश विश्वे ब्रह्म दशदश विष्णुस्त्रयोदश वसव इन्द्रोऽजोऽहिर्वै बुध्नियः पूषाऽश्विनौ यमो दश दशाथैतदमावास्याया अष्टौ पञ्चदश॥

[५]

चन्द्रमा वा अकामयत। अहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्त्संवत्सरमाप्त्वा। चन्द्रमसः सायुज्यं सलोकतामाप्नुयामिति। स एतश्चन्द्रमसे प्रतीदृश्यायै पुरोडाशं पञ्चदशकपालं निरपवत्। ततो वै सोऽहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्त्संवत्सरमाप्त्वा। चन्द्रमसः सायुज्यं सलोकतामाप्नोत्। अहोरात्रान् ह वा अर्धमासान्मासानृतून्त्संवत्सरमाप्त्वा। चन्द्रमसः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। चन्द्रमसे स्वाहा प्रतीदृश्यायै स्वाहा। अहोरात्रेभ्यः स्वाहाऽर्धमासेभ्यः स्वाहा। मासेभ्यः स्वाहर्तुभ्यः स्वाहा। संवत्सराय

स्वाहेति॥५७॥

अ॒हो॒रा॒त्रे वा अ॑कामयेताम्। अत्य॑हो॒रा॒त्रे मु॑च्येवहि। न ना॑वहो॒रा॒त्रे
आ॑प्नुयाता॒मिति॑। ते ए॒तम॑हो॒रा॒त्राभ्यां च॑रुं निर॑वपताम्। द्वा॒यानां॑ व्रीही॒णाम्।
शु॒क्लानां॑ च कृ॒ष्णानां॑ च। स॒वा॒त्योर्दु॑ग्धे। श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च। ततो॒ वै
ते अत्य॑हो॒रा॒त्रे अ॑मुच्येते। नैनै॑ अहो॒रा॒त्रे आ॑प्नुताम्। अति॑ ह वा अ॑हो॒रा॒त्रे
मु॑च्यते। नैन॑महो॒रा॒त्रे आ॑प्नुतः। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑।
सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ह्ने स्वाहा॒ रात्रि॑यै स्वाहा॑। अति॑मुत्त॒यै स्वाहेति॑॥५८॥

उ॒षा वा अ॑कामयत। प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ स्या॒मिति॑। सै॒तमु॒षसै॑ च॑रुं
निर॑वपत्। ततो॒ वै सा प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ऽभवत्। प्रि॒यो ह॒ वै
स॑मा॒नाना॑ सु॒भगा॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑।
सोऽत्र॑ जुहोति। उ॒षसे॒ स्वाहा॒ व्यु॑ष्ठ्यै स्वाहा॑। व्यू॒ष्यै स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॒
स्वाहा॑। व्यु॒ष्टायै॒ स्वाहेति॑॥५९॥

अथै॒तस्मै॒ नक्ष॑त्राय च॒रुनिर्व॑पति। यथा॒ त्वं दे॒वाना॑म॒सि। ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्याणां॑
भू॒यास॑मिति॑। यथा॒ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म्। ए॒व॑ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। नक्ष॑त्राय स्वाहो॒दिष्य॑ते
स्वाहा॑। उ॒द्य॑ते स्वाहो॒दि॒ताय॒ स्वाहा॑। हर॑से स्वाहा॒ भर॑से स्वाहा॑। भ्राज॑से
स्वाहा॒ तेज॑से स्वाहा॑। तप॑से स्वाहा॑ ब्रह्म॒वर्च॑साय॒ स्वाहेति॑॥६०॥

सूर्यो॑ वा अ॑कामयत। नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा॑ स्या॒मिति॑। स ए॒त॑ सूर्या॒य
नक्ष॑त्रेभ्यश्च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा॑ऽभवत्। प्र॒तिष्ठा॑ ह॒
वै स॑मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽत्र॑
जुहोति। सूर्या॒य स्वाहा॒ नक्ष॑त्रेभ्यः स्वाहा॑। प्र॒तिष्ठा॒यै स्वाहेति॑॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुं निर्व॑पति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑तिष्ठति।
सोऽ॒त्र जु॑होति। अदि॑त्यै स्वाहा॑ प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॥६२॥

अथै॒तं विष्ण॑वे च॒रुं निर्व॑पति। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्रति॑तिष्ठति।
सोऽ॒त्र जु॑होति। विष्ण॑वे स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑। प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे सप्तदशोपा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं विष्णवे षड्दश (सविताऽऽशूनां ब्रीहीणामिन्द्रो महार्रीहीणामिन्द्रः कृष्णानां ब्रीहीणामहोरात्रे द्वयानां ब्रीहीणाम् पितरष्वङ्गपालः सविता द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादशकपालमिन्द्रो दशकपालं विष्णुस्त्रिकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनौ द्विकपालश्चन्द्रमाः पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा वसवोऽष्टाकपालमन्यत्र चरुम्। रुद्रोऽर्यमा पूषा पशुमान्तस्याः सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पर्यसि वायुः पयः सोमो वायुरिन्द्राग्नी मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिर्जित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजायै पौर्णमास्या अमावास्याया अगत्यै विश्वे जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं विष्णुः स एतं वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त मेति त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्त मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनावकामयेतां वेति तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे वा अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयतेति स एतन्निरवपत्। इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो ज्येष्ठमिन्द्रो वृद्धः। अहिः सूर्योऽदित्यै विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः संमानानाम्। अग्निर्नो रीरिषदन्यत्र रीरिषः॥)॥

[६]

अ॒ग्निर्न॑ ऋ॒ध्यास्म॑ नवो॑नवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमा॒षट्॥६॥

अ॒ग्निर्न॑स्तत्रो॑ वा॒युरहि॑र्बु॒ध्नियं॑ ऋ॒क्षा वा इ॒यमथै॑तत्पौ॒र्णमा॑स्या अ॒जो वा ए॒कपा॑त्सूर्य॒स्त्रिषष्टिः॥६३॥

अ॒ग्निर्नः॑ पातु॑ प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तङ्गा॑य॒त्र्याऽह॑रत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत्।
तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑ पु॒र्णत्व॑म्। ब्र॒ह्म वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या
व॒त्सान॑पाक॒रोति॑। ब्र॒ह्मणै॒वैनान॑पाक॒रोति॑। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः
पु॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॒त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री। यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः
प्रा॒र्पय॑ति। स्वयै॒वैनाना॑ दे॒वत॑या प्रा॒र्पय॑ति। यङ्काम॑ये॒ताप॒शुः स्या॒दिति॑।
अ॒प॒र्णान्त॑स्मै शुष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्। अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यङ्काम॑ये॒त
प॒शुमान्त॑स्या॒दिति॑। ब॒हुप॒र्णान्त॑स्मै ब॒हुशा॒खामा॑ह॒रेत्। प॒शुमन्त॑मे॒वैनं॑
क॒रोति॑॥२॥

यत्प्रा॒चीमा॑ ह॒रेत्। दे॒वलो॒कम॑भि ज॒येत्। यदु॒दीचीं॑ म॒नुष्य॑लो॒कम्।
प्रा॒चीमु॒दीची॑मा ह॒रति॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भिजि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑।
इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने दधाति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्ष॒स्याध्य॑क्षाः।
अ॒न्तरि॑क्ष॒देव॑त्याः खलु॒ वै पु॒शवः॑॥३॥

वा॒यवं ए॒वैनान्प॑रि द॒दाति॑। प्र वा ए॒नाने॑तदा क॒रोति॑। यदा॑ह॒। वा॒यवः॑
स्थे॒त्युपा॑यवः स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व पु॒शूनु॑प॒ ह्वय॑ते। दे॒वो वः॑ स॒विता॑
प्रा॒र्पय॑त्वित्या॒ह प्र॑सू॒त्यै। श्रेष्ठ॑तमा॒य क॑र्मण॒ इत्या॑ह॒। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तम॒ङ्गम॑।
तस्मा॑दे॒वमा॑ह॒। आप्या॑यध्वम॒घ्निया॑ दे॒वभा॒गमित्या॑ह॥४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च वा ए॒ताः पु॒रा म॑नु॒ष्येभ्य॑श्चाप्या॑यन्त। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैना॑
इन्द्रा॑याप्या॑यति। ऊ॒र्जस्व॑तीः प॒यस्व॑ती॒रित्या॑ह॒। ऊ॒र्ज॑स्व॒ हि प॑यः

सम्भरन्ति। प्रजावतीरनमीवा अयक्ष्मा इत्याह प्रजात्यै। मा वः स्तेन ईशत माऽघशः स इत्याह गुप्त्यै। रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्तित्याह। रुद्रादेवैनस्त्रायते। ध्रुवा अस्मिन्गोपतौ स्यात बह्वीरित्याह। ध्रुवा एवास्मिन्बह्वीः करोति॥५॥

यजमानस्य पशून्पाहीत्याह। पशूनाङ्गोपीथाय। तन्मात्सायं पशव उपसमावर्तन्ते। अनधः सादयति। गर्भाणाम्भृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥६॥

पशवः करोति पशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥ [१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यंश्वपरशुमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। यो वा ओषधीः पर्वशो वेद। नैनाः स हिंनस्ति। प्रजापतिर्वा ओषधीः पर्वशो वेद। स एना न हिंनस्ति। अश्वपश्वा बर्हिरच्छैति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय॥७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान एव रयिन्दधाति। प्रत्युष्टः रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्विषणा बर्हिरच्छेत्याह। विद्या वै धिषणा। विद्ययैवेनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया वितष्टेत्याह। मानवी हि परशुः स्वधाकृता॥८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवाः सो वै कवयः। यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो यदेतदुक्त्वा यतः कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो भवति। देवेभ्यो जुष्टमिह बर्हिरासद इत्याह। बर्हिषः समृद्धौ। कर्मणोऽनपराधाय। देवानां परिषृतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदङ्किं च। तद्देवानां परिषूतम्। अथो यथा वस्यसे प्रतिप्रोच्याहेदं
 करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः प्रतिप्रोच्यं बर्हिर्दाति।
 आत्मनोऽहिंसायै। यावतः स्तुम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिंष्यात्।
 अति तद्यज्ञस्य रेचयेत्। एकं स्तुम्बं परिदिशेत्। तं सर्वन्दायात्॥१०॥
 यज्ञस्यानतिरेकाय। वर्षवृद्धमसीत्याह। वर्षवृद्धा वा ओषधयः।
 देवर्हिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वाऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै।
 पर्व ते राध्यासमित्याहर्ध्वै। आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह। नास्यात्मनो
 मीयते। य एवं वेद॥११॥

देवर्हिः शतवल्शं विरोहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। प्रजानां प्रजननाय।
 सहस्रवल्शा वि वयं रुहेमेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। पृथिव्याः
 सम्पृचः पाहीत्याह प्रतिष्ठित्यै। अयुङ्गायुङ्गान्मुष्टील्लुनोति। मिथुनत्वाय
 प्रजात्यै। सुसम्भृतां त्वा सम्भरामीत्याह। ब्रह्मणैवैनत्सम्भरति॥१२॥

अदित्यै रास्नाऽसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनद्रास्नां करोति।
 इन्द्राण्यै सन्नहन्मित्याह। इन्द्राणी वा अग्ने देवतानां समनह्यत।
 साऽऽघ्नोत्। ऋद्ध्यै सन्नह्यति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजानामपरावापाय।
 तस्मात्स्नावसन्तताः प्रजा जायन्ते॥१३॥

पूषा ते ग्रन्थिङ्ग्रात्वित्याह। पुष्टिमेव यजमाने दधाति। स ते
 मास्थादित्याहाहिंसायै। पश्चात्प्राश्चमुपगूहति। पश्चाद्वै प्राचीनं रेतो
 धीयते। पश्चादेवास्मै प्राचीनं रेतो दधाति। इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छ
 इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हरामीत्याह। ब्रह्म वै
 देवानां बृहस्पतिः॥१४॥

ब्रह्मणैवैनद्धरति। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याहु गत्यै। देवङ्गममसीत्याह।
 देवानेवैनद्भमयति। अनधः सादयति। गर्भाणाम्भृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः
 प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव नि दधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१५॥

संयोनित्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दायद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समष्ट्यै॥ [२]

पूर्वेद्युरिध्माबर्हिः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत
 तस्योखे अस्रं सेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः। यत्सान्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव
 तदुखे उपदधात्यप्रस्रं साय। शुन्धध्वन्द्व्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह।
 देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै। द्यौरसि
 पृथिव्यंसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता। यदुखा। तस्मादेवमाह।
 विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह। वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवावरुन्धे।
 दहस्व मा ह्वारित्याह धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा एतद्भागधेयम्।
 यत्पवित्रम्। तेभ्यं एवैनत्करोति। शतधारं सहस्रधारमित्याह।
 प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय। त्रिवृत्पलाशशाखायान्दर्भमयं भवति।
 त्रिवृद्वै प्राणः। त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वायं। साक्षात्पवित्रन्दर्भाः। प्राख्सायमधिनि दधाति।
 तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः। तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः।
 अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स इत्याह प्रतिष्ठित्यै।

हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतः स्वाहाकृतः स्कन्दति। दिवि नाको
नामाग्निः। तस्य विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याह।
नाकमेवाग्निं भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याह।
द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपाञ्चैवौषधीनां च रसः सः सृजति। अथो ओषधीष्वेव
पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते।
धारयन्त इव हि दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः।
इमानेव लोकान्यर्जमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नाम गृह्णाति। भद्रमेवासाङ्कर्मा विष्करोति। सा विश्वायुः सा
विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याह। इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः।
असौ विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वन्दुहे। अथो यथा प्रदात्रे
पुण्यमाशास्ते। एवमेवैना एतदुपस्तौति। तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना
उपस्तुवन्तः पशून्दुहन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते। यथादेवतमेव प्रसौति।
दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्यै। त्रिराह। त्रिषत्या हि देवाः। अवाचं
यमोऽन्वारभ्योत्तराः। अपरिमितमेवाव रुन्धे। न दारुपात्रेण दुह्यात्।
अग्निवद्वै दारुपात्रम्। यद्दारुपात्रेण दुह्यात्॥२३॥

यातयाम्ना हविषा यजेत। अथो खल्वाहुः। पुरोडाशमुखानि वै हवीर्षि।
नेत इतः पुरोडाशः हविषो यामोऽस्तीति। काममेव दारुपात्रेण दुह्यात्।
शूद्र एव न दुह्यात्। असतो वा एष सम्भूतः। यच्छूद्रः। अहविरेव तदित्याहुः।
यच्छूद्रो दोग्धीति॥२४॥

अग्निहोत्रमेव न दुह्याच्छूद्रः। तद्धि नोत्पुनन्ति। यदा खलु वै पवित्रमत्येति।

अथ तद्धविरिति। सम्पृच्यध्वमृतावरीरित्याह। अपाञ्चैवौषधीनां च रसः सृजति। तस्मादपाञ्चौषधीनां च रसमुपजीवामः। मन्द्रा धनस्य सातय इत्याह। पुष्टिमेव यजमाने दधाति। सोमेन त्वातन्चमीन्द्राय दधीत्याह॥२५॥

सोममेवैनत्करोति। यो वै सोमं भक्षयित्वा। संवत्सरः सोमं न पिबति। पुनर्भक्ष्योऽस्य सोमपीथो भवति। सोमः खलु वै सान्नाय्यम्। य एवं विद्वान्त्सान्नाय्यं पिबति। अपुनर्भक्ष्योऽस्य सामपीथो भवति। न मृन्मयेनापि दध्यात्। यन्मृन्मयोनापिदध्यात्। पितृदेवत्यः स्यात्॥२६॥

अयस्पात्रेण वा दारुपात्रेण वाऽपि दधाति। तद्धि सदेवम्। उदन्वद्भवति। आपो वै रक्षोघ्नीः। रक्षसामपहत्यै। अदस्तमसि विष्णवे त्वेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनददस्तं करोति। विष्णो हव्यः रक्षस्वेत्याह गुत्यै। अनधः सादयति। गर्भाणान्धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२७॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह स्यात्सादयति पञ्च च॥

[३]

कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्याह शक्त्यै। यज्ञस्य वै सन्ततिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य सन्तायन्ते। यज्ञस्य विच्छित्तिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य विच्छिद्यन्ते। यज्ञस्य सन्तिरसि यज्ञस्य त्वा सन्तत्यै स्तृणामि सन्तत्यै त्वा यज्ञस्येत्याहवनीयात्सन्तनोति। यजमानस्य प्रजायै पशूनां सन्तत्यै। अपः प्रणयति। श्रद्धा वा आपः। श्रद्धामेवारभ्यं प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। यज्ञो वा आपः॥२८॥

यज्ञमेवारभ्यं प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। वज्रो वा आपः। वज्रमेव

भ्रातृव्येभ्यः प्रहृत्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। आपो वै रक्षोघ्नीः।
रक्षसामपहत्यै। अपः प्रणयति। आपो वै देवानां प्रियन्धामं। देवानामेव
प्रियन्धामं प्रणीय प्रचरति॥२९॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वा देवताः। देवता एवारभ्य प्रणीय
प्रचरति। वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा
अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याह। एष वै धुर्योऽग्निः। तं
यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च यजमानस्य
चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं धूर्वाम् इत्याह। द्वौ वाव
पुरुषौ। यश्चैव धूर्वति। यश्चैनन्धूर्वति। तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि
सस्त्रितमं पप्रितमं जुष्टतमं वह्नितमन्देवहूतममित्याह। यथायजुरेवैतत्॥३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृहंस्व मा ह्वारित्याह धृत्यै। मित्रस्य
त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय। मा भेर्मा संविक्था मा त्वा
हिंसिषमित्याहाहिंसायै। यद्वै किं च वातो नाभि वाति। तत्सर्वं
वरुणदेवत्यम्। उरु वातायेत्याह। अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा
सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥३२॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अग्नये
जुष्टं निर्वपामीत्याह। अग्नय एवेनां जुष्टं निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे
लोकाः। एषां लोकानामात्यै। तूष्णीं चतुर्थम्। अपरिमितमेवावरुन्धे। स
एवमेवानुपूर्वं हवींषि निर्वपति॥३३॥

इदं देवानामिदमुं नः सहेत्याह व्यावृत्यै। स्फात्यै त्वा नारात्या इत्याह

गुप्त्यै॥ तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति। यः परीणहि। सुवरभि वि ख्येषं
 वैश्वानरञ्ज्योतिरित्याह। सुवरेवाभि वि पश्यति वैश्वानरञ्ज्योतिः। द्यावापृथिवी
 हविषि गृहीत उदवेपेताम्। दृ५ हन्तान्दुर्या द्यावापृथिव्योरित्याह। गृहाणां
 द्यावापृथिव्योर्धृत्यै॥ उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याह गत्यै॥ अदित्यास्त्वोपस्थे
 सादयामीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनदुपस्थे सादयति। अग्ने
 हव्य५ रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥ ३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवी५षि निर्वपति गत्यै चत्वारि च॥ [४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सोऽपः। अभ्यग्मियत। तासां यन्मेध्यं यज्ञिय५ सदेवमासीत्।
 तदपोदक्रामत्। ते दुर्भा अभवन्। यद्दुर्भैरप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः
 सदेवा आपः। ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥ ३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैना
 उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह। असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्।
 तेनैवैना उत्पुनाति। वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा
 वसवः। प्राणा रश्मयः॥ ३६॥

प्राणैरेव प्राणान्त्सं पृणक्ति। सवित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति।
 सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो
 देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं
 यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्॥ ३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्र५ हं
 हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं
 व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनापः प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं

प्रोक्षा॑म्य॒ग्री॒षोम॑भ्या॒मित्या॑ह। य॒था॒दे॒वत॑मे॒वैनान्प्रोक्ष॑ति। त्रिः प्रोक्ष॑ति।
त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॥ ३८॥

अथो॒ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। शुन्ध॑ध्वं॒ दैव्या॑य॒ कर्म॑णे दे॒वय॑ज्याया॒ इत्या॑ह।
दे॒वय॑ज्याया॑ ए॒वैनानि॑ शुन्धति। त्रिः प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः। अथो॒
मेध्य॑त्वाय॑। अव॑धूत॒ रक्षो॑ऽवधूता॒ आरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै।
अदि॑त्या॒स्त्वग॒सीत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः॥ ३९॥

अ॒स्या ए॒वैन॑त्त्वचं॑ करोति। प्रति॑ त्वा पृथि॒वी वे॒त्त्वित्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै।
पु॒रस्ता॑त्प्रती॒चीन॑ग्रीवमुत्त॑रलो॒मोप॑स्तृणाति मेध्य॑त्वाय॑। तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑त्प्रत्य॒श्वः
प॒शवो॑ मेधमुप॑तिष्ठन्ते। तस्मा॑त्प्रजा॒ मृगं॑ ग्राहु॒काः। य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त।
कृ॒ष्णो रू॒पं कृ॒त्वा। यत्कृ॑ष्णाजिने ह॒विर॑ध्यव॒हन्ति॑। य॒ज्ञादे॒व तद्य॑ज्ञं प्रयु॑ङ्के।
ह॒विषो॑ऽस्क॒न्दाय॑॥ ४०॥

अ॒धिष॑व॒णम॑सि॒ वान॑स्प॒त्यमि॑त्याह। अ॒धिष॑व॒णमे॒वैन॑त्करोति। प्रति॑
त्वाऽदि॑त्या॒स्त्वग्वे॒त्त्वित्या॑ह॒ सय॑त्वाय॑। अ॒ग्नेस्त॑नूर॒सीत्या॑ह। अ॒ग्नेर्वा ए॒षा
त॒नूः। यदोष॑धयः। वा॒चो वि॒सर्ज॑न॒मित्या॑ह। य॒दा हि प्र॑जा ओष॑धीनाम॒श्नन्ति॑।
अथ॒ वाचं॑ वि॒सृज॑न्ते। दे॒ववी॑तये॒ त्वा गृ॑ह्णामीत्या॑ह॥ ४१॥

दे॒वता॑भिरे॒वैन॑त्सम॑र्धयति। अ॒द्रि॒रसि॑ वानस्प॒त्य इत्या॑ह। ग्रा॒वा॒णमे॒वैन॑त्करोति।
स इ॒दं दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यः सु॑शमि॑ शमि॒ष्वेत्या॑ह॒ शान्त्यै॑। ह॒विष्कृ॑देहीत्या॑ह।
य ए॒व दे॒वाना॑ ह॒विष्कृ॑तः। तान् ह॒वय॑ति। त्रि॒ह्वय॑ति। त्रिष॑त्या॒ हि दे॒वाः।
इष॑माव॒दोर्ज॑माव॒देत्या॑ह॥ ४२॥

इष॑मे॒वोर्जं॑ यज॑माने दधाति। द्यु॒मद्व॑दत॒ वय॑ः स॒ङ्घातं॑ जेष्मेत्या॑ह॒
भ्रातृ॑व्याभिभूत्यै। मनोः॑ श्रद्धादे॒वस्य॑ यज॑मानस्यासुर॒ग्री वाक्। य॒ज्ञायु॑धेषु
प्रवि॑ष्टाऽऽसीत्। तेऽसुरा॑ याव॑न्तो य॒ज्ञायु॑धाना॒मुद्व॑दतामुपाशृ॑ण्वन्। ते

पराभवन्। तस्मात्स्वानां मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुद्धदतामुपशृण्वन्ति। ते परा भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा आह विजित्यै॥ ४३ ॥

वृद्ध एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वर्ष्पवृद्धमसि प्रति त्वा वर्ष्पवृद्धं वेत्त्वित्याह। वर्ष्पवृद्धा वा ओषधयः। वर्ष्पवृद्धा इषीकाः समृद्ध्यै। यज्ञः रक्षाःस्यनु प्राविशन्। तान्यस्मा पशुभ्यो निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतः रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै॥ ४४ ॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षाःसि निरवादयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं वै वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति। ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तुवा आह। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥ ४५ ॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या अपंहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥

[५]

अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह इयं वा अदितिः। अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥ ४६ ॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्के। हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येताः

शम्यामात्रमेकमहः। दिवः स्कम्भनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥ ४७ ॥

धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। देवस्य
त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि
देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्त्यै। अधिवपामीत्याह।
यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह। एतस्य यजुषो
वीर्येण॥ ४८ ॥

यावदेका देवता कामयन्ते यावदेका। तावदाहुतिः प्रथते। न हि तदस्ति।
यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय त्वेत्याह। प्राणानेव
यजमाने दधाति। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
अन्तरिक्षादिव वा एतानि प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता
हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती
पिषाणूनि कुरुतादित्याह मेध्यत्वाय॥ ४९ ॥

निलायत् विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि निष्क्रव्यादं
सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवामात्क्रव्यात्। तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ
कपालमुपदधाति। निर्दग्धं रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षांस्येव
निर्दहति। अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि
वर्तयति॥ ५० ॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके ज्योतिर्धत्ते।
ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं वेद। ध्रुवमसि

पृथि॒वीं दृ॒हेत्या॑ह। पृथि॒वीमे॒वैतेन॑ दृ॒हति। ध॒र्त्रम॑स्य॒न्तरि॑क्षं दृ॒हेत्या॑ह।
अ॒न्तरि॑क्षमे॒वैतेन॑ दृ॒हति। ध॒रुण॑मसि॒ दिवं दृ॒हेत्या॑ह। दि॒वंमे॒वैतेन॑
दृ॒हति॥५१॥

ध॒र्मासि॒ दिशो॑ दृ॒हेत्या॑ह। दि॒श ए॒वैतेन॑ दृ॒हति। इ॒माने॒वैतैर्लो॑कान्दृ॒हति।
दृ॒हे॒न्तेऽस्मा॑ इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेद॑। त्री॒ण्यग्रे॑
क॒पाला॒न्युप॑दधाति। त्रयं इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मा॒स्यै। ए॒कम॑ग्रे
क॒पाल॒मुप॑ दधाति। ए॒कं वा अ॑ग्रे क॒पालं पुरु॑षस्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॒ चत्वारि॑। अथाष्टौ। तस्मा॑द॒ष्टाक॑पालं पुरु॑षस्य
शि॒रः। यदे॒वं क॒पाला॑न्युप॑दधाति। य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिः
स॒ंस्क॑रोति। आ॒त्मान॑मे॒व तत्स॑ंस्क॑रोति। त॒ं स॒ंस्कृ॑तमा॒त्मानम्॥५३॥

अ॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽनु॑ प॒रैति॑। यद॒ष्टावु॑प॑दधाति। गा॒य॒त्रिया॒ तत्स॑मि॒तम्। यन्न॑व।
त्रि॒वृता॒ तत्। यद्व॑शं। वि॒राजा॒ तत्। यदे॒काद॑श। त्रि॒ष्टुभा॒ तत्। यद्वा॑दश॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छन्दः॑ स॒मि॒तानि॑ स उ॒प॒दध॑त्क॒पाला॑नि। इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्व
दिशो॒ विधृ॑त्यै दृ॒हति। अथायुः॑ प्रा॒णान्प्र॒जां प॒शून् यज॑माने दधाति।
स॒जा॒तान॑स्मा अ॒भितो॑ बहु॒लान्क॑रोति। चि॒तः स्थे॑त्या॒ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्।
भृ॒गूणा॑मङ्गि॒रसा॑न्तप॑सा तप्यध्व॒मित्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒वैना॑नि तप॑सा तपति।
तानि॑ ततः स॒ंस्थि॑ते। या॒नि घ॑र्मे क॒पाला॑न्युप॑चि॒न्वन्ति॑ वे॒धस॒ इति॑
चतु॑ष्पदय॒र्चा वि॑ मु॒ञ्चति॑। चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्टा॒त्प्रति॑
तिष्ठ॑ति॥५५॥

वर्तयति दि॒वंमे॒वैतेन॑ दृ॒हति स॒म्भव॑ति त॒ं स॒ंस्कृ॑तमा॒त्मानं॑ द्वाद॑श स॒ंस्थि॑ते त्रीणि॑ च॥—————[७]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इत्या॑ह प्र॒सू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑
हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह य॒त्यै। सं व॑पा॒मीत्या॑ह।

यथादेवतमेवैनानि संवपति। समापो अद्विरग्मतु समोषंधयो रसेनेत्याह।
आपो वा ओषंधीर्जिन्वन्ति। ओषंधयोऽपो जिन्वन्ति। अन्या वा एतासामन्या
जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। स९ रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह।
आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः। ओषंधयो मधुमतीः। आप ओषंधीः पशून्।
तानेवास्मा एकधा स९सृज्य। मधुमतः करोति। अद्ध्यः परि प्रजाताः स्थ
समद्भिः पृच्यध्वमिति पर्याप्लावयति। यथा सुवृष्ट इमामनुविसृत्य॥५७॥

आप ओषंधीर्महयन्ति। तादृगेव तत्। जनयत्यै त्वा संयौमीत्याह।
प्रजा एवैतेन दाधारा। अग्नये त्वाऽग्नीषोमाभ्यामित्याह व्यावृत्त्यै।
मखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मखः। तस्यैतच्छिरः। यत्पुरोडाशः।
तस्मादेवमाह॥५८॥

घर्मोऽसि विश्वायुरित्याह। विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। उरु प्रथस्वोरु ते
यज्ञपतिः प्रथतामित्याह। यजमानमेव प्रजयां पशुभिः प्रथयति। त्वचं
गृह्णीष्वेत्याह। सर्वमेवैन९ सतनुं करोति। अथाप आनीय परिमार्ष्टि। मा९स
एव तत्त्वचं दधाति। तस्मात्त्वचा मा९सं छुन्नम्। घर्मो वा एषोऽशान्तः॥५९॥
अर्धमासेऽर्धमासे प्रवृज्यते। यत्पुरोडाशः। स ईश्वरो यजमान९ शुचा प्रदहः।
पर्यग्नि करोति। पशुमेवैनमकः। शान्त्या अप्रदाहाय। त्रिः पर्यग्नि करोति।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो रक्षसामपहत्यै। अन्तरित९ रक्षोऽन्तरिता अरांतय
इत्याह॥६०॥

रक्षसामन्तरहित्यै। पुरोडाशं वा अधिश्रित९ रक्षाऽस्यजिघा९सन्। दिवि
नाको नामाग्नी रक्षोहा। स एवास्माद्रक्षा९स्यपाहन्। देवस्त्वां सविता
श्रपयत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक इत्याह।

रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अ॒ग्निस्ते॑ त॒नुवं॑ माऽति॑धा॒गित्या॒हाऽन॑तिदाहाय। अ॒ग्ने॑ ह॒व्यः
रक्ष॑स्वेत्या॒हं गु॒प्त्यै॑॥६१॥

अवि॑दहन्तः श्रपय॑तेति॒ वाचं॑ वि॒सृज॑ते। य॒ज्ञमे॒व ह॒वीः॑ष्य॒भिव्या॒हृत्य॑ प्रत॑नुते।
पु॒रोरु॒चम॑वि॒दाहाय॑ शृ॒त्यै॑ करोति। म॒स्तिष्को॒ वै पु॑रो॒डाशः॑। तं यन्नाभिं॑
वा॒सये॑त्। आ॒विर्म॒स्तिष्कः॑ स्यात्। अ॒भिवा॑सयति। तस्मा॒द्गुहा॑ म॒स्तिष्कः॑।
भस्म॑नाऽभिवा॑सयति। तस्मा॑न्मा॒ः सेना॑स्थिं छुन्न॑म्॥६२॥

वेदे॒नाभि॑वा॒सय॑ति। तस्मा॒त्केशैः॑ शि॒रश्छु॑न्नम्। अख॑लतिभावुको भवति। य
ए॒वं वेद॑। प॒शोर्वै॑ प्र॒तिमा॑ पु॒रोडा॑शः। स नाय॑जुष्क॑मभि॒वास्यः॑। वृथै॒व स्यात्।
ई॒श्वरा॑ यज॑मानस्य प॒शवः॑ प्रमे॑तोः। सं ब्र॒ह्मणा॑ पृ॒च्यस्वेत्या॒हं प्रा॒णा वै
ब्र॒ह्म॑॥६३॥

प्रा॒णाः प॒शवः॑। प्रा॒णैरे॒व प॒शून्त्सम्पृ॑णक्ति। न प्र॒मायु॑का भवन्ति। यज॑मानो॒ वै
पु॒रोडा॑शः। प्र॒जा प॒शवः॑ पु॒रीष॑म्। यदे॒वम॑भिघा॒रय॑ति। यज॑मानमे॒व प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑ सम॑र्धयति। दे॒वा वै ह॒विर्भृ॑त्वाऽब्रु॑वन्। कस्मि॑न्नि॒दं म्र॑क्ष्याम॒ह इति॑।
सोऽ॒ग्निर॑ब्रवीत्॥६४॥

मयि॑ त॒नूः सं निध॑ध्वम्। अ॒हं व॒स्तं ज॑नयिष्यामि। यस्मि॑न्म॒क्ष्यध्व॑
इति॑। ते दे॒वा अ॒ग्नौ त॒नूः स॒न्त्य॑दधत। तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्निः सर्वा॑
दे॒वता॑ इति॑। सोऽ॒ङ्गा॑रेणा॒पः। अ॒भ्य॑पातयत्। तत॑ ए॒कतो॑ऽजायत। स
द्वि॒तीयम॒भ्य॑पातयत्॥६५॥

ततो॑ द्वि॒तोऽजा॑यत। स तृ॒तीयम॒भ्य॑पातयत्। तत॑स्त्रि॒तोऽजा॑यत।
यद॒द्भ्योऽजा॑यन्त। तदा॒प्याना॑माप्य॒त्वम्। यदा॒त्मभ्यो॑ऽजा॑यन्त। तदा॒त्म्याना॑मात्म्य॒
ते दे॒वा आ॒प्येष्व॑मृजत। आ॒प्या अ॑मृजत् सूर्या॑भ्यु॒दिते॑। सूर्या॑भ्यु॒दितः॑
सूर्या॑भिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्याभिनिमृक्तः कुनखिनिं। कुनखी श्यावदति। श्यावदन्नग्रदिधिषौ।
अग्रदिधिषुः परिवित्ते। परिवित्तो वीरहणि। वीरहा ब्रह्महणि। तद्वह्महणं
नात्यच्यवत। अन्तर्वेदि निनयत्यवरुद्धौ। उल्मुकेनाभि गृह्णाति शृतत्वाय।
शृतकामा इव हि देवाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु विसृत्यैवमाहाशान्त आह गुप्त्यै छुन्नं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यंपातयत्सूर्याभिनिमृक्ते देवाः॥—[८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्प्यमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आदद
इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। सहस्रभृष्टिः
शततेजा इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। वायुरसि तिग्मतेजा
इत्याह। तेजो वै वायुः॥६८॥

तेजं एवास्मिन्दधाति। विषाद्वै नामांसुर आसीत्। सोऽबिभेत्। यज्ञेन मा
देवा अभिभविष्यन्तीति। स पृथिवीमभ्यवमीत्। सा मेध्याऽभवत्। अथो
यदिन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य लोहितं पृथिवीमनु व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्।
पृथिवि देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनां देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं मा हिंसिषमित्याह।
ओषधीनामहिंसायै। व्रजं गच्छ गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै
व्रजो गोस्थानः। छन्दांस्येवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते
द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव सवितः परमस्यां
परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बध्नाति परमस्यां परावति
शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमृक्त्ये।
अरुरुर्वै नामांसुर आसीत्। स पृथिव्यामुपमुत्तोऽशयत्। तं देवा अपहतोऽरुरुः

पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अपहतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तेऽमन्यन्त। दिवं वा अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुरहरति। पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयः हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयः हरति। दिव एवैनमपहन्ति। तूष्णीं चतुर्थः हरति। अपरिमितादेवैनमपहन्ति। असुराणां वा इयमग्र आसीत्। यावदासीनः परापश्यति। तावद्देवानाम्। ते देवा अब्रुवन्। अस्त्वेव नोऽस्यामपीति॥७३॥

क्यन्नो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृहीथेति। ते वसवस्त्वेति दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्। आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तेऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा। रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदिं परिगृह्णन्ति॥७४॥

भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः सव इत्याह प्रसूत्यै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याह। इषितः हि कर्म क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्। प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्। प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति। मेध्यामेवैनं देवयजनीं करोति॥७५॥

प्राञ्चौ वेद्यः सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्।

तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः पराभवन्ति॥७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा अतितिष्ठद्रक्षाः स्यनूत्पिपते।
यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुन्खिनीः प्रजाः स्युः। स्येनं छिनत्ति। वज्रो वै स्यः।
वज्रैणैव यज्ञाद्रक्षाः स्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयंतीं खनति॥७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां
चतुरङ्गुलेऽन्वविन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेयां। चतुरङ्गुलं खनति। चतुरङ्गुले
ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां
गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं करोति। देवयजनस्यैव रूपमकः॥७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं पशुभिः पुरीषवन्तं
करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः।
तस्यां एतावत एव भ्रातृव्यं निर्भज्य। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥७९॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि स्वधा असीति
योयुष्यते शान्त्यै। उर्वी चासि वस्वीं चासीत्याह। उर्वीमेवैनां वस्वीं
करोति। पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्षिन्नित्याह मेध्यत्वाय। उदादाय
पृथिवीं जीरदानुर्यामैरयश्चन्द्रमसि स्वधाभिरित्याह। यदेवास्यां अमेध्यम्।
तदपहत्य। मेध्यां देवयजनीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो अनुदृश्य यजन्त
इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय। इध्माबर्हिरुपसादय। सुवं च सुचश्च
सम्मृद्धि। पत्नीः सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
आपो वै रक्षोघ्नीः॥८१॥

रक्ष॑सा॒मप॑ह॒त्यै। स्य॒स्य॒ व॒र्त्मन्त्सा॑दयति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै। उ॒वाच॒
हासि॑तो दै॒वलः। ए॒ताव॑ती॒र्वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒क आप॑ आसन्। याव॑तीः
प्रोक्ष॑णीरिति। तस्मा॑द्व॒ह्नीरा॒साद्याः॑। स्य॒मुद॑स्यन्। यं द्वि॒ष्यात्तं ध्या॑येत्।
शुचै॑वैन॑मर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याहाहं द्वितीयः ह॒रतीति॑ परिगृह्णन्ति दे॒व्यज॑नीं करोति भवन्ति खनत्यकरोतत्कृत्वा

रक्षोघ्नोरर्पयति॥ [९]

वज्रो॒ वै स्यः॑। यद॒न्वञ्च॑ धा॒रये॑त्। वज्रे॑ऽध्व॒र्युः क्ष॑ण्वीत। पु॒रस्ता॑त्ति॒र्यञ्च॑
धा॒रय॑ति। वज्रो॒ वै स्यः॑। वज्रे॑णै॒व य॒ज्ञस्य॑ दक्षिण॒तो रक्षा॑स्यप॑हन्ति।
अ॒ग्निभ्यां॑ प्राच॑श्च प्र॒तीच॑श्च। स्ये॒नोदी॑चश्चाध॒राच॑श्च। स्ये॒न वा ए॒ष वज्रे॑णा॒स्यै
पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यम॑प॒हत्य॑। उ॒त्क॑रेऽधि॒ प्रवृ॑श्चति॥८३॥

यथो॑प॒धाय॑ वृ॒श्चन्त्ये॒वम्। ह॒स्ताव॑व॒ नेनि॑क्ते। आ॒त्मानं॑मे॒व प॑वयते। स्यं
प्रक्षा॑लयति मे॒ध्य॒त्वाय॑। अथो॑ पा॒प्मनं॑ ए॒व भ्रातृ॒व्यस्य॑ न्य॒ङ्गं छि॑नन्ति।
इ॒ध्माब॑र्हि॒रुप॑सादयति यु॒क्त्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ मिथु॒न॒त्वाय॑। अथो॑ पु॒रोरु॑च॒मेवै॑तां
द॑धाति। उ॒त्तर॑स्य॒ कर्म॑णोऽनु॒ख्यात्यै॑। न पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यगु॑प॒सादये॑त्॥८४॥

यत्पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यगु॑प॒सादये॑त्। अ॒न्यत्रा॑हुति॒पथा॑दि॒ध्मं प्र॑तिपादयेत्। प्र॒जा
वै ब॒र्हिः। अप॑राध्याद्व॒र्हिषा॑ प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नम्। प॒श्चात्प्रा॑गुप॒सादय॑ति।
आ॒हुति॑प॒थेने॒ध्मं प्र॑तिपादयति। स॒म्प्रत्यै॑व ब॒र्हिषा॑ प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नमु॒पैति॑।
दक्षि॑णमि॒ध्मम्। उ॒त्तरं॑ ब॒र्हिः। आ॒त्मा वा इ॒ध्मः। प्र॒जा ब॒र्हिः। प्र॒जा
ह्या॒त्मन॑ उ॒त्तर॑तरा ती॒र्थे। ततो॑ मे॒धमु॑पनीय। य॒थादे॒वत॑मे॒वैन॑त्प्रति॑ष्ठापयति।
प्रति॑तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॑मानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपशुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्त्सोऽपोऽवधूतन्मृष्टिर्देवस्येत्याह सं वंपामि

दे॒वस्य॒ स्य॒मा द॑दे॒ वज्रो॒ वै स्यो॒ दश॥१०॥

तृ॒तीय॑स्यां॒ य॒ज्ञस्या॑न॒तिरे॒काय॒ प॒वित्र॑व॒त्यध्व॑र्युं॒ चा॑धि॒षव॑णम॒स्यन्त॑रि॒क्ष ए॒व र॒क्ष॑सा॒मन्त॑र्हि॒त्यै द्वौ॒ वाव॒ पुरु॑षौ॒
यद॑द॒श्चन्द्र॑म॒सि मे॒ध्यं प॒ञ्चाशी॑तिः॥८५॥

तृ॒तीय॑स्यां॒ यज॑मानः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। स्रुचः सम्मार्ष्टि। स्रुवमग्रे। पुमांसमेवाभ्यः सश्यति मिथुनत्वाय। अथ जुहूम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृत। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः स्रुचः। वृष्टिः सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः क्लृप्ताः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद। यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति। अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां ग्रा हि वृष्टिः। यदि कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्। वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृज्यात्। मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यतै। अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धै। अधस्तात्प्राचीनाम्। दण्डमुत्तमतः। मूलेन मूलं प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरन्त्रौ प्राश्नुपरिष्ठाल्लोमानि। प्रत्यश्च्यधस्तात्॥४॥

स्रुग्येषा। प्राणो वै स्रुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः। उपभृत्स्रुव्यः। आत्मा ध्रुवा। अन्नं सम्मार्जनानि। मुखतो वै प्राणोऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः शुभयति। तस्मात्स्रुवमेवाग्रे सम्मार्ष्टि। मुखतो हि प्राणोऽपानो

भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति। तौ प्राणापानौ। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां
भवति। य एवं वेद॥५॥

जुहूर्मृज्याद्भवतीति प्रत्यश्च्यधस्तान्मार्ष्टि पञ्च च॥ [१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्। तेन वयं सहस्रवल्शेन।
सपत्नं नाशयामसि स्वाहेति सुखसम्मार्जनान्यग्नौ प्र हरति। आपो वै
दर्भाः। रूपमेवैषामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अनुष्टुभर्चा। आनुष्टुभः प्रजापतिः।
प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रं सुखसम्मार्जनानि॥६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो ऋग्वाव योषां। दर्भो
वृषां। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजयां
पशुभिर्यजमानः। तान्येके वृथैवापांस्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य
यज्ञियस्य कर्मणः सविदोहः॥७॥

यद्यैनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्। अद्धिर्मार्जयित्वोत्क्रे
न्यस्येत्। यद्वै यज्ञियस्य कर्मणोऽन्यत्राहुतीभ्यः सन्तिष्ठते। उत्करो वाव
तस्य प्रतिष्ठा। एतां हि तस्मै प्रतिष्ठां देवाः समभरन्। यदद्धिर्मार्जयति।
तेन शान्तम्। यदुत्क्रे न्यस्यति। प्रतिष्ठामेवैनानि तद्वमयति॥८॥

प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः। अथौ स्तम्बस्य वा एतद्रूपम्।
यत्सुखसम्मार्जनानि। स्तम्बशो वा ओषधयः। तासां जरत्कक्षे पशवो न
रमन्ते। अप्रियो ह्येषां जरत्कक्षः। यावदप्रियो ह वै जरत्कक्षः पशूनाम्।
तावदप्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यन्यत्राग्नेर्दधति। नवदाव्यासु वा
ओषधीषु पशवो रमन्ते॥९॥

नवदावो ह्येषां प्रियः। यावत्प्रियो ह वै नवदावः पशूनाम्। तावत्प्रियः

पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति। तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्।
यतरस्मिन्त्सम्मृज्यात्। पशूनां धृत्यै। यो भूतानामधिपतिः। रुद्रस्तन्तिचरो
वृषा। पशूनस्माकं मा हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जन्यग्नौ
प्रहरति। एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि योनिम्। स्वां
प्रतिष्ठां गमयति। प्रतितिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं मुखसम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीष्यद् च॥ [२]

अयंज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्न्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः।
प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती सन्नह्येत। प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। आसीना
सन्नह्यते। आसीना ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां पत्न्या
समदन्दधीत। देशाद्वक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो गोपीथाय।
आशासाना सौमनसमित्याह। मेध्यामेवैनाङ्गेवलीं कृत्वा। आशिषा
समर्धयति। अग्रेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्न्यै
व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। योक्रमेव युते।
यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति योक्त्रेण। यद्योक्रमं। स योगः।
यदास्ते। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य कृत्यै। युक्तङ्गियाता आशीः कामे युज्याता इति। आशिषः
समृद्धौ। ग्रन्थिङ्ग्राति। आशिषं एवास्यां परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः।
स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते
प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नीं। यज्ञस्य धृत्या अशिथिलम्भावाय।

सुप्रजसंस्त्वा वयः सुपत्नीरुपं सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति।
ऊनेऽतिरिक्तन्धीयाता इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनाः रसः
इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। तस्य तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि
देवयज्याया इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥१५॥

करोति व्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥ [३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्। ततः प्रजा असृजत।
तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति। तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयाम् हि।
आज्येन प्रचरन्ति। यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय।
पत्न्यवैक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नी यज्ञस्य करोति। मिथुनं तत्। अथो पत्न्या
एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। अमेध्यं वा एतत्करोति। यत्पत्न्यवैक्षते।
गार्हपत्येऽधि श्रयति मेध्यत्वाय। आहवनीयमभ्युद्भवति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अग्निः। तेज आज्यम्। तेजसैव तेजः समर्धयति। अग्निस्ते तेजो
मा विनैदित्याहाहिंसायै। स्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
अग्नेर्जिह्वाऽसि सुभूर्देवानामित्याह। यथायजुरेवैतत्। धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो
यजुषेयजुषे भवेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥१८॥

तद्वा अतः पवित्राभ्यामेवोत्पुनाति। यजमानो वा आज्यम्। प्राणापानौ पवित्रे।
यजमान एव प्राणापानौ दधाति। पुनराहारम्। एवमिव हि प्राणापानौ
सञ्चरतः। शुक्रमसि ज्योतिरसि तेजोऽसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं
व्याचष्टे। त्रिर्यजुषा। त्रय इमे लोकाः॥१९॥

एषां लोकानामाप्त्यै। त्रिः। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय।

अथाज्यं वतीभ्यामुपः। रूपमेवासांमेतद्वर्णं दधाति। अपि वा उताहुः।
यथा ह वै योषा सुवर्णं हिरण्यं पेशलं बिभ्रती रूपाण्यास्ते। एवमेता
एतर्हीति। आपो वै सर्वा देवताः॥२०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम्। तत्रोभयोर्मामासा। जामि स्यात्।
यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप उत्पुनीयात्। छन्दसाऽप उत्पुनात्यजामित्वाय।
अथो मिथुनत्वाय। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति।
सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय।
अद्विरेवौषधीः सं नयति। ओषधीभिः पशून्। पशुभिर्यजमानम्। शुक्रं
त्वां शुक्रायां ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्यर्चिस्त्वाऽर्चिषीत्याह सर्वत्वाय। पर्याप्त्या
अनन्तरायाय॥२१॥

ईक्षत आह शास्ते लोका देवता भवति पद च॥ [४]

देवासुराः संयन्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यं स्यावकाशमपश्यत्।
तेनावैक्षत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। य एवं विद्वानाज्यमवेक्षते।
भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
यदाज्येनान्यानि हवीष्यभिघारयति॥२२॥

अथ केनाज्यमिति। सत्येनेति ब्रूयात्। चक्षुर्वै सत्यम्। सत्येनैवैनदभि
घारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यश्चक्षुषाऽऽज्यमवेक्षते।
निमील्यावेक्षेत। दाधारात्मश्चक्षुः। अभ्याज्यं द्वारयति। आज्यं गृह्णाति॥२३॥
छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुह्वां गृह्णाति। चतुष्पादः
पशवः। पशून्नेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः।
प्राणमेव पशुषु दधाति। चतुर्ध्रुवायाम्॥२४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति। यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। चतुर्जुह्वां गृह्णभूयो गृह्णीयात्। अष्टावुपभृति गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। गौर्वै सुचः। चतुर्जुह्वां गृह्णाति। तस्माच्चतुष्पदी॥२५॥

अष्टावुपभृति। तस्मादष्टाशफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः स्तना। गामेव तत्सङ्स्करोति। सास्मै सङ्स्कृतेषमूर्जन्दुहे। यज्जुह्वां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति। प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्। सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते। यद्ध्रुवायामाज्यम्॥२६॥

अग्निधारयति गृह्णाति ध्रुवायाश्चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्धे च॥ [५]

आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञन्नयताग्रं यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञन्नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनापः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा स्वाहेत्याह। अग्नयं एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्रेरेव मेधमव रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुग्म्यस्त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनल्लोकेभ्यः

प्रोक्षति। अथ ततः सह सुचा पुरस्तात्प्रत्यञ्चं ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः। यथा सूर्यैः काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि पितृणाम्। ऊर्ग्व बर्हिषद् इति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरस्यै निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ। अनतिस्कन्दन् ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवङ्कियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीङ्गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्जं दधाति। तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्रंसयति। प्रजनयत्येव तत्। ऊर्ध्वं प्राश्चमुद्धूढं प्रत्यश्चमा यच्छति। तस्मात्प्राचीनः रेतो धीयते। प्रतीचीः प्रजा जायन्ते। विष्णोः स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः॥३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति। इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। तस्मिन्पवित्रे अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रे। यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसन्त्वा स्तृणामीत्याह। यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनत्स्वासस्थं करोति॥३३॥

बर्हिः स्तृणाति। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनतिदृश्नः स्तृणाति। प्रजयैवैनं पशुभिरनतिदृश्नं करोति। धारयन्प्रस्तरं परिधीन्परि दधाति। यजमानो वै प्रस्तरः। यजमान एव तत्स्वयं परिधीन्परि दधाति। गन्धर्वोऽसि विश्वावसुरित्याह॥३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ। प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पत्वित्याह। रक्षसामपंहत्यै। कस्याश्चिदभिशस्त्या इत्याह। अपरिमितादेवेनं पाति॥३५॥
 वीतिहोत्रन्त्वा क्व इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्धयति। द्युमन्तः समिधीमहीत्याह समिद्धौ। अग्ने बृहन्तमध्वर इत्याह वृद्धौ। विशो यन्त्रे स्थ इत्याह। विशां यत्यै। उदीचीनाग्ने नि दधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनां रुद्राणामादित्यानां सदसि सीदेत्याह। देवतानामेव सद्ने प्रस्तरं सादयति। जुहूरसि घृताची नाम्नेत्याह॥३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव प्रियन्नाम। यद्धृताचीति। यद्धृताचीत्याह। प्रियेणैवैना नाम्ना सादयति। एता असदन्त्सुकृतस्य लोक इत्याह। सत्यं वै सुकृतस्य लोकः। सत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सादयति। ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै। पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय यजमानायात्मने। तेभ्य एवाशिषमाशास्तेऽनैत्यै॥३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति षट् च॥—[६]

अग्निना वै होत्रा। देवा असुरानभ्यभवन्। अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। एकविंशतिमिध्मदारूणि भवन्ति। एकविंशो वै पुरुषः। पुरुषस्याष्ट्यै। पञ्चदशेध्मदारूण्यभ्या दधाति। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर आप्यते। त्रीन्यरिधीन्यरि दधाति॥३८॥

ऊर्ध्वे समिधावा दधाति। अनुयाजेभ्यः समिधमतिं शिनष्टि। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेनोप वाजयति। प्राजापत्यो वै वेदः।

प्राजापत्यः प्राणः। यजमान आहवनीयः। यजमान एव प्राणन्दधाति॥३९॥
 त्रिरुपं वाजयति। त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। वेदेनोपयत्यं स्रुवेण
 प्राजापत्यमाधारमा धारयति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिं मुखत
 आरभते। अथो प्रजापतिः सर्वा देवताः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति।
 अग्निमग्नीत्रिस्त्रिः सं मृड्ढीत्याह। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। परिधीन्त्सं माँष्टि। पुनात्येवैनान्। त्रिस्त्रिः सं माँष्टि।
 त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अथो एते वै देवाश्वाः। देवाश्वानेव तत्सं
 माँष्टि। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आसीनोऽन्यमाधारमा धारयति॥४१॥

तिष्ठन्नन्यम्। यथाऽनो वा रथं वा युञ्ज्यात्। एवमेव तदध्वर्युर्यज्ञं युनक्ति।
 सुवर्गस्य लोकस्याभ्यूढ्यै। वहन्त्येनङ्गाम्याः पशवः। य एवं वेद। भुवनमसि
 वि प्रथस्वेत्याह। यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव यजमानं प्रजया पशुभिः
 प्रथयति। अग्ने यष्टरिदन्नम् इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टा। य एव देवानां यष्टा। तस्मा एव नमस्करोति।
 जुह्वेह्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि देवस्त्वा सविता ह्वयति
 देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै जुहूः। सावित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत
 आदत्ते। अग्नाविष्णू मा वामव क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः
 पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा मा सन्ताप्तमित्याहाहिः सायै
 लोकं मे लोककृतौ कृणुतमित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। विष्णोः
 स्थानमसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। एतत्खलु वै देवानामपराजितमायतनम्।
 यद्यज्ञः। देवानामेवापराजित आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥
 इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अर्ध्वरो दिविस्पृशमित्याह वृद्ध्यै।

आ॒घ्रा॒रमा॑घा॒र्यमा॑ण॒मनु॑ समा॒रभ्य॑। ए॒तस्मि॑न्का॒ले दे॒वाः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्।
सा॒क्षादे॒व यज॑मानः सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अथो॒ समृ॑द्धेनै॒व य॒ज्ञेन॑ यज॑मानः
सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अहु॑तो य॒ज्ञो य॒ज्ञप॑ते॒रित्या॒हाना॑त्यै। इन्द्रा॑वा॒न्त्स्वाहे॑त्याह।
इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। बृ॒ह॒द्वा इत्या॑ह॥४५॥

सु॒व॒र्गो वै लो॒को बृ॒ह॒द्वाः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। य॒ज॒मा॒नदे॒वत्या॑ वै
जु॒हूः। भ्रा॒तृव्य॑दे॒वत्या॑प॒भृत्। प्रा॒ण आ॑घा॒रः। यत्स॑ऽस्पर्शयै॑त्। भ्रा॒तृव्येऽस्य॑
प्रा॒णन्द॑ध्यात्। अस॑ऽस्पर्शयन्न॒त्या क्रा॑मति। यज॑मान ए॒व प्रा॒णन्द॑धाति।
पा॒हि मा॑ऽग्ने दु॒श्च॑रिता॒दा मा॒ सुच॑रिते भ॒जेत्या॑ह॥४६॥

अ॒ग्नि॒र्वाव प॒वित्र॑म्। वृ॒जि॒नम॑नृ॒तन्दु॑श्चरितम्। ऋ॒जु॒कर्म॑ स॒त्य स॒च॒रित॑म्।
अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ वृ॒जि॒नाद॑नृ॒ताद्दु॑श्चरितात्पाति। ऋ॒जु॒कर्म॑ स॒त्ये सुच॑रिते भजति।
तस्मा॑दे॒वमा॑ शा॒स्ते। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यदा॑घा॒रः।
आ॒त्मा ध्रु॒वा॥४७॥

आ॒घ्रा॒रमा॑घा॒र्य ध्रु॒वा स॑म॒न॒क्ति। आ॒त्मन्ने॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति दधाति। द्विः
सम॑न॒क्ति। द्वौ हि प्रा॑णापा॒नौ। तदा॑हुः। त्रि॒रे॒व सम॑ञ्च्यात्। त्रिधा॑तु हि शि॒रः
इति॑। शि॒र इ॒वैतद्य॒ज्ञस्य॑। अथो॒ त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति।
म॒खस्य॑ शिरो॑ऽसि॒ सञ्चो॑ति॒षा ज्योति॑रङ्गामि॒त्याह॑। ज्योति॑रे॒वास्मा॑
उ॒परि॑ष्ठाद्दधाति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑नु॒ख्यात्यै॑॥४८॥

परि॑दधाति प्रा॒णन्द॑धाति हि य॒ज्ञो घा॑रयति नम् इत्या॑ह प॒श्चाद्वी॒र्या॑णीत्या॑ह भा इत्या॑ह भ॒जेत्या॑ह ध्रु॒वेवास्मि॑न्दधाति

त्रीणि च॥ [७]

धि॒ष्णि॒या वा ए॒ते न्यु॑प्यन्ते। यद्व॒ह्मा। यद्वो॒ता। यद॑ध्व॒र्युः। यद॑ग्री॒त्।
यद्य॑ज॑मानः। तान् यद॑न्तरे॒यात्। यज॑मानस्य प्रा॒णान्त्सङ्क॑र॒षेत्। प्र॒मायु॑कः
स्यात्। पु॒रोडा॑शम॒प॒गृह्य॑ सञ्च॑रत्यध्व॒र्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकं शिषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति। न प्रमायुको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडामा दधाति। हस्त्याः होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा दधाति। सकृदभि घारयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥ मुखमिव प्रत्युपह्वयेत। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो वा इडा। तस्मात्साऽन्वारभ्या। अध्वर्युणा च यजमानेन च। उपहृतः पशुमानं सानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडायै देवतानामुपह्वे। उपहृतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडामादधाति। वाचः सा भागधेयम्। यामुपह्वयते। प्राणानां सा। वाचं चैव प्राणाश्चाव रुन्धे। अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो मीमांसा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति। नाहमभागो निर्वप्स्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयाऽभागयाऽनुवक्ष्यथेति वागब्रवीत्। नाहमभागा पुरोनुवाक्या भविष्यामीति पुरोनुवाक्या। नाहमभागा याज्या भविष्यामीति याज्या। न मयाऽभागेन वर्षद्वरिष्यथेति वर्षद्वारः। यद्यजमानभागं निधाय पुरोडाशं बर्हिषदं करोति। तानेव तद्वागिनः करोति। चतुर्धा करोति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। बर्हिषदं करोति॥५४॥

यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बर्हिः। यजमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति। तस्मादस्त्राऽन्याः प्रजाः प्रतितिष्ठन्ति। मांसेनान्याः। अथो खल्वाहुः।

दक्षिणा वा एता हविर्यज्ञस्यान्तर्वेद्यं रुध्यन्ते। यत्पुरोडाशं बर्हिषदं करोतीति। चतुर्धा करोति। चत्वारो ह्येते हविर्यज्ञस्य त्विजः॥५५॥

ब्रह्मा होताऽध्वर्युरग्नीत्। तमभि मृशेत्। इदं ब्रह्मणः। इदं होतुः। इदमध्वर्योः। इदमग्नीध इति। यथैवादः सौम्येऽध्वरे। आदेशमृत्विग्भ्यो दक्षिणा नीयन्ते। तादृगेव तत्। अग्नीधे प्रथमाया दधाति॥५६॥

अग्निमुखा हृद्धिः। अग्निमुखामेवर्द्धिं यजमान ऋध्नोति। सकृदुपस्तीर्य द्विरादधत्। उपस्तीर्य द्विरभि धारयति। षट्स्पर्धन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेन ब्रह्मणे ब्रह्मभागं परिहरति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यो ब्रह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो होत्रे। मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोता। मध्यत एव यज्ञं प्रीणाति। अथाध्वर्यवे। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः। तस्माद्धविर्यज्ञस्यैतामेवावृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै। अग्निमग्नीत्सकृत्संकृत्सं मृङ्गीत्याह। पराडिव ह्येतरहि यज्ञः। इषिता दैव्या होतार इत्याह। इषितं हि कर्म क्रियते। भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। स्वगा दैव्या होतृभ्य इत्याह। यज्ञमेव तत्स्वगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। शं योर्ब्रूहीत्याह। शंयुमेव बार्हस्पत्यं भागधेयेन समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्ह्वयते वेदांब्रवीद्वर्हिषदं करोत्यृत्विजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारि च॥—————[८]

अथ सुचावनुष्टुग्भ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। प्राचीं जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। प्रतीचीमुपभृतम्। जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्य सपत्नान्

यजमानः। अस्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वाऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तरमनक्ति। इमे वै लोकाः सुचः। यजमानः
प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। त्रेधाऽनक्ति। त्रय इमे लोकाः॥६१॥

एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति। अभिपूर्वमनक्ति। अभिपूर्वमेव यजमानन्तेजसाऽनक्ति।
अक्तं रिहाणा इत्याह। तेजो वा आज्यम्। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव
तेजसाऽनक्ति। वियन्तु वय इत्याह। वय एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं
गमयति॥६२॥

प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथाय। आप्यायन्तामाप ओषधय
इत्याह। आप एवौषधीरा प्याययति। मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै
वृष्ट्या ईशते। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह। वृष्टिर्वै
द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्म्यते। आयुष्पा अग्नेऽस्यायुर्मे
पाहीत्याह। आयुरेवात्मन्धत्ते। यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्य
चक्षुर्म्यते। चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मे पाहीत्याह। चक्षुरेवात्मन्धत्ते।
ध्रुवाऽसीत्याह प्रतिष्ठित्यै। यं परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पुणिभिर्वीयमाण इत्याह। अग्नय एवैनं जुष्टं
करोति। तन्त एतमनु जोषं भरामीत्याह। सजातानेवास्मा अनुकान्करोति।
नेदेष त्वदपचेतयाता इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।
भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्त्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन शमयति। जुह्वामुपभृतम्।
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं

करोति। स॒ऽस्रावभा॑गाः स्थेत्या॑ह। वस॑वो वै रु॒द्रा आ॑दि॒त्याः स॒ऽस्रावभा॑गाः।
तेषा॒न्तद्भा॑ग॒धेयम्॑॥६६॥

ताने॒व तेन॑ प्रीणाति। वै॒श्वदे॒व्यर्चा॑। ए॒ते हि वि॒श्वे दे॒वाः। त्रि॒ष्टुग्भ॑वति।
इन्द्रि॒यं वै त्रि॒ष्टुक्। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। अ॒ग्नेर्वा॒मप॑न्नगृहस्य स॒दसि॑
सादया॒मीत्या॑ह। इ॒यं वा अ॒ग्निरप॑न्नगृहः। अ॒स्या ए॒वैने॒ स॒दने॑ सादयति।
सु॒म्राय॑ सु॒मिनी सु॒म्रे मा॑ धत्त॒मित्या॑ह॥६७॥

प्र॒जा वै प॒शवः॑ सु॒म्रम्। प्र॒जामे॒व प॒शूना॒त्मन्ध॑त्ते। धुरि॑ धुर्यो॑ पात॒मित्या॑ह।
जा॒याप॒त्योर्गो॑पी॒थाय॑। अ॒ग्नेऽद॒ध्यायो॑ऽशीततनो॒ इत्या॑ह। य॒थाय॒जुरे॒वैतत्।
पा॒हि मा॒ऽद्य दि॒वः पा॒हि प्र॑सि॒त्यै पा॒हि दु॑रि॒ष्ट्यै पा॒हि दु॑र॒द्भन्यै॑ पा॒हि
दुश्च॑रिता॒दित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। अ॒विष॑न्नः पि॒तुं कृ॑णु सु॒षदा॒
योनि॑ऽ स्वाहे॒ती॒ध्मसं॑वृ॒श्च॒नान्य॑न्वाहा॒र्यप॑चनेऽभ्या॒धाय॑ फली॒करण॑होमं
जु॒होति॑। अति॑रि॒क्तानि॒ वा इ॒ध्मसं॑ वृ॒श्च॒नानि॑॥६८॥

अति॑रि॒क्ताः फली॑कर॒णाः। अति॑रि॒क्तमा॒ज्योच्छे॑षणम्। अति॑रि॒क्त ए॒वाति॑रि॒क्तं
दधा॑ति। अथो॒ अति॑रि॒क्तेनै॒वाति॑रि॒क्तमा॒स्वाऽव॑ रुन्धे। वेदि॑र्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त।
तां वे॒देना॒न्ववि॑न्दन्। वे॒देन॒ वेदि॑ वि॒विदुः पृ॒थि॒वीम्। सा प॑प्रथे पृथि॒वी
पा॒र्थि॒वानि॑। गर्भं॑ बिभ॒र्ति भु॑वनेष्वन्तः। ततो॑ य॒ज्ञो जा॑यते वि॒श्वदा॒निरि॑तिं
पु॒रस्ता॑त्स्तम्बय॒जुषो॑ वे॒देन॒ वेदि॑ऽ सम्मा॒र्ष्यनु॑वित्यै॥६९॥

अथो॒ यद्वे॑दश्च वेदि॑श्च भव॑तः। मि॒थुन॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। प्र॒जाप॑ते॒र्वा
ए॒तानि॑ श्मश्रू॒णि। यद्वे॑दः। पत्न्या॑ उ॒पस्थ॒ आस्य॑ति। मि॒थुनमे॒व
क॑रोति। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। वे॒दऽ होता॑ऽऽह॒वनीया॑त्स्तृण॒त्रैति॑। य॒ज्ञमे॒व
तत्स॑न्त॒नोत्यो॑त्तर॒स्मादर्ध॑मा॒सात्। तऽ स॑न्त॒तमु॑त्तरेऽर्ध॑मा॒स आल॑भते॥७०॥
तङ्काले॒काल॒ आग॑ते यजते। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। स त्वा अ॑ध्व॒र्युः स्या॑त्।

यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति। वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवा गातुविदो गातुं वित्वा गातुमितेत्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजया पशुभिर्यजमानः॥ ७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवावरुन्धे पर्यधत्वा इत्याहु समिष्ट्यै भागधेयन्धत्तमित्याहु वा इध्मसं वृश्नान्यनुवित्यै लभते यजमानः॥ [१]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनां मुञ्चति। सवितृप्रसूतो यथादेवतम्॥ ७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यङ्कर्म सुकृतस्य लोकः। अग्निरेवैनां धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्या करोमीत्याह। आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं प्रजयेत्याह॥ ७३॥ आशिषमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्न्यै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिँल्लोके प्रतितिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। अथो वाग्वा अनुष्टुक्। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै मिथुनाद्विद्योतमानः स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥ ७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा वै तस्य विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि योक्रं ब्रह्मणा। आदायैनत्पत्नीं सहाप उपगृह्णीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमा नयति। रेत एवास्यां प्रजान्दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः। मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥ ७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ [१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं वेद। विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करो। यं देवा मनुष्येषु। उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥ ७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः। ध्रुवाननपगान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा सःशितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म इति॥ ७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुन्नुद ओकसः। सपत्नो यः पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिस्रोऽति रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥ ७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः समाभ्य इति। त्रिवृद्वा एष वज्रो ब्रह्मणा सःशितः। शुचैवैनं विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते। हतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तन्भ्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥ ७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्णिंया अथ स्रुचौ यो वा अयथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥ ११॥

प्रत्युष्टमयज्ञ एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं कालेकाले नवसप्ततिः॥ ७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः

समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्भ्यो वैश्यम्। तपसे शूद्रम्।
तमसे तस्करम्। नारकाय वीरहणम्। पाप्मने क्लीबम्। आक्रयायायोगूम्।
कामाय पुंश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय रेभम्। नरिष्ठायै
भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै
रथकारम्। धैर्याय तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्। शुभे वपम्।
शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे ज्याकारम्। दिष्टाय
रञ्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय श्वनितम्॥३॥

सन्धये जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्। आत्यै
परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय भिषजम्। प्रज्ञानाय
नक्षत्रदरुशम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्। बलायोपदाम्। वर्णायानूरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय दुर्मदम्। प्रयुद्ध
उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सरभ्यो ब्रात्यम्। सर्पदेवजनेभ्योऽप्रतिपदम्। अवैभ्यः
कितवम्। इर्यताया अकितवम्। पिशाचेभ्यो बिदलकारम्। यातुधानेभ्यः
कण्टककारम्॥५॥

उत्सादेभ्यः कुञ्जम्। प्रमुदे वामनम्। द्वाभ्यः स्रामम्। स्वप्रायान्धम्।
अधर्माय बधिरम्। संज्ञानाय स्मरकारीम्। प्रकामोद्यायोपसदम्। आशिक्षायै
प्रश्जिनम्। उपशिक्षाया अभिप्रश्जिनम्। मर्यादायै प्रश्जविवाकम्॥६॥

ऋत्यै स्तेनहृदयम्। वैरहत्याय पिशुनम्। विवित्यै क्षत्तारम्। औपद्रष्टाय सङ्गहीतारम्। बलायानुचरम्। भूमे परिष्कन्दम्। प्रियाय प्रियवादिनम्। अरिष्टा अश्वसादम्। मेधाय वासः पल्पूलीम्। प्रकामाय रजयित्रीम्॥७॥

भायै दारवाहारम्। प्रभाया आग्नेन्धम्। नाकस्य पृष्ठायाभिषेक्तारम्। ब्रध्नस्य विष्टपाय पात्रनिर्णेगम्। देवलोकाय पेशितारम्। मनुष्यलोकाय प्रकरितारम्। सर्वेभ्यो लोकेभ्य उपसेक्तारम्। अवर्त्यै वधायोपमन्थितारम्। सुवर्गाय लोकाय भागदुघम्। वर्षिष्ठाय नाकाय परिवेष्टारम्॥८॥

अर्मेभ्यो हस्तिपम्। जवायाश्वपम्। पुष्ट्यै गोपालम्। तेजसेऽजपालम्। वीर्यायाविपालम्। इरायै कीनाशम्। कीलालाय सुराकारम्। भद्राय गृहपम्। श्रेयसे वित्तधम्। अध्यक्षायानुक्षत्तारम्॥९॥

मन्यवेऽयस्तापम्। क्रोधाय निसरम्। शोकायाभिसरम्। उत्कूलविकूलाभ्यात्रिसि
योगाय योक्तारम्। क्षेमाय विमोक्तारम्। वपुषे मानस्कृतम्। शीलायाञ्जनीकारम्। निर्ऋत्यै कोशकारीम्। यमायासूम्॥१०॥

युम्यै यमसूम्। अथर्वभ्योऽवतोकाम्। संवत्सराय पर्यारिणीम्। परिवत्सरायाविजाताम्। इदावत्सरायापस्कद्वरीम्। इद्वत्सरायातीत्ववरीम्। वत्सराय विजर्जराम्। सर्वन्त्सराय पलिक्रीम्। वनाय वनपम्। अन्यतोरण्याय दावपम्॥११॥

सरोभ्यो धैवरम्। वेशन्ताभ्यो दाशम्। उपस्थावरीभ्यो बैन्दम्। नड्डलाभ्यः शौष्कलम्। पार्याय कैवर्तम्। अवार्याय मार्गारम्। तीर्थेभ्य आन्दम्। विषमेभ्यो मैनालम्। स्वनेभ्यः पर्णकम्। गुहाभ्यः किरातम्। सानुभ्यो जम्भकम्। पर्वतेभ्यः किम्पूरुषम्॥१२॥

प्रतिश्रुत्काया ऋतुलम्। घोषाय भूषम्। अन्ताय बहुवादिनम्। अनन्ताय
मूकम्। महसे वीणावादम्। क्रोशाय तूणवध्मम्। आक्रन्दाय दुन्दुभ्याघातम्।
अवरस्पराय शङ्खध्मम्। ऋभुभ्योजिनसन्धायम्। साध्येभ्यश्चर्मणम्॥१३॥

बीभत्सायै पौल्कसम्। भूत्यै जागरणम्। अभूत्यै स्वपनम्। तुलायै वाणिजम्।
वर्णाय हिरण्यकारम्। विश्वेभ्यो देवेभ्यः सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लावम्।
ऋत्यै जनवादिनम्। व्यृद्ध्या अपगल्भम्। स॒शराय प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय पु॒श्चलूमा ल॑भते। वीणावादङ्गणकङ्गीताय। यादसे शाबुल्याम्।
नर्माय भद्रवतीम्। तूणवध्मङ्गाम॒ण्यं पा॒णिसङ्घा॒तनृ॒त्ताय॑। मोदायानुक्रोशकम्।
आनन्दाय तलवम्॥१५॥

अक्षराजाय कितवम्। कृताय सभाविनम्। त्रेताया आदिनवदरुशम्।
द्वापराय बहिः सदम्। कलये सभास्थाणुम्। दुष्कृताय चरकाचार्यम्। अध्वने
ब्रह्मचारिणम्। पिशाचेभ्यः सैलगम्। पिपासायै गोव्यच्छम्। निर्ऋत्यै
गोघातम्। क्षुधे गोविकर्तम्। क्षुत्तृष्णाभ्यान्तम्। यो गां विकृन्तन्तं मा॒सं
भिक्ष॑माण उपतिष्ठते॥१६॥

भूम्यै पीठसर्पिणमा ल॑भते। अ॒ग्नयेऽ॒सल॑म्। वा॒यवे॑ चाण्डालम्।
अ॒न्तरि॑क्षाय व॒शन॒र्तिन॑म्। दि॒वे ख॑ल॒तिम्। सू॒र्याय॑ हर्यक्षम्। च॒न्द्रम॑से
मिर्मिरम्। नक्षत्रेभ्यः किलासम्। अ॒ह्ने शु॒क्लं पि॑ङ्गलम्। रात्रि॒यै कृ॒ष्णं
पि॑ङ्गाक्षम्॥१७॥

वा॒चे पु॒रुष॑मा ल॑भते। प्रा॒णम॑पा॒नव्या॑नमु॒दान॑सं॒मान॑न्तान् वा॒यवे॑। सू॒र्याय॑
चक्षुरा ल॑भते। म॒नश्च॒न्द्रम॑से। दि॒ग्भ्यः श्रो॒त्रम्। प्र॒जाप॑तये पु॒रुष॑म्॥१८॥
अथै॒तान॑रूपेभ्य॒ आल॑भते। अति॑ह॒स्वम॑तिदीर्घम्। अति॑कृ॒शम॑त्य॒सल॑म्।

अतिशुक्लमतिकृष्णम्। अतिश्लक्ष्णमतिलोमशम्। अतिकिरिटमतिदन्तुरम्।
अतिमिर्मिरमतिमेमिषम्। आशायै जामिम्। प्रतीक्षायै कुमारीम्॥१९॥

ब्रह्मणे गीताय श्रमाय सन्धये नदीभ्यं उत्सादेभ्य ऋत्यै भाया अर्मैभ्यो मन्यवे यम्यै दशदश सरोभ्यो द्वादश
प्रतिश्रुत्कायै बीभत्सायै दशदश हसाय सप्ताक्षराजाय त्रयोदश भूम्यै दश वाचे षडथ नवैकान्नविंशतिः॥१९॥
ब्रह्मणे यम्यै नवदश॥१९॥

ब्रह्मणे कुमारीम्॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्रप॑द्ये। ऋ॒तं प्रप॑द्ये। अ॒मृतं प्रप॑द्ये। प्र॒जाप॑तेः प्रि॒यां त॒नुव॑मना॒र्तां प्रप॑द्ये।
इ॒दम॑हं प॑ञ्चद॒शेन॑ वज्रेण। द्विष॑न्तं भ्रात॑र्व्य॒मव॑ क्रामामि। योऽ॑स्मान्द्वेष्टि॑। यं
च॑ व॒यं द्विष्मः॑। भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

स॒त्यं दश॑॥ [१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति सु॒म्रयुः॑।
अ॒ग्न आया॑हि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑ स॒त्सि ब॒र्हिषि॑।
तन्त्वा॑ स॒मिद्वि॑रङ्गिरः। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि। बृ॒हच्छो॑चा यविष्म। स नः॑ पृ॒थुः
श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ देव वि॒वास॑सि। बृ॒हद॑ग्रे सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑ नम॒स्यस्ति॑रः। तमा॑सि
द॒र॒श॒तः। स॒म॒ग्नि॒रि॒ध्यते॑ वृषा॑। वृषो॑ अ॒ग्निः स॒मि॒ध्यते॑। अ॒श्वो न दे॑व॒वाह॑नः।
त॑ ह॒विष्म॑न्त ईडते। वृष॑णन्त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मि॒धीम॑हि॥३॥

अ॒ग्रे दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं वि॒श्ववे॑दसम्। अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑
सु॒क्रतु॑म्। स॒मि॒ध्यमा॑नो अ॒ध्वरे॑। अ॒ग्निः पा॑व॒क ईड्यः॑। शो॒चिष्के॑श॒स्तमी॑महे।
स॒मि॒द्धो अ॒ग्न आ॑हुत। दे॒वान् य॑क्षि स्व॒ध्वर॑। त्व॑ हि ह॒व्यवा॑डसि। आ
जु॑होत दुव॒स्यत॑। अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे। वृ॒णीध्व॑ ह॒व्यवा॑ह॒नम्। त्वं वरु॑ण उ॒त
मि॒त्रो अ॑ग्रे। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सुषण॒नानि॑ सन्तु। यू॒यं
पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥४॥

श्र॒वाय्य॑मि॒धीम॑ह्यसि स॒प्त च॑॥ [२]

अ॒ग्रे म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॑ह्मण भार॒त। अ॒सा॒वसौ॑। दे॒वेद्धो॑ मन्वि॒द्धः। ऋषि॑ष्टुतो
वि॒प्रा॒नुम॑दितः। क॒वि॒श॒स्तो ब्र॑ह्म॒स॑ शि॒तो घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॒म्।

रथीरध्वराणाम्। अतूर्तो होता। तूर्णिरहव्यवाद। आस्पात्रं जुहूर्देवानाम्॥५॥
 चमसो देवपानः। अरा९ इवाग्ने नेमिर्देवा९स्त्वं परिभूरसि। आ वह देवान्
 यजमानाय। अग्निमग्ने आवह। सोममावह। अग्निमावह। प्रजापतिमावह।
 अग्नीषोमावावह। इन्द्राग्नी आवह। इन्द्रमावह। महेन्द्रमावह। देवा९
 आज्यपा९ आवह। अग्नि९ होत्रायावह। स्वं महिमानमा वह। आ चाग्ने
 देवान् वह। सुयजां च यज जातवेदः॥६॥

देवानामिन्द्रमा वह पद च॥ [३]

अग्निर्होता वेत्वग्निः। होत्रं वेत्तु प्रावित्रम्। स्मो वयम्। साधु ते यजमान
 देवता। घृतवतीमध्वर्यो सुचमास्यस्व। देवायुवं विश्ववाराम्। ईडामहै देवा९
 ईडेन्यान्। नमस्याम नमस्यान्। यजाम यज्ञियान्॥७॥

अग्निर्होता नव॥ [४]

समिधो अग्ने आज्यस्य वियन्तु। तनूनपादग्ने आज्यस्य वेतु। इडो अग्ने
 आज्यस्य वियन्तु। बर्हिरग्ने आज्यस्य वेतु। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा सोमम्।
 स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा प्रजापतिम्। स्वाहाऽग्नीषोमौ। स्वाहेन्द्राग्नी। स्वाहेन्द्रम्।
 स्वाहा महेन्द्रम्। स्वाहा देवा९ आज्यपान्। स्वाहाऽग्नि९ होत्राञ्जुषाणाः। अग्ने
 आज्यस्य वियन्तु॥८॥

इन्द्राग्नी पञ्च च॥ [५]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्। द्रविणस्युर्विपन्यया। समिद्धः शुक्र आहुतः। जुषाणो
 अग्निराज्यस्य वेतु। त्व९ सोमासि सत्पतिः। त्व९ राजोत वृत्रहा। त्वं भद्रो
 असि क्रतुः। जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु। अग्निः प्रत्नेन जन्मना।
 शुम्भानस्तनुव९ स्वाम्। कविर्विप्रेण वावृधे। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु।
 सोमं गीर्भिष्ट्वा वयम्। वर्धयामो वचोविदः। सुमृडीको न आविश। जुषाणः

सोम॒ आज्य॑स्य ह॒विषो॑ वेतु॥१॥

स्वा९ षट् च॥

[६]

अ॒ग्निर्मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्। पतिः॑ पृथि॒व्या अ॒यम्। अ॒पा९ रेता॑सि जिन्वति।
भुवो॑ य॒ज्ञस्य॑ रज॑सश्च ने॒ता। यत्रा॑ नि॒युद्धिः सच॑से शि॒वाभिः॑। दि॒वि
मूर्धान॑न्दधिषे सुव॒र्षाम्। जि॒ह्वाम॑ग्रे चकृषे ह॒व्यवा॑हम्। प्रजा॑पते न
त्वदे॒तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॒तानि॒ परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जहुमस्तं नो
अस्तु॥१०॥

व॒यः९ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। स वे॑द पु॒त्रः पि॒तर॑९ स मा॒तरम्॑। स
सूनु॑र्भुव॒त्स भु॑व॒त्पुन॑र्मघः। स द्यामौ॒र्णोद॑न्तरि॒क्षः९ स सु॑वः। स वि॒श्वा भुवो॑
अभव॒त्स आ॑भवत्। अ॒ग्नीषो॑मा॒ सर्वे॑दसा। स॒हूती॑ वनत॒ङ्गिरः॑। सन्दे॑व॒त्रा
ब॑भूवथुः। यु॒वमे॑तानि॒ दिवि॑ रोच॒नानि॑। अ॒ग्निश्च॑ सोम॒ सक्र॑तू अध॒त्तम्॥११॥
यु॒व९ सिन्धू॑९ र॒भिषा॑स्तेरव॒द्यात्। अ॒ग्नीषो॑मा॒वमु॑श्चतं गृभी॒तान्। इन्द्रा॑ग्नी
रोच॒ना दि॒वः। परि॒ वाजे॑षु भूषथः। तद्वा॑ञ्चेति प्र॒वीर्य॑म्। श्वथ॑द्वृ॒त्रमु॑त संनोति
वाज॑म्। इन्द्रा॑ यो अ॒ग्नी स॒हूरी॑ स॒पर्या॑त्। इ॒रज्य॑न्ता॒ वस॑व्यस्य भूरेः।
स॒हस्त॑मा॒ सह॑सा वाज॒यन्ता॑। ए॒न्द्र सान॑सि९ र॒यिम्॥१२॥

स॒जित्वा॑न९ सदा॒सह॑म्। व॒र्षिष्ठ॑मू॒तये॑ भ॒र। प्रस॑साहिषे पुरु॒हूत॑ शत्रून्।
ज्येष्ठ॑स्ते शु॒ष्म इ॒ह रा॒तिर॑स्तु। इन्द्रा॑ भ॒र दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑
सिन्धू॑नामसि रे॒वती॑नाम्। म॒हा९ इन्द्रो॑ य ओज॑सा। पु॒र्जन्यो॑ वृष्टि॒मा९
इ॒वा स्तोमै॑र्व॒त्सस्य॑ वावृधे। म॒हा९ इन्द्रो॑ नृ॒वदा॑च॒र्षणि॑प्राः॥१३॥

उ॒त द्वि॒बर्हा॑ अ॒मिनः॑ स॒होभिः॑। अ॒स्मद्वि॒यंग्वा॑वृधे वी॒र्या॑य। उ॒रुः पृथुः॑ सु॒कृतः॑
क॒र्तृभि॑र्भूत्। पि॒प्रीहि॑ दे॒वा९ उ॑श॒तो य॑विष्ठ। वि॒द्वा९ ऋ॒तू९ र॒ऋतु॑पते यजे॒ह।
ये दै॒व्या ऋ॒त्विज॑स्तेभि॒रग्रे॑। त्व९ होत॑ृणाम॒स्याय॑जिष्ठः। अ॒ग्निः९ स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्।

अयाङ्गिरेऽग्नेः प्रिया धामानि। अयाङ्गोमस्य प्रिया धामानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाङ्गजापतेः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्रीषोमयोः प्रिया धामानि। अयाङ्गिन्द्राग्नियोः प्रिया धामानि। अयाङ्गिन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाङ्गमहेन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्। आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यद्य विशो अध्वरस्य होतः। पार्वक शोचे वेष्ट्वं हि यज्वां। ऋता यजासि महिना वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तं रयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीष्वद्भूः॥ [७]

उपंहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उपं मा रथन्तरं सह पृथिव्या ह्वयताम्। उपंहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उपं मा वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपंहूतं बृहत्सह दिवा। उपं मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपंहूताः सप्त होत्राः। उपं मा सप्त होत्रां ह्वयन्ताम्। उपंहूता धेनुः सहर्षभा। उपं मा धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपंहूतो भक्षः सखा। उपं मा भक्षः सखा ह्वयताम्। उपंहूताँ(४)हो। इडोपंहूता। उपंहूतेडा। उपो अस्मां इडा ह्वयताम्। इडोपंहूता। उपंहूतेडा। मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपंहूतम्॥१७॥

दैव्या अध्वर्यव उपंहूताः। उपंहूता मनुष्याः। य इमं यज्ञमवान्। ये यज्ञपतिं वर्धन्। उपंहूते द्यावापृथिवी। पूर्वजे ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपंहूतोऽयं यजमानः। उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपंहूतः। भूयसि हविष्करणे उपंहूतः। दिव्ये धामन्नुपंहूतः। इदं मे देवा हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपंहूतः। विश्वमस्य प्रियमुपंहूतम्। विश्वस्य प्रियस्योपंहूतस्योपंहूतः॥१८॥

सहर्षभा ह्वयतामुपहृतं हविष्करणं उपहृतश्चत्वारि च॥ [८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु। दे॒वो नरा॒शंसः॑। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑। होतु॑रहोतु॒राय॑जीयान्। अ॒ग्ने या॑न् दे॒वानया॑ट्। या॑ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑त्सत। ता॑ सं॒सनु॑षी॒ होत्रा॑न्देवङ्ग॒माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्। स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य नमोवा॒के वी॑हि॥१९॥

अपि॑प्रेः पञ्चं च॥ [९]

इ॒दं द्या॑वापृथि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्ध्मं सू॒क्तवा॑कम्। उ॒त न॑मोवा॒कम्। ऋ॒ध्यास्म॑ सू॒क्तोच्य॑म॒ग्ने। त्वं सू॒क्तवा॑ग॒सि। उ॒प॒श्रितो॑ दि॒वः पृ॑थि॒व्योः। ओम॑न्वती ते॒ऽस्मिन् य॒ज्ञे य॑ज॒मान॒ द्या॑वापृथि॒वी स्ता॑म्। श॒ङ्गये॑ जी॒रदा॑न्। अ॒त्रसू॑ अ॒प्रवे॑दे। उ॒रुग॑व्यूती अ॒भयं॑ कृ॒तौ॥२०॥

वृ॒ष्टिद्या॑वा री॒त्यापा॑। श॒म्भुवौ॑ म॒योभु॑वौ। ऊ॒र्जस्व॑ती च॒ पय॑स्वती च। सू॒प॒च॒र॒णा च॑ स्व॒धिच॑र॒णा च॑। तयो॑रा॒विदि॑। अ॒ग्निरि॒दं ह॒विर॑जुषत। अ॒वीवृ॑धत् महो॒ ज्यायो॑ऽकृत। सोमं॑ इ॒दं ह॒विर॑जुषत। अ॒वीवृ॑धत् महो॒ ज्यायो॑ऽकृत। अ॒ग्निरि॒दं ह॒विर॑जुषत॥२१॥

अ॒वीवृ॑धत् महो॒ ज्यायो॑ऽकृत। प्र॒जाप॑तिरि॒दं ह॒विर॑जुषत। अ॒वीवृ॑धत् महो॒ ज्यायो॑ऽकृत। अ॒ग्नीषो॑मा॒विदं॑ ह॒विर॑जुषेताम्। अ॒वीवृ॑धेतां महो॒ ज्यायो॑ऽक्राताम्। इ॒न्द्रा॒ग्नी इ॒दं ह॒विर॑जुषेताम्। अ॒वीवृ॑धेतां महो॒ ज्यायो॑ऽक्राताम्। इ॒न्द्र इ॒दं ह॒विर॑जुषत। अ॒वीवृ॑धत् महो॒ ज्यायो॑ऽकृत। म॒हेन्द्र॑ इ॒दं ह॒विर॑जुषत॥२२॥

अ॒वीवृ॑धत् महो॒ ज्यायो॑ऽकृत। दे॒वा आ॑ज्य॒पा आ॑ज्यम॒जुष॑न्त। अ॒वीवृ॑धन्त महो॒ ज्यायो॑ऽकृत। अ॒ग्निर्हो॑त्रेणे॒दं ह॒विर॑जुषत। अ॒वीवृ॑धत् महो॒

ज्यायोऽकृत। अस्यामृधृद्धोत्रायान्देवङ्गमायांम्। आशांस्तेऽयं यजमानोऽसौ।
आयुरा शांस्ते। सुप्रजास्त्वमा शांस्ते। सजातवनस्यामा शांस्ते॥२३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शांस्ते। भूयो हविष्करणमा शांस्ते। दिव्यन्धामा शांस्ते।
विश्वं प्रियमा शांस्ते। यदनेन हविषाऽऽशांस्ते। तदश्यात्तदध्यात्। तदस्मै
देवा रासन्ताम्। तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं
च। उभे च नो द्यावापृथिवी अहंसपाताम्। इह गतिर्वामस्येदं च। नमो
देवेभ्यः॥२४॥

अभयं कृतावकृताग्निरिदं हविरंजुपत महेन्द्र इदं हविरंजुपत सजातवनस्यामा शांस्ते वीतं च त्रीणि च॥[१०]
तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीं स्वस्तिरस्तु
नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वञ्जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे।
शञ्चतुष्पदे॥२५॥

तच्छं योरष्टौ॥[११]
आप्यायस्व सन्तौ। इह त्वष्टारमग्नियन्तन्नस्तुरीपम्। देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु
नः। प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये। याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते। ता
नो देवीः सुहवाः शर्म यच्छता। उत ग्रा वियन्तु देवपत्नीः। इन्द्राण्यग्राय्यश्विनी
राट्। आ रोदसी वरुणानी शृणोतु। वियन्तु देवीर्य ऋतुर्जनीनाम्॥२६॥
अग्निर्होता गृहपतिः स राजा। विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः। देवानामुत
यो मर्त्यानाम्। यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा। वयमु त्वा गृहपते जनानाम्।
अग्ने अकर्म समिधा बृहन्तम्। अस्थूरि णो गार्हपत्यानि सन्तु। तिग्मेन
नस्तेजसा सशिशधि॥२७॥

जनीनामष्टौ च॥[१२]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह पृथिव्या ह्वयताम्।

उपहूतं वामदेव्यं स॒हान्तरिक्षेण॑। उप॑ मा वामदेव्यं स॒हान्तरिक्षेण॑
ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्स॒ह दि॒वा। उप॑ मा बृहत्स॒ह दि॒वा ह्वयताम्। उपहूताः
स॒प्त होत्राः॑। उप॑ मा स॒प्त होत्रा॑ ह्वयन्ताम्। उपहूता धे॒नुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा
धे॒नुः स॒हर्ष॑भा ह्वयताम्॥२८॥

उपहूतो भ॒क्षः सखा॑। उप॑ मा भ॒क्षः सखा॑ ह्वयताम्। उपहूताँ(४)हो।
इडोपहूता। उपहूतेडाँ। उपो॑ अ॒स्मां इडाँ ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडाँ।
मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी मैत्रावरु॒णी। ब्रह्म॑ दे॒वकृ॑तमुपहूतम्॥२९॥

दैव्या॑ अध्व॒र्यव॑ उपहूताः। उपहूता मनु॒ष्याः। य इ॒मं य॒ज्ञमवा॑न्।
ये य॒ज्ञप॑त्नीं वर्धन्। उपहूते द्यावा॑पृथि॒वी। पू॒र्वजे ऋ॒ताव॑री। दे॒वी
दे॒वपु॑त्रे। उपहूतेयं यज॑माना। इन्द्रा॑णीवाँविध॒वा। अदि॑तिरिव सुपु॒त्रा।
उत्त॑रस्यान्देवय॒ज्याया॑मुपहूता। भूय॑सि हवि॒ष्करण॑ उपहूता। दि॒व्ये
धा॒म॒न्नुप॑हूता। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑ तस्मि॒न्नुप॑हूता। वि॒श्वम॑स्याः
प्रि॒यमुप॑हूतम्। वि॒श्वस्य॑ प्रि॒यस्योप॑हूत॒स्योप॑हूता॥३०॥

स॒हर्ष॑भा ह्वयतामुपहूतं सुपु॒त्रा षट्॥ [१३]

स॒त्यं प्र॒वोऽग्ने॑ म॒हान॒ग्निर्होता॑ स॒मिधो॑ऽग्निर्वृ॒त्राण्य॒ग्निर्मूर्धो॑पहूतं दे॒वं ब॒र्हि॒रि॒दं द्या॑वापृथि॒वी तच्छुं॑ योरा
प्याय॑स्वोपहूतत्रयो॑दश॥१३॥

स॒त्यं व॒यं स्या॑म वृष्टि॒द्यावा त्रि॑शत्॥३०॥

स॒त्यमुप॑हूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः

समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अ॒ञ्जन्ति॒ त्वाम॑ध्व॒रे दे॒व॒यन्तः॑ । वन॑स्पते॒ मधु॑ना॒ दैव्ये॑न । यदूर्ध्व॑स्ति॒ष्ठाद्वि॑णे॒ह
ध॑त्तात् । यद्वा क्षयो॑ मा॒तुर॒स्या उ॒पस्थे॑ । उच्छ्र॑यस्व वनस्पते । वर्ष्म॑न्पृथि॒व्या
अधि॑ । सुमि॑ती मी॒यमा॑नः । वर्चो॑धा य॒ज्ञवा॑हसे । समि॑द्धस्य॒ श्रय॑माणः
पु॒रस्ता॑त् । ब्रह्म॑ वन्वा॒नो अ॒जरः॑ सु॒वीर॑म् ॥ १ ॥

आ॒रे अ॒स्मद॑म॒तिं बा॑ध॒मानः॑ । उच्छ्र॑यस्व मह॒ते सौभ॑गाय । ऊ॒र्ध्व ऊ॒षुणं
ऊ॒तये॑ । ति॒ष्ठा दे॒वो न स॑वि॒ता । ऊ॒र्ध्वो वाज॑स्य॒ सनि॑ता॒ यद॑ञ्जिभिः ।
वा॒घद्वि॑र्वि॒ह्याम॑हे । ऊ॒र्ध्वो नः॑ पा॒ह्य ह॑सो नि के॒तुना॑ । वि॒श्वः॑ स॒म॒त्रिण॑न्दह ।
कृ॒धी न॑ ऊ॒र्ध्वा च॒ रथा॑य जी॒वसे॑ । वि॒दा दे॒वेषु॑ नो दु॒वः ॥ २ ॥

जा॒तो जा॑यते सुदि॒न॒त्वे अ॒ह्नाम् । स॒म॒र्य आ वि॒दथे॑ वर्ध॒मानः॑ । पु॒नन्ति॒ धीरा॑
अ॒पसो॑ मनी॒षा । दे॒व॒या वि॒प्र उ॒दिय॑ति॒ वाच॑म् । यु॒वा सु॒वासाः॑ परि॒वीत्
आगा॑त् । स उ॒ श्रेया॑न्भवति॒ जाय॑मानः । तन्धी॑रा॒सः क॒वय॑ उन्नयन्ति ।
स्वा॒धियो॒ मन॑सा दे॒व॒यन्तः॑ । पृथु॑पाजा॒ अम॑र्त्यः । घृ॒तनि॑र्णि॒रु॒स्वाहु॑तः ।
अ॒ग्नि॒र्य॒ज्ञस्य॑ हव्य॒वाट् । तः॑ स॒बाधो॑ य॒तः सु॑चः । इ॒त्था धि॒या य॒ज्ञव॑न्तः ।
आच॑क्रु॒रग्नि॑मू॒तये॑ । त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो अ॑ग्रे । त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः ।
त्वे वसु॑ सुषण॒नानि॑ सन्तु । यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ३ ॥

सुवीरन्दुवः स्वाहुतोऽष्टौ च ॥

[१]

होता॑ यक्षद॒ग्निः॑ स॒मिधा॑ सुष॒मिधा॑ समि॑द्धं नाभा॑ पृथि॒व्याः स॒ङ्ग॒थे वा॒मस्य॑ ।
वर्ष्म॑न्दि॒व इ॒डस्प॑दे वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑ । होता॑ यक्ष॒त्तनून॑पा॒तम॑दि॒तेर्गर्भ॑
भुव॑नस्य गो॒पाम् । मध्वा॒द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ दे॒व॒याना॑न्प॒थो अ॑नक्तु

वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं नृशंसं नृः प्रणेत्रम्।
 गोभिर्वपावान्त्स्याद्विरैः शक्तीवान्नथैः प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री वेत्वाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षदग्निमिड ईडितो देवो देवाः आवक्षद्दूतो हव्यवाडमूरः।
 उपेमं यज्ञमुपेमां देवो देवहूतिमवतु वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरहिः
 सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन् यज्ञे वि च प्र च प्रथताः स्वासस्थं देवेभ्यः।
 एमेनदद्य वसंवो रुद्रा आदित्याः संदन्तु प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाज्यस्य
 होतर्यजं॥४॥

होता यक्षद्वर ऋष्याः कवष्यो कौषधावनीरुदाताभीर्जिहतां विपक्षोभिः
 श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे विश्रयन्तामृतावृधो वियन्त्वाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा नृः पतिभ्यो योनिं
 कृण्वाने। सस्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं बरुहिः सीदतां वीतामाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा मन्द्रा पोतारा कवी प्रचेतसा।
 स्विष्टमद्यान्यः करदिषा स्वभिगूर्तमन्य ऊर्जा सतवसेमं यज्ञं दिवि देवेषु
 धत्तां वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीरपसामपस्तमा
 अच्छिद्रमद्येदमपस्तन्वताम्। देवेभ्यो देवीर्देवमपो वियन्त्वाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमचिष्टुमपाकः रेतोधां विश्रवसं यशोधाम्।
 पुरुरूपमकामकर्शनः सुपोषः पोषैः स्यात्सुवीरो वीरैर्वेत्वाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिमुपावस्रक्षद्वियो जोष्टारः शशमन्नरः।
 स्वदात्स्वधितिरऋतुथाद्य देवो देवेभ्यो हव्यवाड्वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
 यक्षदग्निः स्वाहाऽऽज्यस्य स्वाहा मेदसः स्वाहा स्तोकानाः स्वाहा
 स्वाहाकृतीनाः स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्त्स्वाहाऽग्निः
 होत्राञ्जुषाणा अग्न आज्यस्य वियन्तु होतर्यजं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाज्यस्य होतर्यजं सुवीरो वीरैर्वेत्वाज्यस्य होतर्यजं चत्वारि च (अग्निन्तनूनपातन्नराशंसमग्निमिड ईडितो बर्हिर्दुर उपासानक्ता दैव्या तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमग्निम्। पञ्च वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु द्विर्वेत्वेको वियन्तु होतर्यजं॥)॥ [२]

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे। देवो देवान् यजसि जातवेदः। आ च वह मित्रमहश्चिकित्वान्। त्वन्दूतः कविरसि प्रचेताः। तनूनपात्पथ ऋतस्य यानान्। मध्वा समञ्जन्त्स्वदया सुजिह्व। मन्मानि धीभिरुत यज्ञमृन्धन्। देवत्रा च कृणुह्यध्वरन्नः। नराशंसस्य महिमानमेषाम्। उप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैः॥६॥

ते सुक्रतवः शुचयो धियन्धाः। स्वदन्तु देवा उभयानि हव्या। आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च। आयाह्यग्रे वसुभिः सजोषाः। त्वं देवानामसि यहू होता। स एनान् यक्षीषितो यजीयान्। प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथिव्याः। वस्तोरस्या वृज्यते अग्रे अह्वाम्। व्यु प्रथते वितुरं वरीयः। देवेभ्यो अदितये स्योनम्॥७॥

व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्ताम्। पतिभ्यो न जनयः शुम्भमानाः। देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वाः। देवेभ्यो भवथ सुप्रायणाः। आसुष्वयन्ती यजते उपाके। उपासानक्ता सदतां नि योनौ। दिव्ये योषणे बृहती सुरुक्मे। अधि श्रियं शुक्रपिशन्दधाने। दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा। मिमाना यज्ञं मनुषो यजध्वै॥८॥

प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू। प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता। आ नो यज्ञं भारती तूयमेतु। इडा मनुष्वदिह चेतयन्ती। तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं स्योनम्। सरस्वती स्वपंसः सदन्तु। य इमे द्यावापृथिवी जनित्री। रूपैरपि शद्भुवनानि विश्वा। तमद्य होतरिषितो यजीयान्। देवन्त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान्॥९॥

उपावसृजत्मन्या समञ्जन्। देवानां पार्थ ऋतुथा हवींषि। वनस्पतिः शमिता

दे॒वो अ॒ग्निः। स्व॑द॒न्तु ह॒व्यं म॒धुना॑ घृ॒तेन॑। स॒द्यो जा॒तो व्य॑मिमीत॒ य॒ज्ञम्।
अ॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒भवत्पु॒रोगाः। अ॒स्य होतुः॑ प्र॒दिश्य॑तस्य॒ वा॒चि। स्वाहा॑कृत॒ः
ह॒विर॑दन्तु दे॒वाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजध्ये विद्वानष्टौ च॥ [३]

अ॒ग्निर्होता॑ नो अध्व॒रे। वा॒जी स॒न्परि॑णीयते। दे॒वो दे॒वेषु॑ य॒ज्ञियः॑।
परि॑त्रिवि॒ष्ट्यध्व॑रम्। यात्य॒ग्नी र॒थीरि॑व। आ दे॒वेषु॑ प्रयो॒ दध॑त्। परि॒ वाज॑पतिः
क॒विः। अ॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रमीत्। दध॒द्रत्नानि॑ दा॒शुषे॑॥११॥

अ॒ग्निर्होता॑ नो नव॥ [४]

अजै॑द॒ग्निः। अस॑न॒द्वाज॑न्नि। दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑द। प्रा॒ञ्जोभि॑र्हिन्वा॒नः।
धेना॑भिः कल्प॑मानः। य॒ज्ञस्यायुः॑ प्र॒तिर॑न्। उप॒ प्रेष्य॑ होतः। ह॒व्या
दे॒वेभ्यः॑॥१२॥

अजै॑द॒ष्टौ॥ [५]

दै॒व्याः श॑मि॒तार॑ उ॒त म॑नुष्या॒ आर॑भध्वम्। उप॑नयत् मे॒ध्या दु॑रः। आ॒शासा॑ना॒
मेध॑पतिभ्यां मे॒धम्। प्रा॒स्मा अ॒ग्निं भ॑रत। स्तृ॒णीत॑ ब॒रुहिः॑। अ॒न्वेन॑ मा॒ता
म॑न्यताम्। अनु॑ पि॒ता। अनु॑ भ्रा॒ता स॑ग॒र्भ्यः। अनु॑ स॒खा स॑यू॒थ्यः। उ॒दीची॑ना॒ः
अ॒स्य प॒दो नि॑धत्तात्॥१३॥

सूर्य॑श्चक्षु॒र्गम॑यतात्। वा॒तं प्रा॑णम॒न्वव॑सृजतात्। दि॒शः श्रो॑त्रम्। अ॒न्तरि॑क्षम॒सुम्।
पृ॒थि॒वीः शरी॑रम्। ए॒कधा॑ऽस्य॒ त्वच॑माच्छ्र॒तात्। पु॒रा नाभ्या॑ अपि॒शसौ॑
व॒पामु॑त्खि॒दता॑त्। अ॒न्तरे॒वोष्माणं॑ वा॒रय॑तात्। श्ये॒नम॑स्य॒ वक्षः॑ कृणुतात्।
प्र॒शसा॑ बा॒हू॥१४॥

श॒ला दो॑षणी॑। क॒श्यपे॑वा॒सा। अ॒च्छि॒द्रे श्रो॑णी॑। क॒वषो॑रू स्ने॒कपर्णा॑ष्ठी॒वन्ता॑।
षड्वि॑ंशति॒रस्य॒ वङ्क॑यः। ता अ॒नुष्प्रो॑च्या॒वय॑तात्। गात्रं॑ङ्गात्रम॒स्यानू॑नं

कृणुतात्। ऊवध्यगोहं पार्थिवङ्घ्रनतात्। अस्मा रक्षः सःसृजतात्।
वनिष्ठुमस्य मा राविष्ट॥१५॥

उरूकं मन्यमानाः। नेद्वस्तोके तनये। रवितारवच्छमितारः। अध्रिगो
शमीध्वम्। सुशमिं शमीध्वम्। शमीध्वमध्रिगो। अध्रिगुश्चापापश्च। उभौ
देवानां शमितारौ। ताविमं पशुं श्रपयतां प्रविद्धांसौ। यथायथाऽस्य
श्रपणन्तथातथा॥१६॥

धृताद्वाहू मा राविष्ट तथातथा॥ [६]

जुषस्व सप्रथस्तमम्। वचो देवप्सरस्तमम्। हव्या जुह्वान आसनि। इमं
नो यज्ञममृतेषु धेहि। इमा हव्या जातवेदो जुषस्व। स्तोकानामग्ने मेदसो
घृतस्य। होतः प्राशान प्रथमो निषद्य। घृतवन्तः पावक ते। स्तोकाः श्रोतन्ति
मेदसः। स्वधर्मं देववीतये॥१७॥

श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम्। तुभ्यं स्तोका घृतश्चुतः। अग्ने विप्राय सन्त्य। ऋषिः
श्रेष्ठः समिध्यसे। यज्ञस्य प्राविता भव। तुभ्यं श्रोतन्त्यध्रिगो शचीवः।
स्तोकासौ अग्ने मेदसो घृतस्य। कविशस्तो बृहता भानुनागाः। हव्या जुषस्व
मेधिर। ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद उद्धृतम्। प्र ते वयन्ददामहे। श्रोतन्ति ते
वसो स्तोका अधित्वचि। प्रति तान्देवशोर्विहि॥१८॥

देववीतय उद्धृतत्रिणि च॥ [७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्र यातन्नमोभिरग्ने अर्वाक्। युव
राधोभिरकंवेभिरिन्द्र। अग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता यक्षदिन्द्राग्नी।
छागस्य वपाया मेदसः। जुषेतां हविः। होतर्यजं। विह्यख्यन्मनसा वस्य
इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत वा सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यम्। स वन्धियं वाजयन्तीमतक्षम्। होता

यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य जुषेताः हविः। होतर्यजं। त्वामीडते
अजिरन्दूत्याय। हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य देवैरासदो बर्हिरग्ने।
अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य जुषताः हविः।
होतर्यजं॥२०॥

सृजातानग्निन्द्रे च॥ [८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः। ईदृ रयिं यशसं पूर्वभाजम्। इन्द्राग्नी वृत्रहणा
सुवज्रा। प्र णो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः। माच्छेद्वा रश्मीरिति नाधमानाः।
पितृणां शक्तीरनुयच्छमानाः। इन्द्राग्निभ्याङ्कं वृषेणो मदन्ति। ताह्यद्रीं
धिषणाया उपस्थे। अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणन्तः। नमस्यामस्त्वेदं
जातवेदः। त्वान्दूतमरतिं हव्यवाहम्। देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम्॥२१॥

जातवेदो द्वे च॥ [९]

त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोता। अस्या धियो अभवो दस्महोता। त्वं सीं
"वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु। सहो विश्वस्मै सहसे सहज्यै। अधा होता न्यसीदो
यजीयान्। इडस्पद इषयन्नीडः सन्। तन्त्वा नरः प्रथमन्देवयन्तः। महो
राये चितयन्तो अनुगमन्। वृतेव यन्तं बहुभिर्वसव्यैः। त्वे रयिञ्जागृवांसो
अनुगमन्॥२२॥

रुशन्तमग्निन्दरशतम्बृहन्तम्। वपावन्तं विश्वहा दीदिवांसम्। पदं देवस्य
नमसा वियन्तः। श्रवस्यवः श्रवं आपन्नमृक्तम्। नामानि चिद्वधिरे
यज्ञियानि। भद्रायान्ते रणयन्त सन्दृष्टौ। त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्याम्।
त्वं रायं उभयांसो जनानाम्। त्वन्नाता तरणे चेत्योभूः। पिता माता
सदमिन्मानुषाणाम्॥२३॥

सपर्येण्यः स प्रियो विक्ष्वग्निः। होता मन्द्रो निषसादा यजीयान्। तन्त्वां

व॒य॒न्द॒म॒ आ दी॑दि॒वा॒ऽस॒म॒। उ॒प॒जु॒बा॒धो न॒म॒सा स॒दे॒म। त॒न्त्वा व॒य॒ऽ सु॒धियो॒
न॒व्य॒म॒ग्रे। सु॒म्ना॒य॒व ई॒म॒हे दे॒व॒य॒न्तः। त्वं वि॒शो अ॒न॒यो दी॒द्यानः॑। दि॒वो
अ॒ग्रे बृ॒ह॒ता रो॒च॒नेन॑। वि॒शां क॒विं वि॒श॒प॒ति॒ऽ श॒श्व॒तीना॑म्। नि॒तो॒श॒नं वृष॑भं
च॒र्ष॒णीना॑म्॥ २४॥

प्रे॒ती॒ष॒णि मि॒ष॒य॒न्तं पा॒व॒क॒म्। रा॒ज॒न्त॒म॒ग्निं य॒ज॒त॒ऽ र॒यी॒णाम्। सो अ॒ग्न
ई॒जे श॒श॒मे च॒ म॒र्तः। यस्त॒ आ॒न॒द्मि॒धा ह॒व्य॒दा॒ति॒म्। य आ॒हु॒तिं परि॒
वे॒दा न॒मो॒भिः। वि॒श्वे॒त्स॒वा॒मा द॑ध॒ते त्वो॒तः। अ॒स्मा उ॒ ते म॒हि म॒हे वि॒धे॒म।
न॒मो॒भि॒र॒ग्रे स॒मि॒धो॒त ह॒व्यैः। वे॒दी॒सू॒नो स॒ह॒सो गी॒र्भि॒रु॒क्थैः। आ ते भ॒द्रा॒या॒ऽ
सु॒म॒तौ य॑ते॒म॥ २५॥

आ यस्त॒त॒न्थ रो॒द॒सी वि॒भा॒सा। श्र॒वो॒भिश्च॒ श्र॒व॒स्य॑स्तरु॒त्रः। बृ॒ह॒द्भि॒र्वा॒जैः
स्थ॒वि॒रे॒भि॒र॒स्मे। रे॒व॒द्भि॒र॒ग्रे वि॒तरं॑ वि॒ भा॑हि। नृ॒व॒द्व॒सो स॒द॒मि॒द्धे॒ह्य॒स्मे।
भू॒रि॒तो॒का॒य त॒न॒या॒य प॒श्वः। पू॒र्वी॒रि॒षो बृ॒ह॒ती॒रा॒रे अ॒घाः। अ॒स्मे भ॒द्रा
सौ॑श्र॒व॒सा॒नि स॒न्तु। पु॒रू॒ण्य॒ग्रे पु॒रु॒धा त्वा॒या। व॒सू॒नि रा॒ज॒न्व॒सु॒ता॒ते
अ॒श्या॑म्। पु॒रू॒णि हि त्वे पु॒रु॒वा॒र स॒न्ति। अ॒ग्रे व॒सु वि॒ध॒ते रा॒ज॒नि॒त्वे॥ २६॥

जा॒गृ॒वा॒ऽसो अ॒नु॒ग॒म॒न्मानु॑षाणाश्च॒र्ष॒णीनां॑ य॑ते॒मा॒श्या॒न्दे च॑॥ [१०]

आ॒भ॒र॒त॒ऽ शि॒क्ष॒तं व॒ज्र॒बा॒हू। अ॒स्मा॒ऽ इ॒न्द्रा॒ग्नी अ॒व॒त॒ऽ श॒ची॒भिः। इ॒मे नु
ते र॒श्म॒यः सूर्य॑स्य। ये॒भिः स॒पि॒त्वं पि॒तरों न॒ आ॒य॒न्। हो॒ता य॒क्ष॒दि॒न्द्रा॒ग्नी।
छा॒ग॒स्य ह॒विष॑ आ॒त्ता॒म॒द्य। म॒ध्य॒तो मे॒द उ॒द्ध॒त॒म्। पु॒रा द्वे॒षो॒भ्यः। पु॒रा
पौ॒रु॒षे॒य्या गृ॒भः। घ॒स्ता॒न्नू॒न॒म्॥ २७॥

घा॒से अ॒ज्रा॒णां य॒व॒स॒प्र॒थ॒मा॒ना॒म्। सु॒म॒त्क्ष॑रा॒णा॒ऽ श॒त॒रु॑द्रि॒या॒णा॒म्।
अ॒ग्नि॒ष्वा॒त्ता॒नां पी॒वो॒प॒व॒स॒ना॒ना॒म्। पा॒श्व॒तः श्रौ॒णितः॑ शि॒ता॒म॒त उ॒त्सा॒द॒तः।
अ॒ङ्गा॒द॒ङ्गा॒द॒व॒त्ता॒ना॒म्। कर॑त ए॒वे॒न्द्रा॒ग्नी। जु॒षे॒ता॒ऽ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒ज॑। दे॒वे॒भ्यो

वनस्पते हवींषि। हिरण्यपर्णं प्रदिवस्ते अर्थम्॥२८॥

प्रदक्षिणिद्रंशनया नियूय। ऋतस्य वक्षि पृथिभी रजिष्ठैः। होता यक्षद्वनस्पतिमभिहि। पिष्टतमया रभिष्ठया रशनयाधित। यत्रेन्द्राग्नियोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि। यत्र वनस्पतेः प्रिया पाथांसि। यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यत्राग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। तत्रैतं प्रस्तुत्यैवोपस्तुत्यै वोपावस्रक्षत्। रभीयांसमिव कृत्वी॥२९॥

करदेवं देवो वनस्पतिः। जुषतां हविः। होतर्यजं। पिप्रीहि देवां उशतो यविष्ठ। विद्वां ऋतूँर्ऋतुपते यजेह। ये दैव्यां ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वं होतृणामस्यायजिष्ठः। होता यक्षदग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि। अयाङ्वनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्। आयंजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हविः। होतर्यजं॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथांसि सप्त च॥ [११]

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गूः। गीर्भिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः। अर्वन्तो न काष्ठान्नक्षमाणाः। इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते। वनस्पते रशनयाऽभिधाय। पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्। वह देवत्रा दिधिषो हवींषि। प्रचंदातारंमृतैषु वोचः। अग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्वनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्। आयंजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य

होतः। पावक शोचे वेष्टुं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरेकं च॥

[१२]

देवं बरुहिः सुदेवं देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः प्रभ्रियेतात्यन्यात्राया बरुहिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवीद्वारः सङ्घाते विङ्घीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा देवहूतो वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो वा नवजातो मैना अर्वा रेणुककाटः पृणग्वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन्यज्ञे प्रयत्यहेतामपि नूनन्देवीर्विशः प्रायासिष्टां सुप्रीते सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी जोष्टी वसुधिते ययोरन्याऽघाद्वेषांसि यूयवदान्यावक्षद्वसु वार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी ऊर्जाहुती इषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिः सपीतिमन्या नवेन पूर्वन्दयमानाः स्याम पुराणेन नवन्तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने अधातां वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवा दैव्या होतांरा नेष्टांरा पोतांरा हताघंशंसावाभरद्वसू वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवीस्तिस्तिस्तिस्त्रो देवीरिडा सरस्वती भारती द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षत्सरस्वतीमं रुद्रैर्यज्ञमावीदिहैवेडया वसुमत्या सधुमादं मदेम वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो नराशंसस्त्रिशीर्षा षडक्षः शतमिदेनंशितिपृष्ठा आदधति सहस्रमीं प्रवहन्ति मित्रावरुणेदस्य होत्रमर्हतो बृहस्पतिः स्तोत्रमश्विनाऽऽध्वर्यवं वसुवनेवसुधेयस्य वेतु यज। देवो वनस्पतिर्वरुषप्रावा घृतनिर्णिग्द्यामग्रेणास्पृक्षदान्तरिक्षं मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादृहीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवं बरुहिर्वारितीनां

निधेधाँऽसि प्रच्युतीनामप्रच्युतत्रिकामधरणं पुरुस्पार्हं यशस्वदेना
 बर्हिषाँऽन्या बर्हीँष्यभि ष्याम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं।
 देवो अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्माँऽऽयजी होता
 होतुर्होतुरायजीयानग्रे यान्देवानयाँड्याँ अपिप्रेर्ये ते होत्रे अमत्सत
 ताँ संसनुषीँ होत्रान्देवङ्गमान्दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमँ स्विष्टकृच्चग्रे
 होताँभूर्वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहि यजं॥३३॥

यजेकं च॥ _____ [१३]

देवं बर्हिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवीद्वारं। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु।
 देवी उषासानक्ताँ। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्। देवी जोष्ट्रीँ। वसुवने
 वसुधेयस्य वीताम्। देवी ऊर्जाहुती। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्॥३४॥
 देवा दैव्या होताँरा। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः।
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु। देवो नराशँसः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु।
 देवो वनस्पतिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। वसुवने
 वसुधेयस्य वेतु॥३५॥

देवो अग्निः स्विष्टकृत्। सुद्रविणा मन्द्रः कविः। सत्यमन्मायजी होताँ।
 होतुर्होतुरायजीयान्। अग्रे यान्देवानयाँट। याँ अपिप्रेः। ये ते होत्रे
 अमत्सत। ताँ संसनुषीँ होत्रान्देवङ्गमाम्। दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमम्।
 स्विष्टकृच्चग्रे होताँभूः। वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहि॥३६॥

वीतां वेत्वभूरेकं च॥ _____ [१४]

अग्निमद्य होताँरमवृणीतायं यजमानः पचन्पक्तीः पचन्पुरोडाशं
 बध्नन्निन्द्राग्निभ्याञ्छागँ सूपस्था अद्य देवो वनस्पतिरभवदिन्द्राग्निभ्यां
 छागेनाघस्तान्तं मैदस्तः प्रतिपचताग्रंभीष्टामवीवृधेतां पुरोडाशेन त्वामद्यर्ष

आ॒र्षे॒य ऋ॒षी॒णान्न॒पाद॒वृणी॒तायं॒ यज॑मानो बहु॒भ्य आ सङ्ग॑तेभ्य ए॒ष मे॑
दे॒वेषु॒ वसु॑ वा॒र्या य॑क्ष्यत॒ इति॑ ता या दे॒वा दे॒व॒दाना॒न्यदु॒स्तान्य॑स्मा॒ आ च॑
शा॒स्वा च॑ गुर॒स्वेषि॑तश्च॒ होत॑रसि॒ भद्र॑वाच्याय॒ प्रेषि॑तो मानु॒षः सू॒क्तवा॒काय॑
सू॒क्ता ब्रू॑हि॥३७॥

अ॒ग्निम॒द्यैक॑म्॥ [१५]

अ॒ञ्जन्ति॑ होता॒ यक्ष॑त्समि॒द्धो अ॒द्याग्नि॑रजै॒र्देव्या॑ जुष॒स्वा वृ॑त्रह॒णा गी॒र्भिस्त्व॑ ह्याभ॑रत॒मुपौ॑ह॒ यदे॒वं ब॒र्हिः सु॒दे॒वं
दे॒वं ब॒र्हि॒र॒ग्निम॒द्य पञ्च॑दश॥१५॥

अ॒ञ्जन्त्य॒ग्नि॒रहो॑ता॒ नो गी॒र्भिरु॑पो॒ ह॒ यद्वि॑दथ॒ वा॒जिनः॑ स॒त्तत्रि॑ंशत्॥३७॥

अ॒ञ्जन्ति॑ सू॒क्ताब्रू॑हि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ का॒मान् प्रवे॑शयति। योऽग्नी॑न॒न्वा॒धाय॑ व्र॒तमु॑पैति।
स॒यद॑नि॒ष्ट्वा प्र॒याया॑त्। अ॒का॒म॒प्री॒ता ए॒न॒ङ्ग॒मा॒ नानु॑प्रया॒युः। अ॒ते॒जा अ॒वी॒र्यः॑
स्यात्। स जु॑हुयात्। तुभ्य॒न्ता अ॑ङ्गि॒रस्त॑म। वि॒श्वाः सु॒क्षि॒तयः॑ पृथक्। अ॒ग्ने
का॒मा॒य येमि॑र॒ इति॑। का॒मा॒ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

का॒म॒प्री॒ता ए॒न॒ङ्ग॒मा॒ अनु॑ प्रया॒न्ति। ते॒ज॒स्वी वी॒र्या॑वान्भवति। सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा
य॒ज्ञस्य॑। योऽग्नी॑न॒न्वा॒धाय॑ व्र॒तमु॑पैति। स यदु॒द्वाय॑ति। वि॒च्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा।
तं प्रा॒ञ्चमु॑द्धृत्य। म॒न॒सोप॑तिष्ठेत्। म॒नो वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो य॒ज्ञः॥२॥
म॒न॒सैव॑ य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॒त्याह॑। भू॒तो वै प्र॒जाप॑तिः। भूति॑मे॒वोपै॑ति।
वि वा ए॒ष इन्द्रि॑येण॑ वी॒र्ये॑ण॒र्ध्यते॑। यस्याहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒म्यया॑
प्र॒विध्यै॑त्। यदि॑ ताव॑दप॒क्षायै॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दन्त॑ एकं॒ पर॑ उ॒त
एक॑म्॥३॥

तृतीये॑न॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चा॒रुरे॑धि। प्रि॒ये दे॒वानां॑
पर॑मे ज॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ सम्भ॑रति। सैव ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑
पर॑स्त॒राम॑प॒क्षायै॑त्। अ॒नु॒प्र॒याया॑व॒स्येत्। सो ए॒व ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। ओष॑धी॒र्वा
ए॒तस्य॑ प॒शून्प॑यः प्रवि॑शति। यस्य॑ ह॒विषे॑ व॒त्सा अ॒पाकृ॑ता॒ धय॑न्ति॥४॥

तान् यदु॒ह्यात्। या॒तया॑म्रा ह॒विषा॑ यजेत। यन्न दु॒ह्यात्। य॒ज्ञप॒रुरन्त॑रि॒यात्।
वा॒य॒व्यां यवा॑गू॒न्निर्व॑पेत्। वा॒युर्वै प॑य॒सः प्र॑दापयि॒ता। स ए॒वास्मै॑ प॑यः
प्र॑दापयति। प॒यो वा ओष॑धयः। प॒यः प॑यः। प॒य॒सैवास्मै॑ प॒योऽव॑रुन्धे॥५॥

अथोत्तर॑स्मै ह॒विषे॑ व॒त्सान॒पाकु॑र्यात्। सैव ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। अ॒न्य॒तरान्

वा ए॒ष दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयति। ये यज॑मानस्य सा॒यं गृ॒हमा॒ गच्छ॑न्ति।
यस्य॑ साय॒न्दुग्ध॑ ह॒विरा॑र्तिमा॒र्च्छति॑। इन्द्रा॑य ब्री॒हीन्नि॑रुप्योप॑ वसेत्। पयो॒
वा ओष॑धयः। पय॑ ए॒वारभ्य॑ गृही॒त्वोप॑ वसति। यत्प्रा॒तः स्यात्। तच्छ्रु॑तं
कु॑र्यात्॥६॥

अथे॒तर॑ ऐ॒न्द्रः पु॑रो॒डाशः॑ स्यात्। इन्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑ दधाति। पयो॒
वा ओष॑धयः। पयः॒ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑ पयोऽव॑रुन्धे। अथो॒त्तर॑स्मै ह॒विषे॑
व॒त्सान॒पाकु॑र्यात्। सैव ततः॒ प्राय॑श्चित्तिः। उ॒भया॑न् वा ए॒ष दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒
व्य॑र्धयति। ये यज॑मानस्य सा॒यं च॑ प्रा॒तश्च॑ गृ॒हमा॒ गच्छ॑न्ति। यस्यो॒भय॑ ह॒वि॒रा॒र्तिमा॑र्च्छति॥७॥

ऐ॒न्द्रं प॑ञ्च॒शरा॑वमो॒दन॑न्निर्व॒पेत्। अ॒ग्निं दे॒वता॑नां प्रथ॒मं य॑जेत्। अ॒ग्निमु॑खा
ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। अ॒ग्निं वा॑ अ॒न्व॒न्या दे॒वताः॑। इन्द्र॑म॒न्व॒न्याः। ता
ए॒वोभ॑र्याः प्रीणाति। पयो॒ वा ओष॑धयः। पयः॒ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑ पयोऽव॑रुन्धे।
अथो॒त्तर॑स्मै ह॒विषे॑ व॒त्सान॒पाकु॑र्यात्॥८॥

सैव ततः॒ प्राय॑श्चित्तिः। अ॒र्धो वा॑ ए॒तस्य॑ य॒ज्ञस्य॑ मीयते। यस्य॒
व्र॒त्येऽह॑न्य॒त्यना॑लम्भु॒का भ॑वति। ताम॑प॒रुध्य॑ यजेत। सर्वे॑णै॒व य॒ज्ञेन॑ यजते।
तामि॒ष्ट्वोप॑ ह्येत। अ॒मूह॑मस्मि। सा॒ त्वम्। द्यौर॒हम्। पृ॒थि॒वी त्वम्।
सा॒मा॒हम्। ऋ॒क्त्वम्। तावे॒हि स॑म्भ॒वाव। स॒ह रे॒तो द॑धावहै। पु॒त्रे पु॒त्राय॑
वेत्त॑वै। रा॒यस्पोषा॑य सु॒प्रजा॒स्त्वाय॑ सु॒वीर्या॑येति। अ॒र्ध ए॒वैना॑मुप॑ ह्ययते। सैव
ततः॒ प्राय॑श्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादाच्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै यदि
परस्तरामोषधीरन्यतरानुभयानुर्धो वै॥)॥

[१]

यद्विष्य॑ण्णेन जुहुयात्। अप्र॑जा अप॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्। यदना॑यतने नि॒नये॑त्।

अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह। भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। मध्यमेन पूर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यदववृष्टेन जुहुयात्। अपरूपमस्यात्मजायेत। किलासो वास्यादरशसो वा। यत्प्रत्येयात्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। स जुहुयात्। मित्रो जनान्कल्पयति प्रजानन्॥१२॥

मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम्। मित्रः कृष्टीरनिमिषाऽभि चष्टे। सत्यायं हव्यं घृतवज्जुहोतेति। मित्रेणैवैनत्कल्पयति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पूर्वस्यामाहुत्यां हुतायामुत्तराऽऽहुतिः स्कन्देत्। द्विपाद्भिः पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥१३॥

चतुष्पाद्भिः पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यत्र वेत्थं वनस्पते देवानाङ्गुह्या नामानि। तत्र हव्यानि गामयेति वानस्पत्ययर्चा समिधमाधाय। तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात्। वनस्पतिनैव यज्ञस्यार्ताश्चानार्ताश्चाहुती वि दाधार। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारः स्कन्देत्। अध्वर्यवे च यजमानाय चाकं स्यात्॥१४॥

यदक्षिणा। ब्रह्मणे च यजमानाय चाकं स्यात्। यत्प्रत्यक्। होत्रे च

पत्नियै च यजमानाय चाकं स्यात्। यदुदङ्गु। अग्नीधे च पशुभ्यश्च
यजमानाय चाकं स्यात्। यदभिजुहुयात्। रुद्रोस्य पशून्धातुकः स्यात्।
यन्नाभिजुहुयात्। अशान्तः प्रहियेत॥१५॥

सुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा यजमानस्तमत्।
नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते। नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा
हिंसीरमुं मा हिंसीरिति येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रशृङ्गो वृषभो
जातवेदाः। स्तोमपृष्ठो घृतवान्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्त्वा
जहाम। गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवेनं प्र हरति। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजानन्नभि जुहुयात्स्याद्वियेत जहाम त्रीणि च (यद्विष्वण्णेन प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन
यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारो यदक्षिणा यत्प्रत्यग्यदुदङ्गु)॥ [२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येण धर्यते। यस्याहिताग्नेरग्निर्मथ्यमानो न जायते।
यत्रान्यं पश्येत्। तत आहत्य होतव्यम्। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति।
यद्यन्यत्र विन्देत्। अजायां होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१७॥

अजस्य तु नाश्नीयात्। यदजस्याश्नीयात्। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्।
तामद्यात्। तस्मादजस्य नाशयम्। यद्यजान्न विन्देत्। ब्राह्मणस्य दक्षिणे
हस्ते होतव्यम्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यद्ब्राह्मणः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं
हुतं भवति॥१८॥

ब्राह्मणन्तु वसत्यै नाप रुन्ध्यात्। यद्ब्राह्मणं वसत्या अपरुन्ध्यात्।
यस्मिन्नेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तम्भागधेयेन व्यर्धयेत्। तस्माद्ब्राह्मणो वसत्यै

नापरुध्यः। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै
दर्भस्तम्बः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भास्तु नाध्यासीत॥१९॥
यद्दर्भानध्यासीत। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत। तस्माद्दर्भा
नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु होतव्यम्। आपो वै सर्वा
देवताः। देवतास्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। आपस्तु न परिचक्षीत।
यदापः परिचक्षीत॥२०॥

यामेवाप्स्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत। तस्मादापो न परिचक्ष्याः। मेध्यां
च वा एतस्यामेध्यां च तनुवौ सः सृज्येते। यस्याहिताग्नेरन्यैरग्निभिरग्नयः
सः सृज्यन्ते। अग्नये विविचये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
मेध्याश्चैवास्यामेध्यां च तनुवौ व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। अग्निमेव व्रतपतिः स्वेन भागधेयेनोप
धावति। स एवैनं व्रतमा लम्बयति॥२१॥

गर्भः स्रवन्तमगदमकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः। पृथिव्यामव
चुश्चोतैतत्। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैः। रेतो वा एतद्वाजिनमाहिताग्नेः।
यदग्निहोत्रम्। तद्यत्स्रवेत्। रेतोऽस्य वाजिनः स्रवेत्। गर्भः
स्रवन्तमगदमकरित्याह। रेतं एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तदधाति। इन्द्र इत्याह।
इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां
रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। बृहस्पतिरित्याह। ब्रह्म वै देवानां
बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै प्रजाः प्र जनयति। पृथिव्यामव चुश्चोतैतदित्याह।
अस्यामेवैनत्प्रतिष्ठापयति। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैरित्याह।

रक्षसामपहत्यै॥ २३॥

अजाऽग्रावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत परिचक्षीत लम्बयति दधाति देवानां बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तुम्बैऽप्सु होंतव्यम्॥)॥ [३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठात्सर्वतश्च याः। तार्भी रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवां गातुविदः। गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र युज्यताम्। तृतीयस्यै दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥ २४॥
सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्त्रमन्तरमा ददे। आपो देवीः शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्काय देवानाम्। पूर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पूर्णवल्केन। पयः सोमं करोत्विमम्॥ २५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति सूर्यमहं। आदित्यज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय रमतां देवताभ्यः। वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः। ताः पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। इमामूर्जं पञ्चदशीं ये प्रविष्टाः। तान्देवान्परि गृह्णामि पूर्वः॥ २६॥

अग्निर्हव्यवाडिह ताना वहतु। पौर्णमासं हविरिदमेषां मयि। आमावास्यं हविरिदमेषां मयि। अन्तराऽग्नी पशवः। देवसंसदमा गमन्। तान्पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं गृहपतिमभि संवसानाः। ताः पूर्वः परि गृह्णामि॥ २७॥

स्व आयतने मनीषया। इह पशवो विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं गृहपतिमभि संवसानाः। तान्पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। अयं पितृणामग्निः। अवाङ्मुखा पितृभ्य आ। तं पूर्वः परि गृह्णामि। अविषन्नः पितुं करत।

अजस्रन्त्वा९ सभापालाः॥२८॥

विजयभाग९ समिन्धताम्। अग्ने दीदाय मे सभ्य। विजित्यै शरदः शतम्।
अन्नमावसथीयम्। अभि हराणि शरदः शतम्। आवसथे श्रियं मन्त्रम्।
अहिर्बुध्नियो नि यच्छतु। इदमहमग्निज्यैष्ठेभ्यः। वसुभ्यो यज्ञं प्रब्रवीमि।
इदमहमिन्द्रज्यैष्ठेभ्यः॥२९॥

रुद्रेभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। इदमहं वरुणज्यैष्ठेभ्यः। आदित्येभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि।
पयस्वतीरोषधयः। पयस्वद्वीरुधां पयः। अपां पयसो यत्पयः। तेन मामिन्द्र
स९ सृज। अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयन्तन्मे राध्यताम्। वायो
व्रतपत आदित्य व्रतपते॥३०॥

व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयन्तन्मे राध्यताम्। इमां
प्राचीमुदीचीम्। इषमूर्जमभि स९स्कृताम्। बहुपर्णामशुष्काग्राम्।
हरामि पशुपामहम्। यत्कृष्णो रूपं कृत्वा। प्राविशस्त्वं वनस्पतीन्।
ततस्त्वामेकविंशतिधा। सम्भरामि सुसम्भृता॥३१॥

त्रीन्यरिधी९ स्तिस्रः समिधः। यज्ञायुरनुसञ्चरान्। उपवेषं मेक्षणं धृष्टिम्। सं
भरामि सुसम्भृता॥ या जाता ओषधयः। देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा। तासां पर्व
राध्यासम्। परिस्तरमाहरन्। अपां मेध्यं यज्ञियम्। सदेव९ शिवमस्तु
मे॥३२॥

आच्छेत्ता वो मा रिषम्। जीवाणि शरदः शतम्। अपरिमितानां परिमिताः।
सन्नह्ये सुकृताय कम्। एनो मा निगाङ्गतमच्चनाहम्। पुनरुत्थाय बहुला
भवन्तु। सकृदाच्छिन्नं बर्हिरूर्णामृदु। स्योनं पितृभ्यस्त्वा भराम्यहम्।
अस्मिन्त्सीदन्तु मे पितरः सोम्याः। पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥३३॥

त्रिवृत्पलाशे दुर्भः। इयान्प्रादेशसम्मितः। यज्ञे पवित्रं पोतृतमम्। पयो हव्यं
करोतु मे। इमौ प्राणापानौ। यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्।
पवित्रं हव्यशोधने। पवित्रं स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां पोतारौ।
पवित्रं हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्। त्वया यज्ञो जायते
विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्। त्वया होता सन्तनोत्यर्धमासान्।
त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्। पवित्रेण सहागहि॥३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानीं। अघ्नियामुपं सेवताम्। अप्रस्रंसाय यज्ञस्य। उखे
उपेदधाम्यहम्। पशुभिः सन्नीतं बिभृताम्। इन्द्राय शृतं दधि। उपवेषोऽसि
यज्ञाय। त्वां परिवेषमधारयन्। इन्द्राय हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो भवासि
नः॥३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्यायुषि प्र युज्यताम्। तिरः पवित्रमतिनीताः।
आपो धारय मातिगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः। वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः।
गान्दोहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि शुन्धत। एता आ चरन्ति मधुमद्बुहानाः।
प्रजावतीर्यशसो विश्वरूपाः॥३७॥

बह्वीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः। पूषा स्थ। अयक्ष्मा
वः प्रजया सः सृजामि। रायस्पोषेण बहुलाभवन्तीः। ऊर्जं पयः पिन्वमाना
घृतं च। जीवो जीवन्तीरुपवः सदेयम्। द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च सन्दुहाताम्।
धाता सोमेन सह वातेन वायुः। यजमानाय द्रविणन्दधातु॥३८॥

उत्सन्दुहन्ति कलशश्चतुर्बिलम्। इडां देवीम्मधुमतीं सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी
जिन्वतः सूनृतावत्। तद्यजमानममृतत्वे दधातु। कामधुक्षः प्र णो ब्रूहि।
इन्द्राय हविरिन्द्रियम्। अमूं यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो हितम्। बहु

दुग्धीन्द्राय देवेभ्यः। हव्यमा प्यायतां पुनः॥३९॥

वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य सन्ततिरसि। यज्ञस्य
त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि। अदस्तमसि विष्णवे त्वा। यज्ञायपि दधाम्यहम्।
अद्विररिक्तेन पात्रेण। याः पूताः परिशेरते। अयं पयः सोमं कृत्वा। स्वां
योनिमपि गच्छतु॥४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं च दुर्भं च। देवानां
हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो हव्यं हि रक्षसि। उभावग्नी
उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु मे। अहङ्गाम्यानुप वसामि। मह्यङ्गोपतये
पशून्॥४१॥

आमृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापूला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसम्भृतां मे सह पुनातु
गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह पशवोऽयं पितृणामग्निः।)॥[४]

देवा देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु। द्वितीयास्तृतीयेषु। त्रिरेकादशा
इह माऽवत। इदं शकेयं यदिदं करोमि। आत्मा करोत्वात्मनै। इदं
करिष्ये भेषजम्। इदम्मे विश्वभेषजा। अश्विना प्रावतं युवम्। इदमहं
सेनाया अभीत्वयै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्य ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय। आ प्यायतां
घृतयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमङ्क्ष्व त्वचमङ्क्ष्व। सुरूपन्त्वा
वसुविदम्। पशूनान्तेजसा। अग्नये जुष्टमभि धारयामि। स्योनन्ते सदनं
करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते प्रतितिष्ठ। व्रीहीणाम्मेध
सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथस्रुर्भुवनस्य गोपाः। शृत उत्स्राति जनिता
मंतीनाम्। यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टः। देवानां विष्ठामनु यो वितस्थे।

आ॒त्म॒न्वान्त्सो॑म घृ॒तवान् हि भू॒त्वा। दे॒वान्गच्छ॑ सु॒व॑र्वि॒न्द॒ यज॑मानाय॒
मह्य॑म्। इरा॒ भूतिः॑ पृथि॒व्यै रसो॑ मो॒त्क्र॑मीत्॥४४॥

दे॒वाः पि॒तरः॑ पि॒तरो॑ दे॒वाः। योऽह॑म॒स्मि स॒ सन् य॑जे। यस्या॑स्मि॒ न
तम॑न्तरे॒मि। स्वं म॑ इष्ट॒ऽस्व॒न्दत्त॑म्। स्वं पू॒र्त॒ऽस्व॒ऽश्रान्त॑म्। स्वं हु॒तम्।
तस्य॑ मे॒ऽग्नि॑रुप॒द्रष्टा॑। वा॒युरु॑प॒श्रो॒ता। आ॒दि॒त्योऽनु॑ख्या॒ता। द्यौः पि॒ता॥४५॥

पृथि॒वी मा॒ता। प्र॒जाप॑तिर्बन्धुः। य ए॒वास्मि॒ स सन् य॑जे। मा भे॒र्मा
संवि॑क्था॒ मा त्वा॑ हि॒ऽसिष॑म्। मा ते॒ तेजोऽप॑ क्र॒मीत्। भ॒रत॑मुद्धरे॒मनु॑
षिञ्च। अ॒व॒दाना॑नि ते प्र॒त्यव॑दास्यामि। नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒ऽसीः।
यद॑व॒दाना॑नि तेऽव॒द्यन्। वि॒लो॒माका॑र॒षमा॑त्मनः॥४६॥

आज्ये॑न॒ प्रत्य॑नज्म्येनत्। तत् आ॒ प्या॑यतां पुनः। अज्या॑यो यवमा॒त्रात्।
आ॒व्या॒धात्कृ॑त्यतामिदम्। मा रू॒रुपाम॑ य॒ज्ञस्य॑। शुद्ध॑ऽस्वि॒ष्टमि॒द॑ ह॒विः।
मनु॑ना दृ॒ष्टाङ्घ्रि॑तपदीम्। मि॒त्रावरु॑णसमी॒रिता॑म्। द॒क्षि॒णा॒र्धाद॑सं॒भिन्द॑न्।
अ॒व॒द्याम्ये॑क॒तोमु॑खाम्॥४७॥

इडे॑ भा॒गं जु॑षस्व नः। जिन्व॒ गा जि॒न्वा॒र्वतः॑। तस्या॑स्ते भक्षि॒वाणः॑ स्याम।
स॒र्वा॒त्मा॒नः स॒र्वग॑णाः। ब्र॒ध्र पि॒न्व॒स्व। दद॑तो मे॒ मा क्षा॑यि। कुर्व॑तो मे॒
मोप॑दसत्। दि॒शाङ्घ्रि॑रसि। दि॒शो मे॑ कल्पन्ताम्। कल्प॑न्ता॒म्मे दि॒शः॥४८॥

दै॒वीश्च॑ मा॒नु॒षीश्च॑। अ॒हो॒रा॒त्रे मे॑ कल्पेताम्। अ॒र्धमा॑सा मे॑ कल्पन्ताम्।
मा॒सा मे॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तवो॑ मे॑ कल्पन्ताम्। सं॒वत्स॑रो मे॑ कल्पताम्।
कृ॒तिर॑सि॒ कल्प॑तां मे। आशा॑नां त्वाऽऽशापा॒लेभ्यः॑। च॒तु॒र्भ्यो अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं
भू॒तस्या॑ध्यक्षेभ्यः॥४९॥

वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। भज॑तां भा॒गी भा॒गम्। मा भा॒गोऽभ॑क्त। नि॒र॒भा॒गं
भ॑जामः। अ॒प॒स्मिन्वा॑। ओष॑धीर्जिन्वा। द्वि॒पात्पा॑हि। च॒तु॒ष्पा॒दवा॑। दि॒वो

वृष्टिमेरय। ब्राह्मणानामिदं हविः॥५०॥

सोम्यानां सोमपीथिनाम्। निर्भक्तो ब्राह्मणः। नेहा ब्राह्मणस्यास्ति। समङ्गां बरुहिरुविषां घृतेन। समादित्यैर्वसुभिः सम्मरुद्धिः। समिन्द्रेण विश्वेभिर्देवेभिरङ्गाम्। दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहा। इन्द्राणीवाऽविधुवा भूयासम्। अदितिरिव सुपुत्रा। अस्थूरि त्वां गार्हपत्य॥५१॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वायं। सं पत्नी पत्यां सुकृतेन गच्छताम्। यज्ञस्य युक्तौ धुर्यावभूताम्। संजानानौ विजहतामरातीः। दिवि ज्योतिरज्रमा रभेताम्। दशते तनुवो यज्ञ यज्ञियाः। ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन। नारिष्ठयोः प्रशिषमीडमानः। देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत्। यं वा देवा अकल्पयन्॥५२॥

ऊर्जो भागं शतक्रतू। एतद्वा तेन प्रीणानि। तेन तृप्यतमंहौ। अहं देवानां सुकृतामस्मि लोके। ममेदमिष्टं न मिथुर्भवाति। अहन्नारिष्ठावनु यजामि विद्वान्। यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद्भागधेयम्। अदारसृद्धवत देवसोम। अस्मिन् यज्ञे मरुतो मृडता नः। मा नो विददभिभामो अशंस्तिः॥५३॥

मा नो विदद्वृजना द्वेष्या या। ऋषभं वाजिनं वयम्। पूर्णमासं यजामहे। स नो दोहतां सुवीर्यम्। रायस्पोषं सहस्रिणम्। प्राणाय सुराधंसे। पूर्णमासाय स्वाहा। अमावास्यां सुभगां सुशेवां। धेनुरिव भूय आप्यायमाना। सा नो दोहतां सुवीर्यम्। रायस्पोषं सहस्रिणम्। अपानाय सुराधंसे। अमावास्यायै स्वाहा। अभि स्तृणीहि परि धेहि वेदिम्। जामिम्मा हिंसीरमुया शयाना। होतृषदना हरिताः सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य ब्रध्ने॥५४॥

अभीत्वै करोमि क्रमीत्पिताऽऽत्मन एकतो मुखां मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हविर्गार्हपत्या कल्पयन्नशंस्तिः सा नो दोहतां

सुवीर्यं सप्त च॥ [५]

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यजमानं भुनक्तु। अ॒पा॒ रस॒
ओष॑धीना॒ सुव॑र्णः। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य सन्तु काम॒दुघाः॑।
अ॒मुत्रा॑मुष्मि॒ल्लोके। भू॒पते॑ भुवनपते। म॒हतो॑ भूतस्य पते। ब्र॒ह्माण॑न्त्वा
वृणीमहे। अ॒हं भू॒पति॑र॒हं भुवन॑पतिः। अ॒हं म॑हतो भूतस्य पतिः॥५५॥

दे॒वेन॑ सवि॒त्रा प्र॑सूत आ॒र्त्विज्य॑ङ्करिष्यामि। दे॒वं स॑वितरे॒तन्त्वा॑ वृणते।
बृ॒हस्प॑तिं दै॒व्यं ब्र॒ह्माण॑म्। तद॒हं मन॑से प्र ब्रवीमि। मनो॑ गाय॒त्रियै॑। गा॒यत्री॑
त्रि॒ष्टुभै॑। त्रि॒ष्टुज॑गत्यै। जग॑त्यनु॒ष्टुभै॑। अ॒नुष्टु॑क्प॒ङ्क्तौ। प॒ङ्क्तिः प्र॒जाप॑तये॥५६॥
प्र॒जाप॑तिर्वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑। वि॒श्वे दे॒वा बृ॒हस्प॑तये। बृ॒हस्प॑तिर्ब्रह्म॑णे। ब्रह्म॑
भूर्भुवः॑ सु॒वः। बृ॒हस्प॑तिर्दे॒वानां॑ ब्रह्मा। अ॒हं म॑नु॒ष्याणाम्। बृ॒हस्प॑ते य॒ज्ञङ्गो॑पाय।
इ॒दं तस्मै॑ ह॒र्म्यं क॑रोमि। यो वो॑ दे॒वाश्चर॑ति ब्रह्म॒चर्य॑म्। मे॒धा॒वी दि॒क्षु मन॑सा
तप॒स्वी॥५७॥

अ॒न्तर्दू॑तश्चर॑ति॒ मानु॑षीषु। चतुः॑ शिखण्डा यु॒वतिः॑ सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका
भुवन॑स्य म॒ध्ये। म॒र्मृज्य॑माना मह॒ते सौभ॑गाय। म॒ह्यन्धु॑क्ष्व यज॑मानाय
का॒मान्। भूमि॑र्भू॒त्वा म॑हि॒मानं॑ पु॒पोष। ततो॑ दे॒वी वर्ध॑यते॒ पया॑सि। य॒ज्ञियां॑
य॒ज्ञं वि च॑ यन्ति॒ शं च॑। ओष॑धी॒राप॑ इ॒ह श॑क्करीश्च। यो मा॑ हृ॒दा मन॑सा
यश्च॑ वा॒चा॥५८॥

यो ब्रह्म॑णा॒ कर्म॑णा॒ द्वेष्टि॑ दे॒वाः। यः श्रु॑तेन॒ हृद॑येनेष्ण॒ता च॑। तस्यै॒न्द्र व॑ज्रेण॒
शि॒रश्छि॑नन्नि। ऊ॒र्णामृ॑दु प्रथ॑मान॒ स्यो॒नम्। दे॒वेभ्यो॑ जुष्ट॒ सद॑नाय ब॒र्हिः।
सु॒वर्गे॑ लो॒के यज॑मान॒ हि धे॒हि। मां ना॑कस्य पृ॒ष्ठे प॑र॒मे व्यो॑मन्। चतुः॑
शिखण्डा यु॒वतिः॑ सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका व॒युना॑नि वस्ते। साऽऽस्ती॒र्यमा॑णा

महते सौभगाय॥५९॥

सा मे धुक्ष्व यजमानाय कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि। स्योना च मे सुषदा चैधि। ऊर्जस्वती च मे पर्यस्वती चैधि। इषमूर्ज मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व। क्षत्रमोजो मे पिन्वस्व। विशं पुष्टिं मे पिन्वस्व। आयुरन्नाद्यम्मे पिन्वस्व। प्रजां पशून्मे पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उप भूय इन्नु मे। अविक्षोभाय परिधीन्दधामि। धर्ता धरुणो धरीयान्। अग्निर्द्वेषांसि निरितो नुदातै। विच्छिनन्नि विधृतीभ्यां सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः। विशो यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिम्। विश्वं पाप्मानममतिं दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती स्वधृती। प्राणान्मयि धारयतम्। प्रजाम्मयि धारयतम्। पशून्मयि धारयतम्। अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स दाधार समिधो विश्वरूपाः। तस्मिन्स्रुचो अध्या सादयामि। आ रोह पथो जुहु देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा सम्भृताङ्गा। वहांसि मा सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध उपभृता सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः। दोहै यज्ञं सुदुघामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे मत्सपत्नाः। यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुः। हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरन्ध्रवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे मत्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाक्वरः। घृताचीनां सूनुः। प्रियेण नाम्नां प्रिये सदसि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे॒ मत्स॒पत्नाः॑। इ॒यङ् स्था॒ली घृ॒तस्य॑ पूर्णा। अ॒च्छिन्न॑पयाः श॒तधा॑र॒
उत्सः॑। मा॒रुते॑न॒ शर्म॑णा॒ दैव्ये॑न। य॒ज्ञोऽसि॑ स॒र्वतः॑ श्रि॒तः। स॒र्वतो॑ मां भू॒तं
भ॑विष्यच्छ्र॒यता॑म्। श॒तम्मे॑ सन्त्वा॒शिषः॑। स॒हस्र॑म्मे सन्तु स॒नृताः॑। इ॒राव॑तीः
पशु॑मतीः। प्र॒जाप॑तिरसि स॒र्वतः॑ श्रि॒तः॥६५॥

स॒र्वतो॑ मां भू॒तं भ॑विष्यच्छ्र॒यता॑म्। श॒तं मे॑ सन्त्वा॒शिषः॑। स॒हस्रं॑ मे
सन्तु स॒नृताः॑। इ॒राव॑तीः पशु॑मतीः। इ॒दमिन्द्रि॑यम॒मृतं॑ वी॒र्यम्॑। अ॒नेनेन्द्रा॑य
प॒शवो॑ऽचिकित्सन्। तेन॑ दे॒वा अव॑तोप॒ माम्। इ॒हेष॑मूर्जं॒ यशः॑ स॒ह ओजः॑
स॒नेयम्॑। श्रु॒तं मयि॑ श्रयताम्। यत्पृ॒थि॒वीमच॑र॒त्तत्प्रवि॑ष्टम्॥६६॥

येना॑सि॒श्चद्वल॑मिन्द्रे॒ प्र॒जाप॑तिः। इ॒दन्तच्छु॑क्रं मधुं वा॒जिनी॑वत्।
येनो॑परि॒ष्टादधि॑नोन्महेन्द्रम्। दधि॑ मा॒न्धि॒नोतु॑। अ॒यं वेदः॑ पृ॒थि॒वीमन्व॑विन्दत्।
गुहा॑ स॒तीङ्ग॒हने॑ ग॒ह्वरे॑षु। स वि॑न्दतु॒ यज॑मानाय लो॒कम्। अ॒च्छिद्रं॑ य॒ज्ञं
भू॒रि॒कर्मा॑ करोतु। अ॒यं य॒ज्ञः स॒मस॑दद्धविष्मान्। ऋ॒चा साम्ना॑ यजु॒षा
दे॒वता॑भिः॥६७॥

तेन॑ लो॒कान्त॑सूर्यवतो जयेम। इन्द्र॑स्य स॒ख्यम॑मृत॒त्वम॑श्याम्। यो नः॑
कनी॑य इ॒ह का॒मया॑तै। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय म॒ह्यम्॑। अप॒ तमिन्द्रा॑ग्नी
भु॒व॒नान्नु॑देताम्। अ॒हं प्र॒जां वी॒रव॑तीं विदेय। अ॒ग्ने वा॒जजि॑त्। वा॒ज॒न्त्वा
स॒रिष्य॑न्तम्। वा॒जं जे॑ष्यन्तम्। वा॒जिनं॑ वा॒ज॒जित॑म्॥६८॥

वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ सं मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। उप॑हूतो द्यौः पि॒ता। उप॒
मा॒न्द्यौः पि॒ता ह॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्। आ॒युषे॑ वर्च॒से। जी॒वात्वै॑ पु॒ण्याय॑।
उप॑हूता पृ॒थि॒वी मा॒ता। उप॒ मां मा॒ता पृ॒थि॒वी ह॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्॥६९॥
आ॒युषे॑ वर्च॒से। जी॒वात्वै॑ पु॒ण्याय॑। मनो॑ ज्योति॑र्जुषता॒माज्य॑म्। वि॒च्छिन्नं॑

य॒ज्ञः॑ स॒मि॒म॒न्द॒धातु॑ । बृ॒ह॒स्प॒ति॑स्त्वनुतामि॒म॒न्नः॑ । वि॒श्वे॑ दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम् ।
यन्ते॑ अ॒ग्न आ॒वृ॒श्चामि॑ । अ॒हं वा॑ क्षिपि॒तश्च॑रन् । प्र॒जां च॒ तस्य॑ मूलं॑ च ।
नी॒चैर्दे॒वा नि वृ॑श्चत ॥ ७० ॥

अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒दास॑ति । स॒मा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ठः॑ । इ॒ध्मस्यै॒व प्र॒क्षाय॑तः । मा
तस्यो॒च्छे॒षि कि॒ञ्चन॑ । यो मा॒न्देष्टि॑ जा॒तवे॑दः । यश्चा॒ह॒न्देष्टि॑ यश्च॒ माम् ।
सर्वा॑ऽस्तान॒ग्रे स॒न्द॒ह । या॑ः श्चा॒ह॒न्देष्टि॑ ये च॒ माम् । अ॒ग्ने वा॒ज॒जित् ।
वा॒ज॒न्त्वा स॒सृ॒वाः स॒म॑ ॥ ७१ ॥

वा॒जं जि॒गि॒वाः स॒म॑ । वा॒जिनं॑ वा॒ज॒जित॑म् । वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ स॒म्मा॑र्जिम् ।
अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय । वे॒दिर्ब॑र्हिः श्रु॒तः॑ ह॒विः । इ॒ध्मः प॑रि॒धयः॑ सु॒चः ।
आ॒ज्यं य॒ज्ञ ऋ॒चो य॒जुः । या॒ज्याश्च॑ वष॒ट्काराः॑ । स॒म्मे स॒न्न॒तयो॑ नमन्ताम् ।
इ॒ध्मस॒न्न॒हने॑ हु॒ते ॥ ७२ ॥

दि॒वः खी॒लोऽव॑ततः । पृ॒थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तः । तेना॑ स॒हस्र॑काण्डेन । द्वि॒षन्तः॑
शोच॑यामसि । द्वि॒षन्मे॑ बहु॒ शोच॑तु । ओष॑धे॒ मो अ॒हः॑ शु॒चम् । य॒ज्ञ नम॑स्ते
य॒ज्ञ । नमो॑ नम॑श्च ते य॒ज्ञ । शि॒वेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व । स्यो॒नेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व ॥ ७३ ॥

सु॒भूतेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व । ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व । य॒ज्ञस्य॑र्द्धि॒मनु॑ सन्ति॑ष्ठस्व ।
उप॑ ते य॒ज्ञ नमः॑ । उप॑ ते॒ नमः॑ । उप॑ ते॒ नमः॑ । त्रि॒ष्फ॒लीक्रि॑यमाणानाम् । यो
न्य॒ङ्गो अ॑व॒शिष्य॑ते । रक्ष॑सां भा॒ग॒धेय॑म् । आप॒स्तत्र॑ व॒हता॑दितः ॥ ७४ ॥

उ॒लूख॑ले॒ मुस॑ले॒ यच्च॑ शूर्पे॑ । आ॒शि॒श्लेष॑ दृ॒षदि॑ यत्क॒पाले॑ । अ॒व॒प्रुषो॑ वि॒प्रुषः॑
संय॑जामि । वि॒श्वे दे॒वा ह॒विरि॑दं जु॒षन्ता॑म् । य॒ज्ञे या॑ वि॒प्रुषः॑ सन्ति॑ ब॒ह्वीः ।
अ॒ग्नौ ताः॑ सर्वाः॑ स्वि॒ष्टाः सु॒हृता॑ जुहोमि । उ॒द्यन्न॑द्यमि॒त्र महः॑ । स॒प॒त्नान्मे॑
अ॒नीन॑शः । दि॒वैनान् वि॒द्युता॑ जहि । नि॒म्रोच॑न्न॒धरा॑न्कृ॒धि ॥ ७५ ॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य हेशिषे। तस्य
नो देहि सूर्य। उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां दिवम्। हृद्रोगम्ममं सूर्य।
हरिमाणं च नाशय। शुकैषु मे हरिमाणम्। रोपणाकासु दध्मसि॥७६॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि। उदगादयमादित्यः। विश्वेन सहसा
सह। द्विषन्तं मम रन्धयन्। मो अहन्दिषतो रधम्। यो नः शपादशपतः।
यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै निम्रुक्कं। सर्वं पापं समूहताम्॥७७॥

यो नः सुपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासंति देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा
तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः परापत। शरो ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्प्र
विश। मैषाङ्कश्चनोच्छिषः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मै पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं प्रजापतिरसि
सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाजजितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्रीं प्राद्वृश्चत ससृवांसं हुते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि
दध्मस्यूहतामष्टौ च॥

[६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः पतिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्।
अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे।
दीक्षाऽसि तपसो योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्यृतस्य योनिः। ऋतमसि भूरा रभे। श्रद्धां
मनसा। दीक्षान्तपसा। विश्वस्य भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य
सन्तु। वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः। स
नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्रर गायत्रीं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि।
इन्द्रं शाक्रर त्रिष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्रर जगतीं प्र पद्ये।
तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्ररानुष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्रर

पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहन्दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण छन्दसा ब्रह्मणा
चा ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि। ऋतं च मे सत्यञ्चाभूताम्।
ज्योतिरभूवः सुवर्गमम्। सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य
विष्टपमगमम्। पृथिवी दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया
दीक्षयामि। अन्तरिक्षन्दीक्षा। तया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया
दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया
दीक्षितः। ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः।
यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। आपो दीक्षा।
तया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः।
तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः।
तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया प्राणो दीक्षया दीक्षितः।
यया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। पृथिवी त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। अन्तरिक्षन्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्।
ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्।
ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्।
यजूंषि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।

त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

अप॒श्चौष॑धयश्च। ऊ॒र्क् स॑नृतां च। तास्त्वा दी॒क्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे
दक्ष॑पितेह सीद। दे॒वानां॑ सु॒प्तो म॑ह॒ते र॑णाय। स्वा॒स॒स्थ॒स्त॒नुवा॑ संवि॑शस्व।
पि॒तेवै॑धि स॒नव॑ आ सु॒शेवः॑। शि॒वो मा॑ शि॒वमा॑ वि॑श। स॒त्यम्मा॑ आ॒त्मा।
श्रद्धा॑ मेऽक्षि॑तिः॥८७॥

तपो॑ मे प्र॒तिष्ठा। स॒वि॒तृप्र॑सूता मा॒ दिशो॑ दीक्षयन्तु। स॒त्यम॑स्मि। अ॒ह॒न्त्वद॑स्मि
मद॑सि॒ त्वमे॒तत्। ममा॑सि॒ योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व स॒न्वह॑ ह॒व्यान्य॑ग्रे।
पु॒त्रः पि॒त्रे लो॑क॒कृ॒ञ्जा॒तवे॑दः। आ॒जु॒ह्वानः॑ सु॒प्रती॑कः पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्रे स्वां
योनि॑मा सीद सा॒ध्या। अ॒स्मिन्स॒धस्थे॑ अ॒ध्युत्त॑रस्मिन्॥८८॥

विश्वे॑ दे॒वा य॑ज॒मानश्च॑ सीदत। ए॒कमि॒षे वि॑ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। द्वे ऊ॒र्जे
वि॑ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। त्रीणि॑ व्र॒ताय॑ वि॑ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। च॒त्वारि॑ मा॒योभ॑वाय॒
वि॑ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। प॒ञ्च प॒शुभ्यो॑ वि॑ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। ष॒ड्राय॑स्पोषाय॒
वि॑ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। स॒प्त स॒प्तभ्यो॑ हो॒त्राभ्यो॑ वि॑ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। स॒खायः॑
स॒प्तप॑दा अभू॒म। स॒ख्यन्ते॑ ग॒मेय॑म्॥८९॥

स॒ख्यात्ते॒ मा यो॑षम्। स॒ख्यान्मे॒ मा यो॑षाः। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते
पृ॒थि॒वी पादः॑। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्तेऽन्तरि॑क्षं पादः। साऽसि॑
सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते द्यौः पादः। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते दि॒शः
पादः॥९०॥

प॒रोर॑जास्ते प॒ञ्चमः॑ पादः। सा न॒ इष॑मूर्ज॒न्धुक्ष॑व। तेजं॑ इन्द्रि॒यम्।
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॒न्नाद्य॑म्। वि मि॒मे त्वा॒ पय॑स्वतीम्। दे॒वाना॑न्धे॒नुः
सु॒दुघा॑मन॒पस्फु॑रन्तीम्। इन्द्रः॑ सोमं॑ पिबतु। क्षेमो॑ अस्तु नः। इ॒मान्ना॑राः
कृ॒णुत॑ वेदि॒मेत्य॑। वसु॑मती॒ रु॒द्रव॑तीमादि॒त्यव॑तीम्॥९१॥

वर्ष्मन्दि॒वः। नाभां॑ पृथि॒व्याः। यथा॒ऽयं यज॑मानो न रिष्ये॑त्। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः
स॒वे। चतुः॑ शिखण्डा यु॒वतिः॑ सु॒पेशाः॑। घृत॑प्र॒तीका॒ भुवन॑स्य मध्ये॑। तस्या॑
सु॒पर्णावधि॑ यौ निर्वि॑ष्टौ। तयोर्दे॒वाना॑मधि॑ भाग॒धेयम्॑। अ॒प ज॒न्यम्भ॒यन्नु॒द।
अप॑ च॒क्राणि॑ वर्तय। गृह॑ सोम॒स्य गच्छ॑तम्। न वा उ॑ वे॒तन्म्रिय॑से न
रि॒ष्यसि॑। दे॒वा इ॒देषि॑ प॒थिभिः॑ सु॒गेभिः॑। यत्र॑ यन्ति सु॒कृतो॑ नापि दु॒ष्कृतः॑।
तत्र॑ त्वा दे॒वः स॑वि॒ता द॑धातु॥१२॥

ब्रह्म॑णो योनि॒र॒हंसः॑ प॒ङ्क्तिं॑ प्रप॒द्ये दी॒क्षा यथा॑ऽऽदि॒त्यो दी॒क्षया॑ दीक्षितस्तथा॑ त्वा दी॒क्षया॑ दीक्षया॒म्योप॑धयो दी॒क्षा द्यौस्त्वा॑
दीक्ष॑माणमनु दीक्षता॒मप॑चिति॒श्चाक्षि॑तिरु॒त्तर॑स्मिन्नामेयं दि॒शः पादं॑ आदि॒त्यव॑र्ती वर्तय॑ पञ्च॑ च॥—————[७]

यद॒स्य पा॒रे रज॑सः। शु॒क्रज्योति॑रजायत। तन्नः॑ पर्ष॒दति॑ द्विषः॑। अ॒ग्ने वैश्वान॑र॒
स्वाहा॑। यस्मा॑द्दी॒षाऽवा॑शिष्टाः। ततो॑ नो अ॒भयं॑ कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॒भ्यो
मृ॒डा। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑। यस्मा॑द्दी॒षा न्य॑षदः। ततो॑ नो अ॒भयं॑ कृधि॥१३॥
प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॒भ्यो मृ॒डा। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑। उ॒दुस्त्र॑ तिष्ठ॒ प्रतिति॑ष्ठ॒ मारि॑षः।
मेमं॑ य॒ज्ञं यज॑मानं च रीरिषः। सु॒वर्गे॑ लो॒के यज॑मान॒ हि धे॒हि। शन्न॑ एधि
द्वि॒पदे॑ श॒श्वतु॑ष्पदे। यस्मा॑द्दी॒षाऽवै॑पिष्टाः प॒लायि॑ष्टाः स॒मज्ञा॑स्थाः। ततो॑ नो
अ॒भयं॑ कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॒भ्यो मृ॒डा। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑॥१४॥

य इ॒दम॑कः। तस्मै॑ नमः॑। तस्मै॑ स्वाहा॑। न वा उ॑वे॒तन्म्रिय॑से। आशा॑नान्त्वा
विश्वा॑ आशाः॑। य॒ज्ञस्य॑ हि स्थ ऋ॒त्वियौ॑। इन्द्रा॑ग्नी॒ चेत॑नस्य च। हु॒ताहु॑तस्य
तृ॒प्यत॑म्। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ च। हु॒तस्य॑ चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑
च। इन्द्रा॑ग्नी अ॒स्य सोम॑स्य। वी॒तं पि॑बतं जु॒पेथा॑म्। मा यज॑मान॒न्तमो॑
विद॑त्। म॒र्त्विजो॑ मो इ॒माः प्र॒जाः। मा यः॑ सोम॑मि॒मं पि॑बा॑त्। स॒सृष्ट॑मु॒भयं॑
कृ॒तम्॥१५॥

कृधि॑ मी॒दुषे॑ऽहु॑तस्य च स॒प्त च॑॥—————[८]

अ॒ना॒ग॒सं॒स्त्वा व॒यम्। इ॒न्द्रेण॒ प्रे॒षिता॒ उप॑। वा॒युष्टे॑ अ॒स्त्व॑श्श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑
अ॒स्त्व॑श्श॒भूः। वरु॑णस्ते अ॒स्त्व॑श्श॒भूः। अ॒पाक्ष॑या ऋ॒तस्य॑ गर्भाः। भुव॑नस्य
गो॒पाः श्ये॑ना अतिथयः। पर्व॑तानाङ्क॒कुभः प्र॒युतो॑ नपातारः। व॒शुने॒न्द्रं ह्व॑यत।
घोषे॒णामी॑वाश्च॒ श्रात॑यत॥९६॥

यु॒क्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रा॒वाण॒ इन्द्रु॑रिन्द्र॒ इत्य॑वादिषुः। ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः
पर॒मस्याः॑ परा॒वतः॑। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्। ओ॒रोर॒न्तरि॑क्षात्। आ
सु॒भूतम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्चसम् आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षां॑स्यवधिषुः। अप॑हतं
ब्र॒ह्मज्य॑स्य। वाक्च॑ त्वा॒ मन॑श्च श्रीणीताम्॥९७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वा॒ऽपान॑श्च श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च श्रीणीताम्। दक्ष॑श्चत्वा॒
बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒ सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वा॒ऽजरा॑ च
श्रीणीताम्। आ॒त्मा च॑ त्वा॒ तनू॑श्च श्रीणीताम्। श्रु॒तोऽसि॑ श्रु॒तं कृ॑तः। श्रु॒ताय॑
त्वा श्रु॒तेभ्य॑स्त्वा। यमि॒न्द्रमा॒हुर्वरु॑णं यमा॒हुः। यमि॒त्रमा॒हुर्यमु॑ स॒त्यमा॒हुः॥९८॥

यो दे॒वानां॑ दे॒वत॑मस्तपोजाः। तस्मै॑ त्वा॒ तेभ्य॑स्त्वा। मयि॑ त्यदिन्द्रि॒यम्म॑हत्।
मयि॑ दक्षो॒ मयि॑ ऋतुः। मयि॑ धायि सु॒वीर्य॑म्। त्रि॒शुग्ध॑र्मो वि भा॑तु मे।
आकू॑त्या॒ मन॑सा स॒ह। वि॒राजा॒ ज्योति॑षा स॒ह। य॒ज्ञेन॒ पय॑सा स॒ह। तस्य॑
दोह॑मशीमहि॥९९॥

तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। तस्य॑ भ॒क्षम॑शीमहि। वाग्जु॑षाणा सोम॑स्य तृप्यतु। मि॒त्रो
जना॒न्प्र स॑ मि॒त्र। यस्मान्न॑ जा॒तः परो॑ अ॒न्यो अ॒स्ति। य आ॑वि॒वेश॒ भुव॑नानि
वि॒श्वा। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जया॑ संवि॒दानः॑। त्रीणि॑ ज्योती॑षि सच॑ते स षोड॑शी।
ए॒ष ब्र॒ह्मा य ऋ॒त्वियः॑। इन्द्रो॒ नाम॑ श्रु॒तो ग॒णे॥१००॥

प्र ते॑ म॒हे वि॒दथे॑ श॒सिष॑श्च॒ हरी॑। य ऋ॒त्वियः॑ प्र ते॑ वन्वे। व॒नुषो॑
हर्य॑तम्मदम्। इन्द्रो॒ नाम॑ घृ॒तत्रयः॑। हरि॑भि॒श्चारु॑ सेच॑ते। श्रु॒तो ग॒ण

आ त्वां विशन्तु। हरिर्वर्षसङ्गिरः। इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वं देवानामसि।
अधिपतिम्माम्। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्मनुष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सम्राड्वरुणश्च राजा। तौ ते भक्षं चक्रतुरग्रं एतम्। तयोरनु भक्षं
भक्षयामि। वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु। प्रजापतिर्विश्वकर्मा। तस्य मनो देवं
यज्ञेन राध्यासम्। अर्थेणा अस्य जहितः। अवसानपतेऽवसानम्मे विन्द।
नमो रुद्राय वास्तोष्पतये। आयने विद्रवणे॥१०२॥

उद्याने यत्परायणे। आवर्तने विवर्तने। यो गोपायति तं हुवे।
यान्यपामित्यान्यप्रतीत्तान्यस्मि। यमस्य बलिना चरामि। इहैव सन्तः प्रति
तद्यातयामः। जीवा जीवेभ्यो नि हराम एनत्। अनृणा अस्मिन्नृणाः
परस्मिन्। तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः॥१०३॥

सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम। इदमूनु श्रेयोऽवसानमा गन्म। शिवे नो
द्यावापृथिवी उभे इमे। गोमद्धनंवदश्ववदूर्जस्वत्। सुवीरा वीरैरनु सञ्चरेम।
अर्कः पवित्रं रजसो विमानः। पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। द्यावापृथिवी
पयसा संविदाने। घृतं दुहाते अमृतं प्रपीने। पवित्रमर्को रजसो विमानः।
पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। सुवर्ज्योतिर्यशो महत्। अशीमहि गाधमुत
प्रतिष्ठाम्॥१०४॥

चातयत् श्रीणीतां सत्यमाहुरशीमहि गणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को रजसो विमानस्त्रीणि च॥—[९]

उदस्ताम्सीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वानमित्रानवधीद्युगेन। बृहन्तम्मामंकरद्वी
रथन्तरे श्रयस्व स्वाहा पृथिव्याम्। वामदेव्ये श्रयस्व स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति
श्रयस्व स्वाहा दिवि। बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वां ददे यशसे वीर्याय च।
अस्मास्वघ्निया यूयन्दधाथेन्द्रियं पयः। यस्ते द्रप्सो यस्त उदरूषः॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वम्भुवनमाविवेश। स नः पाह्यरिष्ट्यै स्वाहा। अनु मा सर्वो
यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा मरुतः सामार्कः। आप्रियश्छन्दांसि निविदो
यजूंषि। अस्यै पृथिव्यै यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरैरनु
राध्याम् गोभिः। अन्वश्चैरनु सर्वैरु पुष्टैः। अनु प्रजयाऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिकृत्रे प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु
प्रतितिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रतितिष्ठामि भव्यै। विश्वमन्याऽभि
वावृधे। तदन्यस्यामधिश्चितम्। दिवे च विश्वकर्मणे। पृथिव्यै चाकरन्नमः।
अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु। अस्कानजनि प्राजनि। आ
स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र जनिषीमहि। ये देवा येषामिदम्भागधेयम्बभूव।
येषां प्रयाजा उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो
देवेभ्यः स्वाहा। उत त्या नो दिवा मतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप स्निधः। उत त्या
दैव्या भिषजा। शन्नस्करतो अश्विना। यूयातामस्मद्रपः। अप स्निधः।
शमग्रिरग्निभिस्करत्। शन्नस्तपतु सूर्यः। शं वातो वात्वरपाः॥१०९॥

अप स्निधः। तदित्पदं न विचिकेत विद्वान्। यन्मृतः पुनरप्येति जीवान्।
त्रिवृद्यद्भुवनस्य रथवृत्। जीवो गर्भो न मृतः स जीवात्। प्रत्यस्मै
पिपीषते। विश्वानि विदुषे भरा। अरङ्गमाय जग्मवे। अपश्चाद्वध्वने नरे।
इन्दुरिन्दुमवागात्। इन्दोरिन्द्रोऽपात्। तस्य त इन्द्रविन्द्रपीतस्य मधुमतः।
उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि॥११०॥

उद्गृष इन्द्रियेण गा मतिररपा अंगात्रीणि च॥ [१०]

ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचः। ब्रह्म यज्ञानां हविषामाज्यस्य।

अतिरिक्तङ्कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्।
 स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्। आश्रावितमृत्याश्रावितम्। वषट्कृतमृत्यूनूक्तं च
 यज्ञे। अतिरिक्तङ्कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्।
 स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्रयतन्देवहेडनम्। अरायो अस्मां
 अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन। ततम् आपस्तदु तायते
 पुनः। स्वादिष्टा धीतिरुचथाय शस्यते। अयं समुद्र उत विश्वभेषजः।
 स्वाहाकृतस्य समुत्पणुतर्भुवः। उद्वयन्तमसस्परि। उदुत्यश्चित्रम्॥११२॥

इमम्मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
 अयासि प्रजापते। इमञ्जीवेभ्यः परिधिन्दधामि। मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्।
 शतञ्जीवन्तु शरदः पुरुचीः। तिरो मृत्युन्दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा
 वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा। भेषजन्दुरिष्टे स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै
 स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्धौ स्वाहा समृद्धौ स्वाहा। यत इन्द्र भयामहे। ततो नो अभयं कृधि।
 मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतये। वि द्विषो वि मृधो जहि। स्वस्तिदा
 विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि।
 भूयिष्ठभाजो अर्धं ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्। यज्ञस्य क्रियते मिथु।
 अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थ यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः
 पुरुषसम्मितः। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थ यथातथम्। यत्पाकत्रा

मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता क्रतुविद्विजानन्।
यजिष्ठो देवाः ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवाः श्वित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥ [११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा मुञ्चत।
ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या यत्। वाचाऽनृतमूदिमा। अग्निर्मा
तस्मादेनसः। गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृमा। करोतु
मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्वः सरस्वति। ऋतान्मा मुञ्चतःहंसः।
यदन्यकृतमारिम। सजातशःसादुत वा जामिशःसात्। ज्यायसः
शःसादुत वा कनीयसः। अनाज्ञातं देवकृतं यदेनः। तस्मात्त्वमस्माञ्जातवेदो
मुमुग्धि। यद्वाचा यन्मनसा। बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्भ्याम्॥११७॥

शिश्रैर्यदनृतश्चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यद्धस्ताभ्याश्चकर
किल्बिषाणि। अक्षाणां वग्नुमुपजिघ्रमानः। दूरेपश्या च राष्ट्रभृच्च।
तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। अदीव्यवृणं यदहश्चकार। यद्वादस्यन्त्सञ्जगारा
जनैभ्यः। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यन्मयि माता गर्भं सति॥११८॥

एनश्चकार यत्पिता। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदा पिपेष मातरं पितरम्। पुत्रः
प्रमुदितो धयन्। अहिंसितौ पितरौ मया तत्। तदग्ने अनृणो भवामि।
यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्याम्। यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिमा। अग्निर्मा
तस्मादेनसः। यदाशसा निशसा यत्पराशसा॥११९॥

यदेनश्चकृमा नूतनं यत्पुराणम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः। अतिं क्रामामि दुरितं
यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सुधस्थै। यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा
रोहामि सुकृतान्नु लोकम्। त्रिते देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु

मामृजे। ततो मा यदि किञ्चिदानुशे। अग्निर्मा तस्मादेनसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्र मुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्। दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्यन्तु शुन्यनीः। यदापो नक्तन्दुरितश्चराम। यद्वा दिवा नूतनं यत्पुंराणम्। हिरण्यवर्णास्तत उत्पुनीत नः। इमम्मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि॥१२१॥

अनेनसमष्टीवज्राः सति पराशसाऽऽनशैऽग्निर्मा तस्मादेनसः पुनीत नस्त्रीणि च (यद्देवा देवा ऋतेन सजातशः साद्यद्वाचा यद्धस्ताभ्यामर्दीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेष्ट यदन्तरिक्षं यदाशसाऽति क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदापं इमम्मे वरुण तत्त्वा यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि।)॥—————[१२]

यत्ते ग्राव्णा चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि स्वधिता परूँषि। तत्सन्धत्स्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो अधमित्सङ्ख्येम। यत्ते ग्रावा बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो यत्ते दुदुहर्दक्षिणेन। तत् आप्यायतान्तत्ते। निष्पायतान्देव सोम। यत्ते त्वचम्बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि त्मना॥१२२॥

त्वया तत्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे व्योमन्। अहाच्छरीरं पयसा समेत्य। अन्योन्यो भवति वर्णो अस्य। तस्मिन्वयमुपहृतास्तव स्मः। आ नो भज सदेसि विश्वरूपे। नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगेस्तु। मा नो वि हासीद्भिर आवृणानः। अनागास्तनुवो वावृधानः। आ नो रूपं वहतु जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुहो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः। तस्मै ते सोम नम इद्वषट्। उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व। सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम्। सः श्रोत्रेण गच्छस्व सोम राजन्। यत् आस्थितं शमु तत्ते अस्तु।

जा॒नी॒ता॒न्नः स॒ङ्ग॒म॒ने प॒थी॒नाम्। ए॒त॒ज्जा॒नी॒ता॒त्प॒र॒मे व्यो॑मन्। वृ॒काः स॒ध॒स्था
वि॒द रू॒प॒म॒स्य॥१२४॥

यदा॒गच्छा॑त्प॒थिभि॑र्दे॒व॒यानैः॑। इ॒ष्टा॒पूर्ते कृ॑णुतादा॒विर॑स्मै। अरि॑ष्टो राज॒न्नग॒दः
परे॑हि। नम॑स्ते अस्तु चक्ष॑से रघू॒य॒ते। नाक॑मारो॒ह स॒ह यज॑मानेन। सूर्य॑
गच्छ॑तात्प॒र॒मे व्यो॑मन्। अभू॑द्दे॒वः स॒वि॒ता व॒न्द्यो॒नु नः॑। इ॒दानी॑म॒हं उप॑वाच्यो
नृभिः॑। वि॒ यो रत्ना॒ भज॑ति मान॒वेभ्यः॑। श्रेष्ठ॑ नो अत्र॒ द्रवि॑णं यथा॒
दध॑त्। उप॑ नो मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑तम्। अ॒न्वादी॑ध्याथामि॒ह नः॑ सखाया।
आ॒दि॒त्यानां॑ प्रसि॑तिर्हे॒तिः। उ॒ग्रा श॒तापा॑ष्ठा घ॒विषा॒ परि॑ णो वृणक्तु।
आप्या॑यस्व सन्ते॑॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥ [१३]

यद्वि॑दी॒क्षे मन॑सा यच्च॑ वा॒चा। यद्वा॑ प्रा॒णैश्चक्षु॑षा यच्च॒ श्रोत्रे॑ण। यद्रेत॑सा
मि॒थुने॑नाप्या॒त्मना॑। अ॒द्ध्यो लो॒का द॑धिरे॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। शु॒क्रा दी॒क्षा॒यै
तप॑सो वि॒मोच॑नीः। आपो॑ वि॒मो॒क्त्रीर्म॒यि तेज॑ इन्द्रि॒यम्। यदृ॒चा सा॒म्रा यजु॑षा।
प॒शूनाश्च॑र्मन् ह॒विषा॑ दिदी॒क्षे। यच्छ॒न्दोभि॑रोष॒धीभि॑र्वन॒स्पतौ॑। अ॒द्ध्यो लो॒का
द॑धिरे॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम्॥१२६॥

शु॒क्रा दी॒क्षा॒यै तप॑सो वि॒मोच॑नीः। आपो॑ वि॒मो॒क्त्रीर्म॒यि तेज॑ इन्द्रि॒यम्। येन॑
ब्र॒ह्म येन॑ क्ष॒त्रम्। येनै॑न्द्रा॒ग्नी प्र॒जाप॑तिः सोमो॒ वरु॑णो॒ येन॑ राजा॑। वि॒श्वे दे॒वा
ऋष॑यो॒ येन॑ प्रा॒णाः। अ॒द्ध्यो लो॒का द॑धिरे॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। शु॒क्रा दी॒क्षा॒यै तप॑सो
वि॒मोच॑नीः। आपो॑ वि॒मो॒क्त्रीर्म॒यि तेज॑ इन्द्रि॒यम्। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ꣳ
रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यन्धाम॑॥१२७॥

अ॒ग्नेः प्रि॒यत॑मꣳ ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ꣳ रसः॑। सोम॑स्य
प्रि॒यन्धाम॑। इन्द्र॑स्य प्रि॒यत॑मꣳ ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ꣳ रसः॑।

सोमस्य प्रियन्धामं। विश्वेषां देवानां प्रियतमं॑ हविः स्वाहा॥ वयं॑ सोम
व्रते तव। मनस्तनूषु पिप्रतः। प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

देवेभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॥ सोम्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॥ कव्येभ्यः पितृभ्यः
स्वाहा॥ देवास इह मादयध्वम्। सोम्यास इह मादयध्वम्। कव्यास इह
मादयध्वम्। अनन्तरिताः पितरः सोम्याः सोमपीथात्। अपैतु मृत्युरमृतं
आगन्। वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पूर्णं वनस्पतेरिव॥१२९॥

अभि नः शीयतां॑ रयिः। सचतान्नः शचीपतिः। परंमृत्यो अनु परेहि
पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि।
मा नः प्रजां॑ रीरिषो मोत वीरान्। इदमूनु श्रेयोवसानमागन्म।
यद्गोजिद्धं न जिदंश्च जिद्यत्। पूर्णं वनस्पतेरिव। अभि नः शीयतां॑ रयिः।
सचतान्नः शचीपतिः॥१३०॥

वनस्पतावृद्धो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियन्धामांशीमहीवाभिः शीयतां॑ रयिरेकं च॥—————[१४]

सर्वान् यद्विष्णुणेन वि वै याः पुरस्ताद्देवा देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पारेऽनागस उदस्ताम्पसीद्वह्नं
प्रतिष्ठा यद्देवा यत्ते ग्राव्णा यद्दिदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामस्मिन्यज्ञेऽग्रे यो नो ज्योग्जीवाः पुरोरजाः प्रतेमहे
ब्रह्म प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्ग्रहण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्गृह्णीतीति। द्वादशारत्नी रशना भवति।
 द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः।
 ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रम्भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदंश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यं नाम देवयजनमध्यवस्यति। पुण्यामेव तेन
 कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः समावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य
 लोकस्य समष्ट्यै। केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते।
 स्नाति। अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्वोप वसति।
 सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते। सुवर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः समृद्धौ। ता
 दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं
 जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मोदनं पचति। रेत एव
 तदधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। उभयतोरुक्मौ भवतः। उभयतं
 एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। चत्वारं
 आर्षेयाः प्राश्नन्ति। दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। चत्वारि हिरण्यानि
 ददाति। दिशामेव ज्योतीः९ष्यव रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रशनान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा ओदनः। रेत आज्यम्।
 यदाज्यं रशनान्युनत्ति। प्रजापतिमेव रेतसा समर्धयति। दर्भमयीं रशना

भवति। बहु वा एष कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥
 यद्दर्भमयी रशना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनम्मेध्यमा लभते।
 अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्। स महर्त्विजः प्राविशत्।
 तन्महर्त्विजाम्महर्त्विक्त्तम्। यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तद्वधाति।
 अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तत्सुवर्णं५ हिरण्यमभवत्।
 यत्सुवर्णं५ हिरण्यन्ददाति। रेत एव तद्वधाति। ओदने ददाति। रेतो वा
 ओदनः। रेतो हिरण्यम्। रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अभव्यद च॥ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति। आ
 देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः प्रतिप्रोच्य। न देवताभ्यु आवृश्च्यते।
 वसीयान्भवति। यदाहं। ब्रह्मन्नश्वम्मेध्यम्भन्त्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये
 तेन राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये
 प्रतिप्रोच्याश्वम्मेध्यम्बध्नाति॥७॥

न देवताभ्यु आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति
 रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य।
 यदयजुष्केण क्रियते। इमामगृभ्णन्नशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै।
 यज्ञस्य समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या ३ त्रयोदशारत्नी ३ रिति। ऋषभो वा
 एष ऋतूनाम्। यत्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो मासो विष्टपम्। ऋषभ एष
 यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा वा ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्।
 त्रयोदशमरत्निः५ रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपः सः स्करोति। तादृगेव तत्। पूर्वं आयुषि विदथेषु
कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह।
भूतिमेवोपावर्तते। ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति। भुवनमसीत्याह।
भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह। यन्तारमेवैनं करोति। धर्तासीत्याह।
धर्तारमेवैनं करोति। सौऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्रावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होम एवास्यैषः।
पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति। यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो
धर्तासि धरुण इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय
त्वा रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वगा त्वा
देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा त्वा प्रजापतय
इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव देवताया आलभ्यते। तयैवैनं
समर्धयति॥१२॥

ब्रूति समृद्धा उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥ [३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः पुत्रः। स
पश्चान्नयति। विष्वंश्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः। यो अर्वन्तं जिघांसति
तमभ्यमीति वरुण इति श्वानं चतुरक्षं प्रसौति। परो मर्तः परः श्वेति
शुनश्चतुरक्षस्य प्रहन्ति। श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यः
हन्ति। सैध्रकम्मुसलम्भवति॥१३॥

कर्मकर्मैवास्मै साधयति। पौःश्चलेयो हन्ति। पुःश्चल्वां वै देवाः शुचत्र्यदधुः।

शुचैवास्य शुचं हन्ति। पाप्मा वा एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति। अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः प्राजापत्यः। वज्रेणैव पाप्मानम्भ्रातृव्यमव क्रामति। दक्षिणाऽपं प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छमलमपं प्लावयति। ऐषीक उदूहो भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा भवति। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्वमभ्युदूहति। पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे एव सन्दधाति। अभिक्रत्वैन्द्र भूरधुज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। अभ्य एवैनं चतसृभ्यो दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेन राजपुत्रैः सहाध्वर्युः। पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजा वृत्रं वेध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः। राज्येनैवास्मिन्क्षत्रन्दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्घ्निष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजा प्रतिधृष्योऽस्त्विति बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः। बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह होता। पश्चात्प्राङ्घ्निष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वायै बहुजाविकायै। बहुव्रीहियवायै बहुमाषतिलायै। बहुहिरण्यायै बहुहस्तिकायै। बहुदासपूरुषायै रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषायै राजास्त्विति। भूमा वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः।

भूग्नैवास्मिन्भूमानं दधाति। शतेन क्षत्तसङ्ग्रहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा तिष्ठन्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति। आयुर्वा उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्ग्रहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्दधाति। शतं शतम्भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥ [५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति। यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यत्स्तोक्या अन्वाह। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य स्कन्दति। सहस्रमन्वाह। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्वा आपः। ता अव रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्यासु वा अहमश्वमेधं सःस्थापयामि। तेन ततः सःस्थितेन चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नयं एवैनं जुहोति। सोमाय स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह। बृहस्पतय एवैनं जुहोति।

अ॒पाम्मोदा॑य॒ स्वाहेत्या॑ह। अ॒द्ध्य ए॒वैनं॑ जुहोति। वा॒यवे॒ स्वाहेत्या॑ह। वा॒यवं॑
ए॒वैनं॑ जुहोति॥ २३॥

मि॒त्राय॒ स्वाहेत्या॑ह। मि॒त्रायै॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय॒ स्वाहेत्या॑ह। वरु॑णायै॒वैनं॑
जुहोति। ए॒ताभ्यं॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति। दश॑दश स॒म्पादं॑ जुहोति।
दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑ रुन्धे। प्र वा
ए॒षोऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः परा॑ची॒राहु॑तीर्जुहोति। पुनः॑ पुनर॒भ्याव॑र्त
जुहोति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। ए॒तां ह वा॒व सोऽश्व॑मे॒धस्य॒
संस्थि॑तिमुवा॒चास्क॑न्दाय। अस्क॑न्नं॒ ह तत्। यद्य॒ज्ञस्य॒ संस्थि॑तस्य॒
स्कन्द॑ति॥ २४॥

अ॒भिर्जित्यै॑ वैश्वान॒रः संवि॑त्र ए॒वैनं॑ जुहोति वा॒यवं॑ ए॒वैनं॑ जुहोति च्यव॑ते षट् च॥ [६]

प्र॒जाप॑तये त्वा जुष्टं प्रोक्षा॒मीति॑ पुरस्ता॑त्प्रत्यङ्घ्निष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति। प्र॒जाप॑तिर्वै
दे॒वाना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वान्। अ॒न्नाद्य॑मे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं द॑धाति। तस्मा॒दश्वः॑
पशू॑नामन्ना॒दो वी॒र्या॑वत्तमः। इन्द्रा॒ग्निभ्या॑न्त्वेति॑ दक्षिण॒तः। इन्द्रा॒ग्नी वै
दे॒वाना॑मोजिष्ठौ बलिष्ठौ। ओजं॑ ए॒वास्मि॑न्बलं॑ दधाति। तस्मा॒दश्वः॑
पशू॑नामोजिष्ठो बलिष्ठः। वा॒यवे॒ त्वेति॑ प॒श्चात्। वा॒युर्वै दे॒वाना॑मा॒शुः
सा॑रसा॒रित॑मः॥ २५॥

ज॒वमे॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॒दश्वः॑ पशू॑नामा॒शुः सा॑रसा॒रित॑मः। विश्वे॑भ्यस्त्वा
दे॒वेभ्य॒ इत्यु॑त्तर॒तः। विश्वे॑ वै दे॒वा दे॒वाना॑ यश॒स्वित॑माः। यशं॑
ए॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॒दश्वः॑ पशू॑नां यश॒स्वित॑मः। दे॒वेभ्य॒स्त्वेत्य॑धस्ता॑त्।
दे॒वा वै दे॒वाना॑मप॑चिततमाः। अप॑चितिमे॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॒दश्वः॑
पशू॑नामप॑चिततमः॥ २६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो हरस्विनः।
 त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः पशूनान्त्विषिमान्हरस्वितमः।
 दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
 सते त्वाऽसते त्वाऽद्व्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इत्याह।
 तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
 यत्प्राजापत्योऽश्वः। अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति।
 अश्वे वै सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति प्रोक्षति।
 देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा देवता अन्वायन्ताः॥२७॥

सारसारितुमोऽर्पिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति।
 यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि जुहोति। सर्वहुतमेवेनं
 करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्गाराय
 स्वाहेनं कृताय स्वाहेत्याह। एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवेनं
 समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति। अथो खल्वाहुः।
 होतव्या एव। अत्र वावैवं विद्वानश्वमेधं सःस्थापयति। यदश्वचरितानि
 जुहोति। तस्माद्धोतव्या इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयति॥२९॥

यस्यानायतनैऽन्यत्राग्नेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः पुरस्तात्स्विष्टकृतः।
 आहुवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति। आयतन एवास्याहुतीर्जुहोति। नास्मै
 भ्रातृव्यं जनयति। तदाहुः। यज्ञमुखेयं यज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य कृत्यै।

सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्। अवं सुवर्गाल्लोकात्पद्येत
पापीयान्तस्यादिति। सकृदेव होतव्याः। न यजमानं पशुभिर्यर्धयति। अभि
सुवर्गं लोकं जयति। न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि
जुहोति। अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागृतोऽश्वः प्राजापत्यः समृद्धौ।
एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः प्रजास्वर्धुकः॥३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥ [८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ पिता। आभ्यामेवैनं
परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह। शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा
जायन्ते। अत्योऽसीत्याह। तस्मादश्वः सर्वान्पशूनत्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां
पशूनां श्रेष्ठं गच्छति॥३२॥

प्र यशः श्रेष्ठमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि सतिरसि
वाज्यंसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा
अश्वस्य प्रियन्नामधेयम्। प्रियेणैवैनन्नामधेयेनाभि वंदति। तस्मादप्यामित्रौ
सङ्गत्य। नाम्ना चेद्धयेते। मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति। अग्नये स्वाहा
स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तम्भ्रातृव्यमतिं क्रामति।
भूरसि भुवे त्वा भव्याय त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वायं। देवा
आशापाला एतं देवेभ्योऽश्वम्मेधाय प्रोक्षितङ्गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्या
राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो वा अश्वः
प्रमुक्तः परा परावतङ्गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह

रमंतिः स्वाहेति चतुषु पत्सु जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। तामिरेवैनम्बध्नाति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते। येऽश्वम्मध्यं रक्षन्ति। तेषां य उदचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते राष्ट्रङ्गच्छन्ति। अथ य उदचं न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिंच्यते। योऽबलोऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्। हन्येतास्य यज्ञः। चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय। अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पत्सु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत। तस्य तेषानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति। अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति। चत्वार्योद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥३८॥ एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकः। द्वादश मासाः पञ्चतवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वै व्यक्षत्रम्। सा श्रीः। तद्ब्रध्नस्य विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥३९॥

त्रिंशतमौद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवता जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामात्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा

ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति॥४०॥

यो दी॒क्षाम॑तिरे॒चय॑ति। स॒प्ताहं॑ प्रच॑रन्ति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे॑। पूर्णा॒हुतिमु॑त्त॒मां जु॑होति। सर्व॒वै पूर्णा॑हुतिः। सर्व॑मे॒वाप्नो॑ति। अथो॑ इ॒यं वै पूर्णा॑हुतिः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑ तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्ध॑ उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥ [१०]

प्रजाप॑तिरश्वमेधमसृजत। त॒सृष्टं॑ न किञ्चनोदयच्छत्। तं वै॒श्वदे॒वान्ये॒वोद॑यच्छन्। यद्वै॒श्वदे॒वानि॑ जुहोति। य॒ज्ञस्यो॑द्य॒त्यै स्वाहा॑ऽऽधि॒माधी॑त स्वाहा॑। स्वाहा॑ऽधी॒तं मन॑से स्वाहा॑। स्वाहा॑ मनः प्रजाप॑तये स्वाहा॑। काय॑ स्वाहा॑ कस्मै स्वाहा॑ क॒तमस्मै॑ स्वाहेति॑ प्राजाप॑त्ये मुख्ये भवतः। प्रजाप॑तिमुखाभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहा॑ऽदित्यै म॒ह्यै स्वाहा॑ऽदित्यै सुमृ॒डीका॑यै स्वाहेत्या॑ह। इ॒यं वा अ॑दितिः। अ॒स्या ए॒वैनं॑ प्रति॒ष्ठायो॑द्यच्छते। सर॑स्वत्यै स्वाहा॑ सर॑स्वत्यै बृ॒हत्यै॑ स्वाहा॑ सर॑स्वत्यै पाव॒कायै॑ स्वाहेत्या॑ह। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चैवैन॑मुद्यच्छते। पू॒ष्णे स्वाहा॑ पू॒ष्णे प्र॑प॒थ्याय॑ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॑ स्वाहेत्या॑ह। प॒शवो॑ वै पू॒षा। प॒शुभिरे॒वैन॑मुद्यच्छते। त्वष्ट्रे॑ स्वाहा॑ त्वष्ट्रे॑ तुरी॒पाय॑ स्वाहा॑ त्वष्ट्रे॑ पुरु॒रूपाय॑ स्वाहेत्या॑ह। त्वष्ट्रा॑ वै प॒शूनां॑ मि॒थुना॑ना॒स्ररूप॑क॒त्। रूप॑मे॒व प॒शुषु॑ दधाति। अथो॑ रू॒पैरे॒वैन॑मुद्यच्छते। विष्ण॑वे स्वाहा॑ विष्ण॑वे नि॒खुर्य॑पाय॑ स्वाहा॑ विष्ण॑वे नि॒भूय॑पाय॑ स्वाहेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञायै॒वैन॑मुद्यच्छते। पूर्णा॒हुतिमु॑त्त॒मां जु॑होति। प्रत्यु॑त्त॒ब्ध्यै स॑य॒त्वाय॑॥४३॥

यच्छते पुरु॒रूपाय॑ स्वाहेत्या॑हाष्टौ च॥ [११]

सा॒वि॒त्रम॑ष्टाक॒पालं॑ प्रा॒तर्निर्व॑पति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रं प्रा॑तः स॒वन॑म्।

प्रातः सवनादेवैनं गायत्रियाश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते। अथो प्रातः सवनमेव तेनाप्रोति। गायत्रीं छन्दः। सवित्रे प्रसवित्र एकादशकपालं मध्यन्दिने। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभं माध्यं दिनं सवनम्। माध्यं दिनादेवैनं सवनात्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते॥४४॥

अथो माध्यं दिनमेव सवनं तेनाप्रोति। त्रिष्टुभं छन्दः। सवित्र आसवित्रे द्वादशकपालमपराह्णे। द्वादशाक्षरा जगती। जागतं तृतीयसवनम्। तृतीयसवनादेवैनं जगत्याश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते। अथो तृतीयसवनमेव तेनाप्रोति। जगतीं छन्दः। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतस्र आहुतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरैवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो व्रजो भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्। यदाश्वत्थो व्रजो भवति। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते जुहोति नवं च॥ [१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यंजायत। आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह। राजन्य एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह। धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरंजायत। वोढाऽनुङ्घानित्याह॥४७॥

अनुङ्घ्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढाऽनुङ्घानंजायत। आशुः सप्तिरित्याह।

अश्वं ए॒व जु॒वं द॑धाति। तस्मात्पु॒राऽऽशु॒रश्चो॑ऽजायत। पु॒रन्धि॒र्योषे॑त्याह।
यो॒षित्ये॒व रू॒पं द॑धाति। तस्मात्स्त्री॒ यु॒वतिः॑ प्रि॒या भा॒वुंका। जि॒ष्णू र॑थे॒ष्टा
इत्या॑ह। आ ह॒ वै तत्र॑ जि॒ष्णू र॑थे॒ष्टा जा॑यते॥४८॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। स॒भेयो॑ यु॒वेत्या॑ह। यो वै पू॒र्वव॑यसी। स स॒भेयो॑
यु॒वा॑। तस्माद्यु॒वा पु॒मा॑न्प्रि॒यो भा॒वुंकाः। आऽस्य॑ यज॑मानस्य वी॒रो
जा॑यता॒मित्या॑ह। आ ह॒ वै तत्र॑ यज॑मानस्य वी॒रो जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑
यज॑न्ते। नि॒का॒मेनि॑कामे नः पु॒र्जन्यो॑ व॒र्षत्वि॑त्याह। नि॒का॒मेनि॑कामे ह॒
वै तत्र॑ पु॒र्जन्यो॑ व॒र्षति॑। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। फ॒लिन्यो॑ न॒ ओष॑धयः
प॒च्यन्ता॒मित्या॑ह। फ॒लिन्यो॑ ह॒ वै तत्रौष॑धयः प॒च्यन्ते॑। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑
यज॑न्ते। यो॒गक्षे॒मो नः॑ क॒ल्पता॒मित्या॑ह। क॒ल्पंते॑ ह॒ वै तत्र॑ प्र॒जाभ्यो॑
यो॒गक्षे॒मः। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते॥४९॥

अ॒न॒ङ्गानि॑त्याह जायते व॒र्षति॑ स॒प्त च॑॥ [१३]

प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ य॒ज्ञान्व्यादि॑शत्। स आ॒त्मन्न॑श्वमे॒धम॑धत्त। तं दे॒वा
अ॒ब्रु॒वन्। ए॒ष वा॒व य॒ज्ञः। यद॑श्वमे॒धः। अ॒प्ये॒व नो॒त्रास्त्वि॑ति। तेभ्य॑
ए॒तान॑न्न॒होमा॑न्प्रायच्छत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै स॑ दे॒वान॑प्रीणात्। यद॑न्न॒होमां॑
जुहोति॥५०॥

दे॒वाने॒व तै॒र्यज॑मानः प्रीणाति। आ॒ज्ये॒न जु॒होति॑। अ॒ग्ने॒र्वा ए॒तद्रू॑पम्। यदा॒ज्यम॑।
यदा॒ज्ये॒न जु॒होति॑। अ॒ग्निमे॒व तत्प्री॑णाति। म॒धु॒ना जु॒होति॑। म॒ह॒त्यै वा
ए॒तद्दे॒वता॑यै रू॒पम्। यन्म॑धु। यन्म॑धु॒ना जु॒होति॑॥५१॥

म॒ह॒तीमे॒व तद्दे॒वता॑ प्रीणाति। त॒ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑नां वा ए॒तद्रू॑पम्। यत्त॑ण्डु॒लाः।
यत्त॑ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑ने॒व तत्प्री॑णाति। पृथु॑कैर्जुहोति। रु॒द्राणां॑ वा ए॒तद्रू॑पम्।
यत्पृथु॑काः। यत्पृथु॑कैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां वा एतद्रूपम्। यल्लाजाः।
यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव तत्प्रीणाति। कुरम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा
एतद्देवानां रूपम्। यत्कुरम्बाः। यत्कुरम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां वा एतद्रूपम्।
यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव तत्प्रीणाति। सक्तुभिर्जुहोति।
प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्। यत्सक्तवः। यत्सक्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा एतद्देवतां रूपम्।
यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति। सर्वा एव तद्देवताः प्रीणाति।
प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। प्रियाङ्गा ह वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि
समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि सन्दधाति। दशान्नानि
जुहोति। दशाक्षरा विराट्। विराट्कुत्सस्यान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकैर्जुहोति कुरम्बैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारिं च (अन्नहोमानाज्येनाग्नेर्मधुना
तण्डुलैः पृथुकैर्लाजैः कुरम्बैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादश।)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्। स
एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तान्जुहोत्। तैर्वै स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्।
यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव तैर्यजमानो रक्षांस्यपं हन्ति। आज्येन
जुहोति। वज्रो वा आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत एवास्य प्राणं दधाति।
अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्ध्यै।
नक्तं जुहोति। रक्षसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्य प्राणं दधाति। पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च। एकस्मै

स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। द्वाभ्यां स्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। उभयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति। अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह। आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। सर्वस्मै स्वाहेत्याह। अपरिमितमेवाव रुन्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षाः स्यपहन्त्यन्ततो जुहोति शताय स्वाहेत्याह सप्त च॥ [१५]

प्रजापतिं वा एष ईप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति। अथो आहुः। सर्वाणि भूतानीति। एकस्मै स्वाहेत्याह। प्रजापतिर्वा एकः। तमेवाप्नोति। एकस्मै स्वाहा द्वाभ्यां स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। अभिपूर्वमेव सुवर्ग लोकमेति। एकोत्तरं जुहोति॥५९॥

एकवदेव सुवर्ग लोकमेति। सन्ततं जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमवरुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह। आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। अयुताय स्वाहा नियुताय स्वाहा प्रयुताय स्वाहेत्याह॥६०॥

त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकानव रुन्धे। अर्बुदाय स्वाहेत्याह। वाग्वा अर्बुदम्। वाचमेवाव रुन्धे। न्यर्बुदाय स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तत्र्यर्बुदम्। वाच एव भूमानमव रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह॥६१॥

समुद्रमेवाप्नोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाप्नोति। अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाप्नोति। परार्धाय स्वाहेत्याह। परार्धमेवाप्नोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्याह। रात्रिर्वा उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवावरुन्धे। अथो अहोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठति। ता यदुभयोर्दिवा वा नक्तं वा जुहुयात्। अहोरात्रे

मोहयेत्। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहोदेष्ट्यते स्वाहोद्यते स्वाहेत्यनुदिते जुहोति। उदिताय स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिते जुहोति। अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहव्युष्टिः सप्त च॥ [१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरैवैनं लोकयोर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय स्वाहेत्युद्वाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं गमयति। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति। पूर्व एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्व एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै। भुवो देवानां कर्मणेत्युदीक्षा जुहोति। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्ग्रजः सङ्क्रामत्वित्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यास्यै। भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्यास्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहेति समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६५॥

द॒ध्यः स्वाहा॑ ह॒नू॒भ्या॒ꣳ स्वाहेत्यङ्ग॑होमाञ्जु॑होति। अङ्गे॑अङ्गे॑ वै पु॒रुष॑स्य
पा॒प्मोप॑श्लिष्टः। अङ्गा॑दङ्गादे॒वैनं॑ पा॒प्मन॑स्तेन॑ मुञ्चति। अ॒ञ्जे॒ताय॑ स्वाहा॑
कृ॒ष्णाय॑ स्वाहा॑ श्वे॒ताय॑ स्वाहेत्य॑श्वरूपाणि॑ जुहोति। रू॒पैरे॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यति।
ओष॑धीभ्यः स्वाहा॑ मू॒लै॒भ्यः स्वाहेत्यो॑षधिहोमाञ्जु॑होति। द्र॒व्यो वा ओष॑धयः।
पु॒ष्पै॒भ्योऽन्याः॑ फ॒लं गृ॑ह्णन्ति। मू॒लै॒भ्योऽन्याः॑। ता ए॒वोभयी॑रव॑ रुन्धे॥६६॥
व॒न॒स्पति॑भ्यः स्वाहेति॑ व॒नस्पति॑होमाञ्जु॑होति। आ॒र॒ण्यस्या॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ।
मे॒षस्त्वा॑ प॒च॒तैर॑व॒त्वित्यपा॑व्यानि जुहोति। प्रा॒णा वै दे॒वा अपा॑व्याः।
प्रा॒णाने॒वाव॑ रुन्धे। कू॒प्या॒भ्यः स्वाहा॑द्यः स्वाहेत्य॑पाꣳ होमा॑ञ्जुहोति। अ॒प्सु
वा आपः॑। अ॒न्नं वा आपः॑। अ॒द्ध्यो वा अ॒न्नं जा॑यते। यदे॒वाद्ध्योऽन्नं॑ जा॑यते।
तद॑व॑ रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं च॥———[१७]

अ॒म्भाꣳसि॑ जुहोति। अ॒यं वै लो॒कोऽम्भाꣳसि॑। तस्य॑ व॒स॒वोऽधि॑पतयः।
अ॒ग्नि॒ज्योतिः॑। यद॒म्भाꣳसि॑ जुहोति॑। इ॒ममे॒व लो॒कम॑व॑ रुन्धे। व॒सूनाꣳ
सायु॑ज्यं गच्छति। अ॒ग्निं ज्योति॑रव॑ रुन्धे। न॒भाꣳसि॑ जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षं॒ वै
न॒भाꣳसि॑॥६८॥

तस्य॑ रु॒द्रा अधि॑पतयः। वा॒युज्योतिः॑। य॒न्न॒भाꣳसि॑ जुहोति॑। अ॒न्तरि॑क्षमे॒वाव॑
रुन्धे। रु॒द्राणाꣳ सायु॑ज्यं गच्छति। वा॒युं ज्योति॑रव॑ रुन्धे। म॒हाꣳसि॑ जुहोति।
अ॒सौ वै लो॒को म॒हाꣳसि॑। तस्या॑दि॒त्या अधि॑पतयः। सू॒र्यो ज्योतिः॑॥६९॥
य॒न्म॒हाꣳसि॑ जुहोति॑। अ॒मुमे॒व लो॒कम॑व॑ रुन्धे। आ॒दि॒त्यानाꣳ सायु॑ज्यं
गच्छति। सू॒र्यं ज्योति॑रव॑ रुन्धे। न॒मो रा॒ज्ञे न॒मो व॑रुणा॒येति॑ य॒व्यानि॑ जुहोति।
अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। म॒योभू॒र्वतो॑ अ॒भि वा॑तू॒स्रा इति॑ ग॒व्यानि॑ जुहोति।
प॒शूना॑म॒वरुद्धौ॑। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहेति॑ स॒न्तति॑होमाञ्जु॑होति।

सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै॥७०॥

सिताय स्वाहाऽसिताय स्वाहेति प्रमुक्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रमुक्त्यै। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। दत्त्वते स्वाहाऽदन्तकाय स्वाहेति शरीरहोमाञ्जुहोति। पितृलोकमेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे। कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्ति परिधीन् युनक्ति। इमे वै लोकाः परिधयः। इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७१॥

यः प्राणतो य आत्मदा इति महिमानौ जुहोति। सुवर्गो वै लोको महः। सुवर्गमेव ताभ्यां लोकं यजमानोऽव रुन्धे। आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामिति समस्तानि ब्रह्मवर्चसानि जुहोति। ब्रह्मवर्चसमेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे। जज्ञि बीजमिति जुहोत्यनन्तरित्यै। अग्नये समनमत्पृथिव्यै समनमदिति सन्नतिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्नत्यै। भूताय स्वाहा भविष्यते स्वाहेति भूताभव्यौ होमौ जुहोति। अयं वै लोको भूतम्॥७२॥

असौ भविष्यत्। अनयोरेव लोकयोः प्रतितिष्ठति। सर्वस्याप्त्यै। सर्वस्यावरुद्ध्यै। यदक्रन्दः प्रथमं जायमान इत्यंश्वस्तोमीयं जुहोति। सर्वस्याप्त्यै। सर्वस्य जित्यै। सर्वमेव तेनाप्रोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते॥७३॥

य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्। स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानं प्र तान्जुहोत्। तैर्वै स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव तैर्यजमानो रक्षांस्यपहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७४॥

वै नभांसि सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समष्ट्यै भूतं यजते नव च॥ [१८]

एकयूपो वैकादशिनी वा। अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति। एकविंशिन्यश्वमेधस्य
 सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। बैल्वो वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां
 यज्ञक्रतूनां यूपा भवन्ति। राज्ञुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य। सुवर्गस्य
 लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तेज्ज्या अवद्यन्ति। अवद्यन्त्यश्वस्य॥७५॥
 पाप्मा वै तेजनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां पशूनामवद्यन्ति।
 वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सुयोनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्व एवास्य
 योनावव द्यति। यूपेषु ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरोकेष्वाण्यान्धारयन्ति।
 पशूनां व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशूल्लभन्ते। प्रारण्यान्सृजन्ति। पाप्मनोऽपहत्यै॥७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ [१९]

राज्ञुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहत्याया अपहत्यै। पौतुद्रवावभितो भवतः।
 पुण्यस्य गन्धस्यावरुद्ध्यै। भ्रूणहत्यामेवास्मादपहत्यै। पुण्येन गन्धेनोभयतः
 परि गृह्णाति। षड्वैल्वा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्ध्यै। षड्वादिराः।
 तेजसोऽवरुद्ध्यै॥७७॥

षड्वालाशाः। सोमपीथस्यावरुद्ध्यै। एकविंशतिः सम्पद्यन्ते। एकविंशतिर्वै
 देवल्लोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य
 एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो
 भवन्ति॥७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। सर्व
 वा अश्वमेध्याप्रोति। अपरिमिता भवन्ति। अपरिमितस्यावरुद्ध्यै।
 ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्। दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवद्यन्ति।
 उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो वा अश्वः॥७९॥

ए॒षा वै वरु॑णस्य॒ दिक्। स्वा॒या॒मे॒वा॒स्य॑ दि॒श्य॒व॑द्यति। यदित॑रेषां
प॒शूना॑म॒व॒द्यति॑। श॒त॒दे॒व॒त्यं॑ तेना॒व॑ रु॒न्धे। चि॒ते॒ऽग्रा॒वधि॑ वै॒त॒से क॒टेऽश्वं॑
चि॒नोति॑। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा अश्वः॑। अ॒प्सुजो॑ वै॒त॒सः। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ
प्रति॑ष्ठापयति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ तू॒परं चि॑नोति। प॒श्चात्प्रा॑चीनं गोमृ॒गम्॥८०॥

प्रा॒णा॒पा॒नावे॒वास्मि॑न्त्स॒म्यश्चौ॑ दधाति। अश्वं॑ तू॒परं गो॑मृ॒गमि॑ति सर्व॒हुतं॑
ए॒ताञ्जु॑होति। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। आ॒त्मना॒ऽभि जु॑होति।
सा॒त्मा॒नमे॒वैन॑ꣳ स॒तनुं॑ करोति। सा॒त्माऽमु॑ष्मि॒ल्लोके॑ भ॒वति॑। य ए॒वं
वेद॑। अथो॒ वसो॑रे॒व धा॒रां तेना॑व॒ रुन्धे॑। इ॒लुव॑र्दाय॒ स्वाहा॑ ब॒लि॒व॑र्दाय॒
स्वाहे॑त्या॒ह। सं॒वत्स॑रो वा इ॒लुव॑र्दः। प॒रि॒वत्स॑रो ब॒लि॒व॑र्दः। सं॒वत्स॑रादे॒व
प॒रि॒वत्स॑रादायु॒रव॑ रु॒न्धे। आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॑दश्वमे॒धया॒जी ज॒रसा॑
वि॒स्रसा॑मुं लो॒कमे॑ति॥८१॥

तेज॒सोऽव॑रु॒द्धौ भ॒वन्त्यश्चौ॑ गोमृ॒गमि॑लुव॒र्दश्च॒त्वारि॑ च॥ [२०]

ए॒क॒वि॒ंशो॑ऽग्नि॒र्भव॑ति। ए॒क॒वि॒ंशः॑ स्तोमः। ए॒क॒वि॒ंशति॑र्यू॒पाः। यथा॒ वा
अश्वा॑ व॒र्षभा॒ वा वृ॒षाणः॑ सꣳस्फुरे॒रन्। ए॒वमे॒व तत्स्तो॑माः सꣳस्फुर॑न्ते।
यदे॒क॒वि॒ंशाः॑। ते यत्स॑मृच्छे॒रन्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। द्वा॒द॒श ए॒वाग्निः॑
स्या॒दित्या॑हुः। द्वा॒द॒शः स्तोमः॥८२॥

ए॒का॒द॒श यू॒पाः। यद्वा॑द॒शो॑ऽग्नि॒र्भव॑न्ति। द्वा॒द॒श मा॒साः सं॒वत्स॑रः।
सं॒वत्स॑रेणै॒वास्मा॑ अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे॑। यद्द॒श यू॒पा भ॑वन्ति। द॒शाक्ष॑रा
वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रु॒न्धे। य ए॒का॒द॒शः। स्तनं॑ ए॒वा॒स्यै
सः॥८३॥

दु॒ह ए॒वैनां॑ तेन॑। तदा॑हुः। यद्वा॑द॒शो॑ऽग्निः स्या॑द्वा॒द॒शः स्तोम॑ ए॒का॒द॒श यू॒पाः।

यथा स्थू॒रिणा या॒यात्। ता॒दृक्तत्। ए॒कवि॒ंश ए॒वाग्निः स्या॒दित्या॑हुः।
ए॒कवि॒ंशः स्तोमः॑। ए॒कवि॒ंशति॒र्यूपाः॑। यथा प्र॒ष्टिभि॒र्याति॑। ता॒दृगे॒व
तत्॥८४॥

यो वा अ॒श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभो॒ वेद॑। क॒कुद्ध॒ राज्ञा॑ भवति।
ए॒कवि॒ंशोऽग्नि॑र्भवति। ए॒कवि॒ंशः स्तोमः॑। ए॒कवि॒ंशति॒र्यूपाः॑। ए॒ता
वा अ॒श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभः॑। य ए॒वं वेद॑। क॒कुद्ध॒ राज्ञा॑ भवति।
यो वा अ॒श्वमे॒धे त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॒ वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति।
ए॒कवि॒ंशोऽग्नि॑र्भवति। ए॒कवि॒ंशः स्तोमः॑। ए॒कवि॒ंशति॒र्यूपाः॑। ए॒तानि॒ वा
अ॒श्वमे॒धे त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॑। य ए॒वं वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह॒ राज्ञा॑ भवति षट् च॥ [२१]

दे॒वा वा अ॒श्वमे॒धे पव॑माने। सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्रा॒जा॒नन्। तम॒श्वः प्रा॒जा॒नात्।
यद॒श्वमे॒धेऽश्वे॑न॒ मेध्ये॑नोद॒श्वो ब॒हिष्प॒वमा॑न॒ सर्प॑न्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
प्र॒ज्ञा॒त्यै। न वै म॑नुष्यः सु॒व॒र्गं लो॒कम॒ञ्जसा॑ वेद। अ॒श्वो वै सु॒व॒र्गं लो॒कम॒ञ्जसा॑
वेद। यदु॒द्गातो॒द्गाये॑त्। यथा क्षे॒त्रज्ञो॒ऽन्येन॑ प॒था प्र॑तिपा॒दये॑त्। ता॒दृक्तत्॥८६॥
उ॒द्गाता॑रम॒प॒रुध्य॑। अ॒श्वमु॒द्गीथा॑य॒ वृणी॑ते। यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॒ऽञ्जसा॑ नय॑ति।
ए॒वमे॒वैन॒मश्वः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कम॒ञ्जसा॑ नयति। पु॒च्छ॑म॒न्वा र॑भन्ते। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। हिं क॑रोति। सा॒मैवाकः॑। हिं क॑रोति। उ॒द्गी॒थ ए॒वास्य॑
सः॥८७॥

वड॑बा उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्र॒ज्ञा॒त्यै। अथो॒ यथो॑पगा॒तारं॑ उप॒गाय॑न्ति।
ता॒दृगे॒व तत्। उद॑गासीद॒श्वो मेध्य॑ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः।
प्र॒जाप॑तिरु॒द्गी॒थः। उ॒द्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॒ ऋक्सा॑मयो॒रेव॑ प्रति॑ तिष्ठति।
हि॒र॒ण्येनो॒पाक॑रोति। ज्योति॑र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॑ख॒तो द॑धाति।

यजमाने च प्रजासु च। अथो हिरण्यज्योतिरेव यजमानः सुवर्गं
लोकमेति॥८८॥

तत्स उपाकरोति चत्वारि च॥ [२२]

पुरुषो वै यज्ञः। यज्ञः प्रजापतिः। यदश्वं पशून्नियुञ्जन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं
प्रयुङ्क्ते। अश्वं तूपरं गोमृगम्। तानग्निष्ठ आलभते। सेनामुखमेव तत्संश्यति।
तस्माद्राजमुखं भीष्मं भावुकम्। आग्नेयं कृष्णग्रीवं पुरस्ताल्ललाटे। पूर्वाग्निमेव
तं कुरुते॥८९॥

तस्मात्पूर्वाग्निं पुरस्तात्स्थापयन्ति। पौष्णमन्वश्चम्। अन्नं वै पूषा।
तस्मात्पूर्वाग्नावाहार्यमा हरन्ति। ऐन्द्रापौष्णमुपरिष्ठात्। ऐन्द्रो वै राजन्योऽन्नं
पूषा। अन्नाद्येनैवैनमुभयतः परि गृह्णाति। तस्माद्राजन्योऽन्नादो भावुकः।
आग्नेयौ कृष्णग्रीवौ बाहुवोः। बाहुवोरेव वीर्यं धत्ते॥९०॥

तस्माद्राजन्यो बाहुबलीभावुकः। त्वाष्ट्रौ लोमशसक्थौ सक्थ्योः। सक्थ्योरेव
वीर्यं धत्ते। तस्माद्राजन्यं ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बार्हस्पत्यौ पृष्ठे।
ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो क्वचै एवैते अभितः पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः
सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो
इयं वै धाता। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उत्सेधमेव तं
कुरुते। तस्मादुत्सेधम्भये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥९१॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥ [२३]

साङ्ग्रहण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितृश्रुत्वारो यथा नितं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं विभूराहं
प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवैभ्यः प्रजापती रक्षांसि
प्रजापतिमीप्सति विभूरश्वनामान्यम्भांस्येकयूपो राज्ञुदालमेकविंशो देवाः पुरुषस्त्रयोविंशतिः॥२३॥

साङ्गहृण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं इमे सिताय
प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजन्यं एकंनवतिः॥११॥

साङ्गहृण्या सऽश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तमष्टादशिभिरनु
प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्वाऽष्टादशिभिरवारुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते।
यज्ञमेव तैरात्वा यजमानोऽवरुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा।
यदष्टादशिनः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव तैरात्वा
यजमानोऽवरुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशूनुपाकरोति। इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामि
नवनवालभ्यन्ते सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां पितापुत्रौ।
व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरङ्गामयोग्रामान्तौ स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायेरन्।
तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे
यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः। अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति।
यत्पशून्नालभेत। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभेत। तेनैव पशून्वरुन्धे। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्य
अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न यज्ञवेशसम्भवति। न यजमानमरण्यम्मुतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सङ्स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम। सं
पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकङ्गामयोग्रामान्तौ
भवतः। नर्क्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यंतस्त्रीणि च॥

[१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स एतानुभयान्पशून्पश्यत्।

ग्राम्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्वा॑। ताना॑ल॒भत। तैर्वै स उ॒भौ लो॒काववा॑रुन्ध। ग्राम्यैरे॒व
प॒शुभि॑रि॒मं लो॒कमवा॑रुन्ध। आ॒र॒ण्यैर॒मुम्। यद्वा॒म्यान्प॒शूना॑ल॒भते। इ॒ममे॒व
तैर्लो॒कमव॑ रुन्धे। यदा॑र॒ण्यान्॥५॥

अ॒मु॒नैः। अ॒न॒व॒रु॒द्धो वा ए॒तस्य॑ सं॒वत्स॑र इत्याहुः। य इ॒तइ॒तश्चातु॑र्मा॒स्यानि॑
सं॒वत्स॑रं प्र॒युङ्क्त इति॑। ए॒तावा॑न् वै सं॒वत्स॑रः। यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। यदे॒ते
चा॑तुर्मा॒स्याः प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑। प्र॒त्यक्ष॑मे॒व तैः सं॒वत्स॑रं यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे।
वि वा ए॒ष प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र॒ऋध्य॑ते। यः सं॒वत्स॑रं प्र॒युङ्क्ते। सं॒वत्स॑रः सु॒वर्गो
लो॒कः॥६॥

सु॒व॒र्गन्तु लो॒कत्रा॑प॒राधो॑ति। प्र॒जा वै प॒शव॑ एका॒दशि॑नी॑। यदे॒त
ऐ॒काद॑शि॒नाः प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑। सा॒क्षादे॒व प्र॒जां प॒शून् यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे।
प्र॒जाप॑तिर्वि॒राज॑म॒सृज॑त। सा सृ॒ष्टाऽश्व॑मे॒धं प्रावि॑शत्। तान्द॒शिभि॑रनु प्रायु॑ङ्क्त।
तामा॑प्रोत्। तामा॒त्वा द॒शिभि॑रवा॑रुन्ध। यद्द॒शिनि॑ आल॒भ्यन्ते॑॥७॥

वि॒राज॑मे॒व तैरा॑त्वा यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे। एका॑दश द॒शत॒ आल॑भ्यन्ते।
एका॑दशाक्षरा त्रि॒ष्टुप्। त्रै॒ष्टु॒भाः प॒शवः॑। प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। वैश्व॑दे॒वो वा
अश्वः॑। ना॒नादे॒वत्याः॑ प॒शवो॑ भवन्ति। अश्व॑स्य स॒र्वत्वा॑य। ना॒नारू॑पा
भवन्ति। तस्मा॑न्ना॒नारू॑पाः प॒शवः॑। ब॒हुरू॑पा भवन्ति। तस्मा॑द्ब॒हुरू॑पाः प॒शवः॑
समृ॑द्ध्यै॥८॥

आ॒र॒ण्यौल्लो॒को द॒शिनि॑ आल॒भ्यन्ते॑ ना॒नारू॑पाः प॒शवो॑ द्वे च॥ [२]

अ॒स्मै वै लो॒काय॑ ग्राम्याः प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑। अ॒मुष्मा॑ आ॒र॒ण्याः।
यद्वा॒म्यान्प॒शूना॑ल॒भते। इ॒ममे॒व तैर्लो॒कमवा॑रुन्धे। यदा॑र॒ण्यान्। अ॒मु॒नैः।
उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते। गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्वा॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॒रव॑रुद्ध्यै।
उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते॥९॥

ग्राम्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्वा॑। उ॒भय॑स्या॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भते।
ग्राम्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्वा॑। उ॒भये॑षां प॒शूनाम॑वरुद्धौ। त्रय॑स्त्रयो भवन्ति। त्रय॑ इ॒मे
लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मा॒स्यै। ब्र॒ह्मवा॑दिनो वदन्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्॥१०॥

अ॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒मा इति॑। यत्स॑मा॒नीभ्यो॑ दे॒वता॑भ्योऽन्ये॑ऽन्ये
प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑। अ॒स्मिन्ने॒व तल्लो॒के का॒मा॑न्दधाति। तस्मा॑द॒स्मिँल्लो॒के
ब॒हवः॑ का॒माः। त्रया॑णा॒न्त्रया॑णां सह व॒पा जु॑होति। त्र्या॑वृ॒तो वै दे॒वाः।
त्र्या॑वृ॒त इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मा॒स्यै। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृ॒प्त्यै।
पर्य॑ग्निकृ॒ताना॑र॒ण्यानु॑त्सृ॒जन्त्य॑हि॒सायै॑॥११॥

अवरुद्धा उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भते स॒त्याद॑हि॒सायै॑॥ [३]

यु॒ञ्जन्ति॑ ब्र॒ध्नमि॒त्याह॑। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो ब्र॒ध्नः। आ॑दि॒त्यमे॒वास्मै॑ युनक्ति।
अ॒रुष॑मि॒त्याह॑। अ॒ग्निर्वा अ॑रुषः। अ॒ग्निमे॒वास्मै॑ युनक्ति। चर॑न्त॒मि॒त्याह॑। वा॒युर्वै
चर॑न्। वा॒युमे॒वास्मै॑ युनक्ति। परि॑त॒स्थुष॑ इ॒त्याह॑॥१२॥

इ॒मे वै लो॒काः परि॑त॒स्थुषः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति। रोच॑न्ते रोच॒ना
दि॒वीत्या॑ह॑। नक्ष॑त्राणि वै रोच॒ना दि॒वि। नक्ष॑त्राण्ये॒वास्मै॑ रोचयति। यु॒ञ्जन्त्य॑स्य
का॒म्येत्या॑ह॑। का॒माने॒वास्मै॑ युनक्ति। हरी॑ विप॑क्ष॒सेत्या॑ह॑। इ॒मे वै हरी॑
विप॑क्षसा। इ॒मे ए॒वास्मै॑ युनक्ति॥१३॥

शो॒णा धृ॑ष्णू नृ॒वाह॑से॒त्याह॑। अ॒होरा॒त्रे वै नृ॒वाह॑सा। अ॒होरा॒त्रे ए॒वास्मै॑
युनक्ति। ए॒ता ए॒वास्मै॑ दे॒वता॑ युनक्ति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
के॒तुं कृ॑ण्वन्न॑के॒तव॑ इति॑ ध्व॒जं प्र॑तिमु॒ञ्चति॑। यश॑ ए॒वैन॑रा॒ज्ञाङ्ग॑मयति।
जी॒मूत॑स्येव भवति॑ प्रती॒कमि॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। ये ते॒ पन्था॑नः स॒वितः॑
पू॒र्व्यास् इ॒त्यध्व॑र्युर्य॒जमानं॑ वाचयत्य॒भिजि॑त्यै॥१४॥

परा॑ वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञ ए॑ति। यस्य॑ प॒शुरु॑पाकृ॒तोऽन्य॑त्र वे॒द्या ए॑ति।

ए॒त॒ऽस्तो॑तरे॒तेन॑ प॒था पु॒नर॒श्वमा॑व॒र्तया॑सि न॒ इत्या॑ह। वा॒युर्वै स्तोता॑।
वा॒युमे॒वास्य॑ प॒रस्ता॑द्वधा॒त्यावृ॑त्त्यै। यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्क॒न्दति॑। ए॒वं
वा ए॒तद॒श्वस्य॑ स्क॒न्दति॑। यद॑स्यो॒पाकृ॑तस्य॒ लोमा॑नि शी॒यन्ते॑। यद्वा॒लेषु॑
का॒चाना॑व॒यन्ति॑। लोमा॑न्ये॒वास्य॑ तत्स॒म्भर॑न्ति॥१५॥

भूर्भुवः॑ सुव॒रिति॑ प्रा॒जाप॒त्याभि॑राव॒यन्ति॑। प्रा॒जाप॒त्यो वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑
दे॒वता॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भूरिति॑ महि॒षी। भुव॑ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परि॒वृत्ती॑।
ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॒र्वै हि॑र॒ण्यम्।
रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्र॑म्भवन्ति। स॒हस्र॑स॒म्मितः॑
सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॒त्यै। अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्तेजं इन्द्रि॒यं
प॒शवः॑ श्रीः॒ क्राम॑न्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑न्ते। वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु॒ गाय॑त्रेण॒
छन्द॑सेति॒ महि॑ष्य॒भ्यन॑क्ति। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री। तेज॑सै॒वास्मै॑
तेजो॑ऽव॒रुन्धे॑॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु॒ त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेति॒ वा॒वाता॑। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। इन्द्रि॒यत्रि॑ष्टुप्।
तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यमव॑रुन्धे। आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ऽञ्जन्तु॒ जाग॑तेन॒ छन्द॑सेति॒
परि॑वृत्ती। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। प॒शवो॑ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शूनव॑रुन्धे।
प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रूप॑म्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद्व॒धति॑। नास्मा॑त्तेजं इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीरप॑ क्रामन्ति।
ला॒जी (३) ञ्छा॒ची (३) न॒ यशो॑म॒माँ (४) इत्य॑तिरिक्तम॒न्नम॑श्वा॒योपा॑हरन्ति।
प्र॒जामे॒वान्ना॑दीं कु॒र्वते॑। ए॒तद्दे॒वा अ॒न्नम॑त्तै॒तद॒न्नम॑द्धि प्र॒जाप॑त॒ इत्या॑ह।
प्र॒जाया॑मे॒वान्ना॑द्य॒न्दध॑ते। यदि॒ नाव॑जिघ्रेत्। अ॒ग्निः प॒शुरा॑सी॒दित्य॑व॒घ्राप॑येत्।
अ॒वं है॒व जि॑घ्रति। आ॒क्रान् व॒जी क्रमे॑रत्य॒क्रमी॑द्वा॒जी द्यौस्ते॑ पृ॒ष्ठं पृ॑थि॒वी

सुधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै। समिद्धो अञ्जन्कृदरं
मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति सरूपत्याय॥१९॥

परितस्थुष इत्याहुमे एवास्मै युनक्त्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥—————[४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। होता च
ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवैनं ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः।
दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणतआयतनो वै ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा।
ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः।
उत्तरतो होता भवति॥२०॥

उत्तरतआयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो वा अग्निः। तेजं
एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः।
यजमानदेवत्यो वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः।
किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमवरुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः।
अश्वमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह। रात्रिवै पिशङ्गिला।
रात्रिमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला।
अन्नाद्यमेवावरुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी चरति। तेजं
एवावरुन्धे। क उस्विज्जायते पुनरित्याह। चन्द्रमा वै जायते पुनः।
आयुरेवावरुन्धे। किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य
भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनम्महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। पृच्छामि
त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परोऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवावरुन्धे।

पृच्छामि त्वा भुवनस्य नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः।
यज्ञमेवावरुन्धे। पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै वृष्णो
अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवावरुन्धे। पृच्छामि वाचः परमं व्योमेत्याह। ब्रह्म
वै वाचः परमं व्योम। ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरत्राद्यमेवावरुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि च॥—[५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजन्ते। प्राणाय स्वाहा
व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान आहुतीर्जुहोति। प्राणानेवास्मिन्दधाति।
नास्मात्प्राणा अपक्रामन्ति। अवन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियन्त्वा
प्रियाणाम्। वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधीनान्त्वा निधिपतिः हवामहे वसो
ममेत्याह। अपैवास्मै तद्धवते॥२५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हवते। त्रिः परियन्ति। त्रय इमे लोकाः।
एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्त्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।
ऋतुभिरेवैनन्धुवते। अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे धुवनन्तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे प्राणाः।
प्राणानेवात्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। अम्बे अम्बाल्यम्बिक
इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्। सुभगे काम्पीलवासिनीत्याह। तपे
एवैनामुपनयति। सुवर्गे लोके सम्प्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनां लोकं गमयति। आऽहमंजानि गर्भधमा त्वमंजाऽसि
गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। देवा
वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
यत्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै। गायत्री
त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः। अन्तरिक्षस्य रजताः। दिवो हरिण्यः। दिशो वा अयस्मर्यः। अवान्तरदिशा रजताः। ऊर्ध्वा हरिण्यः। दिश एवास्मै कल्पयति। कस्त्वा छति कस्त्वा विशास्तीत्याहाहिंसायै॥२९॥

हवते कामन्त्यूर्वाथामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥ [६]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं कामति। योऽश्वमेधेन यजते। ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयतादित श्रीर्वै राष्ट्रमश्वमेधः। श्रियमेवास्मै राष्ट्रमूर्ध्वमुच्छ्रयति। वेणुभारङ्गिराविवेत्याह। राष्ट्रं वै भारः। राष्ट्रमेवास्मै पर्यूहति। अथास्या मध्यमेधतामित्याह। श्रीर्वै राष्ट्रस्य मध्यम्॥३०॥

श्रियमेवावरुन्धे। शीते वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो वै राष्ट्रस्य शीतो वातः। क्षेममेवावरुन्धे। यद्धरिणी यवमत्तीत्याह। विद्धै हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। न पुष्टं पशु मन्यत इत्याह। तस्माद्राजा पशून् पुष्यति॥३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायतीत्याह। तस्माद्वैशीपुत्रन्नाभिषिञ्चन्ते। इयं यका शंकुन्तिकेत्याह। विद्धै शंकुन्तिका। राष्ट्रमश्वमेधः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आहलमिति सर्पतीत्याह। तस्माद्राष्ट्राय विशः सर्पन्ति। आहतङ्गभे पस इत्याह। विद्धै गर्भः॥३२॥

राष्ट्रं पसः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्। माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता। असौ पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत इत्याह। श्रीर्वै वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवावरुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गृभे मुष्टिमंतसयदित्याह। विद्धै गर्भः। राष्ट्रमुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्। अप वा एतेभ्यः प्राणाः

क्रामन्ति। ये यज्ञेऽपूतं वदन्ति। दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति। प्राणा वै सुरभयः। प्राणानेवात्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्विर्मार्जयन्ते। आपो वै सर्वा देवताः। देवताभिरेवात्मानं पवयन्ते॥३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः सम्भवितुन्नाशक्रोत्। सौऽब्रवीत्। ऋध्रवदित्सः। यो मेतः पुनः सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव समभरन्। ततो वै त आर्ध्वन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति। पुरुषमालभते॥३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै विराट्। अन्नमेवावरुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्। श्रियमेवावरुन्धे। गामालभते॥३६॥

यज्ञो वै गौः। यज्ञमेवालभते। अथो अन्नं वै गौः। अन्नमेवावरुन्धे। अजावी आलभते भूम्ने। अथो पुष्टिर्वै भूमा। पुष्टिमेवावरुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषश्चारण्याश्चोत्सृजन्त्यहिंसायै। उभौ वा एतौ पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च परमः। तेऽस्योभये यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता भवन्ति। नैनन्दङ्गवः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥ [८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायानामुत्तरेहन्। एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशत्प्रतिष्ठायां ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो

वै पृष्ठानि। ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठाय। देवतां
अभ्यारोहति। शक्ररयः पृष्ठम्भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव
आलभ्यन्ते॥ ३८॥

उतेव ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति। अथो अहं एवैष
बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे
पशवः। यद्व्या इति। गव्यान्पशूनुत्तमेऽहं नालभते॥ ३९॥

तेनैवोभयान्पशून्वरुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभिजितस्याभिजित्यै।
सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्तत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे।
सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति द्वन्द्विनः पशूनालभते। अहोरात्राणामभिजित
पशुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। छगुलङ्कुल्माषङ्किदिदीविं
विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवात्मानं समर्धयति।
ऋतुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता
इत्यृतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवात्मानं समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो
वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन यजते। पर्यग्निकृता उत्सृजन्त्यनात्रस्काय॥ ४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे महिमानावपश्यत्।
तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादोऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः
स्यामिति। स एतावश्वमेधे महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति।
यजमानदेवत्यां वै वृषा। राजा महिमा। यद्वृषाम्महिम्नोभयतः परियजति।
यजमानमेव राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा वा अन्ये देवाः।
उपरिष्ठात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व एव मेध्य उभयेऽवरुध्यन्ते।
यद्वृषाम्महिम्नोभयतः परियजति। तानेवोभयान्प्रीणाति॥ ४१॥

परियजति पद्व॥

[१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः समदन्दध्यात्। स्तेगान्दष्ट्राभ्याम्मुण्डूकां जम्भ्येभिरिति। आज्यमवदानं कृत्वा प्रतिसृङ्ख्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः समदं दधाति॥४२॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर आप्यते। देवासुराः संयत्ता आसन्। तेऽब्रुवन्नग्नयः स्विष्टकृतः। अश्वस्य मेध्यस्य वयमुद्धारमुद्धरामहै। अथैतानभि भवामेति। ते लोहितमुदहरन्त। ततो देवा अभवन्॥४३॥

पराऽसुराः। यत्स्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याभिभूत्यै। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिर्मन्यते॥४४॥

अश्वशफेनं द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिर्मन्यते। अयस्मयेन कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभ्वन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥

[११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीयमभवत्।

यदंश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते। आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽंश्वस्तोमीयम्। मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा बृहती॥४६॥

बारहताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्। पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा बृहती। बारहताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया समर्धयति॥४७॥

अंश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः। अंश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्यां (३) न्द्विपदां (३) इति। अश्वो वा अंश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अंश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिष्ठायपति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायैश्चवेत। द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्त्यर्धयति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते। अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमाङ्कश्चनेत्याहुः। तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृप्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतङ्गन्तोः। यत्सायन्धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव

यत्यै धृत्यै॥५०॥ यत्प्रातरिष्टिभिर्यजंते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
 यत्सायन्धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं प्रजाः
 क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजंते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
 तस्माद्विवां नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजंते सायन्धृतीर्जुहोति।
 अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं
 कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रङ्गामति। योऽश्वमेधेन यजंते। ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ
 गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा। श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु
 वै पुरुषः श्रियमश्नुते। वीणाऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ
 गायताम्॥५२॥

प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत इति। ब्राह्मणोऽन्यो
 गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः। क्षत्रं राजन्यः। तथा हास्य
 ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः श्रीः परिगृहीता भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा
 गायताम्। अपास्माद्राष्ट्रङ्गामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रमत इति। यदा खलु वै राजा कामयते। अथ
 ब्राह्मणञ्जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्। नक्तं राजन्यः। ब्रह्मणो वै
 रूपमहः। क्षत्रस्य रात्रिः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतो राष्ट्रं
 परिगृहीतम्भवति। इत्यददा इत्ययजथा इत्यपच इति ब्राह्मणो गायेत्।
 इष्टापूर्तं वै ब्राह्मणस्य॥५४॥

इष्टापूर्तेनैवैनं स समर्धयति। इत्यजिना इत्ययुध्यथा इत्यमुं
 सङ्ग्राममहन्निति राजन्यः। युद्धं वै राजन्यस्य। युद्धेनैवैनं स समर्धयति।

अक्लृप्ता वा एतस्यर्तव इत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति। तिस्रोऽन्यो गायति तिस्रोऽन्यः। षट्स्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेवास्मै कल्पयतः। ताभ्यां सः स्थायाम्। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति॥५५॥

गायैताङ्गामेद्वाह्यणस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयात्। लोकैलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव मृत्युमवयजते। नैनं लोकैलौके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वत्सश्चक्षीत। बहं मृत्युममित्रं कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते। तदाहुः। यद्भ्रूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या वाव मृत्युरिति। यद्भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः। भ्रूणहत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः। अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्रिधस्य शुक्लस्य पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै

वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥ [१५]

वारु॑णो वा अ॒श्वः। तं दे॒वत॑या व्य॒र्धय॑ति। यत्प्रा॑जाप॒त्यं क॒रोति॑। नमो॑
राज्ञे॑ नमो॑ वरु॑णायेत्या॒ह। वारु॑णो वा अ॒श्वः। स्वयै॑वैनं दे॒वत॑या सम॒र्धय॑ति।
नमो॑ऽश्वा॒य नमः॑ प्र॒जाप॑तय॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः। स्वयै॑वैनं दे॒वत॑या
सम॒र्धय॑ति। नमो॑ऽधि॒पत॑य॒ इत्या॑ह॥५९॥

धर्मो॑ वा अधि॑पतिः। धर्म॑मे॒वावरु॑न्धे। अधि॑पतिर॒स्यधि॑पति॒म्मा कु॑र्वधि॑पतिर॒हं
प्र॒जानां॑ भूयास॒मित्या॑ह। अधि॑पतिमे॒वैनं॑ समा॒नानां॑ करोति। मान्धे॑हि मयि॑
धे॒हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैतामा॑शास्ते। उ॒पाकृ॑ताय॒ स्वाहे॑त्युपाकृ॑ते जुहोति।
आल॑ब्धाय॒ स्वाहे॑ति॒ नियु॑क्ते जुहोति। हु॒ताय॒ स्वाहे॑ति॒ हुते॑ जुहोति। ए॒षां
लो॒कानां॑मभि॒जित्यै॑॥६०॥

प्र वा ए॒ष ए॒भ्यो लो॒केभ्य॑श्च॒वते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। आ॒ग्नेय॑मैन्द्रा॒ग्नमा॑श्वि॒नम्।
तान्प॒शूल॑भते॒ प्रति॑ष्ठित्यै। यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑
ए॒वावरु॑न्धे। ब्रह्म॒ वा अ॒ग्निः। क्ष॒त्रमिन्द्रः॑। यदैन्द्रा॒ग्नो भव॑ति॥६१॥

ब्रह्म॑क्ष॒त्रे ए॒वावरु॑न्धे। यदा॑श्वि॒नो भव॑ति। आ॒शिषा॑मवरु॒द्धौ। त्रयो॑ भवन्ति।
त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॒ प्रति॑तिष्ठति। अ॒ग्नये॑ऽहो॒मुचे॑ऽष्टाक॑पाल॒
इति॑ दश॑हविष॒मिष्टिं॑ निर्व॑पति। दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्।
वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मवरु॒न्धे। अ॒ग्नेर्मन्वे॑ प्रथ॒मस्य॑ प्रचै॒तस॒ इति॑ याज्यानुवा॒क्या
भवन्ति॑ सर्व॒त्वाय॑॥६२॥

अधि॑पतय॒ इत्या॑हभि॒जित्या॑ ऐन्द्रा॒ग्नो भव॑ति रुन्ध॒ एकं॑ च॥ [१६]

यद्य॑श्वमु॒पत॑प॒द्विन्देत्। आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पेत्। सौ॒म्यं च॒रुम्।

सावि॒त्रम॒ष्टाक॑पालम्। यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑।
दे॒वता॑भिरे॒वैन॑म्भिषज्यति। यत्सौ॒म्यो भव॑ति। सोमो॒ वा ओष॑धीना॒ऽ
राजा॑। याभ्य॑ ए॒वैनं॑ वि॒न्दति॑॥६३॥

ताभिरे॒वैन॑म्भिषज्यति। यत्सा॑वि॒त्रो भव॑ति। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैन॑म्भिषज्यति।
ए॒ताभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिर्भिषज्यति। अ॒ग॒दो है॒व भव॑ति। पौ॒ष्णं च॒रुं निर्व॑पेत्।
यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा वै श्लो॒ण्यस्य॑ भि॒षक्। स ए॒वैन॑म्भिषज्यति। अ॒श्लो॒णो
है॒व भव॑ति॥६४॥

रौ॒द्रं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त। ए॒तद्दे॒वत्यो॑ वा अ॒श्वः।
स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या भिषज्यति। अ॒ग॒दो है॒व भव॑ति। वै॒श्वान॑रं द्वा॒दश॑कपालं
निर्व॑पेन्मृगा॒खुरे॑ यदि॑ नागच्छे॑त्। इ॒यं वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। इ॒यमे॒वैन॑म॒र्चिभ्या॑
परि॒रोध॑मानयति। आ॒है॒व सु॒त्यम॑हर्गच्छति। यद्य॑धी॒यात्॥६५॥

अ॒ग्नये॑ऽहो॒मुचे॑ऽष्टाक॑पालः। सौ॒र्यं प॒यः। वा॒य॒व्यं आ॒ज्य॑भागः। यज॑मानो
वा अ॒श्वः। अ॒हंसा॒ वा ए॒ष गृ॑हीतः। यस्या॒श्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑।
यद॑हो॒मुचे॑ निर्वपति। अ॒हंस॑ ए॒व तेन॑ मुच्यते। यज॑मानो वा अ॒श्वः।
रेत॑सा॒ वा ए॒ष व्यृ॑ध्यते॥६६॥

यस्या॒श्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑। सौ॒र्यं रेतः॑। यत्सौ॒र्यं प॒यो भव॑ति।
रेत॑सै॒वैन॑ऽस॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा अ॒श्वः। गर्भे॑र्वा ए॒ष व्यृ॑ध्यते।
यस्या॒श्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑। वा॒य॒व्या गर्भाः॑। यद्वा॒य॒व्यं आ॒ज्य॑भागो
भव॑ति। गर्भे॑रे॒वैन॑ऽस॒ सम॑र्धयति। अथो॒ यस्यै॒षाऽश्व॑मे॒धे प्राय॑श्चित्तिः क्रियते॑।
इ॒ष्ट्वा वसी॑यान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्लो॒णो है॒व भव॑त्यधी॒यादध्यते॑ गर्भे॑रे॒वैन॑ऽस॒ सम॑र्धयति द्वे च॥ [१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मोदनान्तसंस्थिते निर्वपेत्। द्वादशभिर्वेष्टिभिर्यजेतेति।
यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक एनं यज्ञः स्यात्। पापीयास्तु स्यात्। आप्तानि
वा एतस्य छन्दांसि। य ईजानः। तानि क एतावदाशु पुनः प्रयुं जीतेति।
सर्वा वै संस्थिते यज्ञे वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। क्रूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता। सा न पुनः
प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मोदनान्तसंस्थिते निर्वपेत्। प्रजापतिर्वा ओदनः।
यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक एनं यज्ञो भवति। न पापीयान्भवति। द्वादश
भवन्ति। द्वादशमासाः संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥ [१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते।
एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते।
एष वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन
यजन्ते। एष वै पयस्वान्नामं यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै विधृतो नामं
यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो
नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र व्यावृत्तम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष
वै प्रतिष्ठितो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितम्भवति॥७१॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र तेजस्वि
भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै ब्रह्मवर्चसी नामं यज्ञः। आ ह तत्र
ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नामं
यज्ञः। आ ह वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष
वै दीर्घो नामं यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन

यजन्ते। एष वै क्लृप्तो नाम यज्ञः। कल्पन्ते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः।
यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥७२॥

पर्यस्वान्नमं यज्ञः प्रतिष्ठितम्भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्ययस्वान् विधत्ते व्यावृत्तः
प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः क्लृप्तो द्वादश॥)॥ [१९]

तार्प्येणाश्वः संज्ञपयन्ति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवैनः समर्धयन्ति। यामेन
साम्नां प्रस्तोताऽनूपतिष्ठते। यमलोकमेवैनं गमयति। तार्प्यं च कृत्यधीवासे
चाश्वः संज्ञपयन्ति। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैव पशूनवरुन्धे।
हिरण्यकशिपु भवति। तेजसोऽवरुद्धौ॥७३॥

रुक्मो भवति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै। अश्वो भवति। प्रजापतेरात्यै।
अस्य वै लोकस्य रूपन्तार्प्यम्। अन्तरिक्षस्य कृत्यधीवासः।
दिवो हिरण्यकशिपु। आदित्यस्य रुक्मः। प्रजापतेरश्वः। इममेव
लोकन्तार्प्येणाप्नोति॥७४॥

अन्तरिक्षं कृत्यधीवासेन। दिवः हिरण्यकशिपुना। आदित्यः रुक्मेण।
अश्वेनैव मेध्यैनं प्रजापतेः सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। एतासामेव
देवतानां सायुज्यम्। सार्ष्टिताः समानलोकतामाप्नोति। योऽश्वमेधेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥७५॥

अवरुद्ध्या आप्नोत्यष्टौ च॥ [२०]

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः।
अमुमादित्यमश्वः श्वेतं भूतं दक्षिणामनयन्। तेऽब्रुवन्। यन्नो नैष्ट। स
वर्यो भूदिति। तस्मादश्वः सवर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते।
यत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वो नाम॥७६॥

यच्छ्वयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजान्त्समजयत्।

तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्त। तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा
अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं
उत्तरवेदिमुपवर्षति। योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्।
यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्।
यदर्काश्वमेधौ। ओजो बलमेवावरुन्धे। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्।
सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिश्चिनोति।
तावर्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवावरुन्धे। अथो अर्काश्वमेधयोरेव
प्रतिष्ठति॥७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनञ्चत्वारि च॥ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुम्भूतम्मध्यालभन्त। तमालभ्योपावसन्।
प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा एतद्देवानामहः। यत्संवत्सरः। तस्मादश्वः
पुरस्तात्संवत्सर आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः।
यत्सद्यो मेधोऽभवत्॥७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुम्भवति। य एवं वेद। यद्वै तत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वः
तस्मादश्वः प्रजापतेः पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य
एवं वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समैनं देवास्तेजसे ब्रह्मवर्चसाय
भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुम्भूतम्मध्यालभन्त।
यज्ञमेव। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।
तेऽमृतत्वमगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मारमेव गच्छति। एतस्य वै

रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपुरं बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः।
सर्वस्याप्त्यै। सर्वस्य जित्यै। सर्वमेव तेनाप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽभ्यर्च्यजंत एति वेद॥ [२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति।
अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी। यत्सायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव
मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य
लोमं लोमं जुहोति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य
पदेपदे जुहोति। द्रश्पूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे॥८३॥

यद्रश्पूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। एतदनुकृति
ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। यो वा अश्वस्य
मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ
वा आदित्योऽश्वः। स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति।
अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा।
अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥ [२३]

प्रजापतिस्तमंष्टादशिभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्रीरूर्ध्वा प्रजापतिः प्रेणाऽनु
प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं यंजकृतुभिरपश्रीर्ब्राह्मणौ सर्वेषु वारुणो
यद्यश्वन्तर्दाहुरेष वै विभूस्ताप्येणादित्याः प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥
प्रजापतिरस्मिँल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यः सर्वं ह
वै तत्र पर्यः स्वद्य उ चैनमेवं वेद चत्वार्यशीतिः॥८४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः
समाप्तः॥

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभि॒र्यज॑त्राः। स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ
संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑
पूषा विश्व॑वे॒दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभि॒र्यज॑त्राः। स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ
संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑
पूषा विश्व॑वे॒दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॑युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः।
मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत।
महाना॑ग्नीर्महामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः स्वः॑। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत॥२॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑घम्। अपा॑घ्रा॒मपं॑ चा॒वर्ति॑म्।
अप॑दे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीर॑जी॒ताꣳश्च॑। भुव॑नं दे॒वसू॑व॒रीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं
दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षत॑। शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः।
सुमृ॑डी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्योम॑ स॒न्दृशि॑॥३॥

[१]

स्मृतिः॑ प्र॒त्यक्ष॑मैति॒ह्यम्। अनु॑मानश्चतुष्टयम्। ए॒तैरा॑दि॒त्यम॑ण्डलम्। सर्वै॑रेव
विधा॑स्यते। सूर्यो॑ मरी॒चिमा॑दत्ते। सर्व॑स्माद्भुव॑नादधि। तस्याः॑ पाकवि॒शेषे॑ण।

स्मृतं कालविशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्यात्स्यन्दते यथा॥४॥
 तां नद्योऽभि संमायन्ति। सौरुः सतीं न निर्वर्तते। एवं नानासंमुत्थानाः।
 कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च महशश्च। सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सर्वैः
 समाविष्टः। ऊरुः सन्न निर्वर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥५॥
 अणुभिश्च महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः प्रत्यक्षेण। नाधिसत्वः
 प्रदृश्यते। पटरो विक्लिधः पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं
 तत्र नीयते। एकः हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे संवत्सरस्य।
 दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं तै अन्यद्यजतं तै अन्यत्।
 विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा
 तै पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नऽऽदित्यः
 संवत्सर एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं रूपम्।
 योऽस्य महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं
 दद्यात्॥७॥

[२]

साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा इति। तेषामिष्टानि
 विहितानि धामशः। स्थात्रे रजन्ते विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः।
 सखा सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याजं सखिविदः
 सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदीः शृणोत्यलकः
 शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुर्ऋतुना नुद्यमानः। विननादाभिधावः।
 षष्टिश्च त्रिंशका वल्गाः। शुक्लकृष्णौ च षष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः।

वसन्तो वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः।
अमूनादयतेत्यन्यान्॥१॥

अमूँश्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते। एतदेव
विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत।
शुक्लवासा रुद्रगणः। ग्रीष्मेणऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीं सर्वाम्॥१०॥
ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासाँसि। आदित्यानां निबोधत।
संवत्सरीणं कर्मफलम्। वर्षाभिर्ददताँ सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव।
तद्माँऽऽपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते। ह्लादयते
ज्वलन्तश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा भ्रँश्यन्ते। संवत्सरान्ता
भ्रँश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति। संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्यं
इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्रणं नास्ति। ऋभूणां
तन्निबोधत। कनकाभानि वासाँसि। अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीतं
मृज्मीत। अहं वो जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥
अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः। अमुतो जेतुमिषुमुखमिव।
सन्नद्धाः सह ददृशे ह। अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः।
अक्रुद्धस्य योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्।
अक्ष्णयोः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवल्लोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति
शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षता। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा
भवति। इहेहवः स्वतपसः। मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा आवृणो॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासाँसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा विप्रहरन्ति।
अग्निजिह्वा असञ्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो
न पवमानः। मातृक्कच्चन विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा
श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वज्रिरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्यज्यम्।
अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य। एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य
त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण
यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति।
य एवं वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न वासाँसि। न चक्षुः
प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिंसातः। सतस्तदेवलक्षणम्। लोहितोऽक्षि
शारशीर्ष्णिः। सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै सर्व ऋतवो
नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति। य एवं वेद। स खलु
संवत्सर एतैः सेनानीभिः सह। इन्द्राय सर्वान्कामानंभिवहति। स द्रप्सः।
तस्यैषा भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः। आवर्तमिन्द्रः
शच्या धमन्तम्। उप्स्रुहि तं नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सह।
असुरान् परिवृश्चति। पृथिव्यंशुमती। तामन्ववस्थितः संवत्सरो दिवं च।

नैवं विदुषाऽऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्। यो द्रुह्यति। भ्रश्यते
स्वर्गाल्लोकात्। इत्यृतुमण्डलानि। सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं
सर्निर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषिमान् विभासः। ते अस्मै
सर्वे दिवमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स
महामेरुं न जहाति। तस्येषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्।
इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त साकम्॥२०॥
तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाज्यो-
तिर्लभन्ते। तान्तसोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्।
प्राणो जीवानीन्द्रियंजीवानि। सप्त शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः।
अपश्यमहमेतान्तसप्त सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च
प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामेरुं
गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त
महामेरुम्। एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।
तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः।
तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना
अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त
दिशो नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः सोमाभी रक्षण इति।

तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति
वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्याव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः। उतस्युः।
नत्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम्। अष्टौ
तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं
देवानामुदंगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी
अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः केयं देव रात्री। क
मासा ऋतवः श्रिताः। अर्द्धमासा मुहूर्ताः। निमेषास्तुटिभिः सह। केमा
आपो निविशन्ते। यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः
सूर्यं समाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्यं समाहिता। अनवर्णे इमे भूमी। इयं चाऽसौ
च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते
भूमी। इति वत्सस्य वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे
दशस्ये॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बल-
माहुः। का दीप्तिः किं परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी
उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्देवः।
यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्। अवमं

मध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥ २९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति। चतुर्मासं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वां पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्ब्रह्मन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान्॥ ३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥ ३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धागमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्त्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्या रुहः॥ ३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति॥ ३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता

इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः। विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्। अङ्घारिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्तसूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभ्रुवर्षा। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्। अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिर्विपरीताः। सप्तभिर्वा तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति। समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासन्ते। महर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते। छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं

जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा (३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सहस्रवृद्धियं भूमिः। पुरं व्योम सहस्रवृत्। अश्विनां भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः पतिर्व्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः। सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवन्तः स्वधावन्तौ। भद्रा वा पूषणाविह रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः स९ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती आगत९ सूर्यया सह। त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रयिं न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुनोभिरात्मन्वतीभिः। अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासत्या भुज्युमूहथुः पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्तार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपङ्क्तिः षडंशैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः। आपपूर्षम्बरश्चैव। सवितारेपसोऽभवत्। त्य९ सुतृप्तं विदित्वैव। बहुसोम गिरं वशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्तसोमंतृप्सुषु। स सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स तद्गोभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः। अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ। अग्निश्चादित्यश्च। रात्रेर्वत्सः। श्वेत आदित्यः।

अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ। वृत्रश्च
वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युत आदित्यस्य। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः।
तयोरेतौ वत्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव प्रतिपद्येते।
सेयं रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवसति। तस्या वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः।
यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्। एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च
पशुभिश्च भवति। य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य
वत्सः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितृषां प्रलो अभिरक्षति व्रतम्। महः
समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्। पवित्रं ते विततं
ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः। अतस्तनूनं तदामो अश्रुते। श्रुतास
इद्वहन्तस्तत्समाशत। ब्रह्मा देवानाम्। असंतः सद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः शङ्कुतोऽवसन्।
अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य। अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा।
नक्तं ददृश्रे कुहचिद्विवेयुः। अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा
नक्षत्रमेति। तत्संवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्संवितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठं
सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि। अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो
अन्धसः। नक्तं तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यश्चा सम्भविष्यामः। नाम नामैव नाम

मे॥५०॥

नपु॑स॒कं पु॒मा॒ऽस्य॑स्मि। स्था॒वरो॑ऽस्म्यथ॒ जङ्ग॑मः। यु॒जेऽय॑क्षि॒ यष्टा॑हे च।
मया॑ भू॒तान्य॑यक्षत। प॒शवो॑ मम॑ भू॒तानि॑। अनू॒बन्धो॑ऽस्म्य॒हं वि॒भुः। स्त्रियः॑
स॒तीः। ता उ॑मे पु॒स आ॑हुः। पश्य॑दक्ष॒ण्वान्न॑विचे॒तद॒न्धः। क॒विर्यः॑ पु॒त्रः स
इ॒मा चि॑केत॥५१॥

यस्ता वि॒जाना॑त्स॒वितुः॑ पि॒तास॑त्। अ॒न्धो म॑णिम॒विन्द॑त्। तम॑नङ्गुलि॒राव॑यत्।
अ॒ग्नीवः॑ प्रत्य॑मुश्चत्। तमजि॑ह्वा अ॒सश्च॑त। ऊ॒र्ध्वमूल॑म॒वाक्छा॑खम्। वृ॒क्षं यो
वेद॑ सम्प्र॑ति। न स जा॒तु जनः॑ श्रद्द॒ध्यात्। मृ॒त्युर्मा॑ मा॒र्यादि॑तिः। ह॒सित॑
रु॒दितं॑ गी॒तम्॥५२॥

वीणा॑पणव॒लासि॑तम्। मृ॒तं जी॒वं च॑ यत्कि॒ञ्चित्। अ॒ङ्गानि॑ स्ने॒व वि॒द्धि तत्।
अ॒तृष्य॑ऽस्तृष्य॑ध्यायत्। अ॒स्माज्जा॒ता मे॑ मि॒थू चर॑न्। पु॒त्रो निर्ऋ॑त्या॒ वैदे॑हः।
अ॒चेता॑ यश्च॒ चेत॑नः। स॒ तं म॑णिम॒विन्द॑त्। सोऽन॑ङ्गुलि॒राव॑यत्। सोऽ॒ग्नीवः॑
प्रत्य॑मुश्चत्॥५३॥

सोऽजि॑ह्वो अ॒सश्च॑त। नै॒तमृ॑षिं वि॒दित्वा॑ न॒गरं प्र॑विशेत्। य॒दि प्र॑विशेत्।
मि॒थौ चरि॑त्वा प्र॒विशेत्। तत्स॑म्भ॒वस्य॑ व्र॒तम्। आ॒तम॑ग्रे र॒थं ति॑ष्ठ।
एका॑श्वमे॒कयो॑जनम्। ए॒कच॑क्र॒मेक॑धुरम्। वा॒तध्रा॑जि॒गतिं॑ वि॒भो। न॒ रि॒ष्यति॑
न व्य॑थते॥५४॥

ना॒स्याक्षो॑ या॒तु स॑ज्जति। यच्चे॒तान् रोहि॑ता॒श्चाग्नेः॑। र॒थे यु॑क्त्वाऽधि॒तिष्ठ॑ति।
ए॒कया॑ च द॒शभि॑श्च॒ स्वभू॑ते। द्वाभ्यामि॑ष्टये वि॒श॒त्या च॑। तिसृ॑भिश्च॒ वह॑से
त्रि॒श॒ता च॑। नियु॒द्धिर्वा॒यवि॑ह तां वि॒मुञ्च॑॥५५॥

[११]

आ॒तनु॑ष्व॒ प्रत॑नुष्व। उ॒द्धम॑ऽऽध॒म स॑न्ध॒म। आ॒दित्ये॑ च॒न्द्रव॑र्णानाम्।

गर्भमाधैहि यः पुमान्। इतः सिक्तः सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि।
वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि।
स्मर्यते न च दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आमन्दैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः। मा त्वा
केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि। मा मन्दैरिन्द्र हरिभिः। यामि
मयूररोमभिः। मा मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि।
अणुभिश्च महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्रऽऽयाहि सहस्रयुक्।
अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः। संवत्सरो विष्ववर्णैः।
नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्रऽऽगच्छ
हरिव आगच्छ मैधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण। अरुणाश्वा
इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसोऽग्रयः। अग्निश्च
जातवेदाश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः
खादग्दतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः॥५९॥

उक्तः स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।
विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति तद्वयोः।
उक्तो वेषो वासाःसि च। कालावयवानामितः प्रतीज्या। वासात्या
इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां
चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेव विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण
उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयौनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयौन्यष्टपुत्रम्। अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयौनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं महीम् षु। अदितिद्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः। अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रेत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रेत्पूव्यं युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदिति। ताननुक्रमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च। अशश्च भगश्च। इन्द्रश्च विवस्वाश्चेत्येते। हिरण्यगर्भो हसः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति। गर्भः प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥६३॥

[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ तपन्नृदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदगाः। असौ योऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायाऽस्तमेति। मा मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायाऽस्तङ्गाः। असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः। अ॒सौ योऽप॒क्षीय॑ति।
 स सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
 प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॒ नक्ष॑त्राणि। सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति चोत्स॑र्पन्ति
 च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत्॥६५॥
 इ॒मे मासा॑श्चार्धमा॒साश्च॑। सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति चोत्स॑र्पन्ति च।
 मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत्। इ॒म
 ऋ॒तवः॑। सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒
 मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत्। अ॒यं संवत्स॑रः। सर्व॑ेषां
 भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति चोत्स॑र्पति च॥६६॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प॒। इ॒दम॑हः। सर्व॑ेषां
 भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति चोत्स॑र्पति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा
 मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प॒। इ॒यं रा॒त्रिः॑। सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति
 चोत्स॑र्पति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प॒।
 ॐ भूर्भुवः॒ स्वः॑। ए॒तद्वो मि॒थुनं॑ मा नो मि॒थुनं॑ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा
 भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्।
 आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य

स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं
रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः
स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा
भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां
स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा
भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां
रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने
स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां

रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्। त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा। एवा ह्यग्ने। एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा

हि पूषन्। ए॒वा हि दे॒वाः॥७४॥

[२०]

आप॑मा॒पाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः। अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च।
स॒ह सं॒श्रस्कर॑र्द्धि॒या। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्या॒त्मानो॒ अद्रु॑हः।
दे॒वीर्भु॑वन्सू॒वरीः॑। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत। म॒हाना॒ग्नीर्म॑हामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः
स्वः॥७५॥

दे॒वीः पर्ज॑न्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णि॒म॒पा॒रघ॑म्। अ॒पा॒घ्ना॒मप॑चा॒वर्ति॑म्। अ॒पदे॑वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीर॒जीता॑श्च।
भु॒व॒नं दे॒वसू॑वरीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमु॒दीष॑त॥७६॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः। स्थि॑रैरङ्गै॒स्तुष्टु॑वाꣳ
संस्त॑नूभिः। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑
पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।
के॒तवो॒ अरु॑णासश्च। ऋ॒षयो॒ वात॑र॒शनाः॑। प्र॒तिष्ठाꣳ श॒तधा॑ हि। स॒माहि॑तासो
सह॑स्र॒धाय॑सम्। शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॒का
सर॑स्वति। मा ते॒ व्योम॑ स॒न्दृशि॑॥७७॥

[२१]

योऽपां॑ पु॒ष्पं वेद॑। पु॒ष्पवान् प्र॒जावा॑न् पशु॒मान् भ॑वति। च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पां
पु॒ष्पम्। पु॒ष्पवान् प्र॒जावा॑न् पशु॒मान् भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। योऽपा॒माय॑त॒नं
वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। अ॒ग्निर्वा अ॒पा॒माय॑त॒नम्। आ॒यत॑नवान् भवति।
योऽग्ने॑रा॒यत॑नं वेद॥७८॥

आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वा अ॒ग्नेरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य

ए॒वं वे॒द। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वे॒द। आ॒यत॑नवान् भवति। वा॒युर्वा अ॒पामा॒यत॑नम्।
आ॒यत॑नवान् भवति। यो वा॒योरा॒यत॑नं वे॒द। आ॒यत॑नवान् भवति॥७९॥

आपो॒ वै वा॒योरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वे॒द। यो॑ऽपामा॒यत॑नं
वे॒द। आ॒यत॑नवान् भवति। अ॒सौ वै तप॑न्न॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति।
यो॑ऽमुष्य॒ तप॑त आ॒यत॑नं वे॒द। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वा अ॒मुष्य॒ तप॑त
आ॒यत॑नम्॥८०॥

आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वे॒द। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वे॒द। आ॒यत॑नवान् भवति।
च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यश्च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नं
वे॒द। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान्
भवति॥८१॥

य ए॒वं वे॒द। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वे॒द। आ॒यत॑नवान् भवति। नक्ष॑त्राणि
वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नं वे॒द।
आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति।
य ए॒वं वे॒द॥८२॥

यो॑ऽपामा॒यत॑नं वे॒द। आ॒यत॑नवान् भवति। प॒र्जन्यो॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्।
आ॒यत॑नवान् भवति। यः प॒र्जन्य॑स्यऽऽय॒तनं॑ वे॒द। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒
वै प॒र्जन्य॑स्यऽऽय॒तनम्॑। आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वे॒द। यो॑ऽपामा॒यत॑नं
वे॒द॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति। स॒ंवत्स॑रो वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान्
भवति। यः स॒ंवत्स॑रस्यऽऽय॒तनं॑ वे॒द। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै
स॒ंवत्स॑रस्यऽऽय॒तनम्॑। आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वे॒द। यो॑ऽप्सु ना॒वं
प्रति॑ष्ठितां वे॒द। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयं सन्न।
सूर्यं शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति।
इमे वै लोका अपां रसः। तैऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं
खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फदघ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णेः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च संस्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं
प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते।
साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ भुवनेप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित
एता अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः शण्डिलाः।
कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं
चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं
प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान
इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती। तमिति। योऽग्नेर्मिथूया
वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं
वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमांसन्तसलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे समभवत्।

तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो
मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता।
कामस्तदग्रे समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥१०॥

सतो बन्धुमसंति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषेति।
उपैन्न्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं वेद। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तत्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य यन्मासमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो
वातरशना ऋषय उदतिष्ठन्॥११॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो रसः। सोऽपाम्।
अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्। मम वैत्वङ्मासा। समभूत्॥१२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्। स सहस्रशीर्षा
पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्। तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं समभूः।
त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स इत आदायापः॥१३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत आदित्य उदतिष्ठत्। सा
प्राची दिक्। अथाऽरुणः केतुर्दक्षिणत उपादधात्। एवाह्यग्र इति। ततो वा
अग्निरुदतिष्ठत्। सा दक्षिणा दिक्। अथाऽरुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा
हि वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथाऽरुणः केतुरुत्तरत उपादधात्।
एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची दिक्। अथाऽरुणः केतुर्मध्यं
उपादधात्। एवा हि पूषन्निति। ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथाऽरुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः
पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्।

ताभ्योऽसुरा रक्षांसि पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्क्षो हि ते समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्वृहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य। आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमाप्त्वा। सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि। मेघो विद्युत्। स्तनयितुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति वर्ष्या गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्माद्वक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति। वहन्तीर्गृह्णाति॥२०॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य उपदधाति। इयं वै सम्भार्या। अस्यामेव

प्रति॑तिष्ठति। प॒ल्व॒ल्या गृ॑ह्णाति। ता उपरि॑ष्टादुपाद॑धाति॥१०१॥

अ॒सौ वै प॑ल्व॒याः। अ॒मुष्या॑मेव प्रति॑तिष्ठति। दि॒क्षूप॑दधाति। दि॒क्षु वा आपः॑। अन्नं॑ वा आपः॑। अ॒द्ध्यो वा अन्नं॑ जायते। यदेवा॒द्ध्योऽन्नं॑ जायते। तदव॑रुन्धे। तं वा ए॒तम॑रु॒णाः के॒तवो॑ वात॑रश॒ना ऋष॑योऽचिन्वन्। तस्मा॑दारुणके॒तुकः॑॥१०२॥

तदेषाऽभ्य॑नूक्ता। के॒तवो॑ अरु॑णासश्च। ऋष॑यो वात॑रश॒नाः। प्रति॑ष्ठा५ श॒तधा॑ हि। स॒माहि॑तासो सहस्र॑धाय॑स॒मिति॑। श॒तश॑श्चैव स॒हस्र॑शश्च॒ प्रति॑तिष्ठति। य ए॒तम॑ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०३॥

[२४]

जा॒नुद॑घ्नीमु॒त्तर॑वेदीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॑रयति। अ॒पाः स॑र्व॒त्वाय॑। पु॒ष्कर॑प॒र्णः रु॒क्मं पु॑रुष॒मित्यु॑प॒दधा॑ति। तपो॑ वै पु॒ष्कर॑प॒र्णम्। स॒त्यः रु॒क्मः। अ॒मृतं॑ पु॑रुषः। ए॒ताव॑द्वा वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्। याव॑दे॒वास्ति॑॥१०४॥

तदव॑रुन्धे। कूर्म॑मुप॒दधा॑ति। अ॒पामे॑व मेध॒मव॑रुन्धे। अथो॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒मंष्ट्रै॑। आप॑मा॒पाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॑तोऽमु॒तः। अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह स॑ञ्चस्कर॒द्धिया॑ इति॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः। लो॒कं पृ॑णच्छि॒द्रं पृ॑ण॥१०५॥ यास्ति॒स्रः प॑रम॒जाः। इन्द्र॑घोषा वो वसु॑भिरे॒वाह्ये॑वेति॑। पञ्च॑चित॒य उप॑दधाति। पाङ्क्तो॑ऽग्निः। यावा॑ने॒वाग्निः॑। तं चि॑नुते। लो॒कं पृ॑णया द्वितीया॒मुप॑दधाति। पञ्च॑ पदा॒ वै वि॒राट्। तस्या॑ वा इ॒यं पादः॑। अ॒न्तरि॑क्षं पादः॑। द्यौः पादः॑। दि॒शः पादः॑। प॒रोर॑जाः पादः॑। वि॒राज्ये॑व प्रति॑तिष्ठति। य ए॒तम॑ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०६॥

[२५]

अ॒ग्निं प्र॑णीयोप॒समा॑धाय॑। तम॑भित ए॒ता अ॒बीष्ट॑का उप॑दधाति। अ॒ग्नि॒होत्रे॑

दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञऋतुष्विति।
अथ ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे।
नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं
चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सङ्स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः।
तस्मान्नानुषज्यः। सोत्तरवेदिषु ऋतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्यां ह्यग्निश्चीयते।
प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान् भवति। य एवं वेद।
पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत् पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं
चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति। य एवं वेद।
आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति।
अभिचरंश्चिन्वीत। वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो यशस्कामः।
ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्।
यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्। वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं कुर्यात्। न
निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनतिदाहाय।
न पुष्करपर्णानि हिरण्यं वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न

कूर्मस्याश्रीयात्। नोदकस्याघातुंकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुंका
आपः। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च नस्तन्वं च
प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः।
अस्माकं भूत्वविता तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः।
सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यंकल्पयन्। ते ते देहं कल्पयन्तु। मा च ते
ख्यास्म तीरिषत्। उत्तिष्ठत मा स्वप्त। अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य
तृप्तासः। सूर्येण सयुजोषसः। युवां सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥
देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको ज्योतिषाऽऽवृतः।
यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनऽऽवृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च।
आयुः कीर्तिं प्रजां ददुः। विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसा सम्प्रीवृताम्।
पुरं हिरण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराङेत्यज्यामयी। पराङेत्यनाशकी। इह चामुत्र
चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता।
अरिष्टं यत्किं च क्रियते। अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतासः श्रुतासश्च॥११७॥
यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापैक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च ये विदुः।
सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः। अस्माल्लोकादमुष्माच्च।
ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपैत वीत वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये
च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दा॒त्वव॒सान॑म॒स्मै। नृ॒ मु॑णन्तु नृपा॒त्वर्यः॑। अ॒कृ॒ष्टा ये च॒ कृ॒ष्टजाः॑।
कु॒मारी॑षु क॒नीनी॑षु। जा॒रिणी॑षु च॒ ये हि॒ताः। रे॒तः पी॒ता आ॑ण्ड॒पीताः॑।
अ॒ङ्गारे॑षु च॒ ये हु॒ताः। उ॒भया॑न् पु॒त्रपौ॒त्रका॑न्। यु॒वेऽहं॑ य॒मराज॑गान्। श॒तमि॑न्नु
श॒रदः॑॥११९॥

अदो॑ यद्व॒ह्म विल॑बम्। पि॒तृणां॑ च॒ य॒मस्य॑ च। वरु॑ण॒स्याश्वि॑नो॒रग्रेः॑। म॒रुता॑
च वि॒हाय॑साम्। का॒मप्र॑यव॒णं मे॑ अस्तु। स ह्ये॒वास्मि॑ स॒नात॑नः। इति॑ नाको
ब्र॒ह्मि॒श्रवो॑ रा॒यो ध॑नम्। पु॒त्राना॑पो दे॒वीरि॒हऽऽहि॑त॥१२०॥

[२७]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शी॒र्ष्णीं च। अपे॑तो॒ निर्ऋ॒तिः ह॑थः। परि॑बाध॒ः श्वे॒तकु॑क्षम्।
नि॒जङ्घ॑ः श॒बलो॑द॒रम्। स॒ तान् वा॒च्याय॑या स॒ह। अ॒ग्रे ना॑शय॒ स॒न्द॒शः।
ई॒र्ष्या॒सूये॑ बु॒भुक्षा॑म्। म॒न्युं कृ॒त्यां च॑ दी॒धिरे॑। रथे॑न कि॒ः शु॒काव॑ता। अ॒ग्रे
ना॑शय॒ स॒न्द॒शः॥१२१॥

[२८]

प॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॒त्राय॑ मी॒ढुषे॑। स नो॑ य॒वस॑मिच्छतु। इ॒दं वचः॑
प॒र्जन्या॑य॒ स्व॒राजे॑। हृ॒दो अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत। म॒यो॒भूर्वा॑तो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑
सन्त्व॑स्मे। सु॒पिप्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। ग॒वां
कृ॒णोत्य॑र्वताम्। प॒र्जन्यः॑ पु॒रुषी॑णाम्॥१२२॥

[२९]

पुन॑र्मामै॒त्विन्द्रि॒यम्। पुन॑रायुः पुन॒र्भगः॑। पुन॑र्ब्राह्म॒णमै॒तु मा। पुन॑र्द्रवि॒णमै॒तु मा।
यन्मे॑ऽद्य रे॒तः पृ॒थि॒वीम॑स्कान्। यदोष॑धीर॒प्यसं॑र॒द्यदा॑पः। इ॒दं तत्पुन॑राद॒दे।
दी॒र्घायु॑त्वाय॒ वर्च॑से। यन्मे॑ रे॒तः प्र॑सि॒च्यते॑। यन्म॑ आजा॒यते॑ पुनः॑। तेन॑

मामृ॑तं कुरु। तेन॑ सुप्र॒जसं॑ कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒द्ध्यस्ति॑रोऽधाऽजा॑यत। तव॑ वैश्रव॒णः स॑दा। तिरो॑ऽधेहि सप॒त्नान्नः॑। ये
अपो॑ऽश्रन्ति॑ केच॒न। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वैश्रव॑णः। रथ॑ सह॒स्रव॑न्धुरम्। पुरु॑श्चक्र॑
सह॑स्राश्वम्। आस्था॒याया॑हि नो ब॒लिम्। यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमा॑वहन्ति। धनं॑
गावो॑ हस्ति॒ हिर॑ण्यम॒श्वान्॥१२४॥

असा॑म सुम॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। श्रियं॑ बिभ्र॒तोऽन्न॑मुखीं वि॒राज॑म्। सुद॒र्शने॑ च
क्रौ॒श्चे च॑। मै॒नागे॑ च॒ महा॑गिरौ। श॒तद्वा॒ट्टार॑गमन्ता। स॒ह्यार्य॑ न॒गरं॑ तव॑।
इति॑ मन्त्राः॑। कल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम्। यदि॑ ब॒लिं हरे॑त्। हि॒रण्य॑ना॒भये॑ वितु॒दये॑
कौबे॒राया॑यं ब॒लिः॥१२५॥

सर्व॑भूताधिपतये नम इति। अथ ब॒लिं ह॒त्वोप॑तिष्ठेत्। क्ष॒त्रं क्ष॒त्रं वैश्रव॑णः।
ब्राह्म॑णा वयु॑ः स्मः। नम॑स्ते अस्तु मा मां हि॑सीः। अस्मा॑त्प्रविश्यान्नम॒द्धीति॑।
अथ॑ तमग्निमा॑दधी॒त। यस्मि॑न्नेतत्कर्म प्र॑युञ्जीत। ति॒रोऽधा॑ भूः। ति॒रोऽधा॑
भुवः॑॥१२६॥

ति॒रोऽधा॑ः स्वः॑। ति॒रोऽधा॑ भूर्भुवः॑ स्वः॑। सर्वे॑षां लोकानामाधिपत्ये॑ सीदेति।
अथ॑ तमग्निमि॒न्धी॒त। यस्मि॑न्नेतत्कर्म प्र॑युञ्जीत। ति॒रोऽधा॑ भूः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॑
भुवः॑ स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॑ः स्वः॑ स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॑ भूर्भुवः॑ स्वः॑ स्वाहा॑। यस्मि॑न्नस्य
काले॑ सर्वा आहु॒तीर॑हुता भवे॒युः॥१२७॥

अपि॑ ब्राह्मण॑मुखीनाः। तस्मि॑न्नहः काले प्र॑युञ्जीत। परः॑ सु॒प्तज॑नाद्वेपि। मास्म
प्रमा॑द्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः॑ सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षु॒ध्यन्नि॑दमजा॒नता॑म्।
सर्वार्था॑ न सिद्ध्यन्ते। यस्तै॑ वि॒घातु॑को भ्रा॒ता। ममा॑न्तर॒हदये॑ श्रितः॥१२८॥
तस्मा॑ इ॒मम॑ग्रपिण्डं जुहोमि। स मे॑ऽर्था॒न्मा वि॑व॒धीत्। मयि॑ स्वाहा॑।

राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे। स मे
कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय।
महाराजाय नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वार्तरशनाः। प्रतिष्ठा
शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या
आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः।
त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी। चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतेनऽनुवाकेन।
उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये। चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः।
ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः
काण्डऋषयः। अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं सङ्स्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा नः
शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे। धेनुर्दक्षिणा। कंसं
वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्। यथाशक्ति वा। एवङ्स्वाध्यायधर्मेण।
अरण्येऽधीयीत। तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा
संस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः
पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
 नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥
 सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां वयं स्वर्गं लोकमैष्यामो
 वयमैष्याम इति तेऽसुराः सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव
 देवास्तेऽसुरा अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं लोकमायन्
 प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेनासुरान् पराभावयन्
 प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो
 यज्ञोपवीत्यधीते यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्यैवाधीयीत याजयेद्यजेत
 वा यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
 बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं प्राचीनावीतं
 संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान् प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत्
 तानि वरमवृणीतऽऽदित्यो नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
 तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति यावदस्तमन्वगात्तानि
 ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तदु ह वा
 एते ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं
 विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि मन्देहारुणे द्वीपे
 प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानम् अवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम्
 आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्तसकलं भद्रमश्नुतेऽसावादित्यो
 ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं वेद॥२॥

[२]

यद्दे॒वा दे॒वहे॒ळनं॑ दे॒वांस॑श्च॒कृमा व॒यम् । आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा मु॒ञ्चत॑र्तस्य॒र्तेन॑
मा॒मि॒त । दे॒वा जी॒वनका॑म्या यद्वा॒चाऽनृ॑तमू॒दिम । तस्मा॑न्न इ॒ह मु॒ञ्चत॑
वि॒श्वे दे॒वाः स॒जोष॑सः । ऋ॒तेन॑ द्या॒वापृ॑थि॒वी ऋ॒तेन॑ त्व॒ सं॒रस्व॑ति ।
कृ॒तान्नः॑ पा॒ह्येन॑सो यत्किं॑ चा॒नृ॒तमू॒दिम । इन्द्रा॑ग्नी मि॒त्रावरु॑णौ सोमो॑
धा॒ता बृ॒हस्प॑तिः । ते नो॑ मु॒ञ्चन्त्वे॒नसो॑ यद॒न्यकृ॑तमा॒रि॒म । स॒जा॒तश॑सा॒दुत॑
जा॒मिश॑सा॒ज्याय॑सः श॒सा॒दुत॑ वा कनी॑यसः । अना॑धृष्टं दे॒वकृ॑तं
यदे॒नस्तस्मा॑त् त्वम॒स्माञ्जा॑तवे॒दो मुमु॑ग्धि ॥ ३ ॥

यद्वा॒चा यन्म॑न॒सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑द्वा॒ शि॒श्रैर्य॑द॒नृ॒तं च॑कृ॒मा व॒यम् ।
अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दे॒नसो॑ गा॒र्हप॑त्यः प्रमु॒ञ्चतु॑ च॒कृम॑ या॒नि दु॑ष्कृ॒ता । येन॑
त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑ सू॒र्यं तम॑सो निर्मु॒मोच॑ । येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा
अ॒जहा॑दरा॒तीस्तेना॑हं ज्योति॑षा ज्योति॑रान॒शान॑ औ॒क्षि । यत्कु॑सी॒दम॑प्र॒तीत्तं॑
मये॒ह येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॑ चरा॒मि । ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृ॒णो भ॑वामि जी॒वन्ने॒व प्र॑ति
तत्ते॑ द॒धामि॑ । यन्म॑यि मा॒ता यदा॑ पि॒पेष॑ यद॒न्तरि॑क्षं यदा॒शसा॑ति॒क्रामा॑मि
त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता यदा॑प॒ इमं॑ मे॒ वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ या॒मि त्वं नो॑ अ॒ग्रे स
त्वं नो॑ अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑ ॥ ४ ॥

[३]

यददी॑व्य॒नृ॒णम॑हं ब॒भूवादि॑त्सन्वा सञ्ज॒गर॑ जने॑भ्यः । अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दिन्द्र॒श्च
सं॒विदा॒नौ प्रमु॑ञ्चताम् । यद्ध॒स्ताभ्यां॑ च॒कर॑ किल्बि॒षाण्य॑क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः ।
उ॒ग्रं प॑श्या च॒ राष्ट्र॑भृच्च॒ तान्य॑प्सर॒साव॑नु॒दत्ता॑मृ॒णानि॑ । उ॒ग्रं प॑श्ये
राष्ट्र॑भृत्किल्बि॒षाणि॑ यद॒क्षवृ॑त्तम॒नु॒दत्तमे॒तत् । नेत्रं॑ ऋ॒णानृ॑णव॒ इत्स॑मानो
य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जु॒राय॑ । अ॒व ते हे॒ळ उ॒दुत्त॑ममि॒मं मे॒ वरु॑ण॒ तत्त्वा॑

यामि त्वं नो अग्रे स त्वं नो अग्रे। सङ्कुसुको विकुसुको निर्ऋथो
 यश्च निस्वनः। तेऽ(१)स्मद्यक्ष्ममनागसो दूरादूरमचीचतम्। निर्यक्ष्ममचीचते
 कृत्यां निर्ऋतिं च। तेन योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि।
 दुःशः५सानुशः५साभ्यां घृणेनानुघणेन च। तेनान्योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै
 प्रसुवामसि। सं वर्चसा पयसा सन्तनूभिरगन्महि मनसा सः५ शिवेन।
 त्वष्टा नो अत्र विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधद्यमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति परायक्ष्मः सुवामि
 ते। आयुर्दा अग्रे हविषो जुषाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा
 मधु चारु गव्यं पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि
 तिग्ममोजो वरुण सः५शिशधि। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छु विश्वे देवा
 जरदष्टिर्यथाऽसत्। अग्र आयूः५षि पवस् आ सुवोर्जमिषं च नः। आरे
 बाधस्व दुच्छुनाम्। अग्रे पवस्व स्वपां अस्मे वर्चः सुवीर्यम्। दधद्रयिं मयि
 पोषम्॥६॥

अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः। तमीमहे महागयम्। अग्रे
 जातान्प्रणुदा नः सपत्नान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो नुदस्व। अस्मे दीदिहि
 सुमना अहेळ्ळर्मन्ते स्याम त्रिवरूथ उद्भौ। सहसा जातान्प्रणुदा
 नः सपत्नान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो नुदस्व। अर्धे नो ब्रूहि सुमनस्यमानो
 वयः५ स्याम प्रणुदा नः सपत्नान्। अग्रे यो नोऽभितो जनो वृको
 वारो जिघांसति। ताः५स्त्वं वृत्रहं जहि वस्वस्मभ्यमाभरा। अग्रे यो
 नोऽभिदासति समानो यश्च निष्ठः। तं वयः५ समिधं कृत्वा तुभ्यमग्रेऽपि

दध्मसि॥७॥

यो नः शपादशपतो यश्च नः शपंतः शपात्। उषाश्च तस्मै निम्नुक् सर्वं
पापं समूहताम्। यो नः सपत्नो यो रणो मर्तोऽभिदासंति देवाः।
इध्मस्यैव प्रक्षायतो मा तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो
यं चाहं द्वेष्मि यश्च माम्। सर्वाऽस्तानग्ने सन्दह याश्चाहं द्वेष्मि ये च
माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः। निन्दाद्यो अस्मान्दिप्साच्च
सर्वाऽस्तान्मिष्मषा कुरु। सशितं मे ब्रह्म सशितं वीर्या(१)म्बलम्।
सशितं क्षत्रं मे जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदेषां बाहू अतिरमुद्वर्चो
अथो बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्। पुनर्मनः
पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः प्राणः पुनराकूतं म
आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्। वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां
दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स एतान्पाशान्
प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्। वैश्वानरः पवयान्नः
पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाम्याशाम्। अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो
अव तत्सुवामि। अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व लोकान्कृधि बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्।
योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान् पथो अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृणीत
विद्वान्प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं
तन्तुमनुसञ्चरेम॥९॥

तत् तन्तुमन्वेके अनु सञ्चरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायनवत्। अबन्ध्वेके

ददतः प्रयच्छाद्वातुं चेच्छक्रवाꣳसः स्वर्ग एषाम्। आरंभेथामनु सꣳरंभेथाꣳ
समानं पन्थामवथो घृतेन। यद्वां पूर्तं परिविष्टं यदग्नौ तस्मै गोत्रायेह
जायापती सꣳरंभेथाम्। यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा
जिहिꣳसिम। अग्निर्मा तस्मादेनंसो गार्हपत्य उन्नो नेषद्वुरिता यानि चकृम।
भूमिर्माताऽदितिर्नो जनित्रं भ्राताऽन्तरिक्षमभिशस्त एनः। द्यौर्नः पिता
पितृयाच्छं भवासि जामि मित्वा मा विवित्सि लोकात्। यत्र सुहार्दः सुकृतो
मदन्ते विहाय रोगं तन्वा(१)ꣳ स्वायाम्। अश्लोणाङ्गैरहुताः स्वर्गे तत्र पश्येम
पितरं च पुत्रम्। यदन्नमद्व्यनृतेन देवा दास्यन्नदास्यन्नुत वां करिष्यन्।
यद्देवानां चक्षुष्यागो अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं
कृणोतु। यदन्नमग्निं बहुधा विरूपं वासो हिरण्यमुत गामजामविम्।
यद्देवानां चक्षुष्यागो अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं
कृणोतु। यन्मया मनसा वाचा कृतमेनः कदाचन। सर्वस्मात्तस्मान्मेळितो
मोग्धि त्वꣳ हि वेत्थ यथातथम्॥१०॥

[६]

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो बभूवुस्तानृषयोऽर्थमायꣳस्ते
निलायमचरꣳस्तेऽनुप्रविशुः कूश्माण्डानि ताꣳस्तेष्वन्विन्दञ्छ्रद्धया च
तपसा च तानृषयोऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो
वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाम्नि केन वः सपर्यामेति तानृषयोऽब्रुवन्पवित्रं
नो ब्रूत येनारपसः स्यामेति त एतानि सूक्तान्यपश्यन् यद्देवा
देवहेळनं यददीव्यनृणमहं बभूवऽऽयुष्टे विश्वतो दधदित्येतैराज्यं जुहुत
वैश्वानराय प्रतिवेदयाम इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्याया-

स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒ इति॒ त ए॒तैर॑जुहवुस्तेऽरे॒पसो॑ऽभवन्क॒र्मादि॒ष्वेतै॑र्जुह्यात्पू॒तो
दै॒वलो॒कान्त्सम॑श्रुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॑ह्याद्योऽपू॒त इ॒व म॒न्ये॑त॒ यथा॑ स्ते॒नो यथा॑ भ्रू॒णहै॒वमे॒ष
भ॑वति॒ योऽयो॒नौ रे॒तः सि॒ञ्चति॒ यद॑र्वा॒चीन॒मेनो॑ भ्रू॒णह॒त्याया॒स्तस्मा॑न्मुच्यते॒
याव॑दे॒नो दी॒क्षामु॑पैति दी॒क्षित॑ ए॒तैः सं॒तति॑ जु॒होति॑ सं॒वत्स॒रं दी॑क्षितो
भ॑वति॒ सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑ मा॒सं दी॑क्षितो भ॑वति॒ यो मा॒सः
स सं॒वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑ चतुर्विं॒शति॑ रा॒त्रीर्दी॑क्षितो
भ॑वति॒ चतुर्विं॒शति॑र॒धमा॒साः सं॒वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑ द्वा॒दश॑
रा॒त्रीर्दी॑क्षितो भ॑वति॒ द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑
ष॒ड्रात्री॑र्दीक्षितो भ॑वति॒ ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑ सं॒वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑
पु॒नीते॑ ति॒स्रो रा॒त्रीर्दी॑क्षितो भ॑वति॒ त्रि॒पदा॑ गा॒यत्री॑ गा॒यत्रि॒या
ए॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑ न मा॒सं सम॑श्रीयान्न स्त्रि॒यमु॑पे॒यान्नोप॑र्यासीत्
जुगु॑प्से॒तानृ॒तात्प॑यो॒ ब्राह्म॑णस्य॒ व्रतं॑ य॒वागू॒ राज॑न्यस्या॒मिक्षा॒ वैश्य॑स्याथो
सौ॒म्येप्य॑ध्व॒र ए॒तद्व्र॑तं ब्रू॒याद्य॑दि म॒न्येतो॑प॒दस्या॒मीत्यो॑दनं॒ धा॒नाः स॒क्तू
घृ॒तमि॒त्यनु॑व्र॒तये॒दात्म॑नोऽनु॒पदा॑साय॥१२॥

[८]

अ॒जान् ह॒ वै पृ॒थ्वीं॑स्तप॒स्यमा॑नान् ब्र॒ह्म स्व॒यम्ब॑भ्या॒नर॑ष॒त्त
ऋ॒षयो॑ऽभवन्त॒दृषी॑णामृषि॒त्वं तां दे॒वता॑मु॒पाति॑ष्ठन्त॒ यज्ञ॑का॒मास्त॑ ए॒तं
ब्र॒ह्म॒यज्ञ॑म॒पश्य॑न्तमा॒हर॑न्तेना॒यज॑न्त॒ यदृ॒चोऽध्य॑गी॒षत॑ ताः प॒र्यआ॑हुतयो
दे॒वाना॑म॒भवन्॑ यद्यजूं॑षि घृ॒ताहु॑तयो॒ यत्सा॑मा॒नि सो॑मा॒हुत॑यो
यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ मध्वा॒हुत॑यो यद्वा॒ह्मणा॑नीतिहा॒सान् पु॒रा॒णानि॑ कल्पा॒न्गाथा॑

नाराश॑सी॒र्मेदा॑हु॒तयो॑ दे॒वाना॑म॒भव॑न्ताभिः क्षु॒धं पा॑प्मानु॒मपा॑घ्नन्नप॒हत॑पाप्मानो
दे॒वाः स्व॒र्गं लो॒कमा॑यन् ब्रह्म॑णः सायु॑ज्यमृष॑योऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च॑ वा ए॒ते म॑हाय॒ज्ञाः स॑त॒ति प्र॑ता॒यन्ते॑ स॒तति॑ स॒न्तिष्ठ॑न्ते दे॒वय॑ज्ञः
पि॒तृय॑ज्ञो भू॒तय॑ज्ञो म॑नुष्यय॒ज्ञो ब्र॑ह्मय॒ज्ञ इति॑ यद॒ग्नौ जु॑होत्य॒पि स॑मिधं
तद्दे॒वय॑ज्ञः स॒न्तिष्ठ॑ते यत्पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धा क॑रोत्य॒प्यप॑स्तर्पि॒तृय॑ज्ञः स॒न्तिष्ठ॑ते
यद्भू॒तेभ्यो॑ ब॒लिः हर॑ति॒ तद्भू॒तय॑ज्ञः स॒न्तिष्ठ॑ते यद्वा॒ह्मणे॑भ्योऽन्नं द॑दाति
तन्म॑नुष्यय॒ज्ञः स॒न्तिष्ठ॑ते यत्स्वा॑ध्या॒यम॑धी॒यीतै॑का॒मप्यृ॑चं य॒जुः सा॑मं वा
तद्ब्र॑ह्मय॒ज्ञः स॒न्तिष्ठ॑ते यदृ॒चोऽधी॑ते प॒यसः॑ कू॒ल्या अस्य॑ पि॒तृन्स्व॒धा
अ॒भिव॑हन्ति॒ यद्य॑जू॒षि घृ॑तस्य॑ कू॒ल्या यत्सा॑मा॒नि सोम॑ ए॒भ्यः प॑वते
यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ मधो॑ः कू॒ल्या यद्वा॒ह्मणा॑नीतिहा॒सान् पु॑रा॒णानि॑ क॒ल्पा॒न्गाथा॑
नाराश॑सी॒र्मेद॑सः कू॒ल्या अस्य॑ पि॒तृन्स्व॒धा अ॒भिव॑हन्ति॒ यदृ॒चोऽधी॑ते
प॒यआ॑हुतिभिरे॒व तद्दे॒वाः स्त॑र्पयति॒ यद्य॑जू॒षि घृ॑ताहु॒तिभि॑र्यत्सा॒मा॒नि
सोमा॑हुतिभि॒र्यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ मध्वा॑हुतिभि॒र्यद्वा॒ह्मणा॑नीतिहा॒सान् पु॑रा॒णानि॑
क॒ल्पा॒न्गाथा॑ नाराश॑सी॒र्मेदा॑हुतिभिरे॒व तद्दे॒वाः स्त॑र्पयति॒ त ए॑नं तृ॒प्ता
आयु॑षा॒ तेज॑सा॒ वर्च॑सा॒ श्रि॒या यश॑सा ब्रह्म॑वर्च॒सेना॒न्नाद्ये॑न च तर्प॑यन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्म॑य॒ज्ञेन॑ य॒क्ष्यमा॑णः प्रा॒च्यां दि॒शि ग्रा॑मा॒दछ॑दिर्द॒र्श उदी॑च्यां प्रा॒गुदी॑च्यां
वो॒दितं॑ आ॒दित्ये॑ दक्षि॒णत॑ उ॒पवी॑यो॒पवि॑श्य॒ हस्ता॑व॒वनि॑ज्य॒ त्रिरा॑चा॒मेद्विः
प॑रि॒मृज्य॑ स॒कृदु॑प॒स्पृश्य॑ शि॒रश्चक्षु॑षी॒ नासि॑के श्रो॒त्रे हृ॑द॒यमा॑ल॒भ्य
यत्रि॑रा॒चाम॑ति॒ तेन॑ ऋ॒चः प्री॑णाति॒ यद्विः प॑रि॒मृज॑ति॒ तेन॑ यजू॒षि

यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं पाणिं पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी
 नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते तेनाथर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि
 कल्पान्गाथा नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
 प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो यद्दर्भाः सरसमेव
 ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा संपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत
 एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाभ्युक्तमृचो अक्षरे
 परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
 य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः स्वरित्याहेतद्वै
 वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्ताथ सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह
 पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवानं सविता श्रियः प्रसविता श्रियमेवऽऽप्रोत्यथो
 प्रज्ञातयैव प्रतिपदा छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत् दिवा नक्तं वेति हं स्माऽऽह शौच आह्वेय
 उत्तरण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत व्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव
 स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं विद्वान्त्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे
 नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये
 नमो विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो यद्ब्राह्मण-
 स्तस्मात्तरहि तेऽक्षिणं तपति तदेषाभ्युक्ता। चित्रं देवानामुदगादनीकं
 चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा
 जगतस्तस्थुषश्चेति स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य

प्राक् सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य
गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षः हविः
स्तनयिर्बुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो वायुरात्माऽमावास्या
स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने
वायावमावास्यायाः स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय
इत्युत्तमं नाकः रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तः ह वा इमां
वित्तस्य पूर्णा ददत्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति भूयाः सं
चाक्ष्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः समृद्धिर्देवतानि
य एवं विद्वान्महारात्र उपस्युदिते ब्रजः स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा
यावत्तरसः स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकाञ्जयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनुसञ्चरति
तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिंस्तृतीयं लोके अनृणाः
स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै
जातं पाप्मा जग्राह तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां यज्ञेन
यज्ञस्य दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसाः
स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं योऽनूत्सृजत्यभागो
वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाभ्युक्ता। यस्तित्याजं सखिविदः सखायं
न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदीः शृणोत्यलकः शृणोति न हि
प्रवेद सुकृतस्य पन्थामिति तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्यो यं यं क्रतुमधीते

तेन तेनास्येष्टं भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वांसमभितो वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं तृतीयं च ह॒समिति यावतीर्वे देवतास्ताः सर्वा वेदविदिं ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवे दिवे नमस्कुर्यान्नाक्षीलं कीर्तयेदेता एव देवताः प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्यंत इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति वा गृह्णाति याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनंश्रन्निः स्वाध्यायं वेदमधीयीत त्रिरात्रं वा सावित्रीं गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो दक्षिणा वरेणैव वरं स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स येन यज्ञक्रतुना याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मनं उपभृद्धृतिर्ध्रुवा प्राणो हविः सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः समृद्धतरः॥२१॥

[१७]

कतिधावकीर्णी प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्म्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवऽऽत्मन्यत्ते हुत्वा प्रयताञ्जलिः

कवातिर्यङ्गिभिमन्त्रयेत् सं माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं
 बृहस्पतिः। सं माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चऽऽयुष्मन्तं करोतु
 मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं
 प्रत्यग्निरितरत्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या
 हि देवा योऽपूत इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
 एवऽऽत्मानमायुरेवऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरं स्पृणोत्यात्मा हि
 वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये
 ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं ब्रह्मकोशं
 यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं प्रपद्ये परीवृतो
 वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो
 मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहृदयं संवत्सरः प्रजननमश्विनौ
 पूर्वपादावत्रिर्मध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्
 इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शौक्लरः शिशुमारस्तं
 ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु
 प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि
 ध्रुवस्य क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि त्वां
 भूतान्युपं पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय
 नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंश्च नमो नमो

दक्षिणा॑यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमः
 प्रती॑च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमः उदी॑च्यै
 दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमः ऊ॒र्ध्वायै॑ दि॒शे
 याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमोऽध॑रायै दि॒शे याश्च॑
 दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमोऽवा॑न्तरायै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑
 ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमो गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मध्ये ये॒ वस॑न्ति ते मे
 प्रस॑न्नात्मा॒नश्चि॑रं जी॒वितं॑ वर्ध॑यन्ति॒ नमो॑ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॒ नमो॑ नमो
 गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॒ नमः॥ २४॥

[२०]

ॐ नमो॑ ब्रह्म॑णे॒ नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्रये॑ नमः पृथि॑व्यै नमः ओष॑धी॒भ्यः। नमो॑ वा॒चे
 नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॑वे बृ॒हते॑ क॑रोमि॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः। केतो अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता। प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु नृमणन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता। वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥ [२]

अग्निर्होता। अश्विनोऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता। सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्त इन्द्र सोमोः। वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥ [३]

सूर्य ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा। अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा। अच्छिद्रया जुह्वा। दिवि देवावृधः होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥४॥

सूर्य ते नव॥ [४]

महाहविरहोता। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा अग्रीत्। अच्युतमना
उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च यज्ञस्याभिगुरौ। अयास्य उद्गाता।
वाचस्पते हृद्विधे नामन्। विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम।
वाचस्पतिः सोममपात्। मा दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे। नमः
पृथिव्यै स्वाहा॥५॥

अपात्रीणि च॥—————[५]

वाग्धोता। दीक्षा पत्नी। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगुरः। मनो हविः। तपसि
जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥

वाग्धोता नवं॥—————[६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। यज्ञश्च मे
भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता
च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता। स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्। अन्तरिक्षं
चतुरहोता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। विष्ठाश्च मे
भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः।
प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमा षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः।
ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स मे
ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता।
सोऽनाधृष्यः॥९॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता।
स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्।

प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः।
सर्वं च मे भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥ [७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्र उक्थामदैः। मित्रावरुणावाशिषा।
अङ्गिरसो धिष्णिर्गैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धानाभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः।
ओषधयो बरुहिषा। अदितिर्वेद्या। सोमो दीक्षया॥११॥

त्वष्टेधमेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसव आज्येन। आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा
ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण। बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं
पवित्रेण। वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतैः। पृथ्या पूष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा सोमस्य।
पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्। आदित्यानां जगती।
विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः
प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य
विद्युत्। चतस्रो दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहंश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।
त्विषिश्चापंचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुग्दिशः षट्॥ [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि।
राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्।
वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः

कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमाविश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्। वरुणाय श्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण ओदनम्। समुद्रायापः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः। स पूर्ववज्जनयज्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय रथम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता। कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमाविश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नव च॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम्। अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्वविन्ददशहोतारमर्णे। अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्। एकः सन्बहुधा विचारः। शतः शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति। समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं भवन्ति।

चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। समानसीन आत्मा जनानाम्।
ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्।
चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं
कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिंक्युः। अन्तः
प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्।
चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिंक्युः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं देवानामायुः
प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रं राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो निचिंक्युः। रश्मिं
रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं
बिभर्ति। अनिर्भिण्णः सन्नथं लोकान् विचष्टे। यस्याण्डकोशं शुष्ममाहुः
प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं कोशं रजसा परीवृतम्।
देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामु कलां विचक्षते। पादं षड्भोतुर्न किलाविवित्से।
येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्वा मनसोत क्लृप्ताः। तं षड्भोतारमृतुभिः
कल्पमानम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्।
अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति देवाः।
इन्द्रस्यात्मानं शतधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशे। सप्तहोता सप्तधा विक्लृप्तः। परेण
तन्तुं परिषिच्यमानम्। अन्तरादित्ये मनसा चरन्तम्। देवानां हृदयं

ब्रह्मान्वविन्दत्। ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार। अर्कः श्वेतन्तः सरिरस्य मध्ये। आ
यस्मिन्सप्त पेरवः। मेहन्ति बहुलाः श्रियम्। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥
अच्युतां बहुलाः श्रियम्। स हरिर्वसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय पिन्वते।
बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्। अच्युतां बहुलाः श्रियम्। मह्यमिन्द्रो नियच्छतु।
शतः शता अस्य युक्ता हरीणाम्। अर्वाडा यातु वसुभी रश्मिरिन्द्रः।
प्रमः हमाणो बहुलाः श्रियम्। रश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः पटरी सुपर्णः।
दिविक्षयो नभसा य एति। स न इन्द्रः कामवरं ददातु। पञ्चारं चक्रं परिवर्तते
पृथु। हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्ये। अजस्रं ज्योतिर्नभसा सर्पदेति। स न
इन्द्रः कामवरं ददातु। सप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम्॥२७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभि चक्रमजरमनर्वम्। येनेमा विश्वा
भुवनानि तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो दीक्षामृषयः सुवर्षिदः।
ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातम्। तदस्मै देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतः रश्मिं
बोभुज्यमानम्। अपां नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिक्वुः परमे
व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः। शतः सहस्राणि
प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः। परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां
पशून्धनानि। अस्माकं ददातु। श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून्
विश्वरूपान्। पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो विचक्षते। मरीचीनां
पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं मनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्भर्भे

अ॒न्तः। तां द्योत॑मानाऽ॒ स्व॒र्यं मनी॑षाम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। ये
ग्रा॒म्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॑ बहु॒धैक॑रूपाः। अ॒ग्निस्ता॑ अ॒ग्रे
प्रमु॑मोक्तु दे॒वः॥ ३०॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जया॑ संविदा॒नः। वी॒तऽस्तु॑केस्तुके। यु॒वम॒स्मासु॑ निय॑च्छतम्। प्र
प्र॑ य॒ज्ञप॑तिन्तिर। ये ग्रा॒म्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॑ बहु॒धैक॑रूपाः।
तेषां॑ सप्त॒नामि॑ह रन्ति॑रस्तु। रा॒यस्पोषा॑य सुप्रजा॒स्त्वाय॑ सु॒वीर्या॑य। य
आ॒र॒ण्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॑ बहु॒धैक॑रूपाः। वा॒युस्ता॑ अ॒ग्रे
प्रमु॑मोक्तु दे॒वः। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जया॑ संविदा॒नः। इडा॑यै सृ॒प्तं घृ॒तव॑च्चराच॒रम्।
दे॒वा अ॒न्ववि॑न्दन्गुहा॑ हितम्। य आ॒र॒ण्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॑
बहु॒धैक॑रूपाः। तेषां॑ सप्त॒नामि॑ह रन्ति॑रस्तु। रा॒यस्पोषा॑य सुप्रजा॒स्त्वाय॑
सु॒वीर्या॑य॥ ३१॥

आ॒त्मा ज॒नानां॑ वि॒कुर्वन्त॑ वि॒पश्चिं प्र॒जानां॑ वसु॒धानां॑ वि॒राजं॑ चरन्तं गोम॑तीं मे निय॑च्छत्वेक॑चक्रं व्योम॑न्मा॒यया॑ दे॒व
एक॑रूपा अ॒ष्टौ च॥

[११]

स॒हस्र॑शीर्षा॒ पुरु॑षः। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्र॑पात्। स भूमिं॑ वि॒श्वतो॑ वृ॒त्वा।
अत्य॑तिष्ठद्दशाङ्गु॒लम्। पुरु॑ष ए॒वेद॑ सर्व॑म्। यद्भू॒तं यच्च॑ भव्य॑म्।
उ॒तामृ॑तत्वस्येशा॑नः। यद॒न्नैनाति॑रोह॑ति। ए॒तावा॑नस्य॒ महि॑मा। अतो॒
ज्या॒याऽश्च॑ पू॒रुषः॥ ३२॥

पादो॑ऽस्य॒ विश्वा॑ भू॒तानि॑। त्रि॒पाद॑स्यामृ॒तं दि॒वि। त्रि॒पाद॑धूर्ध्व उदै॒त्पुरु॑षः।
पादो॑ऽस्येहाभ॑वात्पु॒नः। ततो॑ विष्व॒ङ्मक्राम॑त्। सा॒श॒ना॒न॒श॒ने अ॒भि।
तस्मा॑द्विराड॑जायत। वि॒राजो॑ अधि॒ पूरु॑षः। स जा॒तो अत्य॑रिच्यत।
प॒श्चाद्भूमि॑मथो॑ पु॒रः॥ ३३॥

यत्पुरुषेण हविषा॑। दे॒वा य॒ज्ञम॑त॒न्वत। व॒स॒न्तो अ॑स्यासी॒दाज्य॑म्। ग्री॒ष्म
इ॒ध्मः श॒रद्ध॒विः। स॒तास्या॑स॒न्परि॑धयः। त्रिः स॒प्त स॒मिधः॑ कृ॒ताः। दे॒वा
यद्य॒ज्ञं त॑न्वा॒नाः। अब॑ध्न॒न्पुरु॑षं प॒शुम्। तं य॒ज्ञं ब॒र्हिषि॑ प्रौक्षन्। पुरु॑षं
जा॒तम॑ग्र॒तः॥ ३४॥

तेन॑ दे॒वा अय॑जन्त। सा॒ध्या ऋ॑षयश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः।
सम्भृ॑तं पृषदाज्यम्। प॒शूँस्ता॑ँश्च॒क्रे वा॒य॒व्यान्। आ॒र॒ण्यान्ग्रा॒म्याश्च॒ ये।
तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः। ऋ॒चः सा॒मानि॑ ज॒ज्ञिरे। छ॒न्दाँसि॑ ज॒ज्ञिरे॒ तस्मा॑त्।
यजु॑स्तस्मा॑दजायत॥ ३५॥

तस्मा॑दश्वा॑ अजायन्त। ये के चो॒भ्याद॑तः। गावो॑ ह ज॒ज्ञिरे॒ तस्मा॑त्।
तस्मा॑ज्जा॒ता अ॑जा॒वयः॑। यत्पुरु॑षं व्य॒दधुः॑। क॒ति॒धा व्य॑कल्पयन्। मुखं॑ किम॒स्य
को बा॒हू। कावू॑रू पादा॑वुच्येते। ब्रा॒ह्म॒णोऽस्य॑ मुख॑मासीत्। बा॒हू रा॑ज॒न्यः
कृतः॥ ३६॥

ऊ॒रू तद॑स्य॒ यद्वैश्यः॑। प॒द्भ्याँ शू॒द्रो अ॑जायत। च॒न्द्रमा॑ मन॑सो जा॒तः।
चक्षोः॑ सूर्यो॑ अजायत। मु॒खादि॒न्द्रश्चा॒ग्निश्च॑। प्रा॒णाद्वा॒युर॑जायत। नाभ्या॑
आसी॑द॒न्तरि॑क्षम्। शी॒र्ष्णो द्यौः॑ स॒मव॑वर्तत। प॒द्भ्यां भू॒मिर्दि॑शः श्रोत्रा॑त्। तथा॑
लो॒काँ अ॑कल्पयन्॥ ३७॥

वेदा॑हमे॒तं पुरु॑षं म॒हान्त॑म्। आ॒दि॒त्यव॑र्णं॒ तम॑सस्तु पा॒रे। सर्वा॑णि रू॒पाणि॑
वि॒चित्य॑ धीरः॑। नामा॑नि कृ॒त्वाऽभि॑वदन् यदास्ते॑। धा॒ता पु॒रस्ता॒द्यमु॑दाज॒हार॑।
श॒क्रः प्र॑वि॒द्वान्प्र॒दिश॑श्चत॒स्रः। तमे॒वं वि॒द्वान॒मृत॑ इ॒ह भ॑वति। नान्यः पन्था॑
अय॑नाय विद्यते। य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम॑यजन्त दे॒वाः। तानि॑ धर्मा॑णि प्रथ॒मान्या॑सन्।
ते ह॒ नाकं॑ महि॒मानः॑ सचन्ते। यत्र॒ पूर्वे॑ सा॒ध्याः सन्ति॑ दे॒वाः॥ ३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)॥ [१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समंवर्तताधि। तस्य त्वष्टां
विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्।
आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः
पन्थां विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा
विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। यो
देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो देवेभ्यो जातः। नमो
रुचाय ब्राह्मणे। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः। देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो
विद्यात्। तस्य देवा असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे।
नक्षत्राणि रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण। सर्वं
मनिषाण॥४०॥

जायते वशे सप्त च॥ [१३]

भर्ता सन्ध्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा भारं तन्द्रयते
स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं
तमु गोप्तारमाहुः। स भृतो भ्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्।
सद्यो जातमुत जहात्येषः। उतो जरन्तं न जहात्येकम्॥४१॥

उतो बहूनेकमहर्जहार। अतन्द्रो देवः सदमेव प्रार्थः। यस्तद्वेद यत आबभूव।
सन्धां च या९ सन्दधे ब्रह्मणैषः। रमते तस्मिन्नुत जीर्णे शयाने। नैनं जहात्यहः
सु पूर्वेषु। त्वामापो अनु सर्वाश्चरन्ति जानतीः। वत्सं पयसा पुनानाः।
त्वमग्नि९ हव्यवाह९ समिन्त्से। त्वं भर्ता मातरिश्वां प्रजानाम्॥४२॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तवं देवा हवमायन्ति सर्वे। त्वमेकोऽसि

ब॒हू॒ननु॒प्रवि॑ष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि। नमो॑ वामस्तु शृ॒णु॒त९ ह॒वं
मे। प्रा॒णा॒पा॒ना॒वजि॑र९ स॒ञ्चर॑न्तौ। ह॒यामि॑ वां ब्रह्म॑णा तूर्तमेत॑म्। यो मां
द्वेष्टि॑ तं ज॒हितं॑ यु॒वाना॑। प्रा॒णा॒पा॒नौ सं॒विदा॑नौ ज॒हितम्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा॑
सङ्ग॑सा॒थाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्रह्म॑णा सं॒विदा॑नौ। व॒धाय॑ दत्तं तम॒ह९ ह॑नामि। असं॒ज्ज॒जान॑ स॒त
आब॑भू॒व। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य। य॒दा भा॒रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तु॑म्।
प॒रास्य॑ भा॒रं पु॒नर॑स्तमेति। तद्वै त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भो॑गः प्र॒जाप॑तेः।
भुजः॑ करि॒ष्यमा॑णः। यद्वे॒वान्प्रा॑ण॒यो न॑व॥४४॥

एकं प्र॒जाना॑ङ्गसा॒थां न॑व॥ [१४]

हरि॑९ हर॑न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वाः। वि॒श्वस्ये॑शा॒नं वृष॑भं म॒तीना॑म्। ब्रह्म॑
स॒रूप॑मनु॒मे॒दमा॑गात्। अ॒य॒नं मा वि॒व॒धी॒र्वि॒क्रम॑स्व। मा छि॑दो मृ॒त्यो मा
व॒धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृ॒हो मा प्र॑मो॒षीः। प्र॒जां मा मे॑ री॒रिष॑ आ॒युरु॑ग्र।
नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ वि॒धेम। स॒द्यश्च॑क॒मा॒नाय॑। प्र॒वे॒पा॒नाय॑ मृ॒त्यवै॑॥४५॥

प्रा॒स्मा आ॑शा अशृ॒ण्वन्। का॒मे॒ना॒ज॒नय॑न्पुनः। का॒मे॒न मे॒ काम॑ आ॒गात्।
हृ॒द॒या॒द्धृ॒द॒यं मृ॒त्योः। यद॑मी॒षाम॑दः प्रि॒यम्। तदै॒तूप॑मा॒मभि॑। परं॑ मृ॒त्यो
अनु॑ प॒रेहि॑ प॒न्था॑म्। यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व॒याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्वते॑ ते
ब्रवी॑मि। मा नः॑ प्र॒जा९ री॒रिषो॑ मो॒त वी॑रान्। प्र पू॒र्व्यं मन॑सा॒ वन्द॑मानः।
नाध॑मानो वृष॑भं च॒र्षणी॑नाम्। यः प्र॒जाना॑मे॒क॒रा॒ण्मा॒नु॒षी॒णाम्। मृ॒त्युं य॑जे
प्रथ॑म॒जामृ॑तस्य॥४६॥

मृ॒त्यवै॑ वी॒रा९श्च॒त्वारि॑ च॥ [१५]

त॒र॒णिर्वि॑श्वद॑र॒शतो॑ ज्योति॒ष्कृ॒द॒सि सूर्य॑। वि॒श्व॒मा भा॑सि रोच॒नम्।
उ॒प॒या॒म॒गृही॑तोऽसि॒ सूर्या॑य त्वा॒ भ्राज॑स्वत ए॒ष ते॒ योनिः॑ सूर्या॑य त्वा॒

भ्राज॑स्वते॥४७॥

[१६]

आ॑ प्या॑यस्व मदि॑न्तम् सोम॑ विश्वा॑भिरू॒तिभिः॑। भवा॑ नः स॒प्रथ॑स्तमः॥४८॥

[१७]

ई॒युष्टे॑ ये पू॒र्वतरा॑मप॑श्यन् व्यु॒च्छन्ती॑मु॒षसं॑ म॒र्त्यासः॑। अ॒स्माभि॑रू नु
प्र॒तिच॑क्ष्या॑ऽभू॒दो ते य॑न्ति॒ ये अ॑प॒रीषु॑ प॒श्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योति॑ष्मतीं त्वा सादयामि ज्योति॑ष्कृतं त्वा सादयामि ज्योति॑र्विदं त्वा
सादयामि॒ भास्व॑तीं त्वा सादयामि॒ ज्वल॑न्तीं त्वा सादयामि म॒ल्मला॑भ॒वन्तीं॑
त्वा सादयामि॒ दीप्य॑मानां त्वा सादयामि॒ रोच॑मानां त्वा सादया॒म्यज॑स्रां
त्वा सादयामि॒ बृह॑ज्योति॑षं त्वा सादयामि बो॒धय॑न्तीं त्वा सादयामि॒ जाग्र॑तीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्र॒या॒साय॑ स्वाहा॑ऽऽया॒साय॑ स्वाहा॑ वि॒या॒साय॑ स्वाहा॑ सं॒या॒साय॑ स्वाहो॑द्या॒साय॑
स्वाहा॑ऽव॒या॒साय॑ स्वाहा॑ शु॒चे स्वाहा॑ शोका॑य॒ स्वाहा॑ तप्य॒त्वै स्वाहा॑ तप॑ते
स्वाहा॑ ब्र॒ह्मह॑त्यायै स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्॑ ५ सं॒न्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्ना प॑शुपति॑ऽ स्थूल॑हृद॒येना॑ग्नि॑
हृद॒येन॑ रु॒द्रं लोहि॑तेन श॒र्वं म॑त॒स्त्राभ्यां॑ महा॑दे॒वम॒न्तः पा॑र्श्वेनौषिष्ठ॒हन॑ऽ
शिङ्गी॑निको॒श्याभ्या॑म्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो
वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो
मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः
शिवामदस्तां जुष्टां देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं
जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये
तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा
अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं
प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा
हासिष्टं मधु मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै
पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो
वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो
मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः
शिवामदस्तां जुष्टां देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं
जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये
तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा
अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं
प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा
हासिष्टं मधु मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं

देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मां देवा अंवन्तु शोभायै
पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः। वि होत्रा
दधे वयुनाविदेक इत्। मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि नारिरसि।
अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्रं प्राशूर्भवा सचा। प्रेतु
ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता। अच्छा वीरं नयं पङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं
नयन्तु नः। देवीं द्यावापृथिवी अनु मे मःसाथाम्। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य
शिरः॥३॥

मखायं त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णो। इयत्यग्रं आसीः। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य
शिरः। मखायं त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णो। देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा
ऋतावरीः। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मखायं त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णो। इन्द्रस्यौजोऽसि। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य
शिरः। मखायं त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णो। अग्निजा असि प्रजापते रेतः।
ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः॥५॥

मखायं त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णो। आयुर्धेहि प्राणं धेहि। अपानं धेहि व्यानं
धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां
धेहि। मां धेहि मयि धेहि। मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा
करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य रास्नाऽसि। अदितिस्ते

बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरुद्धासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोंऽसि नवं च॥ [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रतं आधूपयतु। मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा। ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं मंहिना दिवम्। मित्रो बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्भुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे त्वा। साधवे त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमामुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि। गायत्रेण त्वा छन्दसाऽऽच्छृण्वि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृण्वि। जागतेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृण्वि। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु त्वोर्क्। छृणत्तु त्वा हविः। छृन्धि वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि हविः। देव पुरश्चर सगध्यासं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भव वाख्यद्वं॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्चय। प्रतिप्रस्थातर्विहर। प्रस्तोतः सामानि गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा। विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्। स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः। भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हि। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वा। सूर्य॑स्य॒ हर॑से
त्वा। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑ श्रोत्रा॑य
स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षा॑य स्वाहा॑ क्रत॑वे स्वाहा॑।
ओज॑से स्वाहा॑ बला॑य स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता म॒ध्वाऽन॑क्तु॥१२॥

पृथि॑वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि तपो॑ऽसि।
स॒सीद॑स्व म॒हा॒ अ॑सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः। विधू॑मम॒ग्रे अरु॑षं मि॒येध्य॑।
सृज॑ प्र॒शस्त॑दर्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति॑ यं प्रथ॑यन्तो न विप्रो॑ः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॑ना
तप॑न्तः। पि॒तुर्न पु॒त्र उप॑सि प्रेष्ठः॑। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒नाधृ॑ष्या पुरस्ता॑त्। अ॒ग्रेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑न्ती दक्षि॑णतः।
इन्द्र॑स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्। दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये।
प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॑तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। विधृ॑तिरु॒परि॑ष्ठात्। बृह॑स्पते॒राधि॑पत्ये।
ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑ मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः।
मनो॑ मे धाः। मनो॑रश्वा॑ऽसि भूरि॑पुत्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥
सूप॑सदा॒ मे भूया॑ मा मां हि॒सीः। तपो॑ष्व॒ग्रे अन्त॑रा॒ अ॒मित्रान्॑।
तपा॑श॒सम॑रु॒षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒कितानो॑ अ॒चित्तान्॑। वि ते॑
तिष्ठ॑न्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चितः॑ स्थ परि॒चितः॑। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रयस्व।
मा अ॑सि। प्र॒मा अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धिर॑सि। दि॒वं
तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्। आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः।
य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा रु॒जासि॑। भूयि॑ष्ठ॒भाजो॑ अध॑ ते स्याम। शु॒क्रं ते॑
अ॒न्यद्य॑ज॒तं ते॑ अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे अह॑नी द्यौरि॑वासि। विश्वा॑ हि मा॒या अव॑सि स्वधावः। भ॒द्रा ते॑
पूष॑न्नि॒ह रा॒तिर॑स्तु। अर्ह॑न्बिभर्षि॑ साय॑कानि धन्व॑। अर्हं॑ निष्कं य॑ज॒तं
वि॒श्वरूप॑म्। अर्हं॑ नि॒दन्द॑यसे वि॒श्वम॑ब्भुवम्। न वा ओजी॑यो रुद्र॒ त्वद॑स्ति।
गा॒य॒त्रम॑सि। त्रैष्टु॑भमसि। जाग॑तमसि। मधु॑ मधु॑ मधु॑॥१८॥

अ॒न॒क्तसा॑दीदु॒त्तर॑तः पा॒हि प्र॑ति॒मा अ॑सि य॒ज॒तन्ते॑ अ॒न्य॒ज्जाग॑तम॒स्येकं॑ च॥ [५]

दश॑ प्रा॒चीर्द॑शं भा॒सि दक्षि॑णा। दशं॑ प्र॒तीची॑र्द॑शं भा॒स्युदी॑चीः। दशो॑र्ध्वा भा॒सि
सुम॑न॒स्यमा॑नः। स नो॑ रुचं॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः। अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु
गा॒य॒त्रेण॑ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रैर्दक्षि॑ण॒तो रो॑चयतु
त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। वरु॑णस्त्वादि॒त्यैः प॒श्चाद्रो॑चयतु
जाग॑तेन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय॥१९॥

द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रु॒त्तर॑तो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा। स मा॑
रुचि॒तो रो॑चय। बृ॒ह॒स्पति॑स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टाद्रो॑चयतु पा॒ङ्केन॑ छन्द॑सा।
स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। रो॒चि॒तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सि। रो॒चि॒षी॒याहं॑
म॑नु॒ष्येषु॑। स॒म्रा॑ड्धर्म॑ रुचि॒तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॑स्वी ब्र॒ह्मव॑र्च॒स्यसि॑।
रु॒चि॒तोऽहं॑ म॑नु॒ष्यैष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॑स्वी ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी भू॑यासम्। रुग॑सि। रुचं॑
मयि॑ धेहि॥२०॥

मयि॑ रुक्। दशं॑ पु॒रस्ता॑द्रोचसे। दशं॑ दक्षि॑णा। दशं॑ प्र॒त्यङ्ङुः। दशो॑दङ्ङुः। दशो॑र्ध्वो
भा॒सि सुम॑न॒स्यमा॑नः। स नः॑ स॒म्रा॒डिष॑मूर्जं॑ धेहि। वा॒जी वा॒जिने॑ पवस्व।
रो॒चि॒तो घ॑र्मो रु॒चीय॑॥२१॥

रो॒च॒य धे॑हि नव॑ च॥ [६]

अप॑श्यं गो॒पाम॑निपद्यमानम्। आ च॒ परा॑ च प॒थिभि॑श्चरन्तम्। स स॒ग्रीचीः॑ स
विषू॑चीर्वसानः। आ व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॑ मा॒र्ध्वाभ्यां॑ मधु॑

माधूचीभ्याम्। अनुं वां देववीतये। समग्रिरग्निनां गत। सं देवेन सवित्रा।
स५ सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तपसा गत। सं देवेन सवित्रा। स५ सूर्येणारोचिष्ट। धर्ता
दिवो विभासि रजसः। पृथिव्या धर्ता। उरोरन्तरिक्षस्य धर्ता। धर्ता देवो
देवानाम्। अमर्त्यस्तपोजाः। हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥
ऊर्ध्वमिममध्वरं कृधि। दिवि देवेषु होत्रा यच्छ। विश्वासां भुवां पते। विश्वस्य
भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते।
विश्वस्य ब्रह्मणस्पते। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्याहि। तपोजां वाचमस्मे
नियच्छ देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः कवीनाम्। सं देवो
देवेन सवित्रा यतिष्ट। स५ सूर्येणारुक्त। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा
असि। पिता नोऽसि पिता नो बोधा। आयुर्द्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा
वरिवोदा द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मां हिंसीः। त्वमग्ने
गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्य५हंसः।
समेद्धार५ शत५ हिमाः। तन्द्राविण५ हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु।
त्वष्टीमती ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विदेय तवं सन्दृशि।
माऽह५ रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे।
अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि। सरस्वत्येहि। असावेहि।

असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु। अश्विभ्यां प्रदापय।
यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा
वसुविद्यः सुदत्रः। सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्म घर्मः शिषः। उस्म घर्म
पाहि॥२८॥

घर्माय शिषः। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ पेरवः। विष्वग्वृतो
लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै पिन्वस्व। पूष्णे पिन्वस्व। बृहस्पतये
पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागतमसि। सहोर्जो भागेनोपमेहि। इन्द्राश्विना
मधुनः सारघस्य। घर्म पात वसवो यजता वट्। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये
वृष्टिवनये जुहोमि। मधु हविरसि। सूर्यस्य तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा
परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां त्वा पितृणामनुमतो भर्तुः शकेयम्।
तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्गा मां हिंसीः। अन्तरिक्षस्पृङ्गा मां
हिंसीः। पृथिविस्पृङ्गा मां हिंसीः। सुवरसि सुवर्मे यच्छ। दिवं यच्छ
दिवो मां पाहि॥३१॥

एहि पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥

[८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा। सलिलाय त्वा वाताय स्वाहा। अनाधृष्याय
त्वा वाताय स्वाहा। अप्रतिधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अवस्यवे त्वा वाताय
स्वाहा। दुवस्वते त्वा वाताय स्वाहा। शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा। अग्रये
त्वा वसुमते स्वाहा। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा। वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते
स्वाहा॥३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा॥ सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते
 वाजवते स्वाहा॥ यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा॥ विश्वा आशा
 दक्षिणसत्। विश्वा देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना।
 स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्मं पात५ हार्दिवानम्॥ ३३॥
 अहर्दिवभिर्रूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी म५साताम्। स्वाहेन्द्राय।
 स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्। अहर्दिवभिर्रूतिभिः। अनु
 वां द्यावापृथिवी अम५साताम्। तं प्राव्यं यथा वद्। नमो दिवे। नमः
 पृथिव्यै॥ ३४॥

दिवि धा इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ। अन्तरिक्षं
 गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ। देवान्घर्मपान्गच्छ।
 पितृन्घर्मपान्गच्छ॥ ३५॥

अदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥ [९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय पीपिहि। अद्भ्यः
 पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां
 पीपिहि। सुभूताय पीपिहि। ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि॥ ३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा। द्युम्नाय त्वा।
 इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा मे न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय।
 क्षत्राणि धारय। विशं धारय। नेत्वा वार्तः स्कन्दयात्॥ ३७॥

अमुष्यं त्वा प्राणे सादयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि।
 यं च वयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा॥ ग्रावभ्यः स्वाहा॥ प्रतिरेभ्यः
 स्वाहा॥ द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा॥ पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहा॥ रुद्राय रुद्रहोत्रे
 स्वाहा॥ ३८॥

अह॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्योति॑ज्योति॒षाꣳ स्वाहा॑। रात्रि॒ज्योतिः॑
के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्योति॑ज्योति॒षाꣳ स्वाहा॑। अ॒पी॒परो॒ माऽहो॑ रात्रि॒यै मा
पाहि॑। ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मि॒त्। तया॒ समि॑ध्यस्व। आ॒यु॒र्मे दाः॑। वर्च॑सा मा॒ञ्जीः।
अ॒पी॒परो॒ मा॒ रात्रि॑या॒ अहो॑ मा पाहि॑॥३९॥

ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मि॒त्। तया॒ समि॑ध्यस्व। आ॒यु॒र्मे दाः॑। वर्च॑सा मा॒ञ्जीः।
अ॒ग्नि॒ज्योति॑ज्योति॒र॒ग्निः स्वाहा॑। सूर्यो॒ ज्योति॑ज्योतिः॒ सूर्यः॒ स्वाहा॑। भूः
स्वाहा॑। हु॒तꣳ ह॒विः। मधु॑ ह॒विः। इन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ॥४०॥

पि॒ता नो॑ऽसि॒ मा मा॑ हिꣳसीः। अ॒श्याम॑ ते दे॒वघ॑र्म। मधु॑मतो वाज॑वतः
पि॒तुम॑तः। अ॒ङ्गि॒रस्व॑तः स्वधा॒विनः॑। अ॒शी॒महि॑ त्वा॒ मा मा॑ हिꣳसीः। स्वाहा॑
त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्यः॑। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्ष॑त्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय॑ पीपिहि॒ स्कन्द॑या॒द्रुद्रा॑य॒ रुद्र॑होत्रे॒ स्वाहाऽहो॑ मा पाह्यग्नौ॒ सप्त॑ च॥ [१०]

घ॒र्म या॑ ते दि॒वि शुक्। या गा॑य॒त्रे छन्द॑सि। या ब्रा॑ह्म॒णे। या ह॑वि॒र्द्धाने॑।
तान्त॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। घ॒र्म या॑ तेऽन्तरि॑क्षे॒ शुक्। या त्रैष्टु॑भे॒ छन्द॑सि।
या रा॑ज॒न्ये। याऽऽग्नी॑ध्रे। तान्त॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑॥४२॥

घ॒र्म या॑ ते पृथि॒व्याꣳ शुक्। या जा॑ग॒ते छन्द॑सि। या वैश्ये॑। या स॑द॒सि।
तान्त॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। अनु॑नो॒ऽद्यानु॑मतिः। अ॒न्विद॑नुमते॒ त्वम्। दि॒वस्त्वा॑
पर॒स्पायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य त॒नुवः॑ पाहि॑। पृथि॒व्यास्त्वा॒ धर्म॑णा॥४३॥

व॒यमनु॑क्रामाम सु॒वि॒ताय॒ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पायाः॑। क्ष॒त्रस्य॑ त॒नुवः॑
पाहि॑। वि॒शस्त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सु॒वि॒ताय॒ नव्य॑से। प्रा॒णस्य॑ त्वा
पर॒स्पायै॑। चक्षु॑षस्त॒नुवः॑ पाहि॑। श्रोत्र॑स्य त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सु॒वि॒ताय॒
नव्य॑से। व॒ल्गुर॑सि शं युधा॑याः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्य।
सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो अपह्वरः। अन्यद्वतस्य सश्रिम।
घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन वर्धस्व चाऽऽ च प्यायस्व। वर्धिषीमहि च
वयम्। आ च प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्वद्धविद्धानम्। अग्निरध्यक्षाः।
रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन।
स९ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिऋदद्वषा हरिः। महान्मित्रो न
दरशतः। स९ सूर्येण रोचते। चिदंसि समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावो।
हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः। महान्तसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मा हि९सीः। विश्वावसु९ सोम गन्धर्वम्। आपो ददृशुषीः।
तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण आसाम्। परि सूर्यस्य परिधी९
रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा
घा सत्यमुत यन्न विद्म॥४८॥

धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यात्। सश्रिमविन्दच्चरणे नदीनाम्।
अपावृणोद्गुरो अश्मव्रजानाम्। प्रासाङ्गान्धर्वो अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं
परिजानादहीनम्। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपाङ्गाः। इदमहं मनुष्यो
मनुष्यान्। सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेण। सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। उद्वयं तमसस्परि।
उदुत्यं चित्रम्। इममृषुत्यमस्मभ्य९ सनिम्। गायत्रं नवीया९सम्। अग्ने

देवेषु प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्नीध्रे तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषेण निषत्तो विद्म संन्वष्टौ॥—[११]

महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि वनस्पतीनामोषधीनां
रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽव नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

[१२]

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो
यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्
प्रजनिषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा। या दक्षिणतः। या
पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्ठाद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥५३॥

[१४]

प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा।
मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै स्वाहा॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा पूष्णे शरसे स्वाहा। पूष्णे प्रपत्थ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय
स्वाहा। पूष्णेऽङ्घ्रिणये स्वाहा पूष्णे नरुणाय स्वाहा। पूष्णे साकेताय
स्वाहा॥५५॥

[१६]

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्त बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूम। प्र शुक्रैतु देवी
मनीषा। अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी। अर्चन्त एके महि साममन्वत। तेन

सूर्यमधारयन्। तेन सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं
प्रियं प्रजयां पशुभिर्भुवत्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते अग्न आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये ते अग्न इन्द्रवो या उ नाभयः।
यास्ते अग्ने तनुव ऊर्जो नाम। ताभिस्त्वमुभर्याभिः संविदानः। प्रजाभिरग्ने
द्रविणेह सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥५७॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदावत्सरोऽसीदुवत्स-
इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः।
वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः।
अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्द्धमासाश्च
कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्। अहोरात्राणि ते
कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवः सीद॥५८॥

चितयो नव च॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊषुण ऊतयै। ऊर्ध्वो नः पाह्य५हंसः। विधुन्दद्राण५
समने बहूनाम्। युवान५ सन्तं पलितो जंगार। देवस्य पश्य काव्यं
महित्वाद्या ममार। सह्यः समान। यदृते चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः।
सन्धाता सन्धिं मघवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो घर्म व्यथितो विव्यथो नः।

मा नः परमधरं मा रजोऽनैः। मोष्वस्माऽस्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो
अभिगुर्वृधानः। मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिस्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः।
मा नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया। आदित्यानां
प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्टा घृविषा परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा
यामि। त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयं तमसस्परि।
उदुत्यं चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुर्हीडिषाता ५ सुपर्णाः॥ [२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि
सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो विभातु मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा
सह। यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा सह। सत्येन
तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि।
तस्य त इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥ [२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्तुक्कानाहुतिश्च। अशनया च
पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ।
योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक्र स्त्रीहितिश्च स्त्रिहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा च। सदाग्रीं
सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं
च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च सहमानश्च
सहस्वाश्च सहीयाश्च। एत्य प्रेत्य विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदीं जयन्तु। मासास्त्वा श्रपयन्तु।
ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हुन्धी कट्। इति वाचः क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय
दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य प्रहर भोजनेभ्यः। अग्ने अग्निना संवदस्व। मृत्यो
मृत्युना संवदस्व। नमस्ते अस्तु भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते नमः।
त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः। दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते
नमः। आसहस्रकृत्वस्ते नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा
मा हिंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥

[२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि। गृध्रः सुपर्णः कुणपं
निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य चोभयोः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्दैव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे
नय। स आत्यार्तिमार्च्छतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वका॒मी। भ॒येडं॑को॒ वद॑ति॒ वाच॑मे॒ताम्। तामिन्द्रा॒ग्नी
ब्रह्म॑णा संविदा॒नौ। शि॒वाम॒स्मभ्य॑ कृणुतं गृहेषु॑॥ ७२॥

[३१]

दीर्घ॑मुखि॒ दुर्ह॑णु। मा स्म॑ दक्षिण॒तो व॑दः। यदि॑ दक्षिण॒तो वद॑द्विषन्तं॒ मेऽव॑
बाधा॑सै॥ ७३॥

[३२]

इ॒त्थादु॒लूक॑ आप॑प्तत्। हि॒र॒ण्या॒क्षो अ॒यो॒मुखः॑। रक्ष॑सां दू॒त आ॒गतः॑। तमि॒तो
ना॑शया॒ग्ने॥ ७४॥

[३३]

यदे॒तद्भू॒तान्य॑न्वा॒विश्य॑। दैवीं॑ वाचं॒ वद॑सि। द्विष॑तो नः॒ परा॑वद। तान्मृ॑त्यो
मृ॒त्यवे॑ नय। त आ॒र्त्याऽऽति॑मा॒र्च्छन्तु॑। अ॒ग्निना॒ऽग्निः संव॑दताम्॥ ७५॥

[३४]

प्र॒सार्य॑ स॒क्थ्यौ प॑तंसि। स॒व्यम॑क्षि नि॒पेपि॑ च। मेह॑कस्य च॒नाम॑मत्॥ ७६॥

[३५]

अ॒त्रि॒णा त्वा क्रि॑मे ह॒न्मि। क॒ण्वेन॑ ज॒मद॑ग्निना। वि॒श्वाव॑सोर्ब्रह्म॑णा ह॒तः।
क्रि॒मी॒णाऽ॒ राजा॑। अ॒प्येषा॑ऽस्थ॒पति॑र॒ह॒तः। अथो॑ मा॒ताऽथो॑ पि॒ता। अथो॑
स्थू॒रा अथो॑ क्षु॒द्राः। अथो॑ कृ॒ष्णा अथो॑ श्वे॒ताः। अथो॑ आ॒शा॒र्तिका॑ ह॒ताः।
श्वे॒ताभिः॑ स॒ह सर्वे॑ ह॒ताः॥ ७७॥

[३६]

आ॒ह॒राव॑द्य। शृ॒तस्य॑ ह॒विषो॑ यथा॑। तत्स॒त्यम्। यद॒मुं य॒मस्य॑ ज॒म्भयोः॑।

आदधामि॒ तथा॒ हि तत्। खण्फण्मसि॑॥७८॥

[३७]

ब्रह्म॑णा त्वा शपामि। ब्रह्म॑णस्त्वा शप॑थेन शपामि। घो॒रेण॑ त्वा भृ॒गूणां॑ चक्षु॑षा प्रेक्षे॑। रौ॒द्रेण॑ त्वाङ्गि॑रसां मन॑सा ध्यायामि। अ॒घस्य॑ त्वा धा॒रया॑ विद्ध्यामि। अध॑रो म॒त्पद्य॑स्वाऽसौ॥७९॥

[३८]

उत्तु॑द शिमिजावरि। तल्पे॑जे तल्प॒ उत्तु॑द। गि॒रीः रनु॑ प्रवेशय। मरी॑चीरुप॒ सन्नु॑द। याव॑दितः पुर॒स्तादु॑दयाति॒ सूर्यः॑। ताव॑दितोऽमुं नाशय। योऽस्मा॑न्देष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः॒ सुवो॒ भूर्भुवः॒ सुवो॒ भूर्भुवः॒ सुवः॑। भुवोऽद्धायि॑ भुवोऽद्धायि॑ भुवोऽद्धायि॑। नृ॒म्णायि॑ नृ॒म्णं नृ॒म्णायि॑ नृ॒म्णं नृ॒म्णायि॑ नृ॒म्णम्। नि॒धाय्यो॑ वायि नि॒धाय्यो॑ वायि नि॒धाय्यो॑ वायि। ए॒ अ॒स्मे अ॒स्मे। सुव॑र्न ज्योतीः॑॥८१॥

[४०]

पृथि॒वी स॒मित्। ताम॒ग्निः समि॑न्धे। साऽग्निः॑ समि॑न्धे। ताम॒हः समि॑न्धे। सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा तेज॑सा। वर्च॑सा श्रिया। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन। अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ताऽ॒ स्वाहा॑। अ॒न्तरि॑क्षः स॒मित्॥८२॥

तां वा॒युः समि॑न्धे। सा वा॒युः समि॑न्धे। ताम॒हः समि॑न्धे। सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा तेज॑सा। वर्च॑सा श्रिया। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन। अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ताऽ॒ स्वाहा॑। द्यौः स॒मित्। तामा॑दित्यः समि॑न्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः॑ समि॑न्धे। ताम॒हः समि॑न्धे। सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा तेज॑सा।

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताꣳ स्वाहा। प्राजापत्या
मे समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने व्रतपते व्रतं
चरिष्यामि॥८४॥

तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते। व्रतानां व्रतपते
व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। द्यौः समित्। तामादित्यः
समिन्धे। साऽऽदित्यꣳ समिन्धे। तामहꣳ समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा
तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताꣳ स्वाहा। अन्तरिक्षꣳ
समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुꣳ समिन्धे। तामहꣳ समिन्धे। सा मा
समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताꣳ स्वाहा। पृथिवी समित्। तामग्निः
समिन्धे। साऽग्निꣳ समिन्धे। तामहꣳ समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा
तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताꣳ स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि सपत्नक्षयणी।
भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। आदित्य व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं
तन्मेऽराधि। वायो व्रतपतेऽग्ने व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्।
तदशकं तन्मेऽराधि॥८८॥

समित्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च॥ [४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिशं भवन्तु नः
शꣳ रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु शमादित्य उदेतु नः।
शिवा नः शन्तमा भव सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि।
इडाये वास्त्वसि वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छित्स्मह्यवास्तुः

स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासिं प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म
 मा प्रतिष्ठायोऽश्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ
 वात वाहि भेषजं वि वात वाहि यद्रपः। त्व९ हि विश्वभेषजो देवानां दूत
 ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्दो वातते गृहेऽमृतस्य
 निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह
 आवह वात आवातु भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयू९षि तारिषत्।
 इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साध्वः। सह यन्मे अस्ति तेन।
 भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनांतां
 देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये।
 अन्तरिक्षं म उर्वन्तरं बृहद्ग्रयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या स्वस्तिमान्तया
 स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा
 हासिष्टं मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां
 मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥९०॥

द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः। तन्नो मित्रो वरुणो
 मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया नश्चित्र आ भुवदूती
 सदावृधः सखा। कया शचिष्ठया वृता। कस्त्वा सत्यो मदानां म९हिष्ठो
 मत्सदन्धसः। दृढाचिदारुजे वसु। अभी षु णः सखीनामविता जरितृणाम्।
 शतं भवास्यूतिभिः। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्र प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः।
 अप ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बृद्धान्॥९१॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शं योरभिस्रवन्तु नः। ईशाना

वार्याणां क्षयन्तीश्चरषणीनाम्। अपो याचामि भेषजम्। सुमित्रा न आप
 ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो
 हि ष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो
 रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य
 क्षयाय जिन्वथ॥१२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना शान्ता सा मे शान्ता शुचः
 शमयतु। अन्तरिक्षः शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे शान्तः शुचः शमयतु।
 द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचः शमयतु। पृथिवी
 शान्तिरन्तरिक्षः शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः
 शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः
 शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे
 अस्तु शान्तिः। तयाहः शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं द्विपदे चतुष्पदे च
 शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो
 मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा माः श्रीश्च
 ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा हांसिषुः।
 उदायुषा स्वायुषोदोषधीनाः रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृताः अनु।
 तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं
 नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः शतं भवाम शरदः शतः शृण्वाम शरदः
 शतं प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्च सूर्यं दृशे। य
 उदगान्महतोऽर्णवाद्भिभ्राजमानः सरिरस्य मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः
 सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु। ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण

आवप॑नमसि धारि॑तेयं पृथि॑वी ब्रह्म॑णा म॒ही धारि॑तमे॒नेन म॒हद॒न्तरि॑क्षं दि॒वं
 दा॒धार पृथि॑वी५ सदे॑वां यद॒हं वेद॑ तद॒हं धार॑याणि॒ मा म॒द्वेदोऽधि॑विस्त्र॑सत्।
 मे॒धाम॒नीषे॑ मावि॑शता५ स॒मीची॑ भूत॒स्य भ॒व्यस्याव॑रु॒ध्यै सर्व॑मायु॑रयाणि॒
 सर्व॑मायु॑रयाणि। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नमाप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। यदा
 स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा रु॒जासि॑ भूयिष्ठ॒भाजो॑ अध॑ ते स्याम। ब्रह्म॒ प्रावा॑दिष्म
 तन्नो॒ मा हा॑सीत्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१३॥

परा॒वर्तो॑ दधातु॒ बद्धां॑ जिन्व॑थ दृ॒शे सप्त॑ च॥ [४२]

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता॒ तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑ वा॒चे नमो॑
 वा॒चस्प॑तये॒ नम॑ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृ॒द्भ्यो मन्त्र॑पति॒भ्यो मा॑ मामृष॑यो मन्त्र॑कृ॒तो
 मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्मा॒हमृषी॑न्मन्त्र॑कृ॒तो मन्त्र॑पती॒न्परा॑दां वैश्व॑दे॒वीं वाच॑मुद्यास५
 शि॒वाम॑दस्तां जुष्टां॑ दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॑वी शर्म॑ विश्व॑मि॒दं
 जग॑त्। शर्म॑ च॒न्द्रश्च॑ सूर्य॑श्च॒ शर्म॑ ब्रह्म॑प्रजाप॒ती। भूतं॑ वदि॒ष्ये भुव॑नं वदि॒ष्ये
 तेजो॑ वदि॒ष्ये यशो॑ वदि॒ष्ये तपो॑ वदि॒ष्ये ब्रह्म॑ वदि॒ष्ये सत्यं॑ वदि॒ष्ये तस्मा॑
 अ॒हमि॑दमु॒पस्तर॑णमु॒पस्तृ॑ण॒ उप॑स्तर॑णं मे प्र॒जायै॑ पशू॒नां भूया॑दु॒पस्तर॑णम॒हं
 प्र॒जायै॑ पशू॒नां भूया॑सं प्राणा॑पानौ मृ॒त्योर्मा॑ पातुं प्राणा॑पानौ॒ मा मा॑
 हा॒सिष्टं॑ मधु॑ मनि॒ष्ये मधु॑ जनि॒ष्ये मधु॑ वक्ष्यामि॒ मधु॑ वदि॒ष्यामि॒ मधु॑मतीं
 दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास५ शुश्रू॑षे॒ण्यां मनु॒ष्येभ्य॑स्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु शो॒भायै॑
 पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत्। ऋ॒द्धि॑परिमितं॒ यश॑स्का॒माः। ते॑ऽब्रुवन्। यन्नः॑ प्रथ॒मं
यश॑ ऋ॒च्छात्। सर्वे॑षां न॒स्तत्स॒हास॑दिति॑। तेषां॑ कुरु॒क्षेत्रं॑ वेदि॒रासीत्।
तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षिणा॒र्द्ध आ॑सीत्। तूर्ध॑मुत्तरा॒र्द्धः। प॒री॒णज्जघ॑ना॒र्द्धः। म॒रुवं
उत्क॑रः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आ॒र्च्छत्। तन्म॑कामयत्। तेनापा॑क्रामत्। तं दे॒वा
अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्स॒मानाः। तस्या॒न्वाग॑तस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजायत्।
दक्षि॑णादिष॒वः। तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॑ण्यजन्म। य॒ज्ञज॑न्मा॒ हि॥२॥

तमेक॑ꣳ सन्त॑म्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॒देक॑मिषुध॒न्विन॑म्।
ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत्। एकं॑ मा॒ सन्तं॑ ब॒हवो॑
नाभ्य॑धर्षिषुरिति॑। तस्य॑ सिष्मि॒याण॑स्य॒ तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु
न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑ अभवन्। स्म॒याका॒ वै ना॑मैते॥३॥

तत्स्म॒याका॑नाꣳ स्मयाक॒त्वम्। तस्मा॑दीक्षितेना॒पि॒गृह्यं॑ स्मेत॒व्यम्। तेज॑सो
धृ॒त्यै। स धनुः॑ प्रति॒ष्कभ्या॑तिष्ठत्। ता उ॑प॒दीका॑ अब्रुवन्वरं॑ वृणामहे। अथ॑ व
इ॒मꣳ र॑न्धयाम। यत्र॑ क्व॒ च॒ खना॑म। तद॒पोऽभि॑तृणदा॒मेति॑। तस्मा॑दुप॒दीका॒
यत्र॑ क्व॒ च॒ खन॑न्ति। तद॒पोऽभि॑तृन्दन्ति॥४॥

वा॒रेवृ॒तꣳ ह्या॑साम्। तस्य॒ ज्या॑मप्यादन्। तस्य॒ धनु॑र्विप्रव॑माणꣳ
शि॒र उ॑दवर्तयत्। तद्वा॒वापृ॑थि॒वी अनु॑प्रावर्तत। यत् प्राव॑र्तत। तत्प्र॑व॒र्ग्यस्य॑
प्रव॑र्ग्यत्वम्। यद्वाँ(४)इत्य॑पतत्। तद्घ॒र्मस्य॑ घ॒र्मत्व॑म्। म॒हतो॑ वी॒र्य॑मप॒त्त॒दिति॑।
तन्म॑हावी॒रस्य॑ महावी॒रत्व॑म्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तत्सम्राज्ञः सम्राट्त्वम्। त३ स्तृतं देवतास्त्रेधा
व्यगृह्णत। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं दिन३ सवनम्।
विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। नाशिषोऽवारुन्धत।
न सुवर्गं लोकमभ्यजयन्। ते देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति। तावंब्रूतां वरं वृणावहै।
ग्रहं एव नावत्रापि गृह्यतामिति। ताभ्यामेतमाश्विनमंगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य
शिरः प्रत्यधत्ताम्। यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषो-
ऽरुन्धत। अभि सुवर्गं लोकमजयन्। यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। यज्ञस्यैव तच्छिरः
प्रतिदधाति। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानः। अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं
लोकं जयति। तस्मादेष आश्विनप्रवया इव। यत्प्रवर्ग्यः॥७॥

उत्करो ह्येते तृन्दन्ति महावीरत्वमब्रुवन्नजयन्त्स च॥ [१]

सावित्रं जुहोति प्रसूत्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः पशवः।
पशून्नेवावरुन्धे। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। छन्दांसि
देवेभ्योऽपाक्रामन्। न वोऽभागानि हव्यं वक्ष्याम इति। तेभ्यं
एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै याज्यायै॥८॥

देवतायै वषट्काराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दांस्येव तत् प्रीणाति।
तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यं
दीक्षितस्य गृहा(३)इ न होतव्या(३)मिति। हविर्वै दीक्षितः। यज्जुहुयात्।
हविष्कृतं यजमानमग्नौ प्रदध्यात्। यन्न जुहुयात्॥९॥

यज्ञपरुरन्तरियात्। यजुरेव वदेत्। न हविष्कृतं यजमानमग्नौ प्रदधाति।
न यज्ञपरुरन्तरेति। गायत्री छन्दांस्यत्यमन्यत। तस्यै वषट्कारोऽभ्यय्य

शिरोऽच्छिनत्। तस्यै द्वेधा रसः परापतत्। पृथिवीमर्द्धः प्राविशत्। पशूनर्द्धः।
यः पृथिवीं प्राविशत्॥१०॥

स खंदिरोऽभवत्। यः पशून्। सौऽजाम्। यत्खादिर्यग्भिर्भवति। छन्दसामेव
रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुम्बरी। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य
शिरः सम्भरति। यद्वैष्णवी। तेजो वै वेणुः॥११॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकङ्कती। भा एवावरुन्धे। देवस्य त्वा
सवितुः प्रसव इत्यग्निमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि
देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। वज्रं इव वा एषा।
यदग्निः। अग्निरसि नारिरसीत्याह शान्त्यै॥१२॥

अध्वरुकृद्देवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य इति वावैतदाह।
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याह। ब्रह्मणैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रेतु
ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्र देव्येतु सूनृतेत्याह।
यज्ञो वै सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसमित्याह॥१३॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं
द्यावापृथिवी अनु मे मसाथामित्याह। आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः
सम्भरति। ऋद्ध्यासमद्य मुखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै मुखः। ऋद्ध्यासमद्य
यज्ञस्य शिर इति वावैतदाह। मखाय त्वा मुखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्याह।
निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिर्हरति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरः
सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव यज्ञस्य शिरः सम्भरति।
मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः करुण्यतरः। इयत्यग्रं आसीरित्याह।
अस्यामेवालम्बद्वारं यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एत रसं पृथिव्या

उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या
अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो
भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र
पुराक्रमत॥१६॥

तत्राद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत। सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै
मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्। यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति।
अग्निजा असि प्रजापते रेत इत्याह। य एवं रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव
यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्गाम्याणां पशूनां चर्मणा सम्भरेत्।
ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव
पशूञ्छुचार्षयति। तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयांसः। शुचा ह्यृताः। लोमः सम्भरति।
अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति। रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति।
अर्पचितिमेवास्मिन्दधति। उद्धृते सिकतोपोते परिश्रिते निदधति शान्त्यै।
मदन्तीभिरुप सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह। ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो
दधाति। यद्गाम्याणां पात्राणां कपालैः ससृजेत्। ग्राम्याणि पात्राणि
शुचाऽर्पयेत्। अर्मकपालैः ससृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि।
तान्येव शुचार्षयति। शर्कराभिः ससृजति धृत्यै। अथो शन्त्वाय।
अजलोमैः ससृजति। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यदजा। प्रिययैवेन

तनुवा॒ स॒सृज॑ति। अथो॒ तेज॑सा। कृ॒ष्णाजि॒नस्य॑ लोम॑भिः स॒सृज॑ति।
य॒ज्ञो वै कृ॑ष्णाजि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः स॒सृज॑ति॥२०॥

याज्याये न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत् प्रजायमानानां सृजति
शन्त्वायाष्टौ च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कु॒र्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्।
यत्कु॒र्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॑चार्पयेत्। अ॒प॒हाय॑ प्राणि॑ति। प्रा॒णानां॑
गोपी॑थाय। न प्र॑व॒र्ग्य चा॒दित्यं॑ चा॒न्तरे॑यात्। यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्चर्मा॑
स्यात्॥२१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति। तेजो॒ वै वेणुः॑।
तेजः॑ प्रव॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ सम॑र्द्धयति। म॒खस्य॑ शिरोऽसीत्याह। य॒ज्ञो वै
म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥२२॥

तस्मादेवमाह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॑ इत्याह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते प॒दे। अथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै।
गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करो॒मीत्या॑ह। छन्दो॑भिरे॒वेन॑ करोति। त्र्यु॒द्धिं करोति॑।
त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। छन्दो॑भिः करोति॥२३॥

वी॒र्यं॑ वै छन्दा॑सि। वी॒र्येणै॒वेन॑ करोति। यजु॑षा॒ बिलं॑ करोति॒ व्यावृ॑त्यै। इयं॑
तं करोति। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॑खेन॒ सम्मि॑तम्। इयं॑ तं करोति। य॒ज्ञप॑रुषा॒
सम्मि॑तम्। इयं॑ तं करोति। ए॒ताव॑द्वै पुरु॑षे वी॒र्यम्॑। वी॒र्यस॑म्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परि॒ग्रीवं॑ करोति॒ धृत्यै॑। सूर्य॑स्य॒
हर॑सा श्रायेत्याह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अ॒श्वश॑केन॒ धूप॑यति। प्रा॒जाप॑त्यो वा
अ॒श्वः स॒योनि॑त्वाय। वृ॒ष्णो अ॒श्वस्य॑ नि॒ष्पद॑सीत्याह। अ॒सौ वा आ॑दित्यो
वृषाऽश्वः। तस्य॑ छन्दा॑सि नि॒ष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवेनं धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति।
 वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धौ त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
 देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवेनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति।
 अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह
 प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा
 चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै
 त्वा भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा ऋजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ सुक्षितिः॥२७॥
 दिशो भूतिः। इमानेवासमै लोकान्कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै।
 इदमहममुमामुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यहामीत्याह। विशैवेनं
 पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यहति। विशेषेति राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवेनं पर्यहति।
 पशुभिरिति वैश्यस्य। पशुभिरेवेनं पर्यहति। असुर्य पात्रमनाच्छृण्वम्॥२८॥
 आच्छृण्वति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृण्वति। परमं वा एतत्पयः।
 यदजक्षीरम्। परमेणैवेनं पयसाऽऽच्छृण्वति। यजुषा व्यावृत्त्यै।
 छन्दोभिराच्छृण्वति। छन्दोभिर्वा एष क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृण्वति।
 छन्धि वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छन्ध्यूर्जमित्याह। ऊर्जमेवावरुन्धे।
 छन्धि हविरित्याह। हविरेवाकः। देव पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह।
 यथायजुरेवैतत्॥२९॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्पितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृण्वच्छन्दाऽस्याच्छृण्वत्यष्टौ
 च॥

[३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतर्हि बृहस्पतिः। यद्वह्मा।
 तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति। आत्मनोऽनात्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह।

ए॒ता वा ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ꣳ सम॑र्द्धयति। म॒दन्तीभिः॑ प्रोक्ष॑ति। तेज॑
ए॒वास्मि॑न्दधाति॥ ३० ॥

अ॒भिपू॑र्वं प्रोक्ष॑ति। अ॒भिपू॑र्वमे॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। त्रिः प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि
य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्यत्वाय॑। हो॒ताऽन्वा॑ह। रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ꣳ
सन्त॑त्यै। त्रि॒ष्टुभः॑ स॒तीर्गाय॑त्रीरि॒वान्वा॑ह॥ ३१ ॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॑णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। सन्त॑त॒मन्वा॑ह।
प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य सन्त॑त्यै। अथो॑ रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै। यत्प॑रि॒मिता॑ अनु॒ब्रूया॑त्।
प॑रि॒मित॒मव॑रुन्धीत। अ॒प॑रि॒मिता॑ अन्वा॑ह। अ॒प॑रि॒मित॒स्याव॑रुद्धौ। शिरो॑ वा
ए॒तद्य॑ज्ञस्य॥ ३२ ॥

यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ऊ॒र्ङ्मुञ्जाः॑। यन्मौ॒ञ्जो वे॒दो भव॑ति। ऊ॒र्जे॒व य॑ज्ञस्य शि॒रः
सम॑र्द्धयति। प्रा॒णाहु॑तीर्जु॒होति॑। प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति।
स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॑णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता
मध्वा॑ऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३ ॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृ॒थि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑स्यति। अ॒स्या
अन॑तिदाहाय। शिरो॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑।
प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति। दे॒वता॑स्वे॒व य॑ज्ञस्य शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒प्र॑तिशीर्णाग्रं
भवति। ए॒तद्व॑र्हि॒रह्ये॑षः॥ ३४ ॥

अ॒र्चि॑र॒सि शो॒चि॒रसी॑त्याह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑ द॒धाति॑। सꣳसी॑दस्व
म॒हाꣳ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्ये॑षः। ब्र॒ह्म॒वादि॑नो॒ वद॑न्ति। ए॒ते वाव॑ त ऋ॒त्विजः॑।
ये द॑र॒शपूर्ण॑मा॒सयोः॑। अथ॑ क॒था हो॒ता यज॑मानायाऽऽशिषो॑ नाशा॑स्त॒ इति॑।
पु॒रस्ता॑दाशीः॒ खलु॑ वा अ॒न्यो य॑ज्ञः। उ॒परि॑ष्टादाशीर॒न्यः॥ ३५ ॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या॒ पु॒र॒स्ता॒दि॒ति॒ य॒दे॒ता॒नि॒ य॒जू॒ऽप्या॒ह॑। शी॒र॒ष॒त॒ ए॒व॒ य॒ज्ञ॒स्य॒
य॒ज॑मा॒न आ॒शि॒षो॒ऽव॑रु॒न्धे। आ॒युः॒ पु॒र॒स्ता॒दा॒ह॑। प्र॒जां द॑क्षि॒ण॒तः। प्रा॒णं
प॒श्चात्। श्रो॒त्रं मु॒त्त॒र॒तः। वि॒धृ॒ति॒मु॒परि॑ष्ठात्। प्रा॒णा॒ने॒वा॒स्मै॒ स॒मी॒चो॑ द॒धा॒ति॒।
ई॒श्व॒रो वा ए॒ष दि॒शो॒ऽनु॑न्म॒दि॒तोः। यं दि॒शो॒ऽनु॑ व्या॒स्था॒पय॑न्ति॥३६॥

म॒नो॒र॒श्वा॒सि॒ भू॒रि॒पु॒त्रे॒ती॒मा॒म॒भि॒मृ॑शति। इ॒यं वै म॒नो॒र॒श्वा॒ भू॒रि॒पु॒त्रा। अ॒स्या॒मे॒व
प्र॒ति॒ति॒ष्ठ॒त्यनु॑न्मा॒दा॒य। सू॒प॒स॒दा॒ मे॒ भू॒या॒ मा॒ मा॒ हि॒ः सी॒रि॒त्या॒हा॒हि॒ः सा॒यै।
चि॒तः॒ स्थ॒ परि॑चित॒ इ॒त्या॒ह॑। अ॒प॒चि॒ति॒मे॒वा॒स्मि॒न्द॒धा॒ति॒। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञ॒स्य॑।
य॒त्प्र॑व॒र्ग्यः॑। अ॒सौ ख॒लु वा आ॑दि॒त्यः॒ प्र॑व॒र्ग्यः॑। तस्य॑ म॒रु॒तो र॒श्मयः॑॥३७॥

स्वा॒हा॒ म॒रु॒द्भिः॒ परि॑श्रय॒स्वे॒त्या॒ह॑। अ॒मु॒मे॒वा॒दि॒त्यः॑ र॒श्मि॒भिः॒ पर्य॑हति।
तस्मा॑द॒सा॒वा॒दि॒त्यो॑ऽमु॒ष्मि॒ल्लो॒के र॒श्मि॒भिः॒ पर्य॑ढः। तस्मा॑द्वा॒जा वि॒शा पर्य॑ढः।
तस्मा॑द्वा॒म॒णीः स॑जा॒तैः पर्य॑ढः। अ॒ग्नेः सृ॑ष्ट॒स्य॒ य॒तः। वि॒क॑ङ्क॒तं भा॒ आ॑र्च्छत्।
य॒द्वैक॑ङ्क॒ताः परि॑धयो॒ भव॑न्ति। भा॒ ए॒वाव॑रु॒न्धे। द्वा॒द॒श भव॑न्ति॥३८॥

द्वा॒द॒श॒ मा॒साः॑ सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रमे॒वाव॑रु॒न्धे। अ॒स्ति॒ त्रयो॑द॒शो
मा॒स॒ इ॒त्या॒हुः। य॒त्रयो॑द॒शः परि॑धि॒र्भव॑ति। ते॒नै॒व त्रयो॑द॒शं मा॒सम॑व॒रु॒न्धे।
अ॒न्त॒रि॒क्ष॒स्यान्त॑र्द्धि॒रसी॒त्या॒ह॑ व्या॒वृ॒त्त॒यै। दि॒वं त॒प॑स॒स्त्राय॑स्वे॒त्यु॒परि॑ष्ठा॒द्धि॒र॒ण्य॒मधि॑
नि॒द॒धा॒ति॒। अ॒मु॒ष्या॒ अन॑ति॒दा॒हा॒य। अथो॑ आ॒भ्या॒मे॒वैन॑मु॒भय॑तः॒ परि॑गृह्णाति।
अ॒र॒ह॑न् बिभ॒र्षि॒ सा॒य॑का॒नि ध॒न्वे॒त्या॒ह॑॥३९॥

स्तौ॒त्ये॒वैन॑मे॒तत्। गा॒य॒त्रम॑सि॒ त्रैष्टु॑भम॒सि जा॒ग॑त॒मसी॑ति॒ धृ॒वि॒त्रा॒ण्याद॑त्ते।
छ॒न्दो॑भि॒रे॒वैन॑ान्याद॑त्ते। म॒धु म॒ध्वि॑ति॒ धू॒नो॒ति। प्रा॒णो वै म॒धु। प्रा॒णमे॒व
य॒ज॑मा॒ने द॒धा॒ति॒। त्रिः परि॑यन्ति। त्रि॒वृ॒द्धि॒ प्रा॒णः। त्रिः परि॑यन्ति। त्र्या॒वृ॒द्धि॒
य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॑ र॒क्ष॑सा॒मप॑ह॒त्यै। त्रिः पु॒नः परि॑यन्ति। षट्॒त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑।

ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। दुश्कर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्कर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै ध्वित्राणि। अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहेष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम समष्ट्यै द्वे च॥[४]

अग्निष्वा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह। अग्निरेवैनं वसुभिः पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा। समारुचितो रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रौचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसेत्याह। इन्द्र एवैनं रुद्रैर्दक्षिणतो रौचयति त्रैष्टुभेन छन्दसा। समारुचितो रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः पश्चाद्रौचयतु जागतेन छन्दसेत्याह। वरुण एवैनमादित्यैः पश्चाद्रौचयति जागतेन छन्दसा॥४३॥

समारुचितो रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिर्दक्षिणतो रौचयत्वानुष्टुभेन छन्दसेत्याह। द्युतान एवैनं मारुतो मरुद्भिर्दक्षिणतो रौचयत्वानुष्टुभेन छन्दसा। समारुचितो रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्रौचयतु पाङ्केन छन्दसेत्याह। बृहस्पतिरेवैनं विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्रौचयति पाङ्केन छन्दसा। समारुचितो रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते॥४४॥

रोचि॒तस्त्वं दे॒व घ॒र्म दे॒वेष्व॑सीत्या॒ह। रोचि॒तो ह्ये॒ष दे॒वेषु॑। रोचि॒षी॒याहं
म॒नुष्ये॑ष्वि॒त्याह॑। रोच॑त ए॒वैष म॒नुष्ये॑षु। स॒म्रा॒ड्वर्म॑ रुचि॒तस्त्वं
दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒ऽस्तेज॑स्वी ब्र॒ह्मव॑र्चस्य॒सीत्या॑ह। रुचि॒तो ह्ये॒ष दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒ऽस्तेज॑स्वी
ब्र॒ह्मव॑र्चसी। रुचि॒तोऽहं म॒नुष्ये॑ष्वायु॑ष्मा॒ऽस्तेज॑स्वी ब्र॒ह्मव॑र्चसी भू॒यास॑मि॒त्याह॑।
रुचि॒त ए॒वैष म॒नुष्ये॑ष्वायु॑ष्मा॒ऽस्तेज॑स्वी ब्र॒ह्मव॑र्चसी भ॑वति। रु॒गंसि॑ रुचं॒ मयि॑
धेहि॒ मयि॑ रुगि॒त्याह॑। आ॒शिषं॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। तं यदे॒तैर्य॑जु॒र्भिर॑रोचयित्वा।
रुचि॒तो घ॒र्म इति॑ प्रब्रूयात्। अ॒रोचु॑कोऽध्व॒र्युः स्यात्। अ॒रोचु॑को
यज॑मानः। अथ॒ यदे॒नमे॒तैर्य॑जु॒र्भी रोच॑यित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म इति॑ प्राह॑।
रोचु॑कोऽध्व॒र्युर्भव॑ति। रोचु॑को यज॑मानः॥४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रोचयेत्याहाशिषंमेवैतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ च॥—[५]

शिरो॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यत् प्र॑व॒र्ग्यः। ग्री॒वा उ॑प॒सदः॑। पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्र॒व॒र्ग्यं
प्र॒वृ॑णक्ति। ग्री॒वास्वे॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्र॒ति॑दधाति। त्रिः प्र॒वृ॑णक्ति। त्रयं॒ इमे
लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। षट्थ॒सम्प॑द्यन्ते। षड्वा
ऋ॒तवः॑॥४६॥

ऋ॒तुभ्य॑ ए॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरोऽव॑रुन्धे। द्वा॒दश॑कृत्वः प्र॒वृ॑णक्ति। द्वा॒दश॑ मा॒साः
सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रादे॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरोऽव॑रुन्धे। चतु॑र्विं॒शतिः॑ सम्प॑द्यन्ते।
चतु॑र्विं॒शति॑रर्द्धमा॒साः। अ॒र्द्धमा॑सेभ्य॑ ए॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरोऽव॑रुन्धे। अथो॒ खलु॑।
स॒कृदे॒व प्र॒वृ॑ज्यः। ए॒क॒ऽहि॑ शिरः॑॥४७॥

अ॒ग्नि॒ष्टोमे॑ प्र॒वृ॑णक्ति। ए॒तावा॑न् वै य॒ज्ञः। यावा॑न॒ग्नि॒ष्टोमः॑। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः।
तस्य॑ शिरः॒ प्रति॑दधाति। नोक्थ्ये॑ प्र॒वृ॑ज्यात्। प्र॒जा वै प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्ये॑
प्र॒वृ॑ज्यात्। प्र॒जां प॒शूना॑स्य॒ निर्द॑हेत्। वि॒श्वजि॑ति॒ सर्व॑पृ॒ष्ठे प्र॒वृ॑णक्ति॥४८॥
पृ॒ष्ठानि॑ वा अ॒च्युतं॑ च्यावयन्ति। पृ॒ष्ठैरे॒वास्मा॑ अ॒च्युतं॑ च्यावयित्वाऽव॑रुन्धे।

अपश्यं गो॒पामित्या॑ह। प्रा॒णो वै गो॒पाः। प्रा॒णमे॒व प्र॒जासु॑ विया॒तय॑ति। अपश्यं गो॒पामित्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो गो॒पाः। स ही॒माः प्र॒जा गो॑पा॒यति॑। तमे॒व प्र॒जानां॑ गो॒प्तारं॑ कुरुते। अ॒निप॑द्यमान॒मित्या॑ह॥४९॥

न ह्येष नि॒पद्य॑ते। आ च॒ परां॑ च प॒थिभि॑श्चरन्त॒मित्या॑ह। आ च॒ ह्येष॑ परां॑ च प॒थिभि॑श्चर॒ति। स सु॒धीचीः॑ स वि॒षूची॑र्वसा॒न इत्या॑ह। सु॒धीचींश्च॑ ह्येष वि॒षूचीश्च॑ वसा॒नः प्र॒जा अ॒भि वि॑पश्य॒ति। आ॒वरी॑वर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तरि॒त्याह॑। आ ह्येष॑ वरी॒वर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीर्मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु मा॒धूची॑भ्या॒मित्या॑ह। वास॑न्तिकावे॒वास्मां ऋ॒तू क॑ल्पयति। स॒म॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह॥५०॥

ग्रेष्मा॑वे॒वास्मां ऋ॒तू क॑ल्पयति। स॒म॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह। अ॒ग्निर्ह्ये॒वैषोऽ॒ग्निना॑ स॒ङ्गच्छ॑ते। स्वाहा॒ स॒म॒ग्निस्त॑पसा ग॒तेत्या॑ह। पूर्॒वमे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। ध॒र्ता दि॒वो वि॒भा॒सि रज॑सः पृ॒थि॒व्या इत्या॑ह। शा॒र॒दावे॒वास्मां ऋ॒तू क॑ल्पयति॥५१॥

दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा य॑च्छे॒त्याह॑। हो॒त्राभि॑रे॒वेमाँ॑ल्लो॒कान्त॑सन्दधाति। वि॒श्वासां॑ भुवां पत॒ इत्या॑ह। हैम॑न्तिकावे॒वास्मां ऋ॒तू क॑ल्पयति। दे॒वश्रू॑स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वान्पा॒हीत्या॑ह। शै॒शिरा॑वे॒वास्मां ऋ॒तू क॑ल्पयति। त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑ दे॒वायु॑व॒मित्या॑ह। या वै मे॒ध्या वाक्। सा त॑पो॒जाः। ता॒मे॒वाव॑रुन्धे॥५२॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑मित्या॒ह। ग॒र्भो ह्येष॑ दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑ती॒नामित्या॑ह। प्र॒जा वै म॑तयः। तासा॑मेष ए॒व पि॒ता। यत् प्र॑व॒र्ग्यः। तस्मा॑दे॒वमा॑ह। पतिः प्र॒जाना॑मित्या॒ह। पति॑र्ह्येष प्र॒जाना॑म्। मतिः॑ क॒वीना॑मित्या॒ह॥५३॥

मति॑र्ह्येष क॒वीना॑म्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा य॑तिष्ठ स॒ सूर्ये॑णारु॒क्तेत्या॑ह। अ॒मुं चै॒वादि॑त्यं प्र॑व॒र्ग्यं च॒ स॒शा॑स्ति। आ॒यु॒र्दास्त्व॑म॒स्मभ्यं॑ घ॒र्म व॑र्चो॒दा

असीत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह।
बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्नियै दशमः। नव वै पुरुषे
प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्। अन्नं
विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः
प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवैक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै।
रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा
एधन्ते। रुचितमवैक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवैक्षन्ते। सर्वमारुर्यन्ति। न पत्यवैक्षेत। यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत।
प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत। न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्।
तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति। प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते
सपेयेत्याह। सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणक्तघनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शार्दावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह

प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥ [६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
यत्यै। आददेऽदित्यै रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि
सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि। देवनामैरेवैनामाह्वयति।
असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह। एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनामाह्वयति।

अदित्या उ॒ष्णीषं॑मु॒सीत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। वा॒युर॑स्यै॒ड इत्या॑ह। वा॒युदे॒वत्यो॑
वै व॒त्सः। पू॒षा त्वो॒पाव॑सृज॒त्वित्या॑ह। पौ॒ष्णा वै दे॒वत॑या प॒शवः॑॥५९॥

स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑यो॒पाव॑सृजति। अ॒श्विभ्यां॑ प्रदा॑पयेत्या॑ह। अ॒श्विनौ॑ वै दे॒वानां॑
भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति। यस्ते॒ स्तनः॑ शश॒य इत्या॑ह।
स्तौत्ये॒वैनाम्। उ॒स्रं घ॒र्मः शि॒ःषो॒स्रं घ॒र्मं पा॑हि घ॒र्माय॑ शि॒ःषेत्या॑ह। यथा॑
ब्रूया॑दमु॒ष्मै दे॒हीति॑। ता॒दृगे॒व तत्। बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वोप॑ सीद॒त्वित्या॑ह॥६०॥

ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्र॒ह्मणै॒वैन॑मु॒पसी॑दति। दान॑वः स्थ॒ पे॒रं॒व इत्या॑ह।
मे॒ध्याने॒वैन॑ान्करोति। वि॒ष्वग्वृ॑तो॒ लोहि॑ते॒नेत्या॑ह व्यावृ॑त्त्यै। अ॒श्विभ्यां॑ पि॒न्वस्व॑
सर॑स्वत्यै पि॒न्वस्व॑ पू॒ष्णे पि॑न्वस्व॒ बृ॒हस्प॑तये पि॒न्वस्वेत्या॑ह। ए॒ताभ्यो॑ ह्ये॒षा
दे॒वता॑भ्यः पि॒न्वते॑। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्वेन्द्रा॑य पि॒न्वस्वेत्या॑ह। इन्द्र॑मे॒व भा॑ग॒धेये॑न
सम॑र्द्धयति। द्वि॒रिन्द्रा॑येत्या॑ह॥६१॥

तस्मा॑दिन्द्रो॑ दे॒वता॑नां भूयिष्ठ॒भाक्त॑मः। गा॒य॒त्रोऽसि॑ त्रैष्टु॒भोऽसि॑ जा॒ग॒त॒मु॒सीति॑
श॒फोप॑य॒माना॑दत्ते। छ॒न्दो॑भिरे॒वैन॑ानादत्ते। स॒होर्जो॑ भा॒गेनो॑प॒मेहीत्या॑ह।
ऊ॒र्ज ए॒वैनं॑ भा॒गम॑कः। अ॒श्विनौ॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्र॒ति॒दध॑तावब्रूताम्।
आ॒वाभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां वष॑ट्कियाता॒ इति॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सा॒र॒घस्येत्या॑ह।
अ॒श्विभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां वष॑ट्करोति। अथो॑ अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न
सम॑र्द्धयति॥६२॥

घ॒र्मं पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वडि॑त्याह। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न सम॑र्द्धयति।
यद्व॑षट्कुर्यात्। या॒तया॑मा॒स्य वष॑ट्कारः स्या॑त्। यन्न॑ वष॑ट्कुर्यात्। रक्षा॑सि
य॒ज्ञः ह॑न्युः। वडि॑त्याह। प॒रोक्ष॑मे॒व वष॑ट्करोति। ना॒स्य या॒तया॑मा वष॑ट्कारो
भवे॑ति। न य॒ज्ञः रक्षा॑सि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वनये॑ जुहोमीत्या॑ह। यो वा अ॒स्य पु॒ण्यो र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। सूर्य॑स्य तप॑स्तपे॒त्याह। यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्या॑ह। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्या॑ह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैनमु॑पयच्छति। न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒र्हति। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑ भर्तुं॑ शके॒यमि॒त्याह। दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॒रनु॑मत॒ आद॑त्ते। वि वा ए॒नमे॒तद॑र्द्धयन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्य॒ पुरो॑ जुह्व॑ति। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ऽनु॒ प्रेही॒त्याह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒विस्पृ॑ङ्गा मा॑ हि॒ःसीर॑न्तरि॒क्षस्पृ॑ङ्गा मा॑ हि॒ःसीः॑ पृथि॒विस्पृ॑ङ्गा मा॑ हि॒ःसीरि॒त्याहा॑हि॒ःसाये॑॥६५॥

सु॒व॑रसि॒ सु॒व॑र्मे यच्छ॒ दिवं॑ यच्छ॒ दि॒वो मा॑ पा॒हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वा॒तना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒न॒वान॑म्। प्रा॒णाना॑ः स॒न्तत्यै॑ पश्चा॑ह॥६६॥

पा॒ङ्क्तो य॒ज्ञः। या॒वा॒ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒ग्नये॑ त्वा॒ वसु॑मते॒ स्वाहे॒त्याह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॒मान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य॒ त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॒त्याह। च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय॒ त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॒त्याह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आ॒दि॒त्यवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। बृ॒हस्प॑तये॒ त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहे॒त्याह। ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्र॒ह्मणै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वि॒त्रे त्व॑र्भु॒मते॑ वि॒भु॒मते॑ प्र॒भु॒मते॑ वा॒जव॑ते॒ स्वाहे॒त्याह। सं॒वत्स॒रो वै

संवितर्भुमान् विभुमान्प्रभुमान् वाजवान्। तस्मां एवैनं जुहोति। यमाय
 त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेत्याह। प्राणो वै यमोऽङ्गिरस्वान्पितृमान्॥६८॥
 तस्मां एवैनं जुहोति। एताभ्यं एवैनं देवताभ्यो जुहोति। दश सम्पद्यन्ते।
 दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। रौहिणाभ्यां
 वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्। तद्रौहिण्यो रौहिणत्वम्। यद्रौहिणौ
 भवतः। रौहिणाभ्यामेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति। अहर्ज्योतिः
 केतुनां जुषताः सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा रात्रिर्ज्योतिः केतुनां
 जुषताः सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहेत्याह। आदित्यमेव तदमुष्मिल्लोकेऽहो
 प्रस्ताद्वाधार। रात्रिया अवस्तात्। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यां
 धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहर्द्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पश्चांऽहादित्यवन्ते स्वाहेत्याह पितृमानेति
 चत्वारि च॥

[७]

विश्वा आशा दक्षिणसदित्याह। विश्वानेव देवान्प्रीणाति। अथो दुरिष्ट्या एवैनं
 पाति। विश्वा देवानयाडिहेत्याह। विश्वानेव देवान्भागधेयेन समर्द्धयति।
 स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मधोः पिबतमश्विनेत्याह। अश्विनावेव भागधेयेन
 समर्द्धयति। स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय शं यजुर्भिरित्याह। अभ्येवैनं धारयति।
 अथो हविरेवाकः॥७०॥

अश्विना घर्मं पातः हर्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरित्याह। अश्विनावेव
 भागधेयेन समर्द्धयति। अनुं वां द्यावापृथिवी मंसातामित्याहानुमत्यै।
 स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह। इन्द्राय हि पुरो हूयते। आश्राव्याह
 घर्मस्य यजेति। वर्षद्वते जुहोति। रक्षसामपहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै।

घर्ममपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावापृथिवी अमं सातामित्याहानुं
तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा
इमं यज्ञं यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठापयति।
पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्घर्मपान्गच्छ पितृन्घर्मपान्गच्छेत्याह।
उभयेष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षुकः पर्जन्यो भवति।
तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते। तद्देवानाम्। यदक्षिणा।
तत्पितॄणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणाम्। प्राश्चमुदञ्चं पिन्वयति।
देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते।
अन्तःपरिधिं पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह। इषमेवोर्जं यजमाने दधाति।
यजमानाय पीपिहीत्याह। यजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय
पीपिहीत्याह। आत्मन एवैतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय
त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मै न्यस्मे ब्रह्माणि
धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्। अमुष्यं
त्वा प्राणे सादयाम्यमुनां सह निरर्थं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि।
तेनैनं सह निरर्थं गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता

हुतभागाः। ताम्य एवैनं जुहोति। ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे
वाचः॥७६॥

ताम्य एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै देवाः प्रतिराः। तेभ्य
एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति।
पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः। तेभ्य
एवैनं जुहोति॥७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन समर्द्धयति। सर्वतः समनक्ति।
सर्वत एव रुद्रं निरवदयते। उदञ्चं निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्।
स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।
यदन्वीक्षेत॥७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकः स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो माऽहो रात्रियै मा
पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह।
आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा
ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वाऽऽयुर्मे दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह।
आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो
ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
होतव्यमग्निहोत्रा(३)न्न होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्।
अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति।
नाग्निः पराभवति। हुतं हविर्मधु हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्।
इन्द्रतमेऽग्रावित्याह॥८०॥

प्रा॒णो वा इन्द्र॑तमोऽग्निः। प्रा॒ण ए॒वैन॒मिन्द्र॑तमेऽग्नौ जु॑होति। पि॒ता नोऽसि॒
मा मां हि॑सीरित्याहाहि॑सायै। अ॒श्याम॑ ते देव घ॒र्म मधु॑मतो वाज॑वतः
पितु॑मत॒ इत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। स्व॒धावि॑नोऽशी॒महि॑ त्वा मा मां
हि॑सीरित्याहाहि॑सायै। तेज॑सा वा ए॒ते व्य॑ध्यन्ते। ये प्र॑व॒र्ग्येण॑ चर॑न्ति।
प्राश्न॑न्ति। तेज॑ ए॒वात्म॑न्दधते॥८१॥

सं॒वत्स॑रं न मा॒सम॑श्जीयात्। न रा॒मामु॑पेयात्। न मृ॒न्मये॑न पिबेत्।
नास्य॑ रा॒म उच्छि॑ष्टं पिबेत्। तेज॑ ए॒व तत्स॑श्यति। दे॒वासुराः॑ संय॑न्ता
आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑पयन्तः। वि॒भ्राजि॑ सौ॒र्ये ब्र॒ह्मस॑न्त्य॒दध॑त। यत्किं
च॑ दि॒वाकी॒र्त्यम्। तदे॒तेनै॒व व्र॑तेना॒गोपा॑यत्। तस्मा॑दे॒तद्व्र॑तं चा॒र्यम्। तेज॑सो
गोपी॑थाय॒। तस्मा॑दे॒तानि॒ यजू॑षि वि॒भ्राजः॑ सौ॒र्यस्ये॑त्याहुः। स्वाहा॑ त्वा
सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्य॑ इति॑ प्रा॒तः स॑सा॒दय॑ति। स्वाहा॑ त्वा नक्ष॑त्रेभ्य॒ इति॑
सा॒यम्। ए॒ता वा ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑स॒ सम॑र्द्धयति॥८२॥

अ॒क॒र॒श्चि॒नेत्या॑ह॒ प्रदि॑शो गच्छे॒त्याह॑ पितॄ॒णाम॑न्तःपरि॒धि पि॑न्वयति धा॒रये॑त्याहु॒ वाचो॑ घ॒र्मपा॑स्तेभ्य॒ ए॒वैनं॑ जुहोत्य॒न्वीक्षे॑त
होत॒व्या(३)मि॒त्यग्ना॑वित्या॒ह दध॑तेऽगोपायत्स॒प्त च॑॥

[८]

घ॒र्म या ते॑ दि॒वि शु॒गिति॑ ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति। छ॒न्दोभि॑रे॒वास्यै॒भ्यो
लो॒केभ्यः॑ शुच॑म॒व य॑जते। इ॒यत्य॑ग्रे जुहोति। अथे॒यत्य॑थेय॑ति। त्रय॑ इ॒मे
लो॒काः। अ॒नु नोऽद्या॑नु॒मति॑रित्या॒हानु॑मत्यै। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पाया॑ इत्या॑ह।
दि॒व ए॒वेमाँल्लो॒कान्दा॑धार। ब्र॒ह्मण॑स्त्वा पर॒स्पाया॑ इत्या॑ह॥८३॥

ए॒ष्वैव॑ लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धार। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पाया॑ इत्या॑ह। प्र॒जास्वे॒व
प्रा॒णान्दा॑धार। शिरो॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॒। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒सौ खलु॑ वा आ॑दि॒त्यः
प्र॑व॒र्ग्यः। तं यद्दक्षि॑णा प्र॒त्यश्च॑मुद॑श्चमुद्वा॒सये॑त्। जि॒ह्वं य॑ज्ञस्य॒ शिरो॑ हरेत्।
प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्र॒तिद॑धाति॥८४॥

प्राश्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदेति। शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद। औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे। वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति। साम वै रक्षोहा। रक्षसामपंहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षांस्यपहन्ति। पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः शुचार्षयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतींश्छुचार्षयेत्। हिरण्यं निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवेनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः। तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत् प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो अप ह्वर इत्याह। भ्रातृव्यापनुत्त्यै। घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि। ऊर्जैवेनमन्नाद्येन समर्द्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्व इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे। समहमायुषा सं

प्राणेनेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म
इत्याह। अभिचार एवास्यैषः। अचिक्रददृषा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥१०॥
वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्। चिदसि
समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति। नमस्ते अस्तु मा मां
हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुः सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्य
क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति। तदेवास्येतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो
गृणात्वित्याह॥११॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यादित्याह।
ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा
अमृताः। प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा इत्याह।
देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह॥१२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै प्रवर्ग्यमुद्वासयन्।
प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोम पीथानुमेहि। सह प्रजया सह
रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव पशून्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्यैषः।
प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्चवते। यः प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति
सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः।
अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः।
यत्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपंहत्ये वै हिरण्यमाहार्द्धयति ह्येष गृणात्वित्याह
मनुष्यानित्याहास्येषोऽष्टौ च॥

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्। तदग्निर्व्यकरोत्।
तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि
शुक्रयजूंष्यभवन्। शुक्रियाणां वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा
एतयोऽन्यत्। देवानामन्यत्पयः। यद्वोः पयः॥१४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः। तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति।
तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्द्धयन्ति। एष ह त्वै
साक्षात्प्रवर्ग्यं भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासयेदन्नकामस्य।
शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णं वा मुखं
सन्दधात्यन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांसि स्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्।
पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति। तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति।
अपां मध्य उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः प्रवर्ग्यः।
स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष वा
अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां
शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह। शुचैवास्य
प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र दर्भा उपदीकसन्तताः स्युः।

तदुद्वांसयेद्वृष्टिकामस्य। एता वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं नियच्छति। ता आपो नियन्ता धन्वना यन्ति॥१९॥

गोः परं उत्तरवेदिरांसते स्थापयति घर्मो यन्ति॥ [१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः। महावीर उद्वांसितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयांसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रियैवैनं तनुवा॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्द्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपाक्रामत्। तां देवाः प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति। पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः स संसन्नः॥१०२॥

वसवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः परंस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः। सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः। वायुर्हियमाणः। प्रजापतिरहूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ।

कस्मादेषोऽश्नुत इति। वागेऽपि इति ब्रूयात्। वाच्येव वाचं दधाति॥१०४॥
 तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः। यत्प्रवर्ग्यः।
 यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत। अवकाशैर्देवासुरानसृजत।
 यद्धूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नमसृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स०सन्नो हूयमानो वाग्धुतो दधात्येषः॥ [११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामा३ एति। यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते।
 अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्रवृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति।
 यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते। आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते।
 चन्द्रमा भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्षष्ठेऽहन्प्रवृज्यते। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति। यत्सप्तमेऽहन्प्रवृज्यते।
 धाता भूत्वा शक्करीमेति। यदष्टमेऽहन्प्रवृज्यते। बृहस्पतिर्भूत्वा
 गायत्रीमेति। यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते। मित्रो भूत्वा त्रिवृत इमाँल्लोकानेति।
 यदशमेऽहन्प्रवृज्यते। वरुणो भूत्वा विराजमेति॥१०७॥

यदेकादशेऽहन्प्रवृज्यते। इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति। यद्वादशेऽहन्प्रवृज्यते।
 सोमो भूत्वा सुत्यामेति। यत्पुरस्तादुपसदा प्रवृज्यते। तस्मादितः
 पराङ्मूँल्लोका३स्तपन्नेति। यदुपरिष्ठादुपसदा प्रवृज्यते। तस्मादमुतोऽर्वा-
 ङ्मूँल्लोका३स्तपन्नेति। य एवं वेद। ऐव तपति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥ [१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒श्चामि॑ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥
 परे॒युवा॑सं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ बहु॒भ्यः प॒न्था॑मनपस्पशानम्। वै॒व॒स्व॒तः
 स॒ङ्ग॒म॒नं जना॑नां य॒मः राजा॑नः ह॒विषा॑ दुवस्यत। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑
 प्रथ॒म॒न्वाग॒न्नपै॑तद्द॒ह॒ यदि॑हा॒र्बिभः॑ पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य दक्षि॒णां यथा॑
 ते द॒त्तं बहु॑धा वि॒बन्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नीथा॑य वोढ॒वै।
 या॒भ्यां य॑मस्य सा॒दनः॑ सु॒कृतां॑ चापि गच्छ॒तात्। पू॒षा त्वे॑तश्चा॒वय॑तु
 प्रवि॒द्वान॑नष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वे॑ते॒भ्यः परि॑ददात्पितृ॒भ्योऽग्नि॑र्दे॒वेभ्यः॑
 सु॒वि॒दत्रे॑भ्यः। पू॒षेमा॑ आशा॒ अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्माः अभ॑यतमेन नेषत्।
 स्व॒स्ति॒दा अघृ॑णिः सर्व॒वीरोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॑तु प्रवि॒द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे पु॒रस्ता॑त्। यत्रा॑संते
 सु॒कृतो॑ यत्र ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः सं॒वि॒ता द॑धातु। भु॒वन॑स्य पत इ॒दः
 ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑ स्वाहा॑। पुरु॑षस्य सयाव॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो
 अत्र॑ नाप॑रः पु॒रा ज॒रसु॑ आय॑ति। पुरु॑षस्य सयाव॒रि वि॑ ते प्रा॒णम॑सि स्रसम्।
 शरी॑रेण म॒हीमि॑हि स्व॒धये॑हि पि॒तृनु॑पं प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मै॒वं मा॒ऽस्ता
 प्रि॒येऽहं दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि। वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा॒ संव्य॑यन्त्यु॒भौ नो॑
 लो॒कौ पय॑साऽभ्याव॑वृत्स्व॥२॥

इ॒यं ना॒री प॑तिलो॒कं वृ॑णाना निप॑द्यत उप॑ त्वा म॒र्त्यं प्रे॑तम्। वि॒श्वं
 पु॒रा॒णम॑नु॒ पा॒लय॑न्ती॒ तस्यै॑ प्र॒जां द्र॒विणं॑ चे॒ह धे॑हि। उदी॑र्ष्व ना॒र्य॒भि
 जी॒वलो॒कमि॒तासु॑मे॒तमु॑प॒शेष॑ एहि। ह॒स्त॒ग्रा॒भस्य॑ दिधि॒षोस्त्वमे॒तत्प॑त्यु॒र्जनित्व॑म॒
 सम्ब॑भूव। सु॒वर्णः॑ ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै ब्र॒ह्म॑णे तेज॑से बला॒य। अत्रै॒व

त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। धनुरहस्तादाददाना
मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः
स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिः हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै
बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामृत सोम्यानाम्। एष
यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि
गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व मेदसा पीवसा च। नेत्त्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो
दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै। मैमग्ने विदहो माऽभिशोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो
मा शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथैमेनं प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा
करसि जातवेदोऽथैमेनं परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा
देवानां वशनीर्भवाति। सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ
पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा
शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं तपस्व तं तै शोचिस्तपतु तं तै अर्चिः।
यास्तै शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेमः सुकृतां यत्र लोकाः। अयं
वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः पित्रे
लोककृज्जातवेदो वहैमः सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृत्स्वाभिमातीर्जयेम शरीरैश्चत्वारि च॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो रक्षितारस्तेभ्यः
स्वाहा य एतस्य पथो भिरक्षितारस्तेभ्यः स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपाख्यात्रे
स्वाहाऽभिलालपते स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र
नाधीमस्तस्मै स्वाहा। यस्त इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं वात तपते
त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः। अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं

जायतां पुनः। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥

[२]

प्र केतुना बृहता भौत्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रौरवीति। दिवश्चिदन्तादुप-
मामुदानडुपामुपस्थे महिषो वर्ध। इदं त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन
ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे।
नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं
वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ
चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा। अथा पितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये
सधमादं मदन्ति। यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।
ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः अनु। तावस्मभ्यं दृशये
सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्। सोम एकैभ्यः पवते घृतमेक उपांसते।
येभ्यो मधु प्रधावति ताःश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरांसो
ये तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्ताःश्चिदेवापि गच्छतात्। तपसा ये
अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये चक्रिरे महत्ताःश्चिदेवापि गच्छतात्।
अशमन्वती रेवतीः सः रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये
असन्नशेवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रः सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे। येनापुनादिन्द्रमनोर्तमात-
तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिर्मृता
नृपतिमिच्छमानाः। धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्रय्या वर्चसा
सःसृजाथ। उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा
सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता पुनातु। अग्नेस्तेजसा

सूर्यस्य वर्चसा॥८॥

धेह्यत्तरिमाष्टौ च॥

[३]

यन्ते अग्निममन्थाम वृषभायेव पक्तवे। इमन्तं शमयामसि क्षीरेण
चोदकेन च। यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु निर्वापया पुनः। क्याम्बूरत्र जायतां
पाकदूर्वा व्यल्कशा। शीतिके शीतिकावति ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या
सुसङ्गमयेमं स्वग्निं शमय। शं ते धन्वन्या आपः शमु ते सन्त्वनूक्याः।
शं ते समुद्रिया आपः शमु ते सन्तु वर्ष्याः। शं ते स्रवन्तीस्तनुवे शमु ते
सन्तु कूप्याः। शन्ते नीहारो वरषतु शमु पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अव सृज पुनरग्ने पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधाभिः। आयुर्वसान उप
यातु शेषं सङ्गच्छतां तनुवा जातवेदः। सङ्गच्छस्व पितृभिः सः स्वधाभिः
समिष्टापूर्तेन परमे व्योमन्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः
सविता दधातु। यत्ते कृष्णः शकुन आतुतोद पिपीलः सर्प उत वा श्वापदः।
अग्निष्टद्विश्वादनृणं कृणोतु सोमश्च यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुवः
सम्भरस्व मेह गात्रमवहा मा शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा
देवः सविता दधातु। इदं त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व।
संवेशनस्तनुवे चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः
कृणुष्व परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमं नाकमधि रोहेमम्।
अश्मन्वती रेवतीर्यद्वे देवस्य सवितुः पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि
धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्नये वैश्वानराय
सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयतां सधस्थे पञ्च च॥

[४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरुक्ता। आसीदतां

सुप्रयतेह ब॒रहिष्य॑र्जाय जा॒त्यै मम॑ शत्रु॒हत्यै॑। य॒मे इ॒व यत॑माने॒ यदै॑तं
प्रवा॑म्भर॒न्मानु॑षा दे॒वय॑न्तः। आसी॑दतु॒ः स्व॑मु॒ लोकं॑ वि॒दाने॑ स्वा॒स॒स्थे
भ॑वतु॒मिन्द॑वे नः। य॒माय॑ सोम॑ सु॒नुत॑ य॒माय॑ जुहु॒ता ह॒विः। य॒म॑ हं
य॒ज्ञो ग॑च्छत्य॒ग्निदू॑तो अ॒रङ्क॑तः। य॒माय॑ घृ॒तव॑द्ध॒विर्जु॑होतु॒ प्र च॑ तिष्ठत। स
नो॑ दे॒वेष्वाय॑मदी॒र्घमा॑युः प्र जी॒वसे॑। य॒माय॑ मधु॑मत्त॒म॑ रा॒ज्ञे ह॒व्यं जु॑होतन।
इ॒दं नम॑ ऋषि॒भ्यः पूर्॒वजे॒भ्यः पूर्॒वेभ्यः॑ पथि॒कृद्भ्यः॑॥११॥

योऽस्य॑ कौ॒ष्ठ्य जग॑तः पार्थि॒वस्यै॑कं इ॒द्वशी॑। य॒मं भ॑ङ्ग्य॒श्रवो॑ गा॒य यो॑
राजा॑नप॒रोध्यः॑। य॒मङ्गाय॑ भ॒ङ्ग्य॒श्रवो॑ यो राजा॑नप॒रोध्यः॑। येना॒पो न॒द्यो ध॒न्वा॒नि
येन॑ द्यौः पृ॒थि॒वी दृ॒ढा। हि॒र॒ण्य॒क॒क्ष्यान् सु॒धुरान्॑ हि॒र॒ण्य॒क्षान॑यः श॒फान्।
अ॒श्वान॑नश्य॒तो दा॒नं य॒मो रा॑जाभि॒ तिष्ठ॑ति। य॒मो दा॑धार पृथि॒वीं य॒मो
वि॒श्वमि॑दं जग॑तु। य॒माय॑ स॒र्वमि॒त्र॒स्थे यत् प्रा॑ण॒द्वायु॑रक्षि॒तम्। यथा॑ प॒ञ्च यथा॑
षड॒पथा॑ प॒ञ्च द॒श॒र्ष॒यः। य॒मं यो वि॑द्या॒त्स ब्रू॑याद्य॒थैक॑ ऋषि॒र्विजा॑नते॥१२॥

त्रि॒क॒द्रुके॑भिः पत॑ति षडु॒र्वीरे॑क॒मिद्व॑हत्। गा॒यत्री त्रि॒ष्टुप्छ॒न्दा॑सि॒ सर्वा॑ ता
य॒म आ॑हि॒ता। अ॒हर॑ह॒र्नय॑मानो गा॒मश्वं॑ पु॒रुषं॑ जग॑तु। वै॒व॒स्वतो॑ न तृ॒प्यति॑
प॒ञ्चभि॑र्मान॒वैर्य॑मः। वै॒व॒स्वते॑ वि॒विच्य॑न्ते॒ यमे॑ रा॒जनि॑ ते ज॒नाः। ये चे॒ह
स॒त्येने॑च्छ॒न्ते य उ॒ चानृ॑तवा॒दिनः॑। ते रा॑ज॒न्निह॑ वि॒विच्य॑न्तेऽथा य॑न्ति त्वा॒मुप॑।
दे॒वाश्च॑ ये न॒मस्य॑न्ति ब्राह्म॑णाश्चाप॒चित्य॑ति। यस्मि॑न्वृ॒क्षे सु॑प॒लाशे॑ दे॒वैः
स॒म्पिब॑न्ते॒ यमः॑। अत्रा॑ नो वि॒श्वप॑तिः पि॒ता पु॑रा॒णा अनु॑वेनति॥१३॥

पृथिकृद्भ्यो विजानतेऽनु वेनति॥

[५]

वै॒श्वान॑रे ह॒विरि॑दं जु॒होमि॑ साह॒स्रमु॑त्स॑ श॒तधा॑रमे॒तम्। तस्मि॑न्ने॒ष पि॑तरं
पि॒ताम॒हं प्र॑पि॒ताम॒हं बि॑भर॒त्पिन्व॑माने। द्र॒प्सश्च॑स्क॒न्द पृथि॑वीमनु॒ द्यामि॑मं
च॒ योनि॑मनु॒ यश्च॑ पूर्॒वः। तृ॒तीयं॑ योनि॑मनु॒ सश्च॑रन्तं द्र॒प्सं जु॑होम्यनु॒

सप्त होत्राः। इमं समुद्रं शतधारमुत्संव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये। घृतं दुहानामदितिं जनायाग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्। अपेतु वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै। सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा बध्यन्तां शुनमष्टामुदिङ्गय शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम्। शुनासीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुपं सिञ्चतम्। सीते वन्दामहे त्वाऽर्वाचीं सुभगे भव। यथा नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भव। विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्पा रमस्य। ज्योतिरापाम सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते सुवः। इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्पञ्च मानवाः। एवं वपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचित ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया देवतया। आप्यायस्व सन्तैः॥१६॥

अघ्निया अंगम् सप्त च॥

[६]

उत्तं तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहं रिषम्। एतां स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचंसं पृथिवीं सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा पातु निर्ऋत्या उपस्थै। उद्धञ्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं भूमि वृणु। उद्धञ्चमाना पृथिवी हि

तिष्ठसि सहस्रं मितु उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्चुतो विश्वाहास्मै
शरणाः सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा ऊर्जमस्मै
दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते असौ। इदं पितृभ्यः
प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन
त्वं यम्या संविदानः। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्टां मा माता पृथिवि त्वम्।
पितृन् हि यत्र गच्छास्येधासं यमराज्ये। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां मा माता
पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये विराजसि। नळं प्लवमारोहेतं
नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं नळप्लवो भूत्वा सन्तर प्रतरोत्तर॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः पृथिवि शं भवा।
षड्ढोता सूर्य ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा।
अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो
अनुपरेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि
मा नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः शमु ते
सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः शग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्यमुष्य
शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य
त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य
शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥१९॥

अपूपवान्मृतवाःश्चरुरेह सीदतूत्तभ्रुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिःकृतः
पथिकृतः सपर्यत ये देवानां घृतभागा इह स्थ। एषा ते यमसादने स्वधा
निधीयते गृहेऽसौ। दशाक्षरा तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि

तस्यां त्वा मा द॑भ॒न्पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु तया दे॒वत॑या।
 अ॒पूप॑वाञ्छु॒तवान् क्षी॑रवा॒न्दधि॑वा॒न्मधु॑मा॒श्चरु॑रेह सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन् पृ॒थि॒वीं
 द्यामु॑तोपरि॑। यो॒नि॒कृतः॑ प॒थि॒कृतः॑ सपर्य॑त॒ ये दे॒वाना॑श्च॒ श्रुत॑भा॒गाः क्षी॑रभा॒गा
 दधि॑भा॒गा मधु॑भा॒गा इ॒ह स्थ। ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धी॑यते गृ॒हेऽसौ॑।
 श॒ताक्ष॑रा स॒हस्रा॑क्षरा॒युता॑क्षरा॒ऽच्यु॑ताक्षरा॒ तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां ते॑
 परि॑ददामि॒ तस्यां॑ त्वा मा द॑भ॒न्पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु तया दे॒वत॑या॥ २० ॥

अन॑पस्फुरन्तीरु॒त्तरं॑ दे॒वत॑या द्वे च॑॥ [७]

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि॒ यास्ते॑ धा॒नाः प॑रि॒किरा॑म्यत्र। तास्ते॑ य॒मः
 पि॒तृभिः॑ संविदा॒नोऽत्र॑ धे॒नूः का॑म॒दुघाः॑ करोतु। त्वाम॑र्जुनौष॒धीनां॑ प॒यो
 ब्र॒ह्माण॑ इ॒द्विदुः॑। तासां॑ त्वा म॒ध्यादा॑द॒दे च॑रुभ्यो॒ अपि॑धातवे। दूर्वा॑णाश्च॒
 स्त॒म्बमा॑ह॒रैतां॑ प्रि॒यत॑मां॒ मम॑। इ॒मां दि॑शं मनु॒ष्याणां॑ भूयि॒ष्ठानु॑ वि रो॒हतु॑।
 काशा॑नाश्च॒ स्त॒म्बमा॑ह॒र र॑क्ष॒साम॑प॒हत्यै॑। य ए॒तस्यै॑ दि॒शः पु॒राभ॑वन्नघा॒यवो॑
 यथा॑ तेनाभ॑वान्पुनः॑। द॒र्भाणा॑श्च॒ स्त॒म्बमा॑ह॒र पि॑तृ॒णामोष॑धीं प्रि॒याम्। अ॒न्वस्यै॑
 मूलं॑ जीवा॒दनु॑ काण्ड॒मथो॑ फलम्॑॥ २१ ॥

लो॒कं पृ॑ण॒ ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। शं वा॒तः शं हि॑ ते॒ घृणिः॑ श॒मु ते॑
 स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॒न्तां ते॒ दि॒शः सर्वाः॑। इ॒दमे॒व मे॒तोऽप॑रा॒मार्ति॑मारा॒म
 काञ्च॑न। तथा॒ तद॑श्चि॒भ्यां कृतं॑ मि॒त्रेण॑ वरु॒णेन॑ च। वरु॒णो वा॑रयादि॒दं दे॒वो
 वन॑स्पतिः। आ॒त्यै नि॒रऋ॑त्यै द्वेषा॑च्च वन॒स्पतिः॑। वि॒धृति॑रसि॒ विधा॑रया॒स्मद॑घा
 द्वेषा॑श्चि॒मि श॑मया॒स्मद॑घा द्वेषा॑श्चि॒मि य॑व य॒वया॑स्मद॒घा द्वेषा॑श्चि॒मि। पृ॒थि॒वीं
 ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं॑ गच्छ॒ दिशो॑ गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ दिशो॑
 गच्छ॒ दिवं॑ गच्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ पृथि॑वीं ग॑च्छा॒ऽऽपो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॑ ते

हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं
या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु॥२२॥

फलं पुनातु॥

[८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ। इह त्वष्टा सृजनिमा
सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः। यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव
ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्।
न हि ते अग्ने तनुवै कूरं चकार मर्त्यैः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु
गौरिवा। अप नः शोशुचदघमग्ने शुशुध्या रयिम्। अप नः शोशुचदघं मृत्यवे
स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तये। स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः
सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्य। प्राञ्जोगामानृतये
हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः। मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय
आयुः प्रतरां दधानाः। आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ
यज्ञियासः। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दद्महे पर्वतेन। इमा नारीरविध्रुवाः
सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्। अनुश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु
जनयो योनिमग्ने। यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्भिन्नत्स्योषधे पृथिव्या अधि। एवमिम
उद्भिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अजोऽस्यजास्मद्घा द्वेषाँसि
यवोऽसि यवयास्मद्घा द्वेषाँसि॥२४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥

[९]

अप नः शोशुचदघमग्ने शुशुध्या रयिम्। अप नः शोशुचदघम्। सुक्षेत्रिया

सु॒गातु॒या वंसू॒या च॑ य॒जाम॑हे। अ॒पं नः॑ शो॒शुच॑द॒धम्। प्र॒यद्व॑न्दि॒ष्ट एषां॑
प्रा॒स्माका॑सश्च सूर॒यः। अ॒पं नः॑ शो॒शुच॑द॒धम्। प्र॒यद॒ग्नेः सह॑स्वतो वि॒श्वतो॑
यन्ति॑ सूर॒यः। अ॒पं नः॑ शो॒शुच॑द॒धम्। प्र॒यत्ते॑ अ॒ग्ने सूर॒यो जा॑येम॒हि प्र ते॑
व॒यम्। अ॒पं नः॑ शो॒शुच॑द॒धम्॥ २५॥

त्व॑ हि वि॒श्वतो॑मुख वि॒श्वतः॑ परि॒भूर॑सि। अ॒पं नः॑ शो॒शुच॑द॒धम्।
द्विषो॑ नो वि॒श्वतो॑मुखाऽति॑ ना॒वेव॑ पा॒रया॑। अ॒पं नः॑ शो॒शुच॑द॒धम्।
स नः॑ सिन्धु॑मिव ना॒वया॑ति॑ पर्षा स्व॒स्तये॑। अ॒पं नः॑ शो॒शुच॑द॒धम्।
आपः॑ प्र॒वणा॑दिव य॒तीर॑पा॒स्मत्स्य॑न्दताम॒धम्। अ॒पं नः॑ शो॒शुच॑द॒धम्।
उ॒द्वना॑दु॒दकानी॑वापा॒स्मत्स्य॑न्दताम॒धम्। अ॒पं नः॑ शो॒शुच॑द॒धम्। आ॒न॒न्दाय॑
प्र॒मोदा॑य पु॒नरा॑गाऽ॒ स्वान्गृ॑हान्। अ॒पं नः॑ शो॒शुच॑द॒धम्। न वै तत्र॑
प्र॒मीय॑ते गौर॒श्वः पुरु॑षः प॒शुः। यत्रे॒दं ब्र॑ह्म क्रि॒यते॑ परि॒धिर्जी॑व॒नाय॑कम॒पं नः॑
शो॒शुच॑द॒धम्॥ २६॥

अ॒धम॑धं च॒त्वारि॑ च॥ [१०]

अ॒पश्य॑ाम यु॒वति॑मा॒चर॑न्तीं मृ॒ताय॑ जी॒वां परि॑णी॒यमा॑नाम्। अ॒न्धेन॑ या
तम॑सा प्रावृ॒ताऽसि॑ प्राची॒मवा॑ची॒मव॑यन्नरि॒ष्ट्यै। मयै॑तां मा॒ऽस्तां भ्रि॑यमा॒णा
दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि। वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा सं॒व्यय॑न्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ
पय॑साऽऽवृ॒णीहि॑। रयि॑ष्ठाम॒ग्निं मधु॑मन्तमूर्मि॒णमूर्जः॑ सन्तं त्वा पय॑सोप॒
स॑स॒देम॑। स॑ र॒य्या समु॑ वर्च॑सा सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑। ये जी॒वा
ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॑ जन्त्याः॑। तेभ्यो॑ घृ॒तस्य॑ धा॒रयि॑तुं मधु॑धा॒रा
व्यु॑न्द॒ती। मा॒ता रु॒द्राणां॑ दुहि॒ता वसू॑नाऽ॒ स्वसा॑दि॒त्याना॑म॒मृत॑स्य॒ नाभिः॑।
प्र॒णुवो॑च॑ चि॒कितु॑षे जना॑य॒ मागा॑मना॒गाम॑दि॒तिं वधि॑ष्ट। पिब॑तू॒दकं॑ तृणा॒न्यत्तु॑।
ओमु॑त्सृ॒जत॑॥ २७॥

वधिष्ट द्वे च॥ [११]

सन्त्वा॑ सिञ्चामि॒ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥
 सु॒मङ्ग॒लीरि॒यं व॒धूरि॒मा॑ꣳ स॒मेत॒ पश्य॑त। सौभा॑ग्यम॒स्यै द॒त्त्वाया॑थास्तं॒ वि
 परे॑तन। इ॒मां त्वमिन्द्र॑ मी॒ढ्वः सु॒पुत्रा॑ꣳ सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्राना॑ धेहि
 पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥ आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वाणा॑ चीर॑मा॒त्मनः॑। वासा॑ꣳसि
 मम॒ गाव॑श्च। अ॒न्नपा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे॒ श्रिय॑माव॑ह।
 ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि। ऋतं वदिष्यामि। सत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु। तद्वक्तारमवतु। अवतु माम्। अवतु वक्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥१॥

सत्यं वदिष्यामि पञ्च च॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥ [२]

सह नो यशः। सह नो ब्रह्मवर्चसम्। अथातः संहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु। अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम्। ता महासंहिता इत्याचक्षते। अथाधिलोकम्। पृथिवी पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्। आकाशः सन्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्। अग्निः पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सन्धिः। वैद्युतः सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्। इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्। इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्। वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद। सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन

सुवर्ग्येण लोकेन॥६॥

सुन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। स मेन्द्रो मेधया
स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्। शरीरं मे विचरणम्। जिह्वा मे
मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयापिहितः। श्रुतं
मे गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने च सर्वदा। ततो
मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा। आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा। वि मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा।
दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा। तं त्वां भगु
प्रविशानि स्वाहा। स मां भगु प्रविश स्वाहा। तस्मिन्सहस्रशाखे। निभंगाहं
त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपः प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं
मां ब्रह्मचारिणः। धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र
मां पद्यस्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्त्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां चतुर्थीम्।
माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः।
भूरिति वा अयं लोकः। भुव इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते। भूरिति वा अग्निः।
भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः। मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव
सर्वाणि ज्योतींषि महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि।

सुव॒रिति॒ यजू॑षि॥११॥

मह॒ इति॒ ब्रह्म॑। ब्रह्म॑णा॒ वाव॑ सर्वे वे॒दा मही॑यन्ते। भू॒रिति॒ वै प्रा॒णः। भुव॒
इत्य॑पा॒नः। सुव॒रिति॑ व्या॒नः। मह॒ इत्य॑न्नम्। अ॒न्नेन॒ वाव॑ सर्वे प्रा॒णा मही॑यन्ते।
ता वा ए॒ताश्च॑त॒स्रश्च॑तु॒र्धा। च॒त॒स्रश्च॑त॒स्रो व्या॑हृतयः। ता यो वेद॑। स वेद॑ ब्रह्म॑।
सर्वे॑ऽस्मै दे॒वा ब॒लिमा॑व॒हन्ति॥१२॥

अ॒सौ लो॒को यजू॑षि वेद॑ द्वे च॥ [५]

स य ए॒षोऽन्त॑र्हृ॒दय॑ आका॒शः। तस्मि॑न्न॒यं पु॒रुषो॑ मनो॒मयः॑। अमृ॑तो
हि॒र॒ण्मयः॑। अ॒न्त॒रेण॑ ता॒लुके॑। य ए॒ष स्तन॑ इवाव॒लम्ब॑ते। सै॒न्द्रयो॑निः।
यत्रा॒सौ कै॑शा॒न्तो वि॑वर्तते। व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भू॒रित्य॑ग्नौ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति।
भुव॒ इति॑ वा॒यौ॥१३॥

सुव॒रित्या॑दित्ये। मह॒ इति॒ ब्रह्म॑णि। आ॒प्रोति॒ स्वा॒रा॑ज्यम्। आ॒प्रोति॒
मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति।
आ॒का॒शशरी॑रं ब्रह्म॑। स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शान्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्।
इति॑ प्राचीनयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॑मृतमेकं च॥ [६]

पृ॒थिव्य॑न्त॒रिक्षं॑ द्यौर्दि॒शोऽवा॑न्त॒रदि॒शाः। अ॒ग्निर्वा॒युरा॑दित्यश्च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्राणि।
आप॒ ओष॑धयो वन॒स्पत॑य आका॒श आ॒त्मा। इत्य॑धिभूतम्। अथाध्या॒त्मम्।
प्रा॒णो व्या॑नोऽपा॒न उ॑दानः संमा॒नः। चक्षुः॑ श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म॑ मा॒स॑
स्नावा॑स्थिं म॒ज्जा। ए॒तदधि॑ वि॒धाय॑र्षि॒रवो॑चत्। पाङ्क्तुं॑ वा इ॒दं सर्व॑म्। पाङ्क्तुं॑ नैव
पाङ्क्तुं॑ स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मेकं च॥ [७]

ओमिति ब्रह्म। ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति ह स्म वा
 अप्योश्रावयेत्याश्रावयन्ति। ओमिति सामानि गायन्ति। ओंशोमिति
 शस्त्राणि शंसन्ति। ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा
 प्रसूति। ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह
 ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दशं॥ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च। तपश्च
 स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च स्वाध्यायप्रवचने
 च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं च स्वाध्यायप्रवचने च।
 अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा
 च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च
 स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यमिति सत्यवचां राशीतरः। तप इति तपोनित्यः
 पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि तपस्तद्धि
 तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥ [९]

अहं वृक्षस्य रेरेवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरेवा। ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीव
 स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा अमृतोक्षितः। इति
 त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥ [१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं चर। स्वाध्यायान्मा
 प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न
 प्रमदितव्यम्। धर्मान्न प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न
 प्रमदितव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रशंसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। हिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वैदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान् प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्स च॥—————[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्। तन्मामावीत्। तद्वृत्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वृत्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥—————[१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि
नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म। यो वेद
निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सौऽश्रुते सर्वान्कामान्त्सह। ब्रह्मणा
विपश्चितेति। तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः।
वायोरग्निः। अग्नेरापः। अद्भ्यः पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्।
अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः
पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको
भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीऽश्रिताः। अथो अन्नैव जीवन्ति।
अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते।
सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नं हि भूतानां
ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नेन
वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यत इति। तस्माद्वा
एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा
एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं
एव शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश आत्मा।
पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः।
तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो
हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः

पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्त्समश्नुत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुँल्लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सोऽकामयता बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यता। स तपस्तत्त्वा। इदं सर्वमसृजता। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा।

तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।
निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्।
यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सदजायत। तदात्मानं स्वयमकुरुत।
तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं
ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष
आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष
एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते। अथ
सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य
भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति
पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु
युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य
पूर्णा स्यात्। स एको मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः।
स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं
मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामहतस्य। ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां
चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं पितॄणां
चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एक आजानजानां देवानामानन्दः।
श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स
एकः कर्मदेवानां देवानामानन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य
चाकामहतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः। स एको
देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं देवानामानन्दाः। स

एक इन्द्रस्यानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानन्दाः।
 स एको बृहस्पतैरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं
 बृहस्पतैरानन्दाः। स एकः प्रजापतैरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं प्रजापतैरानन्दाः। स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स
 य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं
 विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्गामति।
 तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न
 बिभेति कुतश्चनेति। एत९ ह वाव न तपति। किमह९ साधु नाकरवम्।
 किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष
 एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु
 मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि
 नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा
 एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। त९ हौवाच। यतो वा
 इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति।

तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या। परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं
प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्। ज्योतिरन्नादम्। अप्सु
ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स
य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्। आकाशोऽन्नादः।
पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने
प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो
भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया च विधया
बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते। एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्।
मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा
अन्नं राध्यते। एतद्वा अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति हस्तयोः।
गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः।
तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु।
प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे। तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत।
प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत। महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत।
मानवान्भवति। तन्नम इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्वहेत्युपासीत।
ब्रह्मवान्भवति। तद्वह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं म्रियन्ते द्विषन्तः

सपत्नाः। परि येऽप्रियाँ भ्रातृव्याः। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स
 एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्या। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गम्य।
 एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गम्य। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गम्य।
 एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्गम्य।
 इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनुसञ्चरन्। एतत्साम गायन्नास्ते। हा(३)
 वु हा(३) वु हा(३) वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादो(२)ऽहमन्नादः। अहं श्लोककृदहं श्लोककृदहं श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य ना(३) भाइ।
 यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः। अहमन्नमन्नमदन्तमा(३) न्नि। अहं
 विश्वं भुवनमभ्यभुवाम्। सुवर्न ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥१०॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु
 मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महीयान्। शुक्रेण ज्योतींषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः॥ यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं तदक्षरे परमे व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यदक्षरे परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान् व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात्॥ १॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रममृतं तद्वह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥ अर्द्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः प्रदुघे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यश्च न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशे कश्चन तस्य नाम महद्यशः॥ २॥

न सन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्। हृदा मनीषा

मनसाऽभिक्लृप्तो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ
इत्यष्टौ॥ एष हि देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे
अन्तः। स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति विश्वतोमुखः॥
विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां
नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वो भुवनानि
विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीलम्। यस्मिन्निदं सं च विचैकं स ओतः
प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वोचे अमृतं नु विद्वान्गन्धर्वो नाम निहितं
गुहासु॥ ३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत्। स नो बन्धुर्जनिता
स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वो। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये
धामान्यभ्यैरयन्त। परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः
परि सुवः। ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। परीत्य
लोकान्परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्यऽऽत्मनऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदेसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य
काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं
मम॥ ४॥

पशूँश्च मह्यमावहू जीवनं च दिशो दिश। मा नो हिंसीज्जातवेदो गामश्च
पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगहि श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्।
तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय
विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि। तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे

चक्रतुण्डाय धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्। वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः परि॥७॥
एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्। मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥
मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हतेन पापेन गच्छामि

परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वच्छृ॒ग्धि तव॑ तन्न॒ ऊतये॑
विद्विषो॑ विमृ॒धो जहि॑। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा विमृ॒धो व॒शी। वृषेन्द्रः॑
पुर॑ ए॒तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑
पूषा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु।
आपा॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्रभर्मा॒ धुनिः॑ शिमी॑वाञ्छ॒रुमा॑ ऋजी॒षी। सोमो॑
विश्व॑ान्यत॒सावनानि॑ ना॒र्वाग्नि॑न्द्रं प्रति॒मानानि॑देभुः॥९॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पुर॑स्ता॒द्विसी॑मतः सुरु॒चो वे॒न आ॑वः। सबु॒धिया॑ उप॒मा अ॑स्य
वि॒ष्टाः स॒तश्च॑ योनि॒मस॑तश्च॒ विवः॑। स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृ॒क्षरा नि॒वेश॑नी।
यच्छा॑नः शर्म॑ स॒प्रथाः॑। ग॒न्धद्वा॑रां दु॒राध॑रूपां नित्यपु॒ष्टां करि॑षिणीम्।
ई॒श्वरी॑ ः सर्व॑भू॒तानां॑ तामि॒होप॑ह्वये श्रियम्। श्री॑र्मे भ॒जतु॑। अलक्ष्मी॑र्मे
नश्य॑तु। विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छ॑न्दोभि॒रिमाँल्लो॑कान॑नप॒जय्य॑मभ्य॒जय॑न्।
महा॑ ः इन्द्रो॒ वज्र॑बाहुः षोड॒शी शर्म॑ यच्छतु॥१०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॑ यो॑ऽस्मान् द्वेष्टि॑। सो॒मान् ः स्व॑रणं
कृणु॑हि ब्र॒ह्मण॑स्पते। क॒क्षीव॑न्तं य औ॒शिज॑म्। शरी॑रं यज्ञशम॒लं कुसी॑दं
तस्मि॑न्त्सीदतु॒ यो॑ऽस्मान् द्वेष्टि॑। च॒रणं प॒वित्रं॑ वि॒ततं॑ पु॒राणं॑ येन॒ पूत॑स्तर॑ति
दुष्कृ॑तानि॑। तेन॒ प॒वित्रे॑ण शु॒द्धेन॑ पू॒ता अति॑ पा॒प्मान॑मरा॑तिं तरेम। स॒जोषा॑
इन्द्र॒ सग॑णो म॒रुद्भिः॑ सोमं॑ पिब वृ॒त्रह॑ञ्छूर वि॒द्वान्। ज॒हि शत्रू॑ ः रप॒
मृधो॑ नुद॒स्वाथा॑भयं कृणु॑हि वि॒श्वतो॑ नः। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॑ ओष॒धयः॑ सन्तु
दुर्मि॑त्रास्तस्मै॒ भूया॑सुर्यो॑ऽस्मान् द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा म॑यो

भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरङ्ग मामवो यस्य क्षयाय जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्। अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सौऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मलोकताम्। यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुष्ण्या। असिक्रिया मरुद्वधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। ऋतं च सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत। ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवः। यत्पृथिव्या रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदसी। इमांस्तदापो वरुणः पुनात्वघमर्षणः। पुनन्तु वसवः पुनातु वरुणः पुनात्वघमर्षणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम्। द्यावोपृथिव्योर्हिरण्मयं सः श्रितं सुवः॥१४॥

स नः सुवः सः शिशाधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि। ज्योतिर्ज्वलति
 ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं
 मां जुहोमि स्वाहा। अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः।
 वरुणोऽपामघमर्षणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो भूमिस्त्वमां रोदयस्व
 प्रवदन्ति धीराः। आक्रान्तसमुद्रः प्रथमे विधर्मं जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा।
 वृषा पवित्रे अधि सानो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः॥१५॥

[१]

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निजहाति वेदः। स नः पर्षदति दुर्गाणि
 विश्वा नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं
 कर्मफलेषु जुष्टाम्। दुर्गां देवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने
 त्वं पारया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पूश्च पृथ्वी बहुला
 न उर्वी भवां तोकाय तनयाय शं योः। विश्वानि नो दुर्गहां जातवेदः सिन्धुं
 न नावा दुरिताति पर्षि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता
 तनूनाम्। पृतनाजितं सहमानमग्निमुग्रं हुवेम परमात्सधस्थात्। स नः
 पर्षदति दुर्गाणि विश्वा क्षामद्देवो अति दुरिताऽत्यग्निः। प्रलोषि कमीड्यो
 अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि। स्वाश्चाग्ने तनुव पिप्रयस्वास्मभ्यं
 च सौभगमायजस्व। गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवैन्द्र विष्णोरनुसञ्चरेम।
 नाकस्य पृष्ठमभि संवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्नमग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा
 सुवरन्नमादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवरन्नं चन्द्रमसे दिग्भ्यः
 स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरन्नमोम् ॥१७॥

[३]

भूरग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरादित्याय दिवे
 स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो
 भूर्भुवः सुवरग्र ओम् ॥१८॥

[४]

भूरग्रये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महते
 च स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च
 नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः
 सुवर्महरोम् ॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्र एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं पाहि
 विभावसो स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा ॥२०॥

[६]

पाहि नो अग्र एकया। पाह्युत द्वितीयया। पाह्यूर्जं तृतीयया। पाहि गीर्भिश्च
 तसृभिर्वसो स्वाहा ॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दां स्याविवेश। सतां शिष्यः
पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो
भूर्भुवः सुवश्छन्द ओम्॥२२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं कर्णयोः श्रुतं मा
च्योद्वं ममामुष्य ओम्॥२३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो
यज्ञं तपो भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मतदुपास्यैतत्तपः॥२४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो
वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽविहितामवक्रमे यद्युवे युवे ह वा विह्वयिष्यामि
कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुप्सेत्॥२५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः। तमं क्रतुं
पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादांन्महिमानमीशम्। सप्त प्राणाः प्रभवन्ति
तस्मात्सप्तार्चिषः सप्त जिह्वाः सप्त इमे लोका येषु

चरन्ति प्राणा गुहाशयां निहिताः सप्त सप्त। अतः समुद्रा गिरयश्च
 सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः। अतश्च विश्वा ओषधयो रसाच्च
 येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां
 महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति
 रेभन्। अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बर्हीं प्रजां जनयन्तीं सरूपाम्।
 अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः॥२६॥

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसदृतसद्धोमस
 गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते
 श्रितो घृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि
 हव्यम्। समुद्रादूर्मिर्मधुमा उदारदुपांशुना सममृतत्वमानद। घृतस्य नाम
 गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्
 यज्ञे धारयामा नमोभिः। उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः शृङ्गोऽवमीद्गौर
 एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तांसो अस्य।
 त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति महो देवो मर्त्या आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्। इन्द्र एकं
 सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं
 पुरस्ताद्विश्वधियो रुद्रो महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानं
 स नो देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
 किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव स्तब्धो दिवि
 तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके
 अमृतत्वमानशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
 वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्न्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके

तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दहं विपापं परमैश्वरभूतं
यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसंस्थम्। तत्रापि दहं गगनं विशोकस्तस्मिन्
यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः।
तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं
परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं
पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति। पतिं विश्वस्यऽऽत्मे श्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्।
नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं पुरायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः। नारायणपरो
ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥
अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविं समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश प्रतीकाशं
हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति।
ज्वालमालाकुलं भाती विश्वस्यऽऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तु-
लम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्त्सर्वं प्रतिष्ठितम्।
तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः
कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं
देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः।
नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी पीता
भास्वत्यनूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः। स ब्रह्म स

शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्तृचा मण्डलं स
ऋचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां
मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि
यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः सैषा त्र्येवं विद्या तपति
य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः॥३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो
मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो
विश्वः कतमः स्वयम्भु ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः
सायुज्यं सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय
नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय
नमः। दिव्याय नमः। दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः।
शर्वाय नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय
नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः। आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः।

परमलिङ्गाय॒ नमः। ए॒तत्सोम॑स्य॒ सूर्य॑स्य॒ सर्व॑लिङ्गं॒ स्थाप॑यति॒ पाणि॑मन्त्रं॒
पवि॒त्रम्॥ ३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

स॒द्योजा॑तं प्र॒पद्या॑मि॒ स॒द्योजा॑ताय॒ वै नमो॑ नमः। भ॒वे भ॑वे॒ नाति॑ भवे॒ भवस्व॑
मा॒म्। भ॒वोद्भ॑वाय॒ नमः॥ ३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒मदे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑ का॒लाय॒ नमः॑
कल॑विक॒रणा॒य नमो॑ बल॑विक॒रणा॒य नमो॑ ब॒लाय॒ नमो॑ बल॑प्रमथ॒नाय॒ नमः॑
सर्व॑भू॒तद॑म॒नाय॒ नमो॑ म॒नोन्म॑नाय॒ नमः॥ ३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॑घो॒रतरे॑भ्यः। सर्वे॑भ्यः सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु॒
रु॒द्ररू॑पेभ्यः॥ ३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रुषाय॒ विद्म॑हे॒ महा॑दे॒वाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रु॒द्रः प्र॑चोदयात्॥ ३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॑विद्या॒नामी॒श्वरः॑ सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्मा॒धिप॑तिर्ब्रह्म॒णोऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॑ शि॒वो

मे॑ अस्तु॒ सदा॑शि॒वोम्॥३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हिर॒ण्यबा॑हवे॒ हिर॒ण्यव॑र्णाय॒ हिर॒ण्यरू॑पाय॒ हिर॒ण्यप॑तयेऽम्बिकापतय॒ उमा॑पतये॒ पशु॑पतये॒ नमो॑ नमः॥३९॥

[२२]

ऋ॒त॑ꣳ स॒त्यं प॑रं ब्र॒ह्म पु॑रुषं॒ कृष्ण॑पिङ्ग॒लम्। ऊ॒र्ध्वरे॑तं वि॒रूपा॑क्षं वि॒श्वरू॑पाय॒ वै नमो॑ नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो॑ वै रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु। पु॒रुषो॑ वै रु॒द्रः सन्म॒हो नमो॑ नमः। वि॒श्वं भू॑तं भु॒वनं चि॒त्रं ब॑हु॒धा जा॒तं जा॑यमानं च॒ यत्। सर्वो॑ ह्येष रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रु॒द्राय॑ प्रचे॑तसे मी॒ढुष्ट॑माय॒ तव्य॑से। वो॒ चेम् श॑न्त॒मꣳ ह॒दे। सर्वो॑ ह्येष रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य॑ वैक॑ङ्क॒त्यग्नि॑होत्र॒हव॑णी भवति॒ प्रत्ये॒वास्याहु॑तयस्तिष्ठन्त्यथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृ॒णुष्व॑ पा॒ज् इति॑ पञ्च॑॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्दे॒वा गन्ध॒र्वा मनु॒ष्याः पि॒तरोऽसुरा॑स्तेषां॑ सर्व॒भूतानां॑ मा॒ता मेदिनीं॑
म॒हता म॒ही सावि॒त्री गा॒यत्री जग॑त्युर्वी पृथ्वी ब॒हुला वि॒श्वा भू॒ता के॒तमा
का या सा स॒त्येत्य॒मृतेति॑ वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो॒ वा इ॒दं सर्वं॑ वि॒श्वा भू॒तान्यापः॑ प्रा॒णा वा आपः॑ प॒शव॒
आपोऽन्न॒मापोऽमृत॑मापः स॒म्राडापो॑ वि॒राडापः॑ स्व॒राडाप॑श्छन्दा॒स्यापो॑
ज्योती॑श्छ॒प्यापो॑ यजू॒ष्यापः॑ स॒त्यमापः॑ सर्वा॑ दे॒वता॒ आपो॑ भूर्भुवः सुव॒राप॑
ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पृ॒ता पु॑नातु माम्। पुनन्तु ब्रह्म॑णस्पतिर्ब्रह्म॑पृ॒ता
पु॑नातु माम्। यदुच्छि॑ष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरि॑तं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽस॒तां
च॑ प्रतिग्र॒हं स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यदह्ना पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्ना।
अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये
ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्ना।
रात्रिस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये
ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं छन्दं परमात्मं
सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां मातेदं ब्रह्म
जुषस्व मे। यदहं त्कुरुते पापं तदहं त्प्रतिमुच्यते। यद्रात्रिया त्कुरुते पापं
तद्रात्रिया त्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं महादेवि सन्ध्याविद्ये सरस्वति॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम नामासि विश्वमसि
विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि
सरस्वतीमावाहयामि छन्दऋषीणावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निमुखं ब्रह्मा शिरो
विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना
सप्राणा श्वेतवर्णा साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा
षट्क्षुः पञ्चशीर्षोपनयने विनियोगं ओं भूः। ओं भुवः। ओं सुवः। ओं

महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ२ सत्यम्। ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो
देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म
भूर्भुवः सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनुज्ञाता गच्छ देवि
यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वेदमाता प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयुः
पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं मह्यं दत्त्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति तद्रसम्। सत्यं वै
तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्। यास्तै सोम
प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्नहन्दुरुष्यह। यास्तै सोम प्राणांस्तं
जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति।
ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो देव सवितः

प्रजावत्सावीः सौभंगम्। परां दुष्वप्रियं सुवा। विश्वानि देव सवितर्दुरितानि
 परां सुवा। यद्भद्रं तन्म आ सुवा। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः।
 माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु द्यौरस्तु
 नः पिता। मधुमात्रो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो भवन्तु नः।
 य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये
 ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
 ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा। मधु मेधवा। ब्रह्ममेव मधु मेधवा। ब्रह्मा देवानां पदवीः
 कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां
 सोमः पवित्रमत्येति रेभन्। हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता
 वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा
 अद्रिजा ऋतं बृहत्। ऋचे त्वा रुचे त्वा समित्स्रवन्ति सरितो न
 धेनाः। अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा अभिचाकशीमि।
 हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम्। तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते
 मधुदेवताभ्यः। तस्यासते हरयः सप्ततीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्।
 य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये
 ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
 ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वार्ची भद्रा सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा

जुषमाणा दुरुक्ता^१न्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ त्वया जुष्टं ऋषिर्भवति देवि
त्वया ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया^२। त्वया जुष्टंश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व
द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मे अश्विनावुभावाधत्तां
पुष्करस्रजा। अप्सरासु च या मेधा गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवीं मेधा सरस्वती
सा मां मेधा सुरभिर्जुषतां स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या। ऊर्जस्वती
पयसा पिबमाना सा मां मेधा सुप्रतीका जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र
इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पूर्णं वनस्पतेरिवाभिनः
शीयतां रयिः स च तान्नः शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते
तै ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसो ज्योग्जीवा जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुंश्चः। प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्रे मिषजा शर्चीभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्। ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयनं मा विवंधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्ध्यान उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा नो रुद्र भामितोऽवधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव। यत्कांमास्ते
जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा
अभयङ्करः॥७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय
माऽमृतात्॥७३॥

[५६]

ये ते सहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्याय हन्तवे। तान् यज्ञस्य मायया सर्वानव
यजामहे॥७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा॥७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

देवकृतस्यैनसोऽव्यजनमसि स्वाहा। मनुष्यकृतस्यैनसोऽव्यजनमसि
स्वाहा। पितृकृतस्यैनसोऽव्यजनमसि स्वाहा। आत्मकृतस्यैनसो-
ऽव्यजनमसि स्वाहा। अन्यकृतस्यैनसोऽव्यजनमसि स्वाहा।

अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॒न॒सोऽव॑य॒जन॑म॒सि॒ स्वाहा॑ । यद्वि॒वा च॒ नक्तुं॑ चै॒न॒श्च॑कृ॒म
तस्या॑व॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑ । यत्स्व॒प॒न्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒न॒श्च॑कृ॒म तस्या॑व॒य॒ज॒न॑म॒सि॒
स्वाहा॑ । यत्सु॒षु॒प्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒न॒श्च॑कृ॒म तस्या॑व॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑ ।
यद्वि॒द्वाꣳस॒श्चावि॑द्वाꣳस॒श्चै॒न॒श्च॑कृ॒म तस्या॑व॒य॒ज॒न॑म॒सि॒ स्वाहा॑ । ए॒न॒स
ए॒न॒सोऽव॑य॒जन॑म॒सि॒ स्वाहा॑ ॥ ७६ ॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वाया॑ गुरु॒म॒न॒सो वा॒ प्रयु॑ती दे॒व हे॒ड॑नम् । अ॒रा॒वा यो नो॑
अ॒भि दु॑च्छुना॒यते॒ तस्मि॑न्तदे॒नो व॑सवो॒ निधे॑त॒न॒ स्वाहा॑ ॥ ७७ ॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

का॒मोऽका॑र्षी॒न्नमो॑ नमः । का॒मोऽका॑र्षी॒त्का॒मः क॑रोति नाहं करोमि का॒मः
कर्ता॑ नाहं कर्ता॑ का॒मः का॒र॒यि॒ता नाहं॑ का॒र॒यि॒ता एष॑ ते का॒म का॒मा॒य
स्वाहा॑ ॥ ७८ ॥

[६१]

म॒न्यु॒रका॑र्षी॒न्नमो॑ नमः । म॒न्यु॒रका॑र्षी॒न्म॒न्युः क॑रोति नाहं करोमि म॒न्युः
कर्ता॑ नाहं कर्ता॑ म॒न्युः का॒र॒यि॒ता नाहं॑ का॒र॒यि॒ता एष॑ ते म॒न्यो म॒न्य॑वे
स्वाहा॑ ॥ ७९ ॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

ति॒लाञ्जु॑होमि सर॒साꣳ स॑पि॒ष्टान् ग॑न्धा॒र म॑म चित्ते रम॑न्तु स्वाहा । गा॒वो

हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा। श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं न वश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्तिं शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुद्ध्याकूतिः सङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिरोपस्थपायवो मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां

विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
 भूयासुः स्वाहा॥ अन्तरात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
 भूयासुः स्वाहा॥ परमात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
 स्वाहा॥ क्षुधे स्वाहा॥ क्षुत्पिपासाय स्वाहा॥ विविट्यै स्वाहा॥ ऋग्विधानाय
 स्वाहा॥ कषोत्काय स्वाहा॥ क्षुत्पिपासामलं ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्।
 अभूतिमसमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद मे पाप्मानं स्वाहा॥ अन्नमय-प्राणमय-
 मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
 विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्रये स्वाहा॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा॥ ध्रुवाय भूमाय स्वाहा॥ ध्रुवक्षितये
 स्वाहा॥ अच्युतक्षितये स्वाहा॥ अग्रये स्विष्टकृते स्वाहा॥ धर्माय स्वाहा॥
 अधर्माय स्वाहा॥ अद्भ्यः स्वाहा॥ ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा॥ गृह्याभ्यः स्वाहा॥ अवसानेभ्यः स्वाहा॥
 अवसानपतिभ्यः स्वाहा॥ सर्वभूतेभ्यः स्वाहा॥ कामाय स्वाहा॥ अन्तरिक्षाय
 स्वाहा॥ यदेजति जगति यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं नाम्ने स्वाहा॥ पृथिव्यै
 स्वाहा॥ अन्तरिक्षाय स्वाहा॥८५॥

दिवे स्वाहा॥ सूर्याय स्वाहा॥ चन्द्रमसे स्वाहा॥ नक्षत्रेभ्यः स्वाहा॥ इन्द्राय
 स्वाहा॥ बृहस्पतये स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥ ब्रह्मणे स्वाहा॥ स्वधा पितृभ्यः
 स्वाहा॥ नमो रुद्राय पशुपतये स्वाहा॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः। मनुष्येभ्यो हन्ता॥
 प्रजापतये स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥ यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो

अक्षितः। ए॒वा मे॑ अस्तु धान्यं॑ स॒हस्र॑धारमक्षितम्। धन॑धान्यै स्वाहा॑।
ये भू॒ताः प्र॒चर॑न्ति दि॒वा॒नक्तं॑ बलि॑मिच्छन्तो॑ वि॒तुद॑स्य प्रे॒ष्याः। तेभ्यो॑ ब॒लिं
पु॑ष्टि॒कामो॑ हरामि॒ मयि॑ पुष्टिं पुष्टि॑पतिर्दधातु स्वाहा॑॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्र॒ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तत्स॒त्यम्। ओं तत्सर्व॑म्।
ओं तत्पु॒रोर्नमः॑॥ अन्तश्चरति॑ भू॒तेषु॑ गुहा॒यां वि॑श्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञ॑स्त्वं
वष॑ट्कारस्त्वमिन्द्र॑स्त्वं रुद्र॑स्त्वं विष्णु॑स्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजा॒पतिः। त्वं तदा॑प॒
आपो॑ ज्योती॒ रसो॑ऽमृतं ब्रह्म भूर्भुव॑स्सुव॒रोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां॑ प्रा॒णे नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां॑मपा॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि।
श्रद्धायां॑ व्या॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां॑मुदा॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि।
श्रद्धायां॑ स॒माने॑ नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। ब्रह्म॑णि म आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑॥
अ॒मृतो॑प॒स्तर॑णमसि॥ श्रद्धायां॑ प्रा॒णे नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। शि॒वो मां
वि॒शाप्र॑दाहाय। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धायां॑मपा॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। शि॒वो
मां वि॒शाप्र॑दाहाय। अ॒पा॒नाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धायां॑ व्या॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि।
शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। व्या॒नाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धायां॑मुदा॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं
जुहोमि। शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। उ॒दा॒नाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धायां॑ स॒माने॑
नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। स॒मा॒नाय॑ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि
म आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑। अ॒मृता॑पि॒धान॑मसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमपाने
निविश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायां व्याने निविश्यामृतं
हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमुदाने निविश्यामृतं हुतम्।
उदानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम्।
समानमन्त्रेनाप्यायस्व॥१०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति
विश्वभुक्॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्मांसान्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्। बाहुवोर्बलम्।
ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः। तनुवां मे सह नमस्ते अस्तु मा
मा हिंसीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयं सुपर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमैधा ऋषयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि
पूर्यि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्नेनाप्यायस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन्स्परि। त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वमनृणां नृपते जायसे शुचिः॥१५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते कदाचन सता हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते । तप इति तपो नानशनात्परं यद्धि परं तपस्तदुर्द्ध्वं तदुराध्वं तस्मात्तपसि रमन्ते । दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्धमे रमन्ते । शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते । दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने

रमन्ते । धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नातिं दुष्करं तस्माद्धर्मे
 रमन्ते । प्रजन् इति भूयांसस्तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः
 प्रजनने रमन्तेऽग्नय । इत्याहु तस्मादग्नय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहु
 तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते ।
 मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते । न्यास इति
 ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि परांसि न्यास
 एवात्यरेचयद्य एवं वेदैत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार किं भगवन्तः परमं
 वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रौचते
 दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति
 । तपसा देवा देवतामग्र आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्द तपसा सपत्नान्
 प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं वदन्ति । दमेन
 दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां
 दुराधर्षं दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धमः परमं वदन्ति । शमेन शान्ताः
 शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दच्छमो भूतानां दुराधर्षच्छमे
 सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति । दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा
 लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो
 मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति । धर्मो विश्वस्य
 जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे
 सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु

प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितॄणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं तस्मात्
 प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या । देवयानः पन्थां गार्हपत्य
 ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं
 सुवर्गो लोको बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां
 निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य
 ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं
 गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति । मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा
 साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्मान्मानसं परमं वदन्ति । न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः
 कतमः स्वयम्भुः प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष
 आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः
 पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं
 भवत्यन्नं प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया
 मनीषा मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः
 स्मृत्या स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति तस्मादन्नं
 ददन्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति । भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च
 विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा
 येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च स
 वै सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत ऋतुजा रयिष्ठा ।
 श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाद्वात्वा तमेवं मनसा हृदा च भूयो न
 मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्न्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि

प्राणे त्वमसि सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि
ब्रह्मणै त्वा । महस ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य
एवं वेदं ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ ९८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो
वेदिलोमानि बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः
पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो
ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियंते सा दीक्षा यदश्नाति तद्धविर्यत्पिबति तदस्य
सोमपानं यद्रमते तदुपसदो यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो
यन्मुखं तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति यत्सायं
प्रातरंति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं च तानि सर्वानि ये
अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्द्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य
ऋतवस्ते पशुबन्धा ये संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं
वा । एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रं सत्रं य एवं
विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं
गच्छत्यथ । यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः
सायुज्यं गच्छत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो विद्वानभिजयति
तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ ९९ ॥

[८०]

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे। ते॒ज॒स्वि
ना॒व॒धी॒तम॑स्तु मा वि॒द्विषा॑वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥
॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥ हरिः॒ ओम्॑॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं प्रकल्पमानमुप-
कल्पमानमुपक्लृप्तं क्लृप्तम्। श्रेयो वर्सीय आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः
प्रभानाभान्त्सम्भान्। ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता विश्वरूपा
सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा
पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी। दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥५॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सःशान्तः शान्तः। आभवन्प्रभवन्त्-
सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सऽस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्।
शुक्रमृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्जलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन्।
रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः। सुता सुन्वती प्रसुता
सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा। अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो
मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषादयन्त्सःसादनः सःसन्नः सन्नः। आभूविभूः
प्रभूः शम्भूर्भुवः। पवित्रं पवयिष्यन्पूतो मेध्यः। यशो यशस्वानायुरमृतः।
जीवो जीविष्यन्त्स्वर्गो लोकः। सहस्वान्त्सहीयानोजस्वान्त्सहमानः।
जयन्नभिजयन्त्सुद्रविणो द्रविणोदाः। आर्द्रपवित्रो हरिकेशो मोदः
प्रमोदः॥३॥

अरुणोऽरुणरजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आर्द्रः पिन्वमानोऽन्नवान्नसवानि

सर्वोषधः सम्भरो महस्वान्। एजत्का जोवत्काः। क्षुल्लकाः शिपिविष्टकाः।
 सरिस्रराः सुशेरवः। अजिरासो गमिष्णवः। इदानीं तदानीमेतर-
 हि क्षिप्रमजिरम्। आशुनिमेषः फणो द्रवन्नतिद्रवन्। त्वरंस्त्वरमाण
 आशुराशीयाञ्जवः। अग्निष्टोम उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः।
 अग्निर्ऋतुः सूर्य ऋतुश्चन्द्रमा ऋतुः। प्रजापतिः संवत्सरो महान्कः॥४॥

[१]

भूरग्निं च पृथिवीं च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। भुवो वायुं चान्तरिक्षं च
 मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रींश्च
 लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद। भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः। चितश्चासि
 सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे। यत्तं अग्रे न्यूनं यदु
 तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु।
 चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे। मा तं अग्रे च
 येन माऽतिं च येनाऽऽयुरावृक्षि। सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्यददावुदेति।
 तपसो जातमनिभृष्टमोजः। तत्ते ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल।
 तेन मे दीदिहि। यावद्देवाः। यावदसांति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदवत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि। इद्वत्सरोऽसि
वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्।
शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि महीयसे। ततो
नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश आवहि। सर्वा दिशोऽनुविवाहि।
सर्वा दिशोऽनुसंवाहि। चित्या चितिमापृण। अचित्या चितिमापृण। चिदसि
समुद्रयोनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः। महान्तसधस्थे ध्रुव
आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। एति प्रेति वीति समित्युदिति।
दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ।
अन्तरिक्षं मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारय। रात्र्या समंच। रात्र्या
प्रसारय। अह्ना समंच। कामं प्रसारय। कामं समंच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्। सत्यं तपो नाम।
रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः। विश्वं यशो महः। समं तपो हरो
भाः। जातवेदा यदि वा पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं
प्रजाभ्यो यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं ददद्भ्याववृत्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निरिन्द्रो
बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते मा सर्वे यशसा ससृजन्तु॥११॥

[६]

असंवे स्वाहा वसंवे स्वाहा। विभुंवे स्वाहा विवस्वते स्वाहा। अभिभुवे
स्वाहाऽधिपतये स्वाहा। दिवां पतये स्वाहाऽहस्पत्याय स्वाहा।
चाक्षुष्मत्याय स्वाहा ज्योतिष्मत्याय स्वाहा। राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा।
सम्राज्ञे स्वाहा स्वराज्ञे स्वाहा। शूषाय स्वाहा सूर्याय स्वाहा। चन्द्रमसे
स्वाहा ज्योतिषे स्वाहा। सः सर्पाय स्वाहा कल्याणाय स्वाहा। अर्जुनाय
स्वाहा॥१२॥

[७]

विपश्चिते पवमानाय गायत। मही न धाराऽत्यन्धो अर्षति। अहिर्ह
जीर्णामतिसर्पति त्वचम्। अत्यो न क्रीडन्नसरद्वेषा हरिः। उपयामगृहीतोऽसि
मृत्यवे त्वा जुष्टं गृह्णामि। एष ते योनिर्मृत्यवे त्वा। अपमृत्युमपक्षुधम्। अपेतः
शपथं जहि। अधा नो अग्न आवह। रायस्पोषः सहस्रिणम्॥१३॥

ये ते सहस्रमयुतं पाशाः। मृत्यो मर्त्याय हन्तवे। तान् यज्ञस्य मायया।
सर्वानवयजामहे। भक्षोऽस्यमृतभक्षः। तस्य ते मृत्युपीतस्यामृतवतः।
स्वगाकृतस्य मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि। मुन्द्राऽभिभूतिः
केतुर्यज्ञानां वाक्। असावेहि॥१४॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान। असावेहि।
अहस्तोस्त्वा चक्षुः। असावेहि। अपादाशो मनः। असावेहि। कवे विप्रचित्ते
श्रोत्रे। असावेहि॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं तथा वेद। असावेहि।
अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।

वा॒युर्मे प्रा॒णे श्रि॒तः॥१६॥

प्रा॒णो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। सूर्यो॑ मे चक्षु॑षि
श्रि॒तः। चक्षु॑रहृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। च॒न्द्रमा॑ मे
मन॑सि श्रि॒तः॥१७॥

मनो॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। दि॒शो मे श्रो॑त्रे श्रि॒ताः।
श्रो॑त्रं हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। आ॒पो मे रे॒तसि॑
श्रि॒ताः॥१८॥

रे॒तो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। पृथि॑वी मे शरी॑रे श्रि॒ता।
शरी॑रं हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। ओष॑धि॒व॒न॒स्प॒तयो॑
मे लो॒म॑सु श्रि॒ताः॥१९॥

लो॒मा॒नि हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। इन्द्रो॑ मे बल॑ं
श्रि॒तः। बल॑ं हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। पर्ज॑न्यो मे
मूर्ध्नि॑ श्रि॒तः॥२०॥

मूर्धा॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। ईशा॑नो मे म॒न्यौ
श्रि॒तः। म॒न्यु॒रहृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। आ॒त्मा मं
आ॒त्म॒नि श्रि॒तः॥२१॥ आ॒त्मा हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑
ब्रह्म॑णि। पुन॑र्म आ॒त्मा पुन॑रायुरागा॑त्। पुनः॑ प्रा॒णः पुन॑राकू॒तमागा॑त्।
वैश्व॑ान॒रो र॒श्मिभि॑र्वावृ॒धानः॑। अ॒न्तस्तिष्ठ॑त्व॒मृत॑स्य गो॒पाः॥२२॥

[८]

प्र॒जाप॑तिर्दे॒वान॑सृज॒त। ते पा॒प्म॒ना स॒न्दि॒ता अजा॑यन्त। ता॒न्व्य॑द्यत्।
यद्व्य॑द्यत्। तस्मा॑द्विद्युत्। तम॑वृश्चत्। यदवृ॑श्चत्। तस्मा॑द्वृष्टिः॑। तस्मा॑द्यत्रै॒ते
दे॒वते॑ अभि॒प्राप्नु॑तः। वि च॑ है॒वास्य॑ तत्र॑ पा॒प्मानं॑ द्यतः॥२३॥

वृश्चतंश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो आहुः। सर्वेषु
यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्य मे पाप्मानमिति।
अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा।
वि च हैवास्येते देवते पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतंश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य प्रजिघाय। परेहि।
प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य
पप्रच्छ। आचार्यो मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स
होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरजसीति। कस्तद्यत्पुरोरजा इति। एष वाव
स पुरोरजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रजा इति। स कस्मिन्त्वेष
इति। सत्य इति। किं तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म
प्राणमतिपृच्छ इति। माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच
प्लक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्।
अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मां सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदेत।
सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनुं ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै
श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते।
स यदाहं। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव
तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता

प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रेः॥२९॥

अथ यदाह। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरंजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तैर्ऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाह। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः॥३०॥

एष संवत्सरः। अथ यदाह। इदानीं तदानीमिति। एष एव तत्। एष ह्येव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जूनको ह वैदेहः। अहोरात्रेः समाजंगाम। तं हौचुः। यो वा अस्मान् वेद। विजहत्पाप्मानमेति॥३१॥

सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं क्षीयत् इति। विजहद्ध वै पाप्मानमेति। सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं क्षीयते। य एवं वेद। अहीना हाऽऽश्वथ्यः। सावित्रं विदां चकार॥३२॥

स ह ह२सो हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। ह२सो ह वै हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। देवभागो ह श्रौतर्षः। सावित्रं विदां चकार। तं ह वागदृश्यमानाऽभ्युवाच॥३३॥

सर्वं बत गौतमो वेद। यः सावित्रं वेदेति। स होवाच। कैषा वागसीति। अयमहं सावित्रः। देवानामुत्तमो लोकः। गुह्यं महो बिभ्रदिति। एतावति ह गौतमः। यज्ञोपवीतं कृत्वाऽधो निपपात। नमो नम् इति॥३४॥

स होवाच। मा भैषीर्गौतम। जितो वै ते लोक इति। तस्माद्ये के च

सावित्रं विदुः। सर्वे ते जितलोकाः। स यो ह वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं
श्रियाऽभिषिक्तं वेदं। श्रिया हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरे। सूर्य इति
त्रीणि। आदित्य इति त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेदं। श्रिया
हैवाभिषिच्यते। तदेतदृचाऽभ्युक्तम्। ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्। यस्मिन्देवा
अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद किमृचा करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे
समांसत इति। न ह वा एतस्यर्चा न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः
सावित्रं वेदं॥३६॥

तदेतत्परि यद्वैवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति। विजहद्विश्वा
भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः। स्वर्गे लोक एति। विजहन्विश्वा
भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेदं। शूषो ह वै वाष्पेयः। आदित्येन समाजंगाम।
तं होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत
इति। एष वाव स सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं
तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सुरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः पूर्वपक्षापरपक्षयो
रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च
मधुवृषाश्च वेदं। कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधु। नास्येष्टापूरत धयन्ति। अथ
यो न वेदं॥३८॥

न हास्येता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूरतम्। यो ह वा
अहोरात्राणां नामधेयानि वेदं। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। संज्ञानं विज्ञानं
दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं

विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि।
नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। चित्रः केतुर्दाता
प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां
नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वा अर्धमासानां
च मासानां च नामधेयानि वेद। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं
पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरंजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां
च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै यज्ञक्रतूनां
चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद। न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर
आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति।
एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥ न
यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै मुहूर्तानां
मुहूर्तान् वेद। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै
मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। अथो यथा
क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति।
स एतेषामेव संलोकतां सायुज्यमश्नुते। अपं पुनर्मृत्युं जयति। य एवं
वेद॥४२॥

कश्चिद्धं वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति। कश्चित्त्वं

लो॒कं न प्र॒तिप्र॒जा॒नाति॑। अ॒ग्निमु॑ग्धो है॒व धू॒मता॑न्तः। स्वं लो॒कं न
प्र॒तिप्र॒जा॒नाति॑। अथ॒ यो है॒वैत॑म॒ग्निः सा॑वि॒त्रं वेद॑। स ए॒वास्मा॑लो॒कात्प्रेत्य॑।
आ॒त्मानं॑ वेद। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑॥४३॥

स स्वं लो॒कं प्र॒तिप्र॒जा॒नाति॑। ए॒ष उ॑ वे॒वैनं॑ तत्सा॑वि॒त्रः। स्व॒र्गं लो॒कम॒भिव॑हति।
अ॒होरा॒त्रैर्वा इ॒दं स॒युग्भिः॑ क्रियते। इति॑रा॒त्राया॑दीक्षिषत। इति॑रा॒त्राय॑
व्र॒तमुपा॑गुरिति। तानि॒हाने॑वं वि॒दुषः॑। अ॒मुष्मि॑लो॒के शे॒वधिं॑ ध॒यन्ति॑। धी॒तः
है॒व स शे॒वधि॑मनु॒ परै॑ति। अथ॒ यो है॒वैत॑म॒ग्निः सा॑वि॒त्रं वेद॑॥४४॥

तस्य॑ है॒वाहो॑रा॒त्राणि॑। अ॒मुष्मि॑लो॒के शे॒वधिं॑ न ध॒यन्ति॑। अधी॑तः है॒व स
शे॒वधि॑मनु॒ परै॑ति। भ॒रद्वा॑जो ह त्रि॒भिरा॒युर्भिर्ब्र॑ह्मच॒र्यमु॑वास। तः ह जी॒र्णिः
स्थ॒विरे॒ः श॒यान॑म्। इन्द्र॑ उप॒व्रज्यो॑वाच। भ॒रद्वा॑ज। यत्ते॑ चतु॒र्थमा॒युर्द॒द्याम्।
किमे॑नेन कुर्या॒ इति॑। ब्र॒ह्मच॒र्यमे॒वैने॑न च॒रेय॑मिति॒ होवा॑च॥४५॥

तः ह त्री॒न्नि॒रि॒रूपा॑नवि॒ज्ञाता॑नि॒व दर्श॑यां च॒कार। तेषा॑ है॒कैक॑स्मान्मु॒ष्टिनाऽऽ
स हो॑वाच। भ॒रद्वा॑जेत्या॒मम्र्य॑। वेदा॒ वा ए॒ते। अ॒नन्ता॑ वै वेदाः॑। ए॒तद्वा
ए॒तैस्त्रि॑भिरा॒युर्भिर्न॑वोचथाः। अथ॒ त इ॒तर॑दन॒नूक्त॑मे॒व। ए॒हीमं॑ वि॒द्धि। अ॒यं
वै स॑र्ववि॒द्येति॑॥४६॥

तस्मै॑ है॒तम॒ग्निः सा॑वि॒त्रमु॑वाच। तः स वि॑दित्वा। अ॒मृतो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं
लो॒कमि॑याय। आ॒दि॒त्यस्य॑ सा॒युज्य॑म्। अ॒मृतो॑ है॒व भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सा॒युज्य॑म्। य ए॒वं वेद॑। ए॒षो ए॒व त्रयी॑ वि॒द्या॥४७॥

याव॑न्तः ह वै त्र॒य्या वि॒द्यया॑ लो॒कं ज॑यति। ताव॑न्तं लो॒कं ज॑यति। य ए॒वं
वेद॑। अ॒ग्नेर्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। अ॒ग्नेरे॒व सा॒युज्य॑ः सलो॒कता॑माप्नोति।
य ए॒वं वेद॑। वा॒योर्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। वा॒योरे॒व सा॒युज्य॑ः

सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥
 इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। बृहस्पतेर्वा एतानि
 नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद।
 प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति।
 य एवं वेद। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव।
 तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं
 सीव्यति। तस्मात्सावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षितोऽस्यक्षय्योऽसि।
 तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
 विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
 भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे
 कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
 विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे

कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे
कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे
कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्यां श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे
कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे
कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥८॥

वा॒युर॑स्य॒न्तरि॑क्षे श्रि॒तः। दि॒वः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं
भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे
का॒म॒दु॒घ॒म॒क्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा
सी॑द॥९॥

द्यौ॑र॒सि वा॒यौ श्रि॒ता। आ॒दि॒त्यस्य॑ प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं
भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्री। तां त्वोप॑दधे
का॒म॒दु॒घ॒म॒क्षि॑ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा
सी॑द॥१०॥

आ॒दि॒त्योऽसि॑ दि॒वि श्रि॒तः। च॒न्द्रम॑सः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे
का॒म॒दु॒घ॒म॒क्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा
सी॑द॥११॥

च॒न्द्रमा॑ अ॒स्यादि॒त्ये श्रि॒तः। नक्ष॑त्राणां प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे
का॒म॒दु॒घ॒म॒क्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा
सी॑द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। स॒ंवत्स॑रस्य॑ प्र॑ति॒ष्ठा यु॒ष्मासु॑। इ॒दम॑न्तः।
वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तृणि॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑तृणि॑।
तानि॑ व॒ उप॑दधे का॒म॒दु॒घा॒न्य॒क्षि॑तानि। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥१३॥

स॒ंवत्स॑रोऽसि॑ नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं

विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूतारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तुषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूतारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूतारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे। युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूत्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुघे अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नदुघो युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूत्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः।

ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि नु त्मना। देवा देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्।

अष्टादशा ए॒कान्नवि॑शेषु॒ श्रयध्वम् । ए॒कान्नवि॑शा वि॒शेषु॒ श्रयध्वम् ।
 वि॒शा ए॒कवि॑शेषु॒ श्रयध्वम् । ए॒कवि॑शा द्वावि॑शेषु॒ श्रयध्वम् ।
 द्वावि॑शास्त्रयोवि॑शेषु॒ श्रयध्वम् । त्रयोवि॑शाश्चतुर्वि॑शेषु॒ श्रयध्वम् ।
 चतुर्वि॑शाः पञ्चवि॑शेषु॒ श्रयध्वम् । पञ्चवि॑शाः षड्वि॑शेषु॒ श्रयध्वम् ॥ २४ ॥
 षड्वि॑शाः सप्तवि॑शेषु॒ श्रयध्वम् । सप्तवि॑शा अष्टावि॑शेषु॒ श्रयध्वम् ।
 अष्टावि॑शा ए॒कान्नत्रि॑शेषु॒ श्रयध्वम् । ए॒कान्नत्रि॑शास्त्रि॑शेषु॒ श्रयध्वम् ।
 त्रि॑शा ए॒कत्रि॑शेषु॒ श्रयध्वम् । ए॒कत्रि॑शा द्वात्रि॑शेषु॒ श्रयध्वम् ।
 द्वात्रि॑शास्त्रयस्त्रि॑शेषु॒ श्रयध्वम् । देवा॑स्त्रिरेकादशास्त्रि॑शेषु॒ श्रयध्वम् । उत्तरे॑
 भवत । उत्तरवर्त्मान् उत्तरसत्त्वानः । यत्काम इदं जुहोमि । तन्मे समृध्यताम् ।
 वय॑ः स्याम॒ पत॑यो रयी॒णाम् । भूर्भुवः॒ स्वः स्वाहा॑ ॥ २५ ॥

[२]

अ॒ग्रावि॑ष्णू स॒जोष॑सा । इ॒मा वर्ध॑न्तु वा॒ गिरः॑ । द्यु॒मैर्वाजै॑भिरा॒गतम् । राज्ञी॑
 वि॒राज्ञी॑ । स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑ । अ॒र्चिः शो॒चिः । तपो॑ ह॒रो भाः॑ । अ॒ग्निः सोमो॑
 बृह॑स्पतिः । वि॒श्वे दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः । ते सर्वे॑ स॒ङ्गत्य॑ । इदं मे प्राव॑ता
 वचः॑ । वय॑ः स्याम॒ पत॑यो रयी॒णाम् । भूर्भुवः॒ स्वः स्वाहा॑ ॥ २६ ॥

[३]

अन्न॑प॒तेऽन्न॑स्य नो दे॒हि । अ॒न्नमी॒वस्य॑ शु॒ष्मिणः॑ । प्र प्र॑दा॒तारं॑ तारिषः । ऊ॒र्जं
 नो धे॒हि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे । अ॒ग्ने पृ॒थिवी॑पते । सोमं॑ वीरु॒धां पते॑ । त्वष्टः॑ स॒मिधां॑
 पते । वि॒ष्णोवा॑शानां पते । मि॒त्रं स॒त्यानां॑ पते । वरु॑ण धर्म॒णां पते॑ ॥ २७ ॥
 म॒रुतो॑ ग॒णानां॑ पतयः । रु॒द्रं प॑शूनां पते । इन्द्रो॑जसां पते । बृह॑स्पते ब्रह्म॒णस्पते॑ ।
 आ रु॒चा रो॑चेऽह॑ः स्वय॒म् । रु॒चा रुरु॑चे रोच॑मानः । अ॒तीत्या॑दः स्व॒राभ॑रेह ।
 तस्मिन् यो॒नौ प्र॑ज॒नौ प्र॑जाये॒य । वय॑ः स्याम॒ पत॑यो रयी॒णाम् । भूर्भुवः॒ स्वः

स्वाहा॥२८॥

[४]

स॒प्त ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त र्ष॑यः स॒प्त धाम॑ प्रि॒याणि॑। स॒प्त हो॒त्रा॑
अनुवि॒द्वान्। स॒प्त योनी॑रापृ॒णस्वा घृ॑तेन। प्राची॑ दिक्। अ॒ग्निर्दे॒वता॑। अ॒ग्निः
स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। द॒क्षि॒णा दिक्।
इन्द्रो॑ दे॒वता॑॥२९॥

इन्द्रः॑ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। प्र॒तीची॑
दिक्। सोमो॑ दे॒वता॑। सोमः॑ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑
दि॒शोऽभि॒दास॑ति। उ॒दीची॑ दिक्। मि॒त्रावरु॑णौ दे॒वता॑। मि॒त्रावरु॑णौ स दि॒शां
दे॒वो दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति॥३०॥

ऊ॒र्ध्वा दिक्। बृ॒हस्प॑तिर्दे॒वता॑। बृ॒हस्प॑तिः स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। इ॒यं दिक्। अ॒दि॒तिर्दे॒वता॑। अ॒दि॒तिः स दि॒शां
दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। पु॒रुषो॑ दिक्। पु॒रुषो॑ मे
का॒मा॒न्त॒सम॑र्धयतु॥३१॥

अ॒न्धो जा॒गृ॒विः प्रा॒ण। अ॒सा॒वेहि॑। ब॒धिर॑ आ॒क्रन्द॑यितरपान। अ॒सा॒वेहि॑।
उ॒षस॑मु॒षस॑मशीय। अ॒हम॑सो॒ ज्योति॑रशीय। अ॒हम॑सोऽपोऽशीय। व॒यः
स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः स्वाहा॥३२॥

[५]

यत्ते॑ऽचि॒तं यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॒दङ्गि॑रसश्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु। चि॒तश्चा॒सि
सञ्चि॑तश्चा॒स्यग्ने॑। ए॒तावा॑श्चा॒सि भू॒याश्चा॒स्यग्ने॑। लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑
सीद॑ शि॒वा त्व॑म्। इन्द्रा॒ग्नी त्वा॒ बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। ता अस्य सूददोहसः। सोमं श्रीणन्ति
पृश्नयः। जन्म देवानां विशः। त्रिष्वा रोचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद। अग्ने देवा इहाऽऽवह। जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः।
अगन्म महा मनसा यविष्ठम्॥३४॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी। स्वाहुतं विश्वतः
प्रत्यश्चम। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्। अग्निं होतारं परिभूतमं मतिम्।
त्वामर्भस्य हविषः समानमित्। त्वां महो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा
निधीमहि। मनुष्वत्समिधीमहि। अग्ने मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवायते यंज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति विश्वचर्षणिः। अग्नी
राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्। इषं स्तोतृभ्य आभर। पृष्ठो दिवि
पृष्ठो अग्निः पृथिव्याम्। पृष्ठो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्ठो
अग्निः। स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते। तदस्य शिरः।
अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्।
स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यत्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा।
स ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो यजते। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां
वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद।

आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तमो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तं ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तं ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षंसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता नाम पुत्र आस। तं ह कुमारं सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत् कस्मै मां दास्यसीति। द्वितीयं तृतीयम्। तं ह परीत उवाच। मृत्यवे त्वा ददामीति। तं ह स्मोत्थितं वाग्भिवदति॥४२॥

गौतम कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गुन्तासीति होवाच। तस्य स्म तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं प्रथमां रात्रिमाश्रा इति॥४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम। तस्य ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृह उवास। तमागत्य पप्रच्छ। कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमाः रात्रिमाश्रा इति। प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति। पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥ इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्यैष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्यैष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽपं पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्यैऽग्नौ वैश्वानरे प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्धिरण्यं कनिष्ठं धनानाम्। भुञ्जतिर्यतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्या दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव

दक्षिणां प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं ह्वीनाति॥४९॥

[८]

त९ हैतमेकं पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युत्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमाध्नोत्। यामिदं वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृध्नोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो वाष्पः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्रे। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनाप्नोति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्रे॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्यादुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राचीं जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय। चितिकृत्तिभिर्भिमृश्य। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णु इति वसोर्धारायाः। अन्नपत् इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति। अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयांमुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं तयाऽभिजयति। अथो या

अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयां मुपदधाति। अमुं तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी उरवंश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिर्भिजयति॥ कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयः सु च लोकेषु भवति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्सम्पूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमैति। आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥२॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्रे। आशानां त्वा विश्वा आशाः। अनु
नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं
पिता विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यश्यामि। तुभ्यं
भरन्ति यो देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते
स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्।
तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्।
तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण।
परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु वा आशाऽस्मि। मां
नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशायै चरुम्। अनुमत्यै
चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या
ह वा अस्यऽऽशा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽऽशायै
स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये
स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु वै कामोऽस्मि। मां नु
यजस्व। अथ ते सत्यः कामो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्। अनुमत्यै

च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः का॒मोऽभ॒वत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो
ह॒ वा अ॑स्य॒ का॒मो भ॑वति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒
यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ का॒माय॒ स्वाहा॒ का॒माय॒
स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑
स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥४॥

तं ब्र॒ह्मा॑ऽब्रवीत्। प्र॒जाप॑ते ब्र॒ह्म॒णा वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै ब्र॒ह्मा॑ऽस्मि।
मां नु॒ यज॑स्व। अथ॑ ते ब्र॒ह्म॒ण्वान् य॒ज्ञो भ॑विष्यति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं
वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒ का॒माय॒ पुरो॑डाशम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ब्र॒ह्म॒णे
च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ ब्र॒ह्म॒ण्वान् य॒ज्ञोऽभ॒वत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं
लो॒कम॑विन्दत्। ब्र॒ह्म॒ण्वान् ह॒ वा अ॑स्य॒ य॒ज्ञो भ॑वति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं
वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
अ॒ग्नये॒ का॒माय॒ स्वाहा॒ ब्र॒ह्म॒णे स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्र॑वीत्। प्र॒जाप॑ते य॒ज्ञेन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै य॒ज्ञोऽस्मि॑। मां नु॒
यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो भ॑विष्यति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स
ए॒तम॒ग्नये॒ का॒माय॒ पुरो॑डाशम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै
च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभ॒वत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो
ह॒ वा अ॑स्य॒ य॒ज्ञो भ॑वति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒
यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ का॒माय॒ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॒
स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑
स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥६॥

तमा॒पोऽब्रु॑वन्। प्र॒जाप॑तेऽप्सु॒ वै स॒र्वे का॒माः श्रि॒ताः। व॒यमु॒ वा आ॒पः
स्मः। अ॒स्मान्नु॒ यज॑स्व। अथ॒ त्वयि॒ स॒र्वे का॒माः श्रयि॑ष्यन्ते। अ॒नु॒ स्व॒र्गं

लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑ पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्।
 अ॒द्ध्यश्च॒रुम्। अ॒नु॒मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मि॑न्त्सर्वे॒ कामा॑ अश्रयन्त। अ॒नु
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वे॑ ह॒ वा अ॑स्मि॒न्कामाः॑ श्रयन्ते। अ॒नु स्व॒र्गं लो॒कं
 वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
 का॒माय॑ स्वाहाऽ॒द्ध्यः स्वाहा॑। अ॒नु॒मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥७॥

तम॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑ब्रवीत्। प्रजा॑पतेऽ॒ग्नये॑ वै ब॑लि॒मते॑ सर्वा॒णि भू॒तानि॑ ब॒लिः
 ह॑रन्ति। अ॒हमु॑ वा अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑स्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते सर्वा॒णि
 भू॒तानि॑ ब॒लिः ह॑रिष्यन्ति। अ॒नु स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑
 का॒माय॑ पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। अ॒ग्नये॑ ब॒लि॒मते॑ च॒रुम्। अ॒नु॒मत्यै
 च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मै॑ सर्वा॒णि भू॒तानि॑ ब॒लिम॑हरन्। अ॒नु स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्।
 सर्वा॒णि ह॒ वा अ॑स्मै भू॒तानि॑ ब॒लिः ह॑रन्ति। अ॒नु स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य
 ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑ का॒माय॑
 स्वाहाऽ॒ग्नये॑ ब॒लि॒मते॑ स्वाहा॑। अ॒नु॒मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥८॥

तम॒नु॒वित्ति॑रब्रवीत्। प्रजा॑पते स्व॒र्गं वै लो॒कम॑नु॒विवि॑त्ससि। अ॒हमु॑ वा
 अ॒नु॒वित्ति॑रस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्याऽनु॑वित्तिर्भविष्यति। अ॒नु स्व॒र्गं
 लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑ पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्।
 अ॒नु॒वित्त्यै च॒रुम्। अ॒नु॒मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽनु॑वित्तिरभवत्।
 अ॒नु स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॑स्यानु॒वित्ति॑र्भवति। अ॒नु स्व॒र्गं
 लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
 अ॒ग्नये॑ का॒माय॑ स्वाहाऽनु॒वित्त्यै॑ स्वाहा॑। अ॒नु॒मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।

स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१॥

ता वा ए॒ताः स॒प्त स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। दि॒वःश्ये॑न॒योऽनु॑वित्तयो॒ नाम।
आशा॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। कामो॑ द्वितीया॑म्। ब्रह्म॑ तृतीया॑म्। य॒ज्ञश्च॑तुर्थी॑म्।
आपः॑ पञ्चमी॑म्। अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान्प॑ष्ठीम्। अनु॑वित्तिः सप्तमी॑म्। अनु॑ ह॒ वै स्व॒र्गं
लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते।
य उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि। प॒ष्ठो॒ही॒वरां॑ द॒द्यात्क्॒सं च॑। स्त्रियै॑
चाऽऽभा॒र स॑मृ॒द्धौ॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑म॒ग्रं आ॑यन्। तप॑स॒र्षयः॑ स्व॒रन्वि॑न्दन्। तप॑सा
स॒पत्न्या॑न्पु॒ण्डा॒मारा॑तीः। येने॒दं वि॒श्वं परि॑भूतं यदस्ति॑। प्रथ॑म॒जं दे॒व ह॒विषा॑
विधे॑म। स्व॒यम्भु॑ ब्रह्म॑ पर॒मं तपो॑ यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता।
तपो॑ ह॒ यक्षं॑ प्रथ॒म स॑म्ब॒भूव। श्र॒द्धया॑ दे॒वो दे॒वत्व॑म॒श्नुते। श्र॒द्धा प्र॑ति॒ष्ठा
लो॒कस्य॑ दे॒वी॥११॥

सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्। का॒मव॑त्साऽमृ॒तं दु॒हाना॑। श्र॒द्धा दे॒वी प्रथ॑म॒जा
ऋ॒तस्य॑। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्रति॒ष्ठा। तां श्र॒द्धा ह॒विषा॑ यजामहे।
सा नो॑ लो॒कम॑मृ॒तं द॒धातु॑। ईशा॑ना दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑प॒त्नी। आगा॑त्स॒त्य ह॒विरि॑दं जुषा॒णम्।
यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे भुव॑नं च॒ विश्वे॑। तस्मै॑ विधे॑म ह॒विषा॑
घृ॒तेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः स॑ध॒मादं॑ मदे॒म। यस्य॑ प्रति॒ष्ठोर्व॑न्तरि॒क्षम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे
भुव॑नं च॒ सर्वे॑। तत्स॒त्यम॑र्च॒दुप॑ य॒ज्ञं न॒ आगा॑त्। ब्रह्माऽऽहु॑तीरु॒पमो॑द॒मानम्।
मन॑सो॒ वशे॑ स॒र्वमि॑दं ब॒भूव। नान्य॑स्य॒ मनो॑ वश॒मन्वि॑याय। भी॒ष्मो हि दे॒वः
सह॑स्रः स॒र्हीयान्। स नो॑ जुषा॒ण उप॑ य॒ज्ञमागा॑त्। आकू॑तीना॒मधि॑पतिं॒ चेत॑सां

च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः। उपह्वेऽस्य सुमतौ
स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्। येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण
शुद्धेन पूताः। अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानम्। चरणं नो
लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्।
हव्यवाहः स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते
स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्।
तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्विन्दत्।
तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण।
परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि। मां
नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति।
स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै
तस्य सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य
तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा
प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तं श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै श्रद्धाऽस्मि। मां
नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति।

स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। श्र॒द्धायै॑ च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्। ततो॑
वै तस्य॑ स॒त्या श्र॒द्धाऽभ॑वत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॑स्य
श्र॒द्धा भ॑वति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ श्र॒द्धायै॑ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑
प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१७॥

त॒ स॒त्यम॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते स॒त्येन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै स॒त्यम॑स्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्य॒ स॒त्यं भ॑विष्यति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑।
स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। स॒त्याय॑ च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्। ततो॑ वै
तस्य॑ स॒त्य॒ स॒त्यम॑भवत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य॒ ह॒ वा अ॑स्य
स॒त्यं भ॑वति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ स॒त्याय॒ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑
प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते म॒नसा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै मनो॑ऽस्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑।
स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। म॒नसे॑ च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्। ततो॑ वै
तस्य॑ स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य॒ ह॒ वा अ॑स्य
मनो॑ भवति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ म॒नसे॒ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑
प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१९॥

तं च॑रणमब्रवीत्। प्रजा॑पते च॒रणेन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै च॑रणमस्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं च॑रणं भविष्यति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑।
स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। च॒रणा॑य च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्। ततो॑
वै तस्य॑ स॒त्यं च॑रणमभवत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य॒ ह॒ वा अ॑स्य

चरणं भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा चरणाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा। प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥ २०॥
 ता वा एताः पञ्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपाघा अनुवित्तयो नाम। तपः प्रथमा रक्षति। श्रद्धा द्वितीया। सत्यं तृतीया। मनश्चतुर्थी। चरणं पञ्चमी। अनुं ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उं चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि। पष्ठौहीवरां दद्यात्कसं च। स्त्रियै चाऽऽभारं समृद्धौ॥ २१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैनं शप्तम्। नाभिचरितमागच्छति। य एवं वेद। यो ह वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिर्होता दशहोतृणाम्। पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥ २२॥

अग्निर्होता पञ्चहोतृणाम्। वाग्धोता षड्होतृणाम्। महाहविर्होता सप्तहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वैषजम्। एषा पङ्क्तिः स्वर्गस्य लोकस्याञ्जसाऽयनिः स्मृतिः॥ २३॥

एतान् योऽध्यैत्यच्छदिर्दर्शे यावत्तरसम्। स्वरेति। अनपब्रवः सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥ २४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ। एतान्योऽध्यैति।

अधिवा॑दं ज॒यति। अथो॑ वि॒श्वं पा॒प्मानम्। स्वर॑ति। ए॒तैर॒ग्निं चि॒न्वीत
स्वर्ग॑का॒मः। ए॒तैरायु॑ष्कामः। प्र॒जाप॒शुका॑मो वा॥२५॥

पुर॑स्ता॒द्वश॑हो॒तार॒मुद॑श्च॒मुप॑दधाति यावत्प॒दम्। हृद॑यं यजु॑षी॒ पत्यौ॑ च।
दक्षि॑णतः प्रा॒श्चं चतु॑र्हो॒तारम्। प॒श्चादु॑दश्चं पश्च॑हो॒तारम्। उ॒त्तर॑तः प्रा॒श्चं
षड्दो॑तारम्। उ॒परि॑ष्ठात्प्रा॒श्चं स॒प्तहो॑तारम्। हृद॑यं यजू॑षि॒ पत्य॑श्च।
यथा॑वका॒शं ग्र॑हान्। यथा॑वका॒शं प्र॑तिग्र॒हल्लो॑कं पृ॒णाश्च। सर्वा॑ हास्ये॒ता
दे॒वताः॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा॑ भवन्ति॥२६॥

सदे॑वम॒ग्निं चि॑नुते। र॒थसं॑मितश्चेत॒व्यः। वज्रो॑ वै रथः। वज्रे॑णैव पा॒प्मानं
भ्रातृ॑व्यं स्तृणु॑ते। प॒क्षः सं॑मितश्चेत॒व्यः। ए॒तावा॑न् वै रथः। यावत्प॒क्षः।
र॒थसं॑मितमे॒व चि॑नुते। इ॒ममे॒व लो॒कं प॑शुब॒न्धेना॑भिज॒यति। अथो॑
अ॒ग्निष्टो॒मेन॑॥२७॥

अ॒न्तरि॑क्षमुक्थ्ये॒न। स्वर॑तिरा॒त्रेण॑। सर्वा॑ल्लो॒कान॑हीने॒न। अथो॑ स॒त्रेण॑। वरो॑
दक्षि॑णा। वरे॑णैव वरं स्तृ॒णोति॑। आ॒त्मा हि वरः॑। ए॒कवि॑ंशतिर्दक्षि॑णा
ददा॑ति। ए॒कवि॑ंशो वा इ॒तः स्व॒र्गो लो॒कः। प्र स्व॒र्गं लो॒कमा॑प्नोति॥२८॥

अ॒सावा॑दित्य ए॒कवि॑ंशः। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॑त्यमा॑प्नोति। श॒तं ददा॑ति। श॒तायुः
पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। स॒हस्रं॑ ददाति। स॒हस्रं॑सं॒मितः
स्व॒र्गो लो॒कः। स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॒त्यै। अ॒न्विष्ट॑कं दक्षि॑णा ददाति।
सर्वा॑णि वया॑ंसि॥२९॥

सर्व॑स्याऽऽत्यै॑। सर्व॑स्याव॑रुद्धौ। यदि॑ न वि॒न्देत॑। म॒न्थाने॑ताव॒तो द॑द्यादो॒दनान्
वा॑। अ॒श्रुते॑ तं का॒मम्। यस्मै॑ का॒माया॑ग्निश्ची॒यते॑। प॒ष्ठौर्हीं त्व॒न्तर्व॑तीं दद्यात्।
सा हि सर्वा॑णि वया॑ंसि। सर्व॑स्याऽऽत्यै॑। सर्व॑स्याव॑रुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति। तेनऽऽयुः
प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते।
तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुरहोतृननुसवनं
तर्पयितव्यान् वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनः सोमपीथो नमति। एते वै
चतुरहोतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो
यद्वक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टः स्यात्। अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं
दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा सम्मितम्। तेजो
हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो
घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या
वा। वीर्येण वा एष व्यध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥ यावदेव वीर्यम्।
तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां
सायुज्यम्। सार्ष्टिताः समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेते॥३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृत्वा। उप॑
का॒मदु॒घां दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॒ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द।
सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं॑ न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः
पा॒सवो॑ भूमेः॥३५॥

सङ्ख्या॑ता दे॒वमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्। पृथि॒व्यां

पुष्टि॑रहि॒ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः सि॒क॒ताः सर्वाः॑। अ॒प्स्व॑न्तश्च॒ याः श्रि॒ताः।
सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः शर्क॑रा धृत्यै॑। अ॒स्यां पृ॑थि॒व्यामधि॑॥३६॥

सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृ॑थि॒व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठासु॑ प्र॒ति॒ष्ठिताः॑।
सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीर्वी॒रुधः॑ सर्वाः॑। वि॒ष्ठिताः पृ॑थि॒वीमनु॑। सर्वा॑स्ताः।
याव॑न्तीरोष॑धीः सर्वाः॑। वि॒ष्ठिताः पृ॑थि॒वीमनु॑। सर्वा॑स्ताः॥३७॥

याव॑न्तो वन॒स्पत॑यः। अ॒स्यां पृ॑थि॒व्यामधि॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तो ग्रा॒म्याः प॒शवः॑
सर्वे॑। आ॒र॒ण्याश्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। ये द्वि॒पाद॑श्चतु॑ष्पादः। अ॒पाद॑ उदर॑स॒र्पिणः॑।
सर्वा॑स्ताः। याव॑दाञ्जन॑मुच्यते॑॥३८॥

दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नुष॑म्। सर्वा॑स्ताः॥ याव॑त्कृ॒ष्णाय॑स॒र्वम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑
मा॒नुष॑म्। सर्वा॑स्ताः। याव॑ल्लो॒हाय॑स॒र्वम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नुष॑म्। सर्वा॑स्ताः।
सर्व॑स॒ सीस॑स॒र्वं त्र॑पु। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नुष॑म्॥३९॥

सर्वा॑स्ताः। सर्व॑स॒ हिर॑ण्य॒रज॑तम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नुष॑म्। सर्वा॑स्ताः।
सर्व॑स॒ सुव॑र्ण॒हरि॑तम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नुष॑म्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा।
उप॑ का॒मदु॑घा दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥४०॥

[६]

सर्वा॑ दि॒शो दि॒क्षु। यच्चा॑न्त॒र्भूतं॑ प्र॒ति॒ष्ठित॑म्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑
का॒मदु॑घा दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द। अ॒न्तरि॑क्षं च॒ केवल॑म्। यच्चा॑स्मिन्न॒न्तरा॑हितम्। सर्वा॑स्ताः। आ॒न्तरि॑क्ष्यश्च॒ याः
प्र॒जाः॥४१॥

ग॒न्ध॒र्वाप्स॑रस॒श्च ये। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नुदा॒रान्त॑स॒लिलान्॑। अ॒न्तरि॑क्षे

प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्। स्थावराः प्रोष्यांश्च ये।
सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः५ सर्वान्ध्वः५सान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते। सर्वास्ताः। सर्वा
विद्युतः सर्वान्स्तनयित्वान्। हादुनीर्यच्च शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः
सरितः। सर्वमप्सुचरं च यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः।
सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः।
तपस्तेज आकाशम्। यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयाः५सि
सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निः५ सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं वरुणं
भगम्। सर्वास्ताः। सत्यः५ श्रद्धां तपो दमम्। नाम रूपं च भूतानाम्।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवः५ सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। यावतीस्तारकाः सर्वाः। वितता रोचने दिवि।
सर्वास्ताः। ऋचो यजूंषि सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च। सर्पदेवजनाश्च ये।
सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः। अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः।
यच्च ब्रह्म यच्चाब्रह्म। अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासाश्च केवलान्। सर्वास्ताः।
 सर्वानृतून्सर्वान्मासान्। संवत्सरं च केवलम्। सर्वास्ताः। सर्वं भूतं सर्वं
 भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपे कामदुघा
 दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४८॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपराम्। अथर्वणामङ्गिरसां
 प्रतीचीं। साम्नामुदीची महती दिगुच्यते। ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव
 ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहः। सामवेदेनाऽस्तमये महीयते।
 वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः। ऋग्भ्यो जाताः सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा
 गतिर्याजुषी हैव शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा हैव सृष्टम्।
 ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो
 ब्राह्मणानां प्रसूतिः। पूर्वे पूर्वभ्यो वच एतद्वचुः। आदरश्मग्निं चिन्वानाः।
 पूर्वे विश्वसृजोऽमृताः। शतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सत्रमांसत॥५०॥

तप आसीद्गृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं हं होतैषामासीत्।
 यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदगायत्। सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं हं
 प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं
 सिषांसताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा उपगातारः।
 सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्।
 अशंसद्ब्रह्मणस्तेजः। अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्।

यद्विश्वसृज आसत॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौद्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसत। अपचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्टीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्धाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा हैवायजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
डुविः॥५३॥

इध्मः ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषाः सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि तन्वानाऽहः। सःस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ। मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासत। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान् योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानः सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कनीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते पापकेन। पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशत एकविंशः। विश्वसृजाः सहस्रसंवत्सरम्। एतेन वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त। तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकता यन्ति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्ष्टिताः समानलोकता यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये चैनत्प्राहुः। येभ्यश्चैनत्प्राहुः॥५६॥ ॐ॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥